

ความสัมพันธ์ระหว่างเชียงใหม่-สยาม-พม่า พ.ศ.2325-2413

โดย

นายวสิน ทับวงษ์

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศึกษา

ภาควิชาประวัติศาสตร์

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา 2554

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ความสัมพันธ์ระหว่างเชียงใหม่-สยาม-พม่า พ.ศ.2325-2413

โดย
นายวสิน ทับวงษ์

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศึกษา
ภาควิชาประวัติศาสตร์
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร
ปีการศึกษา 2554
ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

THE RELATIONS OF CHIANG MAI, SIAM AND BURMA FROM 1782-1870 A.D.

By

Mr. Wasin Tabwong

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree

Master of Arts Program in HISTORICAL STUDIES

Department of History

Graduate School, Silpakorn University

Academic Year 2011

Copyright of Graduate School, Silpakorn University

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร อนุมัติให้วิทยานิพนธ์เรื่อง “ ความสัมพันธ์ระหว่าง
เชียงใหม่-สยาม-พม่า พ.ศ.2325-2413 ” เสนอโดย นายวสิน ทับวงษ์ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศึกษา

.....
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ปานใจ ธารทัศน์วงศ์)
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
วันที่.....เดือน..... พ.ศ.....

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.วรางคณา นิพัทธ์สุขกิจ

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์

..... ประธานกรรมการ
(อาจารย์ ดร.สุวัฒน์ ทาสุนทร)
...../...../.....

..... กรรมการ
(ศาสตราจารย์กิตติคุณ ดร.ปิยนถ บุนนาค)
...../...../.....

..... กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.วรางคณา นิพัทธ์สุขกิจ)
...../...../.....

50205208 : สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศึกษา

คำสำคัญ : ความสัมพันธ์/เชียงใหม่/สยาม/พม่า

วสิน ทับวงษ์ : ความสัมพันธ์ระหว่างเชียงใหม่-สยาม-พม่า พ.ศ.2325-2413. อาจารย์
ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ : ผศ.ดร.วรางคณา นิพัทธ์สุขกิจ. 231 หน้า.

วิทยานิพนธ์เรื่อง ความสัมพันธ์ระหว่างเชียงใหม่-สยาม-พม่า พ.ศ.2325-2413 มี
วัตถุประสงค์ต้องการศึกษาความสำคัญของนครเชียงใหม่ ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างเชียงใหม่-
สยาม-พม่า ระหว่าง พ.ศ.2325-2368 และการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ระหว่างเชียงใหม่-สยาม-
พม่า ระหว่าง พ.ศ.2368-2413 ผลการศึกษาพบว่านครเชียงใหม่มีความสำคัญด้วยปัจจัยต่างๆ
อันส่งผลให้ทั้งสยามและพม่าต่างต้องการช่วงชิงไปเป็นประเทศราชของตน ความสัมพันธ์ระหว่าง
เชียงใหม่-สยาม-พม่า พ.ศ.2325-2368 ส่วนใหญ่เป็นความสัมพันธ์เชิงสงคราม เพราะแม้เชียงใหม่
จะเข้าเป็นประเทศราชของสยามแล้ว แต่พม่าก็ยังต้องการช่วงชิงเชียงใหม่กลับคืนไป นอกจากนี้
เชียงใหม่ยังต้องเข้าสู่สงครามเพราะสยามกับพม่าทำสงครามกันอีกด้วย ส่วนการเปลี่ยนแปลง
ความสัมพันธ์ระหว่างเชียงใหม่-สยาม-พม่า ระหว่าง พ.ศ.2368-2413 เกิดขึ้นเนื่องจากอังกฤษเข้า
มาบีบบบาทในพม่า ทำให้สยามต้องเข้าแทรกแซงความสัมพันธ์ระหว่างอังกฤษกับเชียงใหม่ และ
ส่งผลให้เชียงใหม่กลายเป็นส่วนหนึ่งของประเทศสยามในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว

ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร ปีการศึกษา 2554
ลายมือชื่อนักศึกษา

ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์

50205208 : MAJOR : (HISTORICAL STUDIES)

KEY WORD : THE RELATIONS /CHIANG MAI/SIAM /BURMA

WASIN TABWONG : THE RELATIONS OF CHIANG MAI, SIAM AND BURMA FROM 1782-1870 A.D.. THESIS ADVISOR : ASST.PROF.WARANGKANA NIBHATSUKIT, Ph.D. 231 pp.

The thesis entitled "THE RELATIONS OF CHIANG MAI, SIAM AND BURMA FROM 1782-1870 A.D." aimed to study the importance of Chiang Mai from the beginning, the relationship among Chiang Mai, Siam and Burma during 1782-1870 A.D., and to examine the changes in relationships among them during the year 1782-1825 A.D. The results showed that there were significant factors which encouraged both Siam and Burma to colonize Chiang Mai. It was also found that after Chiang Mai had been colonized by Siam, the relationship between Siam and Burma was often appeared in the form of war. In such case, Burma acted as the invader while Siam's role was obviously the defender. A part from that, the relationships among the three nations during the year 1825-1870 A.D. was changed due to the British domination and influence in Burma and tried to directly trade with Chiang Mai so Siam as the King of kings had to interfere in the affairs between British and Chiang Mai. Finally, these caused one of the most important events that Siam annexed *Lanna* and Chiang Mai in the reign of King Chulalongkorn.

Department of History Graduate School, Silpakorn University Academic Year 2011

Student's signature

Thesis Advisor's signature

กิตติกรรมประกาศ

ด้วยสำนึกในกรุณาธิคุณของบรรพบุรุษที่ทรงสร้างนครเชียงใหม่ สยาม และพม่า

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลุล่วงด้วยดี ข้าพเจ้าขอกราบขอบพระคุณอย่างสูงในความกรุณาของ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.วรางคณา นิพัทธ์สุขกิจ อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ผู้ให้คำปรึกษาอันเป็นประโยชน์ ชี้แนะให้แก้ไขข้อบกพร่องของการนำเสนอ ติดตามความก้าวหน้าของวิทยานิพนธ์ ตลอดจนอดทนกับลูกศิษย์คนนี้เสมอมา ข้าพเจ้าขอโน้มรำลึกในความเมตตาเหล่านี้

ข้าพเจ้าขอกราบขอบพระคุณ ศาสตราจารย์กิตติคุณ ดร.ปิยนาด บุนนาค กรรมการสอบวิทยานิพนธ์ ที่กรุณาชี้ให้เห็นข้อบกพร่องพร้อมทั้งมอบคำแนะนำในการแก้ไข และกราบขอบพระคุณ อาจารย์ ดร.สุวัฒน์ ทาสุนทร ประธานกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ ที่ให้ข้อคิดและคำแนะนำต่างๆ อันเป็นประโยชน์ในการปรับปรุงวิทยานิพนธ์

ข้าพเจ้าขอกราบขอบพระคุณคณาจารย์ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร ทุกท่านที่เมตตาเสมอมา ขอคารวะจากใจแต่ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.วรพจน์ ภูงศ์พันธ์ อาจารย์ที่ปรึกษาทั่วไป ทุกครั้งที่ต้องการคำแนะนำข้าพเจ้ามักจะได้รับคำแนะนำและกำลังใจเสมอ ขอกราบขอบพระคุณ รองศาสตราจารย์ ดร.ชูลีพร วิรุณหะ และ รองศาสตราจารย์ ยงยุทธ ชูแว่น ที่กรุณาชี้แนะวิธีการนำเสนอและการวิเคราะห์ตั้งแต่เริ่มต้นทำวิทยานิพนธ์

ขอโน้มคารวะปูชนียาจารย์ ศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร ผู้กรุณาให้ข้อมูลความหมายคำศัพท์ล้านนาโบราณ และกราบขอบพระคุณ อาจารย์ ดร.วินัย พงศ์ศรีเพียร ผู้ประสานความรู้ประวัติศาสตร์ล้านนาจากยุคราชวงศ์มังรายจนกระทั่งยุคเจ้าเจ็ดตน ตลอดจนให้ข้อมูลและแนะนำเอกสารที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ของนครเชียงใหม่กับต่างชาติ

ขอขอบพระคุณคณาจารย์สาขาวิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร ที่ให้ความรู้สาขาวิชาประวัติศาสตร์ในระดับปริญญาตรีแก่ข้าพเจ้า ขอกราบ “แม่ครู” ทั้งสองท่าน อาจารย์อารี กลิ่นกลิ่นหอม และ รองศาสตราจารย์สุรีย์ พงศ์จันทร์ ผู้ให้ความเมตตาและสนับสนุนข้าพเจ้าทุกๆ ด้าน ตลอด 11 ปีที่ผ่านมา ขอขอบพระคุณ รองศาสตราจารย์ ดร.จิราภรณ์ สถาปนะวรรณะ ทั้งนี้ขอขอบพระคุณคำแนะนำและความห่วงใยจาก อาจารย์ราม วัชรประดิษฐ์ และ อาจารย์อุดมพร ธีระวิระยะกุล โอกาสนี้ขอกราบดวงวิญญาณ รองศาสตราจารย์เฉลิม พงศ์อาจารย์ ผู้ปลูกฝังรากฐานความรู้และความรักประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้แก่ข้าพเจ้า

ขอขอบคุณ คุณวรรณศิริ ศรีวรานบุญย์ บรรณาธิการบริหารนิตยสารไฮคลาส ที่อนุญาตให้ศึกษาต่อควบคู่กับทำงานที่รัก ขอขอบคุณเพื่อนร่วมงานทุกคนโดยเฉพาะอย่างยิ่ง คุณสรวิชัย

หอมสุวรรณ ชอบคุณพีและเพื่อนนักข่าวอันประกอบด้วยคุณปรีชา เหล่าวิวัฒน์ คุณนิภาพร ทับหูน คุณมะลิ แซ่ฉิ่น และคุณนภาพร แจ่มทับทิม ที่ช่วยให้ทำงานได้ราบรื่นและเป็นกำลังใจในการเรียน

ลำพังข้าพเจ้าเพียงคนเดียวคงไม่สามารถยืนหยัดมาจนถึงวันนี้ ขอกราบขอบพระคุณ กำลังใจจากญาติพี่น้องทุกคน และการสนับสนุนจากญาติผู้ใหญ่ในตระกูลทับวงษ์ โดยมีคุณอา ไพบุลย์ ทับวงษ์ เป็นอาทิ รวมทั้งญาติผู้ใหญ่ในตระกูลปานบุญลือ คือ คุณน้ำศรีสมโภช และคุณ น้ำทรงพล ปานบุญลือ ที่สนับสนุนให้หลานคนนี้มีโอกาสทางการศึกษา ขอขอบคุณ คุณธนวัฒน์ จันทรชิวา พี่ชายผู้ให้ความช่วยเหลือตลอดจนสนับสนุนทุนทรัพย์แก่ข้าพเจ้าในยามยากเสมอมา

อนึ่งขอกราบคารวะดวงวิญญาณของผู้ปลูกฝังความรักในการเรียน คือ คุณยายไสว (ประจิดร) ปานบุญลือ คุณน่ายงศักดิ์ ปานบุญลือ และคุณพินฤพนธ์ จันทรชิวา ที่ด่วนจากไป ก่อนที่จะได้เห็นความสำเร็จของข้าพเจ้า

ข้าพเจ้าโชคดีที่มีรุ่นพี่ มีเพื่อน และรุ่นน้องให้กำลังใจและช่วยเหลือกันมาโดยตลอด ขอขอบคุณเพื่อนร่วมรุ่นสาขาวิชาประวัติศาสตร์ศึกษา มหาวิทยาลัยศิลปากร คุณธัชณา วีระเกียรติ-สุนทร เป็นทั้งเพื่อนและน้องสาวที่เกื้อกูลกันมา ตลอดจนแนะนำข้อมูลและเอกสารที่ดี คุณวาทัญญู พิกทอง ช่วยเหลือข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์พม่าและเป็นกำลังใจที่ดีเรื่อยมา คุณภัทธา ศักดิ์ศรีพาณิชย์ สำหรับความช่วยเหลือและกำลังใจ คุณนาคยา ภูศรี คุณยุวรี โชคสวนทรัพย์ คุณวัลลีย์ นวลหอม คุณณัฐพล อยู่รุ่งเรืองศักดิ์ คุณวิบูล สินธุมาลัย คุณภมร ภูผิวผา คุณเพชรรุ่ง เทียนปิวโรจน์ คุณพิชัย ยินดีน้อย อาจารย์วิฑูรดา พิไลพันธ์ รวมถึง คุณอรพินท์ คำสอน และขอขอบคุณ คุณจรรยา ม่วงวัดท่า เจ้าหน้าที่ภาควิชาประวัติศาสตร์ ที่ช่วยเหลืออย่างแข็งขันในทุกครั้ง

ขอบคุณเพื่อนพี่น้องสาขาวิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร คุณนิวิวัติ โลงจิตต์ แม้อยู่ไกลแต่ความเป็นเพื่อนมิได้เห็นห่างดังเช่นระยะทาง คุณสิรวีย์ (สรรพสิทธิ์) เอี่ยมสุดใจ เพื่อนน้ามิตรที่รับฟังและให้กำลังใจตลอด คุณวรรณุช พุ่มเรือง กินน้ำตาต่างข้าวด้วยกันมา ขอขอบคุณ คุณบุญรัตน์ แสงทอง คุณพิมพ์ปฏิมา นเรศศิริกุล คุณเจริญชัย สีตะระใส คุณศิริลักษณ์ สมเสมอ คุณวาสนา นนทรีย์ คุณลดดาวัลย์ คำจูน คุณธนพร มูโล่ง คุณปิยพร สีสด และคุณปรเมษฐ์ สาระ

ขอขอบคุณทุกกำลังใจและคำแนะนำจากสมาชิกโครงการวิจัย 100 เอกสารสำคัญ เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไทย ในความสนับสนุนของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

สำคัญที่สุดขอกราบขอบพระคุณบุพการีผู้มีคุณเอนกอนันต์ คุณแม่ถนอมและคุณพ่อ สมบัติ ทับวงษ์ ที่อดทนเลี้ยงดูคุณนี้มาด้วยความยากลำบาก ต้องอดมากกว่าอิมเพื่อส่งเสริมให้ ลูกได้รับการศึกษาตามที่ลูกต้องการ ขอมอบความสำเร็จทั้งหลายเป็นกตัญญูบูชาแต่แม่และพ่อ

สุดท้ายนี้ข้าพเจ้าขอรับผิดชอบข้อผิดพลาดใดๆ ในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้แต่เพียงผู้เดียว

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
บทที่	
1 บทนำ.....	1
ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	1
วัตถุประสงค์ของการศึกษา	6
ขอบเขตของการศึกษา	6
ข้อตกลงเบื้องต้น	7
วิธีการศึกษา	7
แหล่งข้อมูล	8
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	8
2 ความสำคัญของนครเชียงใหม่	9
ปัจจัยทางภูมิศาสตร์ของนครเชียงใหม่.....	10
ปัจจัยทางสังคม-วัฒนธรรมของนครเชียงใหม่.....	14
ปัจจัยทางเศรษฐกิจ	17
นครเชียงใหม่บนเส้นทางการค้าภาคพื้นทวีปตอนใน.....	19
ปัจจัยทางการเมือง	22
ปัจจัยที่ส่งเสริมด้านการเมือง	24
ความสัมพันธ์ระหว่างนครเชียงใหม่กับสยามและพม่า ก่อน พ.ศ.2325.....	28
จักรพรรดิราช : ที่มาของการขยายอำนาจยึดครองนครเชียงใหม่.....	
และการรณรงค์สงครามสยาม-พม่า.....	36
รูปแบบการปกครองของสยามต่อหัวเมืองประเทศราช	40
รูปแบบการปกครองของพม่าต่อหัวเมืองประเทศราช	43
3 ความสัมพันธ์ระหว่างเชียงใหม่-สยาม-พม่า พ.ศ.2325-2368	48
ความสัมพันธ์ระหว่างนครเชียงใหม่กับสยามและพม่า พ.ศ. 2325 – 2368.....	49
สาเหตุของการต่อต้านพม่า.....	49

	การสถาปนาราชวงศ์ทิพจักรราชวงศ์-เชื้อเจ้าเจ็ดตน.....	51
	ความสัมพันธ์ระหว่างนครเชียงใหม่กับหัวเมืองทั้งในและนอก	
	อาณาจักรล้านนา	58
	ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ : เป้าหมายของการขยายอำนาจยึดครอง	
	นครเชียงใหม่	63
	การสงครามช่วงชิงนครเชียงใหม่ระหว่างสยามและพม่า พ.ศ. 2325 – 2368...	65
	ความสัมพันธ์อันลึกซึ้งระหว่างราชสำนักเชียงใหม่และราชสำนัก	
	กรุงเทพฯ.....	68
	รูปแบบ สาเหตุ และผลของสงครามระหว่างพม่าที่เกี่ยวข้องกับ	
	นครเชียงใหม่.....	69
	สงครามคราวพม่ายกกองทัพมา 5 ทาง หรือสงคราม 9 ทิศ	
	ปีมะเส็ง พ.ศ. 2328.....	70
	สงครามคราวพม่าตีเมืองนครลำปางและป่าซาง	
	ปีมะแม พ.ศ. 2330	71
	สงครามคราวพม่าตีเมืองเชียงใหม่ ปีมะเส็ง พ.ศ. 2340	74
	สงครามคราวขับไล่พม่าจากเขตล้านนาไทย ปีจอ พ.ศ. 2345	77
	ราชสำนักเชียงใหม่กับนโยบายของสยามและพม่า ในช่วง พ.ศ. 2325 – 2368	79
	การปฏิบัติตนในฐานะเจ้าประเทศราชของสยามของเจ้าหลวงเชียงใหม่.	79
4	การเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ระหว่างเชียงใหม่-สยาม-พม่า พ.ศ.2368-2413.....	89
	รูปแบบ สาเหตุ และผลของการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์.....	
	ช่วง พ.ศ. 2368 – 2389.....	90
	นครเชียงใหม่ในรัชกาลเจ้าหลวงพุทธวงศ์.....	94
	นครเชียงใหม่ในรัชกาลเจ้าหลวงพุทธวงศ์กับอังกฤษ	101
	จุดประสงค์ที่อังกฤษติดต่อกับล้านนา	103
	ผลจากการขยายอิทธิพลของอังกฤษในพม่าและการติดต่อกับล้านนา ...	117
	รูปแบบ สาเหตุ และผลของการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์.....	
	ช่วง พ.ศ. 2390 – 2413.....	118
	นครเชียงใหม่ในรัชกาลเจ้าหลวงมหาวงศ์ – เจ้าหลวงกาวิโลรสสุริยวงศ์.	121

บทที่	หน้า
สงครามเชียงตุง	121
การเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ในรัชกาลเจ้าหลวงกาวิโลรสสุริยวงษ์	126
อำนาจทางการเมืองของสยามต่อล้านนา	126
สยามอนุญาตให้มิชชันนารีเผยแผ่คริสต์ศาสนาในเชียงใหม่	132
ปัญหาชายพระราชอาณาเขต.....	135
ปัญหาสัมปทานป่าไม้	137
5 สรุป.....	143
บรรณานุกรม	151
ภาคผนวก.....	166
ภาคผนวก ก ตารางลำดับรัชกาลกษัตริย์เชียงใหม่ในสมัยราชวงศ์มังราย.	167
ภาคผนวก ข ตารางลำดับรัชกาลเจ้าหลวงเชียงใหม่ – กษัตริย์สยาม –	
กษัตริย์พม่าในช่วงที่ทำการศึก.....	170
ภาคผนวก ค แผนที่อาณาจักรล้านนาและดินแดนรอบข้าง.....	172
ภาคผนวก ง การสงครามระหว่างสยามและพม่า ในหัวเมืองประเทศราช.	
ล้านนา ช่วง พ.ศ. 2325 – 2368	174
ภาคผนวก จ สงครามเชียงตุง.....	201
ภาคผนวก ฉ พระราชหัตถเลขาถึงกรมหลวงวงศาธิราชสนิท.....	209
ภาคผนวก ช เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 4 ร.4.3/1,	
“หนังสือโต้ตอบกับกงสุลอังกฤษเรื่องความระหว่าง.....	
กับตันเบอร์น็ มองสวยการ กับเจ้านครเชียงใหม่	
เรื่องสัญญาเช่าทำป่าไม้ (22 มิ.ย. 84 – 14 มิ.ย. 85)”	216
ประวัติผู้วิจัย	231

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ประวัติศาสตร์นครเชียงใหม่ราชธานีของอาณาจักรล้านนา ในยุครัฐจารีตสามารถแบ่งได้ 3 สมัย คือ สมัยราชวงศ์มังราย ระหว่าง พ.ศ. 1839 – 2101 สมัยประเทศราชของพม่า ระหว่าง พ.ศ. 2101 – 2317 และสมัยประเทศราชของสยาม ระหว่าง พ.ศ. 2317 – 2437

สถานะของอาณาจักรล้านนาในยุครัฐจารีตถูกแปรสภาพจากรัฐอิสระ¹ที่ปกครองโดยกษัตริย์ราชวงศ์มังรายมาเป็นประเทศราช²ของพม่าใน พ.ศ. 2101 (ตรงกับรัชกาลสมเด็จพระมหาจักรพรรดิแห่งกรุงศรีอยุธยา) ตลอดระยะเวลาสองศตวรรษ คือ นับตั้งแต่ พ.ศ. 2101 – 2317 พม่ามีอิทธิพลทางการเมืองเหนือล้านนา มีเพียงชั่วระยะเวลาหนึ่งเท่านั้นที่ล้านนาตกอยู่ใต้อำนาจของสยามและปกครองตนเอง³กระทั่งผู้นำชาวล้านนานำโดยพระยาจำบ้าน (บุญมา) แห่งเชียงใหม่และเจ้ากาวิละโอรสเจ้าฟ้าชายแก้วแห่งลำปางสวามิภักดิ์ต่อสยามในสมัยกรุงธนบุรีใน พ.ศ. 2317 นับแต่นั้นมาจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์อาณาจักรล้านนาจึงมีสถานะเป็นประเทศราชของสยาม เจ้าผู้ครองนครยอมอยู่ในอาณัติของกษัตริย์สยามแลกเปลี่ยนกับการมีอำนาจปกครองเมืองต่างๆ ในอาณาเขตของตน มีกฎหมายควบคุมไพร่พล มีเอกลักษณ์

¹สังข์ พัทธินัย, **ปทานุกรมศัพท์การเมือง อังกฤษ-ไทย**, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ : ศูนย์การพิมพ์, 2513), 628 อธิบายถึง รัฐอิสระในคำศัพท์ Independence ว่าหมายถึง เอกราช คือรัฐที่ทรงไว้ซึ่งอำนาจในการดำเนินนโยบายทั้งภายในภายนอกประเทศโดยตัวเองเป็นสิทธิขาด.

²**พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542** (กรุงเทพฯ : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์, 2546), 661. ให้ความหมายของประเทศราชไว้ว่า เมืองที่มีเจ้าผู้ครองเมืองของตนเอง แต่อยู่ภายใต้อำนาจควบคุม ดูแล และคุ้มครองของพระมหากษัตริย์ของอีกประเทศหนึ่ง ซึ่งเจ้าเมืองประเทศราชนั้นมีหน้าที่ส่งเครื่องราชบรรณาการถวายเป็นประจำ และในเวลาเกิดศึกสงครามต้องเกณฑ์กำลังทหารเข้าร่วมกองทัพหลวงด้วย.

³พ.ศ. 2139 มังนรธาช่อกษัตริย์เชียงใหม่ถวายบรรณาการต่อสมเด็จพระนเรศวรมหาราช แต่เมื่อมังนรธาช่อสวรรคต พ.ศ. 2150 เกิดเหตุแย่งชิงสิทธิในราชบัลลังก์ซึ่งสมเด็จพระเอกาทศรถกษัตริย์อยุธยาในขณะนั้นมีได้แทรกแซง กระทั่งพระเจ้าอานท์แก (Anault hpet lun) ยกทัพพมามายึดล้านนาคืน, พ.ศ. 2204 ระหว่างที่กองทัพจีนรุกรานพม่าเจ้าเมืองเชียงใหม่จึงขอเป็นไมตรีกับอยุธยา สมเด็จพระนารายณ์ทรงตอบรับแต่เมื่อสถานการณ์เปลี่ยนไปเจ้าเมืองเชียงใหม่ยกเลิกสัมพันธไมตรีกับอยุธยาและยอมรับอำนาจกษัตริย์พม่า สมเด็จพระนารายณ์มหาราชจึงมีพระบรมราชโองการให้ยกทัพไปยึดล้านนาและสามารถปกครองได้จนถึง พ.ศ. 2206

ทางวัฒนธรรม ภาษา และศาสนาเป็นของตนเอง ซึ่ง ฮันส์ เพนธ์ กล่าวไว้ในประวัติศาสตร์ล้านนาฉบับย่อว่า รัฐต่างๆ ทางเหนือนี้แม้จะยอมอยู่ภายใต้อธิปไตยของสยาม แต่ก็ยังมีอิสระที่จะปกครองตนเอง เพียงแต่เมื่อจะติดต่อกับต่างแดนต้องได้รับความเห็นชอบจากสยาม⁴

ประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ระหว่างเชียงใหม่ สยาม และพม่าตามที่กล่าวมาข้างต้น จะปรากฏอยู่ในผลงานการศึกษาที่มีอยู่ในปัจจุบัน ลักษณะของงานที่ศึกษาประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ระหว่างนครเชียงใหม่กับสยาม หรือนครเชียงใหม่กับพม่านั้นมักนำเสนอในมิติที่เชียงใหม่เป็นผู้ถูกระงับหรือกระทำจากรัฐใหญ่ทั้งสอง ยกตัวอย่างจากกรณีที่คุณศึกษาเชียงใหม่เป็นหลัก ก็จะพิจารณาว่าเชียงใหม่และหัวเมืองล้านนา เป็นประเทศราชของสยาม การวิเคราะห์เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นกับล้านนาจึงอาศัยมุมมองจากอำนาจของสยามเป็นหลัก อาทิ **ความสัมพันธ์ระหว่างไทยและประเทศราชในหัวเมืองล้านนาไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น** ปริญญาวิพนธ์ การศึกษามหาบัณฑิต วิทยาลัยวิชาการศึกษา พ.ศ. 2516 ของ ปรีศนา ศิรินาม มักถูกนำมาอ้างอิงในงานวิชาการรุ่นหลัง เนื้อหาส่วนใหญ่ของวิทยานิพนธ์เล่มนี้อิงอยู่กับเอกสารจากราชสำนักกรุงเทพฯ อาทิ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ และพระราชพงศาวดารพม่าพระนิพนธ์ในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ **การศึกษาเปรียบเทียบระหว่างความสัมพันธ์ของหัวเมืองประเทศราชฝ่ายเหนือและฝ่ายใต้กับรัฐบาลไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว** วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปี 2521 ของ ขวสิทธิ์ ณ ถลาง ในการศึกษาความสัมพันธ์ของสยามต่อหัวเมืองล้านนาและมลายู โดยมีความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับนครเชียงใหม่และหัวเมืองล้านนาในช่วงเวลาก่อนรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นเพียงส่วนหนึ่งของเนื้อหา

ในประเด็นความสัมพันธ์ระหว่างนครเชียงใหม่กับสยาม การนำเสนอนั้นก็กลับถูกถ่ายทอดออกมาในโลกทัศน์ของราชสำนักกรุงเทพฯ ผ่านความสัมพันธ์ของสยามที่มีต่อเชียงใหม่และหัวเมืองในล้านนา ยกตัวอย่างจากหนังสือประวัติศาสตร์ที่ใช้ศึกษากันอย่างแพร่หลายคือ **ประวัติศาสตร์ล้านนา** โดย สวัสดิ์ อ่องสกุล แม้จะศึกษาผ่านเอกสารชั้นต้นในล้านนา แต่การนำเสนอเนื้อหาในบทที่ 5 "ล้านนาเมืองประเทศราชแห่งราชอาณาจักรสยาม" ยังถูกกำหนดกรอบตามแบบฉบับการมองของกรุงเทพฯ ดังนั้นในฐานะว่าเป็นเพราะส่วนหนึ่งผู้เขียนอาศัยเอกสาร

⁴ฮันส์ เพนธ์, ประวัติศาสตร์ล้านนาฉบับย่อ, ศิริรัฐ ทองใหญ่ ณ อยุธยา, ผู้แปล (เชียงใหม่ : หอศิลปวัฒนธรรมเมืองเชียงใหม่ เทศบาลนครเชียงใหม่, 2547), 187.

จากส่วนกลางของกรุงเทพฯ ผู้ศึกษาจึงมีความเห็นว่าหนังสือประวัติศาสตร์ล้านนาดังกล่าวนั้น ไม่แตกต่างจากการศึกษาและนำเสนอความสัมพันธ์ของสยามกับประเทศราช

ทางด้านประเด็นความสัมพันธ์ระหว่างนครเชียงใหม่กับพม่าก็เช่นเดียวกัน เรื่องราวของนครเชียงใหม่จะปรากฏเป็นเพียงส่วนหนึ่งของพม่า ยกตัวอย่างการศึกษาของ Kyaw Thet ใน *Burma's Relations with her Eastern Neighbors in the Konbaung Period, 1752 – 1819*. วิทยานิพนธ์ปริญญาดุษฎีบัณฑิต มหาวิทยาลัยลอนดอน ปี 1950 นำเสนอเรื่องราวความสัมพันธ์ของพม่ากับรัฐเพื่อนบ้านที่ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกโดยมีทรรคนะมองออกจากพม่าและให้หลักฐานพม่าเป็นสำคัญ ซึ่ง William J. Koenig ได้นำมาอ้างอิงและกล่าวถึงใน *The Burmese Polity, 1752 – 1819 Politics, Administration and Social Organization in the Early Kon-baung Period*. Michigan papers on South and Southeast Asia Center for South and Southeast Asia studies เช่นกัน โดยศึกษาพม่าจากรัชสมัยพระเจ้าอลองพญาจนถึงสิ้นรัชสมัยพระเจ้าปดุง มุ่งศึกษาทั้งด้านการเมือง สังคม ผ่านเอกสารชั้นต้นของพม่าเป็นหลัก เรื่องราวระหว่างพม่ากับนครเชียงใหม่ดำเนินไปเช่นเดียวกับพม่าและรัฐน้อยใหญ่โดยรอบล้านนา เช่น เชียงตุง เป็นต้น

อย่างไรก็ตามเราสามารถใช้นแนวทางอื่นในการทำความเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างรัฐ โดยเฉพาะการศึกษาจากเอกสารพื้นเมืองของล้านนาซึ่งจะให้มุมมองที่ใช้เชียงใหม่เป็นศูนย์กลางของการศึกษา ตัวอย่างเช่น แม้นครเชียงใหม่จะตกเป็นรองสยามและพม่าแต่มิใช่ว่าอาณาจักรทั้งสองจะเป็นฝ่ายกำหนดนโยบายกับเชียงใหม่เท่านั้นเพราะราชสำนักเชียงใหม่ก็ได้วางกลยุทธ์ทางการเมืองให้ตนได้รับประโยชน์สูงสุดเพื่อการดำรงอยู่อย่างมีอิสระ แม้จะมีโชติสรเสรีดังเช่นรัฐเอกราช เนื้อหาการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างเชียงใหม่ – สยาม – พม่า พ.ศ. 2325 - 2413 เน้นบทบาทของเจ้าหลวงและราชสำนักเชียงใหม่ที่ต้องการอยู่รอดและปกครองตนเอง แต่สุดท้ายด้วยอำนาจที่ด้อยกว่าอุปถัมภ์สถานการณ์ทางการเมืองที่เปลี่ยนไปจึงทำให้นครเชียงใหม่และหัวเมืองอื่นๆ ในเขตล้านนาถูกผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของสยาม

ผู้วิจัยจึงสนใจศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างเชียงใหม่ – สยาม – พม่า ในช่วง พ.ศ. 2325 – 2413 โดยให้มุมมองของเชียงใหม่เป็นหลักเพื่อให้เกิดความเข้าใจที่มาจากทัศนะของเชียงใหม่ ซึ่งมุมมองดังกล่าวยังไม่เคยมีผู้ใดค้นคว้าวิจัยมาก่อน ทั้งนี้การศึกษาเอกสารพื้นเมืองของนครเชียงใหม่กับหัวเมืองในล้านนา รวมถึงเอกสารจากเมืองหรือรัฐใกล้เคียง อาทิ พม่า เชียงตุง เมืองยอง สิบสองพันนา และบันทึกของชาวต่างชาติให้แง่มุมที่แตกต่างออกไป แม้ผลของการศึกษาจะมีได้บ้างทฤษฎีเดิมโดยสิ้นเชิงแต่การศึกษาโดยใช้มุมมองและเอกสารเชียงใหม่ย่อมจะเป็นโอกาสให้เข้าใจเหตุปัจจัยต่างๆ ของเชียงใหม่จากมุมมองของเชียงใหม่ได้มากยิ่งขึ้น

อันจะเป็นการเปิดโลกทัศน์การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างเชียงใหม่ สยาม และพม่าในช่วงเวลาดังกล่าวได้

ตัวอย่างเหตุการณ์ประวัติศาสตร์ที่ไม่ปรากฏในเอกสารไทย เช่น พม่ายังคงยึดเมืองเชียงแสนเป็นที่มั่นสุดท้ายในล้านนา กระทั่ง พ.ศ. 2347 แม่กองทัพเชียงใหม่อาศัยความร่วมมือจากทั้งกองทัพกรุงเทพฯ นครเวียงจันทน์ เมืองลำปาง เมืองแพร่ เมืองน่าน จำนวน 1 แสน 2 หมื่น⁵ คน ก็ยังไม่อาจตีเชียงแสนได้ และต้องเลิกทัพกลับไป แต่หลังจากนั้นพี่น้องเจ้าเจ็ดตนนำโดยเจ้าหลวงกาวิละเห็นโอกาสจากความอ่อนแอด้านกำลังพลและช่วงเสียขวัญกำลังใจของชาวเชียงแสน จึงสามารถตีเมืองเชียงแสนและขับไล่พม่าได้สำเร็จ แล้วรื้อป้อม-กำแพงเมืองปล่อยให้กลายเป็นเมืองร้างเพื่อป้องกันการหวนคืนของพม่า ประเด็นนี้กล่าวไว้เฉพาะในพื้นที่เมืองเชียงแสน และตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่แต่ไม่ได้รับการกล่าวถึงเป็นสำคัญในเอกสารอื่นโดยเฉพาะเอกสารฝ่ายสยาม เพราะโดยมากเน้นเชิดชูบารมีของสยามว่าเป็นผู้ทำให้กองทัพล้านนามีชัยชนะต่อพม่า

เมื่อการศึกษานี้เน้นเชียงใหม่เป็นศูนย์กลางการศึกษาผู้วิจัยจึงให้ความสำคัญกับเอกสารพื้นเมืองซึ่งมีอยู่หลายเรื่อง ตัวอย่างเอกสารล้านนาที่จะใช้ในการศึกษาคครั้งนี้ อาทิ

1. **ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่** ผู้ศึกษาใช้ฉบับที่ปริวรรตเป็นอักษรไทยปัจจุบันและใส่คำอธิบายประกอบ โดยอรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ เดวิด เค. ้วยอาจ เป็นหลัก ฉบับนี้มีการแก้ไขเพื่อความสมบูรณ์ของเนื้อหามากกว่าหลายฉบับที่เคยตีพิมพ์เผยแพร่ก่อนหน้านี้ เนื้อหาของตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่นำเสนอโลกทัศน์ผ่านตัวตนของเชียงใหม่ในฐานะศูนย์กลางของอาณาจักรล้านนาได้อย่างชัดเจน

2. **พื้นเมืองเชียงแสน** สรัสวดี อ๋องสกุล ปริวรรต ตรวจสอบ และวิเคราะห์จากคัมภีร์โบราณสามเรื่องมีที่มาจากแหล่งต่างกัน หลังการคัดเลือกได้จัดเรียงลำดับเรื่องโดยพิจารณาจากลำดับเวลา ส่วนท้ายของเนื้อหาสะท้อนความสำคัญของเมืองเชียงแสน และบทบาทของรัฐน้อยใหญ่โดยกองทัพของลาว สยาม และล้านนา ในการรบพม่าที่เมืองเชียงแสน กระทั่งสำเร็จได้ด้วยกุศโลบายของฝ่ายล้านนา

3. **พงศาวดารเมืองเชียงตุง และ ตำนานเมืองยอง** เอกสารจากรัฐเพื่อนบ้านของล้านนา ปริวรรตโดย ทวี สว่างปัญญางกูร ช่วยสะท้อนภาพของล้านนาในช่วงเวลาเดียวกันพร้อมทั้งความสัมพันธ์ที่ล้านนามีต่อเพื่อนบ้านในแ่งมุมต่างๆ

⁵ สรัสวดี อ๋องสกุล, ผู้ปริวรรต, พื้นเมืองเชียงแสน, นิธิ เอียวศรีวงศ์ บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ : อมรินทร์, 2546), 252.

4. Gazetteer of Upper Burma and the Shan States โดย J. George Scott และ J.P. Hardiman ตีพิมพ์ที่ย่างกุ้งในปี 1900 นำบันทึกรายวันของ W.C. McLeod นักสำรวจที่ได้เดินทางไปถึงสิบสองพันนาโดยผ่านเชียงใหม่และเชียงตุงมาใช้อ้างอิง

5. The Gold and Silver Road of Trade and Friendship The McLeod and Richardson Diplomatic Missions to Tai States in 1837 โดยไฟลเกอร์ กราบาวสกี และ แอนดรู ทอร์ตัน ซึ่งมีการย่อเนื้อหาบางส่วนเป็นภาษาไทยไว้เป็นบทความ ล้านนา สิบสองพันนา และรัฐฉานในสายตาของชาวตะวันตก จดหมายเหตุของ W.C. McLeod และ Dr. Richardson เกี่ยวกับการเดินทางเมื่อปี ค.ศ. 1836/37 โดย ไฟลเกอร์ กราบาวสกี ในประวัติศาสตร์ปริทรรศน์ พิพิธนิพนธ์เขตชุกเกียรติ พลโท ดำเนียร เลขะกุล เนื่องในโอกาสมีอายุครบ 7 รอบ พ.ศ. 2542 เป็นเอกสารที่สะท้อนภาพของสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ และการเมืองของนครเชียงใหม่ในช่วงเวลาที่เนื้อหาในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่สิ้นสุดลง

6. กิ่งศตวรรษในหมู่คนไทยและคนลาว : อดีตชีวิตประวัติของศาสนาจารย์ แดเนี่ยล แมคคิลวารี ดี.ดี. แปลโดย จิตรภรณ์ ต้นรัตนกุล บันทึกของมิชชันนารีอเมริกัน ที่เดินทางไปเผยแผ่ศาสนาคริสต์เป็นครั้งแรกในล้านนาโดยพำนักอยู่ที่นครเชียงใหม่นำเสนอเรื่องราวการทำงานที่เกี่ยวข้องกับสถาบันกษัตริย์และเชื้อพระวงศ์ล้านนา การขัดขวาง การเกิดข้อพิพาทร้องเรียนเจ้าหลวงเชียงใหม่มายังราชสำนักกรุงเทพฯ บันทึกของศาสนาจารย์แดเนี่ยล แมคคิลวารี เริ่มต้นในช่วงปลาย รัชกาลเจ้าหลวงกาวิโลรสสุริยวงษ์เป็นเอกสารอีกหนึ่งชิ้นที่มองเชียงใหม่ในมุมมองซึ่งแตกต่างจากเอกสารพื้นเมืองของเชียงใหม่

จากการปรับแนวทางใหม่ทำให้สามารถแบ่งช่วงเวลาของการศึกษาประวัติศาสตร์ นครเชียงใหม่สมัยประเทศราชของสยามขึ้นใหม่ โดยยึดเหตุการณ์ระหว่าง พ.ศ. 2325-2413 เป็นหลัก ทั้งนี้ผู้ศึกษาได้จัดแบ่งช่วงเวลาดังกล่าวออกเป็น 2 ช่วง คือ

1. รัชสมัยเจ้าหลวงกาวิละ – เจ้าหลวงคำฝั้น พ.ศ. 2325 – 2368 ตรงกับรัชกาล พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และต้นรัชกาล พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

ช่วงเวลาดังกล่าวเป็นยุคที่เชียงใหม่รวบรวมไพร่พลและสร้างความแข็งแกร่งให้กลับคืนมาโดยการทำสงครามและการกวาดต้อนประชากรจากหัวเมืองที่เคยอยู่ใต้อำนาจของอาณาจักรล้านนามาแต่เดิม พร้อมกับบ้นทอนอำนาจของพม่าโดยมีกำลังเสริมจากสยามเข้าช่วย สยามค่อนข้างให้อิสระแก่ล้านนาในการปกครองตนเองเมื่อเทียบกับครั้งพม่าปกครอง ล้านนาต้องถวายบรรณาการแต่สยามและกษัตริย์สยามเป็นผู้แต่งตั้งตำแหน่งเจ้าหลวงรวมทั้งตำแหน่ง

เจ้าขันห้าใบที่เหลือ (อันเป็นตำแหน่งบริหารสำคัญลำดับรองจากเจ้าหลวง) ส่วนประเด็นอื่นๆ สยามจะไม่แทรกแซงยกเว้นที่อาจส่งผลกระทบต่อความมั่นคงของชาติ เช่น กรณีพม่า

2. **รัชสมัยเจ้าหลวงพุทธวงศ์ – เจ้าหลวงกาวิโลรสสุริยวงศ์ พ.ศ. 2368 – 2413**
ตรงกับรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจนถึงต้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ช่วงเวลานี้เป็นช่วงที่เชียงใหม่และหัวเมืองล้านนาปลอดจากการรุกรานของกองทัพพม่าเพราะพม่าติดพันสงครามกับอังกฤษและเป็นฝ่ายพ่ายแพ้ เมื่อดินแดนพม่าในครอบครองของอังกฤษมีชายแดนติดกับล้านนาจึงเป็นการเริ่มต้นปฏิสัมพันธ์ระหว่างล้านนากับอังกฤษโดยมีทรัพยากรป่าไม้เป็นปัจจัยสำคัญ ต่อมาเมื่อเกิดกรณีพิพาทระหว่างเจ้านายล้านนากับบริษัทการค้าและคนในบังคับของอังกฤษซึ่งรัฐบาลสยามเกรงว่าอาจเป็นเหตุให้อังกฤษเข้าครอบครองล้านนาจึงต้องแทรกแซงเพื่อยืนยันสถานะที่เหนือกว่าหัวเมืองล้านนาและป้องกันไม่ให้เกิดความขัดแย้งจากการค้าขึ้นอีก

วัตถุประสงค์ของการศึกษา

1. ความสำคัญของนครเชียงใหม่
2. ความสัมพันธ์ระหว่างเชียงใหม่ – สยาม – พม่า ระหว่าง พ.ศ. 2325 – 2368
3. การเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ระหว่างเชียงใหม่ – สยาม – พม่า ระหว่าง พ.ศ. 2368 – 2413

ขอบเขตของการศึกษา

ศึกษาความสัมพันธ์สามฝ่ายระหว่างเชียงใหม่ – กรุงเทพฯ – พม่า ตั้งแต่สมัยเจ้าหลวงกาวิละ เจ้าหลวงเชียงใหม่องค์ที่ 1 ซึ่งตรงกับรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ และรัชสมัยของพระเจ้าปดุงหรือพระเจ้าโพธิพญากษัตริย์พม่าแห่งราชวงศ์คองบอง โดยทั้งสามพระองค์ขึ้นครองราชย์ในปีเดียวกัน คือ พ.ศ. 2325

ใน พ.ศ. 2325 เป็นช่วงเวลาที่สำคัญของทั้งสามอาณาจักร โดยเฉพาะเชียงใหม่ เริ่มต้นการปกครองโดยผู้นำกลุ่มใหม่ อำนาจทางการเมืองเปลี่ยนจากพม่ามาเป็นสยามผ่านทางเจ้านายจากราชวงศ์ทิพจักราธิวงศ์-เชื้อเจ้าเจ็ดตน สำหรับราชสำนักกรุงเทพฯ เป็นปีเริ่มต้นของราชวงศ์จักรีแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ขณะที่พม่าหลังการแย่งชิงราชสมบัติทำให้พระเจ้าปดุงได้ครองราชย์สมบัติต่อมาอย่างมั่นคงและยาวนาน และมีพัฒนาการทางการเมืองทั้งในพม่า รัฐน้อยใหญ่โดยรอบ และกับอังกฤษในอินเดีย ระยะเวลาของการศึกษานี้ดำเนินมาจนถึง

พ.ศ. 2413 ปีที่เจ้าหลวงกาวิโลรสสุริยวงษ์ เจ้าหลวงองค์ที่ 6 แห่งนครเชียงใหม่ถึงแก่พิราลัย โดย 3 ปีภายหลังจากนั้นราชสำนักสยามจึงแต่งตั้งเจ้าหลวงอินทวิชยนนท์เป็นเจ้าหลวงองค์ที่ 7 อย่างเป็นทางการ ซึ่งนโยบายผนวกล้านนาเข้าเป็นส่วนหนึ่งของสยามเริ่มดำเนินการกับเชียงใหม่ และขยายไปสู่เมืองต่างๆ ในล้านนา หน้าที่ในการบริหารถูกจำกัดและถ่ายโอนให้เป็นภารกิจของ ข้าหลวงต่างพระองค์ที่กษัตริย์สยามส่งมาประจำการ ตำแหน่งเจ้าหลวงจึงเป็นเพียงสัญลักษณ์ เท่านั้น ด้วยเหตุนี้ผู้ศึกษาจึงวิเคราะห์ว่าจากนโยบายดังกล่าวทำให้สถานะของนครเชียงใหม่ และหัวเมืองในล้านนามิใช่ประเทศราชอีกต่อไปแต่เป็นมณฑลหนึ่งของราชอาณาจักรสยาม

ข้อตกลงเบื้องต้น

เนื่องจากการศึกษานี้มีนครเชียงใหม่เป็นศูนย์กลางในการศึกษา ดังนั้นผู้ศึกษา จึงใช้สรรพนามเรียกเจ้าผู้ครองนครว่า “เจ้าหลวง” ตามอย่างล้านนา เพราะหากยึดหลักตามแบบสยาม จะก่อให้เกิดความสับสนได้ง่าย อันเนื่องมาจากเจ้าเมืองประเทศราช มีตำแหน่งเป็น “พระยา” แต่มีบางกรณีของเจ้าหลวงเชียงใหม่ที่ได้รับการสถาปนาจากกษัตริย์สยามให้เป็น “พระเจ้าประเทศราช” มีอำนาจสิทธิ์ขาดในการปกครองบ้านเมือง คือ พระเจ้ากาวิละ พระเจ้ามโหตรประเทศ และพระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงษ์ ส่วนเจ้าเมืองที่ดำรงสถานะเป็นพระยามิได้รับการสถาปนาเลื่อนชั้นยศ คือ พระยารธรรมลังกา (ธัมมลังกา) พระยาคำฝั้น และพระยาพุทธวงศ์

ขั้นตอนของการศึกษา

1. การรวบรวมหลักฐาน เอกสาร ข้อมูลต่างๆ
2. การตรวจสอบหลักฐาน นำหลักฐานเหล่านั้นมาประเมินวิเคราะห์
3. ดำเนินการศึกษาเนื้อหา บนพื้นฐานหลักฐานข้อมูล
4. นำเสนอผลการศึกษา ตามวิธีการทางประวัติศาสตร์ และตามประเด็นปัญหา
5. สรุปผลของการศึกษา

วิธีการศึกษา

การศึกษาค้นคว้าเรื่องนี้ ผู้ศึกษาจะใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์ (Historical Approach) นำเสนอรายงานแบบพรรณนาวิเคราะห์ (Descriptive Analysis) ข้อมูลที่ใช้ในการศึกษาจะใช้หลักฐานชั้นต้น (Primary Sources) เป็นหลัก ทั้งเอกสารพื้นเมืองของเชียงใหม่ ซึ่งผ่านการปริวรรตและผ่านการแปลเป็นภาษาไทยกลาง บันทึกชาวต่างชาติในราชอาณาจักร

สยาม ชาวต่างชาติที่เดินทางไปยังนครเชียงใหม่ หัวเมืองประเทศราชล้านนาและดินแดนใกล้เคียง ในช่วงเวลาของการศึกษา เอกสารพม่า และเอกสารภาษาอังกฤษ ทั้งนี้ยังคงต้องอาศัยหลักฐานชั้นรอง (Secondary Sources) มาประกอบ

แหล่งข้อมูล

หอสมุดแห่งชาติ, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, สำนักหอสมุดพระราชวังสนามจันทร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, หอสมุดสาขาวังท่าพระ มหาวิทยาลัยศิลปากร, หอสมุดศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล มหาวิทยาลัยศิลปากร, สำนักวิทยบริการจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, หอสมุดคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, หอสมุดปริทัศน์มยงค์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, สำนักหอสมุดมหาวิทยาลัยเชียงใหม่, สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, หอสมุดศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร และห้องสมุดกระทรวงการต่างประเทศ

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ได้ทราบถึงความสำคัญของนครเชียงใหม่
2. ได้ทราบถึงความสัมพันธ์ระหว่างเชียงใหม่ – สยาม – พม่า ระหว่าง พ.ศ. 2325 – 2368
3. ได้ทราบถึงการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ระหว่างเชียงใหม่ – สยาม – พม่า ระหว่าง พ.ศ. 2368 – 2413

บทที่ 2 ความสำคัญของนครเชียงใหม่

นครเชียงใหม่มีความพร้อมทุกๆ ด้านทั้งภูมิศาสตร์, สังคม-วัฒนธรรม (ศาสนา), เศรษฐกิจ และการเมือง ในฐานะราชธานีของอาณาจักรล้านนาที่พญามังรายสถาปนาขึ้นมาตั้งแต่ พ.ศ. 1839 และคงความสำคัญสืบเนื่องมาจนกระทั่งอาณาจักรล้านนาตกเป็นประเทศราชของพม่า จวบจนเป็นประเทศราชของสยามในสมัยราชวงศ์ทิพจักราชวงศ์-เชื้อเจ้าเจ็ดตน

ความพร้อมทุกด้านของนครเชียงใหม่ทำให้มีผู้คนมาตั้งถิ่นฐานจำนวนมาก เป็นแรงงานที่สำคัญทั้งพม่าและสยามล้วนต้องการมีอิทธิพลเหนือนครเชียงใหม่และล้านนาเพราะด้วยชัยภูมิและกำลังคนของล้านนา ทำให้เมื่อพระเจ้าบุเรงนองได้อาณาจักรล้านนาแล้วจึงอาศัยไพร่พลและเสบียงอาหารของหัวเมืองต่างๆ ในล้านนากรีธาทัพเข้าโจมตีกรุงศรีอยุธยาได้สำเร็จในรัชกาลสมเด็จพระมหินทราธิราช และหลังจากนั้นล้านนาและนครเชียงใหม่ก็ตกอยู่ภายใต้อิทธิพลเป็นประเทศราชของพม่าอย่างยาวนาน และต่อมาใน พ.ศ. 2317 เมื่อพระเจ้ากรุงธนบุรียอมรับการสวามิภักดิ์ของพระยาจำบ้านแห่งนครเชียงใหม่ กับเจ้ากาวิละ บุตรคนโตของเจ้าฟ้าชายแก้วผู้ครองนครลำปาง พระเจ้ากรุงธนบุรีจึงทรงห่มทองคำล้างเพื่ออภิเษกไว้ซึ่งอำนาจของสยามบนดินแดนล้านนา อย่างไรก็ตามพม่าหากเพียงเรียกทัพมายังนครเชียงใหม่ทุกปี หมายถึงยึดเอาศูนย์กลางอาณาจักรล้านนากลับคืนให้ได้

จนกระทั่งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ เจ้ากาวิละแห่งนครลำปางได้รับโปรดเกล้าฯ ให้มาครองนครเชียงใหม่ หลังจากนั้นนครเชียงใหม่ที่อยู่ภายใต้อิทธิพลของสยามก็อยู่ภายใต้ราชวงศ์ทิพจักราชวงศ์-เชื้อเจ้าเจ็ดตนที่พยายามฟื้นฟูนครเชียงใหม่ขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง

บทนี้ศึกษาานครเชียงใหม่ในฐานะศูนย์กลางของอาณาจักรล้านนาผ่านปัจจัยด้านต่างๆ, ความสำคัญทางด้านยุทธศาสตร์การเมือง, บทบาทและความสำคัญของราชสำนักเชียงใหม่กับอาณาจักรเพื่อนบ้าน โดยเฉพาะสยามและพม่าในช่วงเวลาตั้งแต่สมันราชวงศ์มังรายจนถึงสมัยราชวงศ์ทิพจักราชวงศ์-เชื้อเจ้าเจ็ดตน

ปัจจัยพื้นฐานที่ทำให้นครเชียงใหม่เกิดความสำคัญ

ปัจจัยสำคัญที่ทำให้นครเชียงใหม่ดำรงความเป็นราชธานีของอาณาจักรล้านนาสืบเนื่องมายาวนานถึง 7 ศตวรรษ ประกอบด้วย ปัจจัยทางภูมิศาสตร์, ปัจจัยทางสังคม-วัฒนธรรม (ศาสนา), ปัจจัยทางเศรษฐกิจ และ ปัจจัยทางการเมือง ที่ต่างเป็นเหตุเป็นผลสอดรับซึ่งกันและกัน

1. ปัจจัยทางภูมิศาสตร์ของนครเชียงใหม่

ลักษณะทางกายภาพของอาณาจักรล้านนาเป็นที่ราบระหว่างหุบเขา แอ่งหรือที่ราบระหว่างหุบเขาถูกแยกออกจากกันโดยเทือกเขาสูง คือ เทือกเขาถนนธงชัย เทือกเขาผีปันน้ำ เทือกเขาแดนลาว และเทือกเขาหลวงพระบาง ที่ทอดยาวขนานตามทิศทางเหนือ-ใต้ มีที่ราบสำคัญคือ แอ่งเชียงใหม่-ลำพูน แอ่งเชียงราย และแอ่งลำปาง สำหรับนครเชียงใหม่ตั้งอยู่บนแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน มีแม่น้ำสำคัญสองสายคือ แม่น้ำปิงและแม่น้ำกวัง รวมถึงลำน้ำสาขาซึ่งต่างก็ไหลจากป่าต้นน้ำบนเทือกเขาสูงที่รายล้อมอยู่นี้ ดินตะกอนระหว่างหุบเขาเหล่านี้อุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การเพาะปลูกข้าว ผัก ยาสูบ และไม้ผลชนิดต่างๆ ส่วนเชิงเขาปกคลุมไปด้วยป่าไม้สักและไม้ชนิดอื่นๆ ความสูงเฉลี่ยของยอดเขาในบริเวณนี้ประมาณ 1,600 เมตร เหนือระดับน้ำทะเล ส่วนพื้นที่ราบลุ่มมีความสูงเฉลี่ย 300 เมตร¹ บริเวณแอ่งเชียงใหม่-ลำพูนอยู่ภายใต้อาณาเขตของอาณาจักรทริภุญไชย แอ่งเชียงรายเป็นเขตอิทธิพลของแคว้นโยนกเงินยางเชียงแสนของราชวงศ์ลาวจก ส่วนแอ่งลำปางมีนครรัฐเขลางค์ซึ่งพระนางจามเทวีแห่งอาณาจักรทริภุญไชยส่งพระโอรสองค์โต คือ เจ้าอนันตยศ² มาสร้างบ้านแปงเมือง สถาปนาภูมิศาสตร์เช่นนี้ทำให้แอ่งเชียงใหม่-ลำพูนและแอ่งลำปางเติบโตขึ้นจากชุมชนกระทัดรัดเป็นบ้านเมืองโดยมีลำน้ำเป็นพื้นฐานของการเพาะปลูกเลี้ยงไพร่พล และมีเทือกเขาเป็นปราการป้องกันเมืองจากข้าศึกศัตรู

ด้วยเหตุผลข้างต้นเหล่านี้จึงเป็นองค์ประกอบที่ส่งผลต่อการตัดสินใจของพญามังรายให้ทรงเลือกที่ตั้งราชธานีแห่งใหม่ ที่จะช่วยให้พระองค์สามารถควบคุมศูนย์กลางของสังคมวัฒนธรรม เศรษฐกิจ และการเมือง ได้อย่างสะดวก

¹ พันเอกพูนพล อาสนจินดา, เส้นทางในภาคเหนือ (กรุงเทพฯ : สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์ประยุกต์แห่งประเทศไทย, 2514), 19.

² สวัสดิ์ อ่องสกุล, ประวัติศาสตร์ล้านนา, พิมพ์ครั้งที่ 7 (กรุงเทพฯ : อัมรินทร์, 2553), 85.

นครเชียงใหม่ตั้งอยู่เชิงดอยสุภะพัทตหรือดอยสุเทพ บนที่ราบลุ่มริมฝั่งแม่น้ำปิง ทำให้มีสายน้ำหล่อเลี้ยงความเจริญของชาวเมือง และเป็นปราการป้องกันภัยจากข้าศึกในยามสงครามได้ในระดับหนึ่ง นอกจากนี้ลำน้ำที่ไหลอยู่เสมอแล้วนครเชียงใหม่ยังมีหนองน้ำเป็นแหล่งกักเก็บน้ำสำรองในฤดูแล้ง และเป็นที่พักน้ำในฤดูน้ำหลาก ทำให้มีทรัพยากรน้ำเพียงพอต่อการทำเกษตรกรรมและเลี้ยงสัตว์

1) หนองน้ำ นอกกำแพงเมืองนครเชียงใหม่ด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือ มีหนองน้ำขนาดใหญ่เหมาะสมอย่างยิ่งที่ช้างม้าวัวควายจะได้ลงอาบกิน ปรากฏชื่อต่างๆ คือ อีสานราชบุรี (ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่), หนองบัวเจ็ดกอ (ตำนานเมืองเชียงใหม่), หนองบัว (แผนที่ของพระวิภาคภูวดล หรือ James McCarthy), หนองเขียว (แผนที่เมืองเชียงใหม่ จัดทำเมื่อ พ.ศ. 2447)³

2) ลำน้ำ มีลำน้ำถึง 3 สายที่หล่อเลี้ยงชาวนครเชียงใหม่ คือ แม่น้ำปิง ลำน้ำแม่ข่า และห้วยแก้ว

2.1 แม่น้ำปิง ไหลมาจากต้นน้ำบนดอยหลวงเชียงดาว หรือดอยอ่างสรง ดอยอ่างสลุง ที่มีตำนานกล่าวถึงความเป็นมาและเชื่อว่าศักดิ์สิทธิ์ ทั้งในทางพุทธศาสนา นิทานพื้นบ้าน และ ตำนานดอยหลวงเชียงดาว สำหรับตำนานดอยหลวงเชียงดาวเล่าว่า ดอยลูกนี้เป็นที่สถิตของดวงวิญญาณของเจ้าหลวงคำแดง และพระวิญญาณของกษัตริย์เชียงใหม่พระองค์⁴ สิ่งสำคัญคือแม่น้ำปิงเป็นปัจจัยหลักที่หล่อเลี้ยงภาคเกษตรกรรมของเชียงใหม่

2.2 ลำน้ำแม่ข่าหรือแม่โท มีต้นน้ำจากดอยสุเทพไหลลงมาทางทิศเหนือ แล้วอ้อมไปทางตะวันออกแล้ววกลงทิศใต้ผ่านเชียงใหม่ก่อนจะไปสู่วิถีงกุมกามทางทิศตะวันตก เป็นสิริมงคล พระยามังรายทรงเชื่อว่าแม่น้ำนี้เป็นนครคุณเกี่ยวเมือง⁵ แก่เมือง

2.3 ห้วยแก้วเป็นลำน้ำสายเล็กๆ มีต้นน้ำมาจากดอยสุเทพไหลลงมาสู่มุมกำแพงเมืองทิศตะวันตกเฉียงเหนือที่เรียกว่า แจ่งหัวลิน (แจ่ง=มุม) พระยามังรายจึงกำหนดให้ชักน้ำจากห้วยแก้วเข้าสู่คูเมืองทั้งสี่ด้านที่สั่งให้ขุดกว้างประมาณ 20 วา แล้วใช้มูลดินจากการขุดคูถมเป็นแนวกำแพงสูง

³อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. “แนวความคิดเกี่ยวกับการสร้างเมืองเชียงใหม่,” ใน วารสารราชบัณฑิตยสถาน 21, 4 (กรกฎาคม – กันยายน 2539) : 59.

⁴เรื่องเดียวกัน, 60.

⁵อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ เดวิด เค. วัลยาจ, ผู้ปริวรรต, ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่, พิมพ์ครั้งที่ 2 (เชียงใหม่ : ซิลค์เวอร์มบุคส์, 2547), 45.

8 ศอก กว้าง 6 ศอก ต่อมาในสมัยพระเมืองแก้ว⁶ ได้มีการปรับแนวกำแพงให้เป็นรูปสี่เหลี่ยม⁷ และใช้อิฐก่อสองข้างแนวกำแพงนั้นโดยตลอด⁸

3) การระบายน้ำ เนื่องจากอาศัยความลาดเอียงของพื้นที่ทำให้เมื่อน้ำจากห้วยแก้วมากเกินพอดีระบบระบายน้ำล้นออกจากคูเมืองเชียงใหม่โดยมีทางระบายน้ำออกจากกำแพงเมืองด้านทิศเหนือ ไหลมารวมกับร่องน้ำเล็กๆ เรียกว่า “ร่องกระแจะ” ผ่านนอกกำแพงด้านเหนือ น้ำไหลลงสู่ “หนองบัวเจ็ดกอ” ที่แจ่งศรีภูมิ⁹ มุมตะวันออกเฉียงใต้ของกำแพงเมือง ไหลลงรวมกับลำน้ำแม่ข่าแล้วลำน้ำแม่ข่าก็ไหลไปบรรจบแม่น้ำปิงที่ “สบแม่ข่า” ใกล้กับเวียงกุมกาม

4) ระบบน้ำเพื่อการเกษตร ชาวนครเชียงใหม่ตั้งบ้านเรือนอาศัยอยู่ในกำแพงเมือง ส่วนที่ดินทำกินนั้นอยู่นอกกำแพงเมืองฝั่งตะวันตกของแม่น้ำปิงคือ ทุ่งข้างคลาน ส่วนฝั่งตะวันออกของแม่น้ำปิงมีหนองหอยและหนองเส็ง ระบบการจัดการน้ำสำหรับการเกษตรถูกกำหนดไว้ในมังรายศาสตร์ห้ามการกระทำการละเมิดสิทธิของผู้อื่นและทำให้ลำน้ำหรือหนองน้ำเกิดปัญหา

⁶พระเมืองแก้ว เป็นกษัตริย์ลำดับที่ 11 ของราชวงศ์มังราย ครองราชย์ระหว่าง พ.ศ. 2038 – 2068 ตรงกับรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 แห่งกรุงศรีอยุธยา และรัชกาลพระยาวิฑูรราช แห่งอาณาจักรล้านช้าง

⁷เนื่องจากพระยามังรายผู้สร้างนครเชียงใหม่เป็นสหายนกับพ่อขุนงำเมืองกษัตริย์แห่งแคว้นพะเยา และพ่อขุนรามคำแหงกษัตริย์แห่งอาณาจักรสุโขทัย เมื่อพระยามังรายตั้งพระทัยจะสร้างราชธานีขึ้นใหม่จึงทรงเชิญพระสหายนทั้งสองมาร่วมปรึกษารือส่งผลให้แนวความคิดการสร้างเมืองเชียงใหม่มีลักษณะคล้ายกับเมืองสุโขทัยที่ชักน้ำจากแม่น้ำแม่รำพันซึ่งไหลจากภูเขาชื่อเขาหลวงทิศตะวันตกเมืองสุโขทัยเข้าเลี้ยงคูเมืองสุโขทัย ส่วนน้ำสำหรับบริโภค สันนิษฐานว่าประชาชนจะใช้น้ำจากบ่อน้ำที่ขุดขึ้น เพราะไม่พบแอ่งน้ำเหมือนเมืองสุโขทัย และผังเมืองเชียงใหม่เป็นสี่เหลี่ยมเหมือนสุโขทัย ต่างจากเมืองอื่นๆ ในยุคเดียวกันและอยู่ใกล้เคียงกันเช่น หริภุญไชยและรัฐเขลางค์คีที่มีผังเมืองเป็นวงรี

⁸วงศ์ศักดิ์ ณ เชียงใหม่, บรรณารักษ์, เจ้าหลวงเชียงใหม่ (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง, 2539), 75.

⁹อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. “แนวความคิดเกี่ยวกับการสร้างเมืองเชียงใหม่,” 60.

2. ปัจจัยทางสังคม-วัฒนธรรมของนครเชียงใหม่

ความสำคัญอีกประการหนึ่งของนครเชียงใหม่เห็นได้จากการเป็นศูนย์กลางด้านสังคม-วัฒนธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งด้านศาสนาและความเชื่อต่างๆ ที่มีการผสมผสานระหว่างความเชื่อดั้งเดิมกับพระพุทธศาสนาที่รับมาจากภายนอก นอกจากนี้ความเป็นศูนย์กลางด้านสังคม-วัฒนธรรมของนครเชียงใหม่ยังเห็นได้จากการมีศาสนสถานที่สำคัญและเป็นศูนย์รวมของผู้คน

เมื่อพญามังรายปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์มังราย ผู้ปกครองอาณาจักรล้านนาทรงสถาปนานครเชียงใหม่เป็นราชธานีใน พ.ศ. 1839 ทรงสร้างวัดในพระพุทธศาสนา และยังคงไม่ยกเลิกความเชื่อเรื่องวิญญาณและอารักษ์ของเมือง จึงทรงกำหนดชะตือเมืองไว้ ณ วัดชะตือเมืองกลางเวียงเชียงใหม่ที่ปัจจุบันเป็นอนุสาวรีย์สามกษัตริย์ และวัดอินทขิล ซึ่งเคยเป็นที่ตั้งเสาอินทขิลก่อนที่จะย้ายเสาอินทขิลไปไว้ที่วัดเจดีย์หลวง¹⁰

พญามังรายยังกำหนดชะตาเมืองให้เมืองเชียงใหม่ เกิดวันพฤหัสบดีตามคติ “ทักษา” ของโหราจารย์ อาศัยความรู้ดาราศาสตร์โบราณว่าดาวพฤหัสบดีเป็นดาวฝ่ายเทวดาเป็นเทพบิดรผู้มีฤทธิ์อำนาจเหนือกว่าดาวเทวดาพระเคราะห์ทั้งหมด¹¹ เพื่อให้เชียงใหม่เป็นนครหลวงถาวรของอาณาจักรชาวไทยยวนและมีอำนาจเหนือกว่าเมืองต่างๆ ในอาณาจักร

ในรัชกาลต่อมาสัญลักษณ์ที่แสดงให้เห็นว่านครเชียงใหม่ดำรงสถานะความเป็นศูนย์กลางของอาณาจักรที่มั่นคง เป็นศูนย์กลางทางสังคมและวัฒนธรรมของพระพุทธศาสนา คือ 1. การรวมความเป็นศูนย์กลางทางการเมืองและศาสนาเข้าไว้ในที่เดียวกัน ในรัชกาลพญาผายุกษัตริย์ลำดับที่ 6 ของราชวงศ์มังราย และ 2. การก่อสร้างพระเจดีย์หลวง ในรัชกาลพญาแสนเมืองมา กษัตริย์ลำดับที่ 8 ของราชวงศ์มังราย

พญาผายุกษัตริย์ลำดับที่ 6 ของราชวงศ์มังราย โปรดให้สร้างเจดีย์บรรจุพระอัฐิของพญาคำฟูพระราชบิดา แล้วสร้างวัดสี่เชียงใหม่ขึ้นในบริเวณที่สร้างเจดีย์องค์ดังกล่าว และอาราธนามหาอภัยจุฬาทรงพระเถระจากหริภุญไชยซึ่งเป็นศูนย์กลางทางสังคมและวัฒนธรรมพุทธศาสนาดั้งเดิมให้มาดำรงสมณศักดิ์เป็นสังฆราชาแห่งอาณาจักรล้านนา สถิต ณ นครเชียงใหม่ จึงเป็นการประกาศความเป็นศูนย์กลางแห่งอาณาจักรและศูนย์กลางความรุ่งเรืองของพุทธศาสนาในอาณาจักรล้านนาโดยรวมอยู่ไว้ ณ ที่เดียวกัน คือ นครเชียงใหม่ ดังนั้นในรัชกาลพญาผายุนคร

¹⁰ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. วัดร้างในเวียงเชียงใหม่. (เชียงใหม่ : สุริวงศบุ๊คเซ็นเตอร์, 2539), 105-107.

¹¹ สวัสดิ์ อ่องสกุล, ประวัติศาสตร์ล้านนา, 126.

เชียงใหม่จึงเป็นทั้งที่ประทับและเป็นศูนย์กลางทางการเมืองและสังคมของอาณาจักรล้านนาอย่างแท้จริง¹²

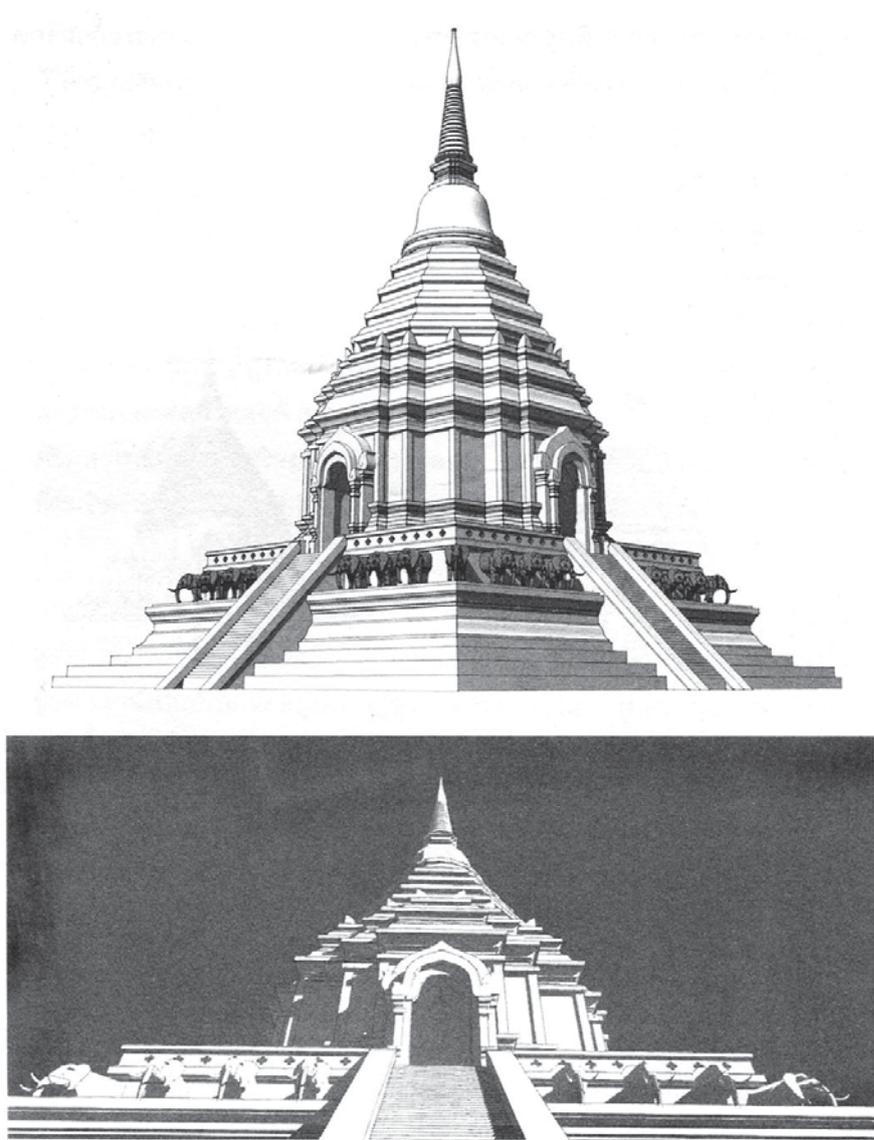
รัชกาลพญาแสนเมืองมา กษัตริย์ลำดับที่ 8 แห่งราชวงศ์มังราย โปรดให้สร้างกุหลองหรือพระเจดีย์หลวงขึ้นเพื่อเป็นศาสนสถานสำคัญของอาณาจักร แล้วเสร็จในรัชกาลพญาสามฝั่งแกน กษัตริย์ลำดับที่ 9 แห่งราชวงศ์มังราย แต่ก็เกิดขำรุดในรัชกาลถัดมาคือรัชกาลพระเจ้าติโลกราช ครั้น พ.ศ. 2022 พระเจ้าติโลกราชจึงโปรดให้หมื่นดำพำโคตรนำศิลาแลงมาบูรณะและส่งผลให้พระเจดีย์หลวงมีขนาดใหญ่ขึ้น พระเจดีย์หลวงจึงมีขนาดฐานกว้าง 27 วา สูง 41 วา¹³ ภายหลังจากได้ขยายขนาดให้สูงใหญ่กว่าองค์เก่ามีฐานกว้างด้านละ 35 วา สูง 45 วา มีระฆังยอดเดียว จากนั้นจึงนำพระบรมสารีริกธาตุที่พระมหาคัมภีร์เถรนำมาจากลังกามาประดิษฐาน ณ พระเจดีย์หลวง ต่อมาพระเจ้าติโลกราชก็ทรงนำพระแก้วมรกตจากเมืองลำปางมาประดิษฐานที่ หุ้มจระนำด้านทิศตะวันออกของพระเจดีย์หลวง¹⁴

พระเจดีย์หลวงนอกจากเป็นศาสนสถานทางพระพุทธศาสนาที่สะท้อนความเป็นศูนย์กลางแห่งราชอาณาจักรยังสะท้อนความรุ่งเรืองด้านเศรษฐกิจ และภูมิปัญญาที่สามารถสร้างเจดีย์ขนาดสูงและใหญ่ที่สุดในราชอาณาจักรได้

¹²กรรณก รัตนวราภรณ์, "จักรวาลคติในการวางผังวัดหลวงล้านนา : สัญลักษณ์สะท้อนอำนาจรัฐในอนุภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ช่วงพุทธศตวรรษที่ 21" ใน ล้านนา : จักรวาล ดัชนี อำนาจ (กรุงเทพฯ : โครงการอาณานิคมศึกษา 5 ภูมิภาค, 2545), 106.

¹³อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ เดวิด เค. วิทยาช, ผู้วิจัย, ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่, 70 - 71.

¹⁴เกรียงไกร เกิดศิริ, "เอกสารลำดับที่ 20 โคลงนิราศหริภุญชัย : เมืองเชียงใหม่ และเมืองลำพูนในวรรณคดีล้านนา" ใน 100 เอกสารสำคัญ : สรรพสาระประวัติศาสตร์ไทย ลำดับที่ 3 (วรรณคดีและเอกสารตะวันตก) (กรุงเทพฯ : โครงการวิจัย 100 เอกสารสำคัญเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไทย ในความสนับสนุนของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย), 30 - 31.

รูปที่ 2 ภาพสามมิติสันนิษฐานรูปแบบเจดีย์หลวงเมืองเชียงใหม่ก่อนพังทลายในมุมมองต่างๆ แบบสามมิติ ผลงานของ เจษฎา สุภาศรี

ที่มา : เกียรติกร เกิดศิริ, “เอกสารลำดับที่ 20 โคลงนิราศหรือกฤษณาสอบ : เมืองเชียงใหม่ และเมืองลำพูนในวรรณคดีล้านนา” ใน 100 เอกสารสำคัญ : สรรพสาระประวัติศาสตร์ไทย ลำดับที่ 3 (วรรณคดีและเอกสารตะวันตก) (กรุงเทพฯ : โครงการวิจัย 100 เอกสารสำคัญเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไทย ในความสนับสนุนของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย) 32.

จากการก่อสร้างพระเจดีย์หลวงสูงเสียดฟ้า เป็นมหาเจดีย์ของอาณาจักรล้านนาสามารถมองเห็นได้ในระยะไกลถึง 36 กิโลเมตร สะท้อนให้เห็นว่าอาณาจักรล้านนา นับจากรัชกาลพญาแสนเมืองมาได้เจริญรุ่งเรืองมากขึ้นทั้งทางอำนาจการเมือง เศรษฐกิจการค้าสามารถก่อสร้าง

พระมหาเจดีย์สูงใหญ่ที่สุด เพื่อเป็นสัญลักษณ์ของศูนย์กลางทางศาสนาและวัฒนธรรม พระเจดีย์หลวงตั้งตระหง่านประกาศความรุ่งเรืองของอาณาจักรล้านนาที่มีนครเชียงใหม่เป็นราชธานี เรื่อยมาจนกระทั่งในรัชกาลพระนางวิสุทธิเทวี กษัตริย์ลำดับที่ 18 และเป็นกษัตริย์พระองค์สุดท้ายแห่งราชวงศ์มังราย พ.ศ. 2088 เกิดแผ่นดินไหวครั้งใหญ่ทำให้ยอดเจดีย์หลวงพังลง หลังจากนั้นมา อำนาจทางการเมืองของอาณาจักรล้านนาก็อ่อนแอลง ส่งผลกระทบต่อเศรษฐกิจจึงทำให้ผู้ปกครองไม่สามารถบูรณปฏิสังขรณ์พระเจดีย์หลวงให้กลับคืนมาสวยงามเป็นศูนย์กลางทางจิตวิญญาณของนครเชียงใหม่สะท้อนถึงความรุ่งเรืองของอาณาจักรล้านนาได้

3. ปัจจัยทางเศรษฐกิจ

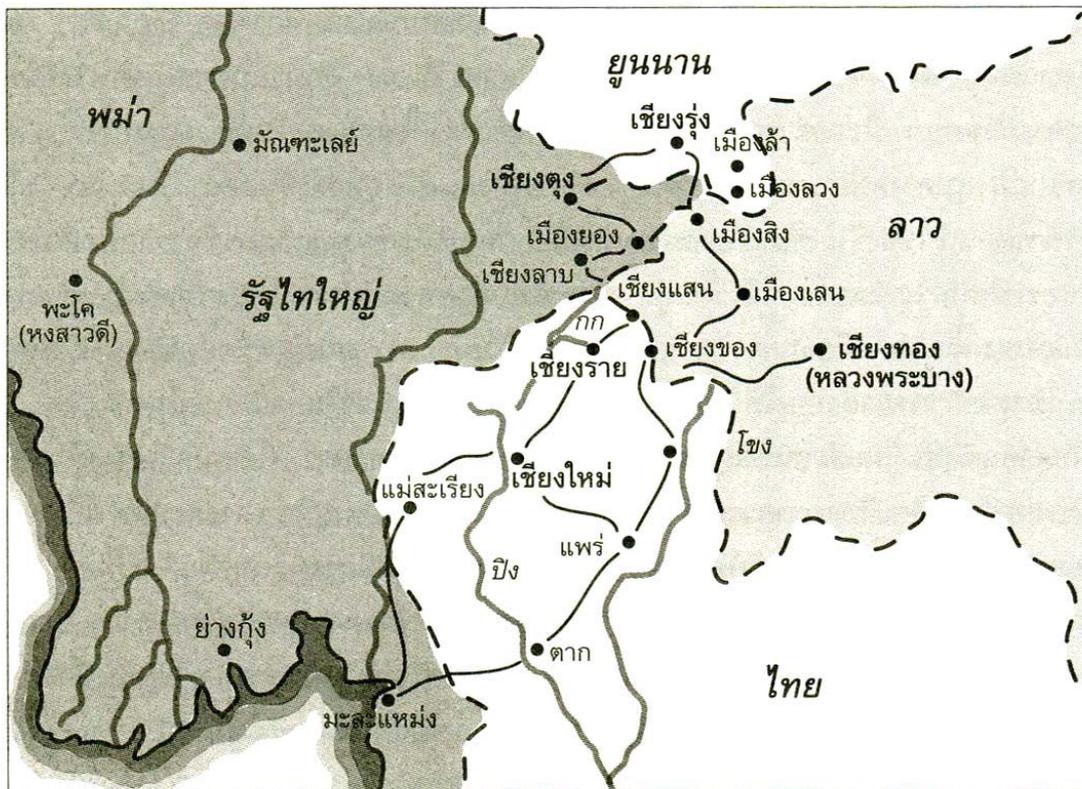
นครเชียงใหม่ตั้งอยู่บนเส้นทางการค้าและการเดินทางระหว่างบ้านเมืองในภาคพื้นทวีป ด้วยเหตุนี้นครเชียงใหม่จึงกลายเป็นศูนย์กลางของสินค้าจากทิศทางต่างๆ ที่ผู้ปกครองนครเชียงใหม่สามารถใช้อำนาจควบคุมและกระจายผลประโยชน์ไปตามความต้องการ

เส้นทางจากเชียงใหม่ไปยังส่วนต่างๆ ของอาณาจักรและสามารถเชื่อมต่อการเดินทางทางบกและทางน้ำระหว่างล้านนากับอาณาจักรอื่นๆ ในระบบการค้าแบบคาราวานจากยูนนาน รัฐไทใหญ่ เชียงตุง หลวงพระบาง และพม่า รัตนารณห์ เศรษฐกุล แบ่งกลุ่มการค้าระหว่างรัฐเหล่านี้แบ่งออกเป็น 4 กลุ่มคือ การค้ากับรัฐไทยหรือการค้าระบบห้าเชียง การค้ากับจีนตอนใต้ การค้ากับพม่า และการค้ากับสยาม¹⁵ เป็นเส้นทางการค้าโบราณที่นำผลประโยชน์และความเจริญรุ่งเรืองมาสู่บ้านเมืองทั้งหลายในภาคพื้นทวีปอย่างต่อเนื่อง และทำให้ทั้ง 5 เมืองนี้เติบโตขึ้นกลายเป็นเมืองสำคัญของภาคพื้นทวีป

ระบบการค้าห้าเชียง คือ ระบบการค้าระหว่างแอ่งเชียงใหม่-ลำพูนกับอาณาจักรเพื่อนบ้านที่เป็นบ้านพี่เมืองน้องที่ดำเนินมานานหลายร้อยปี โดย เชียงแรก คือ เชียงใหม่ อยู่ในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน มีที่ตั้งได้สุดของกลุ่มห้าเชียง เนื่องจากเชียงใหม่คือ เชียงราย ซึ่งมีเขตแดนติดต่อกับ เชียงตุง รัฐที่มีเขตแดนทางเหนือติดต่อกับสิบสองพันนาที่มี เชียงรุ่ง เป็นเมืองหลวงและเป็นเมืองที่อยู่เหนือสุดในกลุ่มรัฐไทพุทธ ส่วนทางใต้ของเชียงรุ่งติดต่อกับ เชียงทองหรือหลวงพระบาง การคมนาคมติดต่อระหว่างห้าเชียง ทำได้โดยทางน้ำและทางบก¹⁶

¹⁵รัตนารณห์ เศรษฐกุล, ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจวัฒนธรรมแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน (เชียงใหม่ : สำนักพิมพ์ซิลค์เวอร์ม, 2552), 127.

¹⁶เรื่องเดียวกัน, 127 – 128.

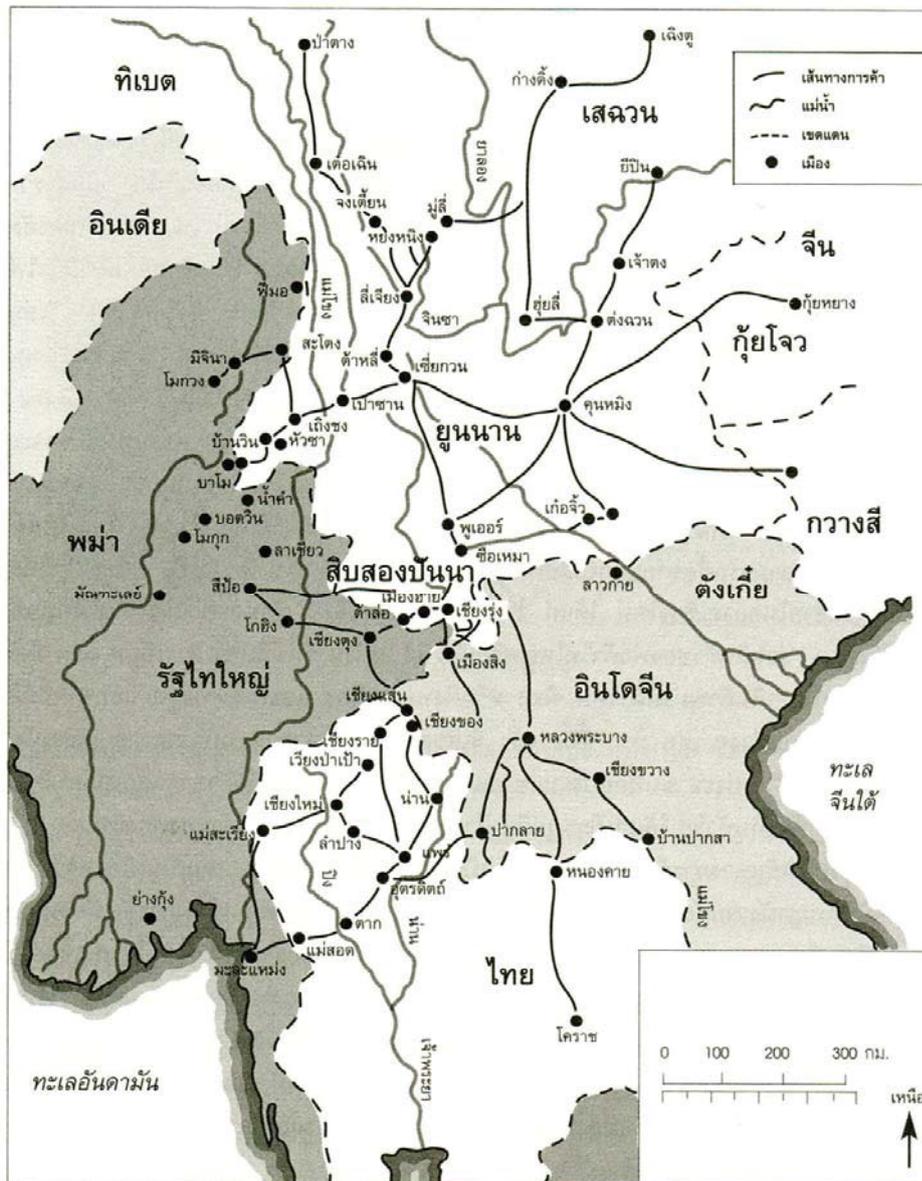

รูปที่ 3 เส้นทางการค้าห้าเชียง

ที่มา : รัตนาภรณ์ เศรษฐกุล, ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจวัฒนธรรมแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน (เชียงใหม่ : สำนักพิมพ์ซิลค์เวอร์ม, 2552), 128.

เส้นทางเหล่านี้ก็ล้วนยังคงปรากฏร่องรอยเดิมเนื่องจากเป็นเส้นทางคมนาคมสำคัญมาตั้งแต่อดีตที่ถูกพัฒนาอย่างต่อเนื่อง ตัวอย่างเช่น เส้นทางที่เชื่อมจังหวัดเชียงใหม่ อำเภอฝาง และเมือง Sop Yawn ในประเทศพม่า และเส้นทางที่เชื่อมระหว่างจังหวัดลำปางผ่านบริเวณที่ปัจจุบันนี้เป็นถนนสาย 1 หรือถนนพหลโยธิน ไปยังอำเภอแม่สาย ในจังหวัดเชียงราย และทำขีเหล็กในประเทศพม่าและสิ้นสุดลงที่เชียงตุง ครั้นเวลาผ่านไปนานเข้าเส้นทางในอดีตที่สำคัญเหล่านี้ได้ถูกปรับปรุงสร้างขึ้นใหม่เป็นทางหลวงแผ่นดิน ดังเช่น ทางหลวงสายเชียงใหม่-ฝาง และทางหลวงสายลำปาง-เชียงใหม่¹⁷

¹⁷ พันเอกพูนพล อาสนจินดา, เส้นทางในภาคเหนือ, 63-64.

รูปที่ 4 แผนที่เส้นทางการค้าและเมืองการค้าในภาคพื้นทวีปตอนในของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้
 ที่มา : รัตนภรณ์ เศรษฐกุล, ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจวัฒนธรรมแห่งเชียงใหม่-ลำพูน (เชียงใหม่ :
 สำนักพิมพ์ซิลค์เวอร์ม, 2552), 130.

3.1 นครเชียงใหม่บนเส้นทางการค้าภาคพื้นทวีปตอนใน

เอกสารชิ้นต้นที่บันทึกในสมัยราชวงศ์ทิพย์จักราธิวงศ์-เชื้อเจ้าเจ็ดตน ซึ่งเป็นผลงานของนักเดินทางชาวตะวันตกได้ให้ข้อมูลเส้นทางการค้าภาคพื้นทวีปตอนใน ข้อมูลทางกายภาพของเมือง เส้นทาง และสินค้าค่อนข้างละเอียด แม้จะเป็นเอกสารที่บันทึกในรัชกาลเจ้าหลวงพุทธวงศ์ (ตรงกับรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว) แต่ก็สะท้อนภาพเส้นทางและ

การค้าระหว่างนครเชียงใหม่กับหัวเมืองในอาณาจักรล้านนาที่สมบูรณ์ พอจะทำให้เกิดความเข้าใจเส้นทางการค้าในยุคก่อนหน้านั้นได้ในระดับหนึ่ง

จดหมายเหตุนายแพทย์เดวิด ริชาร์ดสัน (Dr. David Richardson) เป็นบันทึกของชาวตะวันตกคนแรกที่เดินทางเข้ามายังเมืองในอาณาจักรล้านนาภายหลังอังกฤษชนะสงครามกับพม่า (The First Anglo-Burmese War) โดยมาถึงล้านนา 4 ครั้ง¹⁸ ระบุว่าชาวล้านนาในสมัยต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 นั้นจะค้าขายกับพ่อค้าจากสามตลาดหลัก คือ จีนตอนใต้ กะเหรี่ยงแดง และสยาม ทุกๆ ปี คาราวานจากจีนตอนใต้จะเดินทางมายังล้านนาเพื่อขายผ้าไหม กำมะหยี่ ผ้าฝ้าย ผ้าย่นสีดำ ด้ายสีทอง ชะมด พริกไทย ช้าง ทองแดงและเครื่องเคลือบ เชียงใหม่ซื้อเกลือ เครื่องเคลือบและสิ่งจำเป็นอื่นๆ จากสยาม และซื้อทาส ดีบุก ตะกั่วและอื่นๆ จากพวกกะเหรี่ยงแดง โดยแลกกับโคกระบือ ข้าว งา ช้าง และ นอแรด¹⁹

ส่วนจดหมายเหตุของร้อยเอกวิลเลียม แม็กคลาวด์ (Captain William Couperus McLeod) ผู้ช่วยผู้ว่าราชการเมืองมะริดที่เข้ามายังล้านนา ระหว่างวันที่ 13 ธันวาคม พ.ศ.2379 - 28 พฤษภาคม พ.ศ.2380 เพื่อเจรจาและส่งเสริมการค้าที่ตะนาวศรี ร้อยเอกแม็กคลาวด์คือชาวตะวันตกคนแรกที่เดินทางจากตะนาวศรีผ่านล้านนาไปเชียงใหม่ เชียงรุ่ง เมืองไฮในสิบสองพันนา²⁰ ด้วยภารกิจดังกล่าวร้อยเอกแม็กคลาวด์จึงเชิญพ่อค้าฮ่อที่มาก้าขายที่เมืองยองให้เลยไปค้าขายถึงมะละแหม่งแทนที่จะหยุดอยู่ที่ียงนครเชียงใหม่หรือลงใต้สุดแค่ท่าอิฐ (อุตรดิตถ์)

¹⁸ นายแพทย์เดวิด ริชาร์ดสัน เดินทางมายังล้านนาในระหว่าง พ.ศ. 2372 - 2381 ครั้งที่ 1 ระหว่างวันที่ 11 ธันวาคม พ.ศ. 2372 - วันที่ 10 มีนาคม พ.ศ. 2373 ครั้งที่ 2 ระหว่างวันที่ 6 มีนาคม - 21 พฤษภาคม พ.ศ. 2377 ครั้งที่ 3 ระหว่างวันที่ 29 ธันวาคม พ.ศ. 2378 - 10 พฤษภาคม พ.ศ. 2379 และครั้งสุดท้ายระหว่างวันที่ 19 มีนาคม - สิงหาคม พ.ศ. 2382

¹⁹ ธิษณา วีรเกียรติสุนทร, "เอกสารลำดับที่ 25 จดหมายเหตุเดวิด ริชาร์ดสัน : ภาพสะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างล้านนา อังกฤษ สยามและพม่า" ใน 100 เอกสารสำคัญ : สรรพสาระประวัติศาสตร์ไทย ลำดับที่ 3 (วรรณคดีและเอกสารตะวันตก) (กรุงเทพฯ : โครงการวิจัย 100 เอกสารสำคัญเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไทย), 160.

²⁰ โพลเกอร์ กราบาวสกี, "ล้านนา สิบสองพันนา และรัฐฉาน ในสายตาของชาวตะวันตก จดหมายเหตุของ W.C. McLeod และ Dr. Richardson เกี่ยวกับการเดินทางเมื่อปี ค.ศ. 1836/37" ใน วารสารโลกประวัติศาสตร์ 5, 3 (กรกฎาคม-กันยายน 2542) : 12, 27.

ร้อยเอกแม็กคลาวด์เดินทางตามเส้นทางที่นายแพทย์ริชาร์ดสันบันทึกเอาไว้ และจากข้อมูลของร้อยเอกแม็กคลาวด์เส้นทางที่ดีที่สุดจากเมืองมะละแหม่งในพม่าไปยังจีน คือเส้นทางมะละแหม่ง-เชียงใหม่-เชียงตุง-เชียงรุ่ง²¹

นอกจากนครเชียงใหม่จะอยู่บนเส้นทางการค้าทางบกที่สำคัญแล้ว ยังมีทรัพยากรที่ตลาดต้องการอีกเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะของป่าและสัตว์ป่า คือ ไม้สัก ไม้สน และไม้ไผ่ รวมถึงสัตว์ป่าและของป่า เช่น เสือ เสือดาว แมว ช้าง แรด กระต๊อง วัวป่า ควายป่า สุนัขป่า กระต่ายป่า นกกระทา ไก่ฟ้า นก และอื่นๆ นอกจากนี้ในเขตที่ราบลุ่มแม่น้ำยังมีพืชผลจากการเพาะปลูก คือ ข้าว ข้าวโพด หนาม ยาสสูบ อ้อย พริก ถั่วๆ ผักกาด ใบเมี่ยง ซึ่งใช้บริโภคในท้องถิ่นเป็นหลัก เพราะในระบบการผลิตแบบเลี้ยงตัวเองของสังคมล้านนา การแลกเปลี่ยนมีน้อยและจำกัดเฉพาะสินค้าหายาก เช่น เกลือและเหล็ก เพราะในหมู่บ้านรวมไว้ทั้งระบบเกษตรกรรมและหัตถกรรม²² ชูสิทธิ์ ชูชาติ ผู้เขียนบทความเรื่อง การผลิตเพื่อเลี้ยงตัวเองในสังคมล้านนา : ศึกษาเฉพาะการผลิตระดับหมู่บ้านในภาคเหนือของประเทศไทย พ.ศ. 1839 – 2475 วิเคราะห์ว่า

เชียงใหม่เป็นศูนย์กลางการค้าที่สำคัญที่สุดของภาคเหนือ เพราะเป็นทางผ่านของพ่อค้าเงี้ยวและจีนฮ่อ ซึ่งเดินทางจากมะละแหม่งผ่านเชียงใหม่ไปยังรัฐฉานและยูนนาน นอกจากนี้เชียงใหม่ยังเป็นแหล่งบริโภคสินค้าจากโรงงานอุตสาหกรรมที่สำคัญอีกด้วย²³

สินค้าหายากที่พ่อค้าต่างถิ่น ทั้งพ่อค้าฮ่อ ไทใหญ่ พม่า นำสิ่งของที่ท้องถิ่นต้องการ เช่น หม้อทองแดง หม้อเหล็ก เครื่องประดับ ลูกไม้ ด้ายสีทอง ไหม รวมถึงเนื้อหมูและวัวที่พ่อค้าชาวจีนขาย ปลาแห้งและเนื้อแห้งจากเชียงแสนที่พ่อค้าจากเชียงตุงนำมายังมีเหล็กจากหมู่บ้านกะเหรี่ยงและลัวะสินค้าเหล่านี้รวมทั้งพริก หอม ขี้ผึ้งและฝ้าย²⁴ ใช้แลกเปลี่ยนกันมาตามรายทาง

²¹ไฟลเกอร์ กราบาวสกี, "ล้านนา สิบสองพันนา และรัฐฉาน ในสายตาของชาวตะวันตก จดหมายเหตุนอง W.C. McLeod และ Dr. Richardson เกี่ยวกับการเดินทางเมื่อปี ค.ศ. 1836/37," 11.

²²ชูสิทธิ์ ชูชาติ, "การผลิตเพื่อเลี้ยงตัวเองในสังคมล้านนา : ศึกษาเฉพาะการผลิตระดับหมู่บ้านในภาคเหนือของประเทศไทย พ.ศ. 1839 – 2475," วารสารมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 11, 1 (กรกฎาคม – ธันวาคม 2525) : 47.

²³เรื่องเดียวกัน, 60.

²⁴Volker Grabowsky and Andrew Turton, *The Gold and Silver Road of Trade and Friendship : The McLeod and Richardson Diplomatic Missions to Tai States in 1837.* (Chiang Mai : Silksworm Books. 2003), 309.

โดยใช้พ่อและม้าเป็นพาหนะในการเดินทาง นอกจากการแลกเปลี่ยนสินค้ายังใช้เงินแถบและเงินรูป²⁵ สำหรับการซื้อขาย สินค้าที่พ่อค้าต่างถิ่นนำไปจากเชียงใหม่คือ หมาก ฝ้าย ไปจำหน่ายในรัฐฉานหรือยูนนาน ส่วนพ่อค้าเงี้ยว(ไทใหญ่) เป็นพ่อค้าเร่ใช้วัวต่างเป็นพาหนะในการลำเลียงสินค้า นำฝิ่น หมาก พริกแห้ง รัก ครั่ง มีดเข้ามาจำหน่าย แล้วซื้อเกลือ ฝ้าย เพื่อนำไปจำหน่ายในหมู่บ้านของตน²⁶ พ่อค้าไทใหญ่ก็เช่นเดียวกับพ่อค้าจีนฮ่อที่เดินทางจากล้านนาผ่านเชียงใหม่เข้าสู่เมืองมะละแหม่ง เพื่อซื้อสินค้าอุตสาหกรรม เช่น ผ้า เลื่อยผ้า กลับมาจำหน่ายในล้านนา

การสงครามกับพม่าอย่างต่อเนื่องทำให้การค้าได้รับผลกระทบ แต่เมื่ออังกฤษยึดครองแคว้นตะนาวศรีในคริสต์ศตวรรษที่ 19 หลังพม่าพ่ายแพ้สงครามอังกฤษ-พม่า ครั้งที่ 1 (พ.ศ. 2367-2369) และผลผูกพันของสนธิสัญญาอันดาโบ ทำให้ข้าหลวงอังกฤษต้องการฟื้นฟูเส้นทางการค้าที่เชื่อมระหว่างเมืองท่ามะละแหม่งที่อยู่ทางฝั่งทะเลอันดามันไปสู่จีนตอนใต้โดยผ่านล้านนา ซึ่งเส้นทางที่สะดวกและนิยมคือผ่านนครเชียงใหม่ไปสู่เชียงตุงในกลุ่มรัฐฉาน และเชียงรุ่ง ในแคว้นสิบสองพันนา รวมถึงหากมุ่งตะวันออกจะไปถึงหลวงพระบางและเมืองในแถบแม่น้ำโขง ด้วยการส่งผู้แทนข้าหลวงเข้ามาเจรจาการค้ากับสยามในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อังกฤษจึงเสนอแผนการสร้างทางรถไฟเพื่อหวังเชื่อมเมืองมะละแหม่งในพม่ากับยูนนานทางตะวันตกเฉียงใต้ของจีนโดยผ่านล้านนาแต่ท้ายที่สุดก็ไม่ได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาต

4. ปัจจัยทางการเมือง

สาเหตุที่พม้ามุ่งสร้างราชธานีใหม่และตั้งพระทัยให้เป็นศูนย์กลางถาวรก็เนื่องมาจากต้องการสร้างเมืองศูนย์กลางของทั้ง 3 แคว้น คือ แคว้นโยนกเงินยางเชียงแสน อาณาจักรหริภุญไชย และนครรัฐเขลางค์ เพิ่มพื้นที่เมืองเพื่อรองรับจำนวนประชากร ทั้งไพร่พลจากแคว้นโยน หรือโยนกอันเป็นพลเมืองของพระองค์ แคว้นหริภุญไชย และรัฐเขลางค์ ซึ่งมีจำนวนมาก พัฒนาการเปลี่ยนจากรัฐแบบแว่นแคว้นเป็นอาณาจักร ไม่จำเป็นต้องย้ายศูนย์กลางไปยังที่แห่งใหม่ดังเช่นที่ผ่านมา การมีศูนย์กลางทางการเมืองตั้งมั่นอยู่กับที่ย่อมนำมาความเจริญมาสู่อณาจักร นครเชียงใหม่จักต้องเป็นศูนย์กลางทางการเมืองของกลุ่มชนทั้งหลาย ที่ทรงปกครองและคงสถานะศูนย์กลางทางพุทธศาสนาที่หริภุญไชย เป้าหมายเพื่อผสมผสานวัฒนธรรมอันหลากหลายให้เป็นวัฒนธรรมร่วมกันผ่านราชสำนักที่ตั้งอยู่ ณ นครหลวงแห่งใหม่ สิ่งสำคัญอีกประการหนึ่งคือ เชียงใหม่ตั้งอยู่ไกลจากเขตอิทธิพลของกองทัพจีนมากกว่าเชียงราย เมื่อมีศึกกับ

²⁵Ibid., 109.

²⁶สุทธิ์ ชูชาติ, "การผลิตเพื่อเลี้ยงตัวเองในสังคมล้านนา : ศึกษาเฉพาะการผลิตระดับหมู่บ้าน ในภาคเหนือของประเทศไทย พ.ศ. 1839 – 2475," 60.

จีนพระองค์ก็ทรงออกตั้งรับ ณ เมืองเชียงรายที่ทรงมอบหมายให้ ราชโอรสปกครอง ส่วนศูนย์กลาง คือ นครเชียงใหม่ ย่อมได้รับผลกระทบน้อยกว่า อีกทั้งการระดมพลจากเชียงใหม่เพื่อไปยังทิศต่างๆ นั้นย่อมง่ายกว่า

อย่างไรก็ดีภายหลังจากรัชกาลพระยามังรายแล้วกษัตริย์อีก 3 รัชกาลได้ย้ายศูนย์กลางกลับไปยังศูนย์กลางเดิม คือ พระยาไชยสงครามหรือขุนคราม กษัตริย์ลำดับที่ 2 แห่งราชวงศ์มังราย เสด็จไปประทับอยู่เมืองเชียงรายทำให้เมืองเชียงรายกลับเป็นราชธานีอีกครั้ง กษัตริย์ลำดับถัดมาคือ พญาแสนพู พญาน้ำท่วม และพญาคำฟู ประทับอยู่เมืองเชียงแสน เพราะตั้งอยู่ริมน้ำโขงซึ่งเป็นเส้นทางสำคัญในการติดต่อคมนาคมและการค้า ทำให้ในระหว่างรัชกาลที่ 2 – 5 ของราชวงศ์มังราย นครเชียงใหม่กลายเป็นที่ประทับของพระราชโอรสที่ทรงไว้วางพระทัย จะให้สืบราชสมบัติ แต่หลังจากสิ้นรัชกาลพญาคำฟู พญาผายุกษัตริย์ลำดับที่ 6 จึงโปรดให้ย้ายราชธานีจากเมืองเชียงแสนกลับมายังนครเชียงใหม่เพราะทรงคุ้นเคยกับการปกครองที่นครเชียงใหม่ และจากที่ตั้งของนครเชียงใหม่สามารถควบคุมอาณาจักรที่กำลังเติบโตได้สะดวกกว่าเมืองเชียงรายหรือเมืองเชียงแสน อีกทั้งการขยายตัวของการค้ากับอาณาจักรมอญทำให้เชียงใหม่เหมาะสมที่จะเป็นศูนย์กลางการค้าและคมนาคม ตลอดจนศูนย์กลางทางสังคม ชินกาลมาลีปกรณ์²⁷ ระบุว่า

พระราชาทรงพระนามผายผู้เป็นพระราชบุตรของพระเจ้าคำฟู ได้กระทำราชาภิเษกเมื่อเดือน 4 (มีนาคม) และพระเจ้าผายนั้นทรงสมภพเมื่อ จุลศักราช 687 (พ.ศ. 1869) พระชนมายุได้ 12 ปี ได้เป็นพระเจ้าแผ่นดินประทับอยู่ในแคว้นโยน(โยนก) 3 ปี จึงเสด็จมาที่นี้ (เชียงใหม่) อีกและพระเจ้าผายโปรดให้สร้างเจดีย์หลวงท่ามกลางนครนั้นสูง 76 ศอก ฐานแต่ละด้านกว้าง 48 ศอก²⁸

²⁷ชินกาลมาลีปกรณ์ เป็นคัมภีร์ภาษาบาลีซึ่งพระรัตนปัญญาเถระชาวล้านนาไทยเชียงใหม่ได้แต่งไว้ตั้งแต่ พ.ศ. 2060-2071 ว่าด้วยตำนานพระพุทธศาสนาตั้งแต่กาลก่อนพระพุทธศากยโคดมเสด็จอุบัติขึ้นในโลก แล้วตั้งศาสนาในชมพูทวีป(อินเดีย)แผ่ศาสนามาในลังกาทวีปและเข้ามาประเทศไทย เผยแผ่พระพุทธศาสนาแบบลังกาเข้าไปในแคว้นล้านนาไทย ซึ่งเมื่อกล่าวถึงพระพุทธศาสนาแผ่เข้าไปถึงไหน ก็กล่าวถึงตำนานและความเป็นไปของบ้านเมืองและบุคคลสำคัญในท้องถิ่นนั้นไว้ด้วย

²⁸พระรัตนปัญญาเถระ, ชินกาลมาลีปกรณ์, แปลโดย ร้อยตำรวจโทแสง มนวิฑูร, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2517. พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ศาสตราจารย์ ร้อยตำรวจโท แสง มนวิฑูร 20 เมษายน 2517), 104.

อย่างไรก็ดีเอกสารในสมัยหลังให้ข้อมูลตรงกันว่าเจดีย์หลวงที่กล่าวถึงนั้นคือเจดีย์ที่
 พญาผายูโปรดให้สร้างเพื่อบรรจุพระอัฐิของพญาคำฟู มิใช่พระเจดีย์หลวง ต่อมาพื้นที่ที่โปรดให้
 สร้างเจดีย์บรรจุพระอัฐิพญาคำฟูนั้น²⁹ พระยาผายูทรงสร้างอารามให้เป็นที่จำวัดของพระสงฆ์
 จากนั้นโปรดให้อารานามหาภักย์จุฬาทรงจากเมืองหริภุญไชยมาเป็นสังฆราชจำพรรษาที่วัดแห่งนี้
 แล้วขนานนามว่าวัดลีเชียงพระ ภายหลังเมื่ออัญเชิญพระพุทธรูปทองคำมาประดิษฐานยังวัด
 ลีเชียงพระจึงปรากฏนามว่าวัดพระสิงห์

กษัตริย์ราชวงศ์มังรายประทับอยู่ในนครเชียงใหม่ต่อมาจนกระทั่งตกเป็นประเทศราช
 ของพม่าใน พ.ศ.2101และดำรงความสำคัญสืบเนื่องจนตกเป็นประเทศราชของสยามตั้งแต่ พ.ศ.
 2317 และรวมเข้ากับพระราชอาณาจักรสยามในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

4.1 ปัจจัยที่ส่งเสริมด้านการเมือง

เมื่อเชียงใหม่มีความพร้อมในด้านกำลังคนและแหล่งผลิตเสบียงอาหารจึงเป็นตัวแปร
 สำคัญในด้านยุทธศาสตร์การเมืองของพม่าและสยาม เพราะในช่วงกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีของ
 สยาม ปริมาณแหล่งอำนาจของพม่าและสยามประชิดติดกันแต่เนื่องจากหัวเมืองประเทศราช
 ล้านนาและหัวเมืองมอญส่วนใหญ่เป็นเมืองขึ้นของพม่า จึงทำให้พม่าได้เปรียบด้านกำลังคนและ
 เเสบียงอาหารเพราะได้กำลังของเมืองอื่นมาสมทบ จนเป็นเหตุหนึ่งที่ทำให้พม่าทำสงครามชนะ
 สยามได้หลายครั้ง³⁰ ทั้งนี้เนื่องจากสามารถใช้ดินแดนเหมาะสมของมอญ และหัวเมืองล้านนา
 เป็นฐานส่งกำลังบำรุงได้อย่างดี แต่พม่ามีเส้นทางเดินทัพที่สะดวกกว่าไทยถึง 2 ทาง คือ ทางสาย
 เหนือและทางสายใต้³¹ ดังนั้นการมีเส้นทางเดินทัพเพิ่ม สามารถกวาดต้อนคนเข้าร่วมในกองทัพ
 และเสบียงอาหารได้มากขึ้นยิ่งเป็นการเพิ่มศักยภาพในการทำสงครามให้สำเร็จได้ง่ายขึ้น
 อย่างไรก็ดีการเคลื่อนพลจำนวนและอาวุธยุทโธปกรณ์จำนวนมากจำเป็นต้องมีการวางแผน
 การเดินทาง กำหนดระยะเวลาให้ทุกทัพบรรจบกันในระยะเวลาที่พร้อมกันหรือใกล้เคียงกัน

²⁹ปัจจุบันเจดีย์ดังกล่าวเหลือแต่เพียงซากฐานของเจดีย์ อยู่ด้านเหนือของวิหารหลวงวัดพระสิงห์
 จังหวัดเชียงใหม่ กุหรือเจดีย์แห่งนี้ครุบาทศรีวิชัยได้ขุดพบโกศบรรจุอัฐิ พระพุทธรูป และของมีค่าอื่นๆ กระนั้น
 ของมีค่าทั้งหลายได้สูญหายไปในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2

³⁰นิ่มนวล อุดระ, “สัมพันธ์ภาพระหว่างไทยกับพม่าในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า
 เจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2367 – พ.ศ. 2394)” (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์
 เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2522), 9.

³¹เรื่องเดียวกัน, 7-8.

จากชัยชนะของพม่าที่สามารถยึดครองกรุงศรีอยุธยาทั้งสองครั้ง ครั้งแรก คือ การเสียกรุงศรีอยุธยาในรัชสมัยสมเด็จพระมหินทราธิราช เป็นเวลาเพียง 11 ปีหลังจากพม่ายกทัพมาตีเมืองเชียงใหม่สำเร็จ ทัพพม่าก็เกณฑ์ไพร่พลจากประเทศราช บุกเข้ายึดอยุธยาได้ พ.ศ.2112 โดย 1 ในจำนวน 7 ทัพใหญ่ของพม่าที่บุกเข้าตีอยุธยาครั้งนั้นก็คือกองทัพจากเชียงใหม่ และครั้งที่สองคือการเสียกรุงศรีอยุธยาในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าเอกทัศ พ.ศ.2310

การเดินทางระหว่างล้านนากับพม่านั้นมีทั้งเส้นทางบกและทางน้ำ โดยมีเส้นทางสำคัญคือ

1. จากเชียงใหม่ไปทางสันป่าตอง จอมทอง สอด แม่เหาะ กองลอย เมืองยวม เมืองทรวง ข้ามแม่น้ำสาละวิน เข้าเขตพม่า สาเหตุที่พม่าใช้เส้นทางสายสอดขึ้นมาเชียงใหม่เพราะเป็นทางราบที่ไม่ต้องผ่านภูเขามากนัก³²

2. จากเชียงใหม่ ลงมาทางใต้ที่ตาก มีด่านแม่สอดหรือแม่ละเมา ข้ามแม่น้ำเมยผ่านขึ้นไปเมืองมะละแหม่ง ข้ามไปเมืองเมาะตะมะ

3. ที่ช่องทางสบแม่สาย เป็นบริเวณที่แม่น้ำสายบรรจบกับแม่น้ำสวก ถือเป็นเส้นทางสำคัญมาแต่โบราณในการไปมาระหว่างเมืองเชียงตุงกับเมืองเชียงแสน³³

หนังสือเส้นทางในภาคเหนือ³⁴ ได้ให้ข้อมูล เขตแดนและเส้นทางระหว่างสยามและพม่าไว้ว่าจุดสำคัญหากเป็นที่ซึ่งเขตแดนผ่านจะมีเสาหรือหลักศิลาปักหมายเขตแดนไว้ ที่ควรทราบมีอยู่ (1) ดอยกองมู จากดอยกองมูที่ตั้งอยู่บนเส้นทางสอด-เชียงใหม่หากเดินไปตามสันเขาทางทิศตะวันออกคือเทือกเขาถนนธงชัยหรือเทือกดอยขุนแม่ต๊ะเป็นสันปันน้ำมียอดสูงจากระดับน้ำทะเลประมาณ 1,400 เมตร มีช่องทางผ่านแดนที่สำคัญของดอยขุนแม่ต๊ะคือ (2) ช่องหุบซึ่งเชื่อมระหว่างอำเภอแม่สะเรียงกับเมืองต่างๆ ของพม่าที่ตั้งอยู่ตามฝั่งของแม่น้ำสาละวินทาง

³² พันเอกพูนพล อาสนจินดา, เส้นทางในภาคเหนือ, 33.

³³ พันเอกพูนพล อาสนจินดา, เอกสารเกี่ยวกับภูมิศาสตร์ล้านนาไทย, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 6, อ้างถึงใน วิไล สุทธิศิริกุล, “เชียงใหม่ ก่อน “เทศาภิบาล” พ.ศ. 2369-2442 : การศึกษาโครงสร้างอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจ” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2528), 21.

³⁴ พันเอกพูนพล อาสนจินดา, เส้นทางในภาคเหนือ, 33-36. พันเอกพูนพล อาสนจินดา เคยนำคณะอาจารย์กับนักศึกษาในภาควิชาภูมิศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ สสำรวจภูมิประเทศและเส้นทางในภาคเหนือ โดยความสนับสนุนจากสถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์ประยุกต์แห่งประเทศไทย รวบรวมข้อมูลและตีพิมพ์หนังสือ เส้นทางในภาคเหนือ เมื่อ พ.ศ. 2514

เหนือๆ ขึ้นไป เมื่อพ้นยอดสูงของขุนแม่ตะโปแล้ว เส้นเขตแดน คงตามสันปันน้ำเรื่อยไป ผ่าน (3) ช่องคอย เสาหินอันเป็นทางผ่านช่องเขาระหว่างอำเภอแม่สะเรียงกับเมืองแจ๊ะในประเทศพม่า แล้วขึ้นสันคอยแม่แจ๊ะเข้าและคอยผาออกซึ่งเป็นทิวเขียดยาวมาแต่ทิศใต้สู่ทิศเหนืออันเป็นสันปันน้ำเช่นเดียวกัน ตั้งแต่นี้เส้นเขตแดนจะเลี้ยวขึ้นเหนือผ่านช่องทางคนเดินเรียกว่า (4) ช่องคอยขุนห้วยต้นนุ่น อันเป็นช่องทางผ่านระหว่างอำเภอขุนยวมกับเมืองแจ๊ะ แล้วเขตแดนจะลงลาดเขาตัดสายน้ำแม่สลินอันสาขาหนึ่งของแม่น้ำปายหากแต่ไหลไปบรรจบกับแม่น้ำปาย นอกเขตแดนไทย (5) ลำน้ำแม่สลินนี้เป็นช่องทางผ่านพรหมแดนไปในตัวด้วย เมื่อเข้าเขตแดนขึ้นสันเขาอีกครั้งหนึ่งแล้วก็จะตัดกับสายน้ำปายตรงห้วยสะอู และที่ทางคนเดินข้ามระหว่างจังหวัดแม่ฮ่องสอนกับเมืองต่างๆ บนฝั่งแม่น้ำสาละวิน ช่องทางผ่านตรงนี้บางทีก็เรียกกันว่า (6) ช่องน้ำ-เพียงดิน หรือเปียงดิน เมื่อพ้นแม่น้ำปายตรงช่องน้ำเพียงดินแล้วเขตแดนจะได้สันเขาไปทางเหนือต่อไป ผ่านช่องทางเดินเท้า (7) คอยจะลาน เป็นช่องเขาระหว่างจังหวัดแม่ฮ่องสอนกับเมืองหมอกใหม่ คราวนี้เส้นเขตแดนจะเลี้ยวไปทางตะวันออกผ่าน (8) ขุนห้วยแม่ของ เป็นช่องทางผ่านระหว่างจังหวัดแม่ฮ่องสอนกับบ้านสบสนาน แล้วก็ขึ้น (9) ยอดคอยผาเวียง หรือปางเวียง ซึ่งมีความสูงกว่าระดับน้ำทะเลประมาณ 1,300 เมตร บนยอดคอยนี้ก็มีทางเดินเท้าผ่านหนึ่งทางเชื่อมระหว่างอำเภอปายกับเมืองหมอกใหม่ ต่อไปเขตแดนจะขึ้นสันปันน้ำอันเป็นต้นน้ำของลำน้ำปายพอลงลาดเล็กน้อยจนข้ามทางผ่านระหว่างเมืองแห่งในประเทศไทยกับเมืองท่าในประเทศพม่าแล้วก็ขึ้น (10) คอยถั่ว ซึ่งสูงจากระดับน้ำทะเลประมาณ 1,800 เมตร ผ่าน (11) ช่องทางคอยปุยเหวบันซึ่งเป็นเส้นทางเชื่อมระหว่างอำเภอเชียงดาวกับเมืองหาง เส้นเขตแดนระยะต่อไปจะพุ่งขึ้นทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือผ่าน (12) คอยอุ้น ซึ่งสูงจากระดับน้ำทะเลประมาณ 1,800 เมตร บนคอยนี้มีทางคนเดินข้ามเขตแดนหนึ่งทางติดต่อระหว่างเมืองฝางกับเมืองหาง ครั้นแล้วเขตแดนจะได้ขึ้น (13) คอยผ้าฮ่มปกหรือผ้าห่มปกก็เรียก คอยลูกนี้อยู่สูงจากระดับน้ำทะเลประมาณ 2,200 เมตร พ้นคอยลูกนี้แล้วเส้นเขตแดนลาดเพื่อข้ามแม่น้ำกก แม่น้ำกกมีต้นน้ำทางตอนใต้ของเมืองเชียงตุง บนฝั่งแม่น้ำกกมีทางคนเดินอยู่หนึ่งทางด้วย (14) ช่องน้ำกก เชื่อมต่อระหว่างเมืองฝางกับเมืองสาด เมื่อเขตแดนข้ามน้ำกกไปแล้วจะได้ขึ้น (15) คอยสามเส้า ซึ่งมียอดสูงจากระดับน้ำทะเลประมาณ 1,600 เมตร และผ่านยอดสูงของ (16) คอยทุม ยอดนี้สูงจากระดับน้ำทะเลประมาณ 1,500 เมตร แล้วเส้นเขตแดนจะลาดลงเขาอีกจนถึงน้ำแม่สายหรือ (17) ช่องน้ำแม่สาย ต่อจากนี้ทางการของสองประเทศคือไทยและพม่าถือเอาร่องน้ำลึกของน้ำแม่สายเป็นเขตแดนไปจนกระทั่งน้ำแม่สายไหลเข้าบรรจบแม่น้ำฮวก(รวก) ตรงที่แม่น้ำสาย

บรรจบกับแม่น้ำสวคนั้นมีทางข้ามหนึ่งทางซึ่งอาจเรียกว่าช่องทางสบแม่สายก็ได้ ถือว่าเป็นทางสำคัญมาแต่โบราณในการไปมาระหว่างเมืองเชียงตุงกับอำเภอเชียงแสน

ส่วนเส้นทางระหว่างล้านนากับสยาม มีเส้นทางติดต่อกับหัวเมืองฝ่ายเหนือ โดยอาศัยเส้นทางบกกับทางน้ำโดยแม่น้ำสำคัญทั้ง 4 สาย คือ แม่น้ำปิง แม่น้ำวัง แม่น้ำยม และแม่น้ำน่าน เป็นแนวสาขาที่ไหลมารวมเป็นแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งศูนย์กลางของสยามทั้งกรุงศรีอยุธยา กรุงธนบุรี และกรุงรัตนโกสินทร์ ตั้งอยู่บนที่ราบลุ่มแม่น้ำแห่งนี้ สำหรับแม่น้ำปิงในยุคที่ล้านนาสวามีภักดีเป็นประเทศราชของสยามนับตั้งแต่ พ.ศ. 2317 เป็นต้นมา นับเป็นเส้นทางหลักในการเดินทางจากราชสำนักเชียงใหม่ลงสู่กรุงเทพฯ ทั้งในราชการสงครามและในราชการปกติ รวมถึงการส่งบรรณาการและส่วย (เช่นเดียวกับนครน่านที่ใช้แม่น้ำน่านเดินทางมายังกรุงเทพฯ)

เนื่องจากภูมิประเทศส่วนใหญ่ของอาณาจักรล้านนาเป็นเทือกเขาและที่ราบระหว่างหุบเขาจึงทำให้การอพยพเคลื่อนย้ายของพลเมืองระหว่างเมืองถูกจำกัดด้วยเขตแดนธรรมชาติ การเดินทางระหว่างเมืองใช้เส้นทางประจำที่มีอยู่เพียงไม่กี่เส้นทาง เมื่อประมวลจากพงศาวดารโยนก³⁵ ของพระยาประชากิจกรจักร ระยะเวลาจากนครเชียงใหม่ไปยังเมืองในอาณาจักรล้านนาเมื่อปลายราชวงศ์มังราย รัชสมัยพระเมกุฏิสุทริวงษ์³⁶ ให้ข้อมูลระยะเวลาและระยะทางระหว่างนครเชียงใหม่กับเมืองสำคัญและระหว่างเมืองสำคัญด้วยกันเอง ดังนี้

³⁵หนังสือพงศาวดารโยนก ไม่ใช่เอกสารชั้นต้นแต่เป็นงานประวัติศาสตร์นิพนธ์ที่แพร่หลายมากกว่า 1 ศตวรรษ ของพระยาประชากิจกรจักร (แหม่ม บุนนาค) ข้าราชการสยามที่ทำการศึกโดยอาศัยที่มาของข้อมูลจาก 1.ตำนานเมืองสุวรรณโคตมคำ 2.ตำนานสิงหนวัติ 3.ตำนานเมืองหริภุญไชยและจามเทวีวงศ์ 4.ตำนานหริภุญครเงินยางเชียงแสน 5.ตำนานพิงควงศ์ 6.ชินกาลมาลินีพงศาวดารเมืองเชียงใหม่ 7.ตำนานเมืองพะเยา 8.ตำนานเชียงราย 9.ตำนานเมืองน่านและตำนานเกร็ดต่างๆ 10.ตำนาน พระธาตุดอยตุง 11.พระธาตุดุสิต 12.พระธาตูลำปางหลวง 13.ตำนานพระแก้ว 14.ตำนานพระสิงห์ 15.ตำนานพระแก่นจันทน์ 16.ตำนานพระพุทธรูป 17.ตำนานพระเจ้าตนหลวงห่มเอื้องเมืองพะเยาและตำนานอื่นๆ เรียบเรียงแล้วแบ่งเป็น 6 ภาค คือ 1.ภาคสุวรรณโคตมคำ 2.ภาคโยนก 3.ภาคหริภุญไชย 4.ภาคพิงควงศ์ 5.ภาคเมงควงศ์ และ 6.ภาคทิพวงศ์ โดยสอบสวนกับพงศาวดารพม่า รามัญ ไทยใหญ่ ล้านช้าง และพงศาวดารจีน พงศาวดารเหนือ พงศาวดารสยาม และพงศาวดารเขมร กับหนังสือต่างๆ ในภาษาอังกฤษ ตีพิมพ์ลงในหนังสือชิวญาณ พ.ศ.2441 – 2442 เป็นตอนๆ ต่อมาได้เรียบเรียงใหม่แล้วรวมพิมพ์เป็นเล่มและจำหน่ายเผยแพร่เมื่อ พ.ศ. 2450

³⁶ช่วงเวลาดังกล่าวอาณาจักรล้านนาตกเป็นประเทศราชของพม่าแล้ว หนังสือลำดับกษัตริย์ลาว, สุรศักดิ์ ศรีสำอาง, ลำดับกษัตริย์ลาว, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ : สำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2545), 97, กล่าวว่า ...พระไชยเชษฐาธิราชแห่งอาณาจักรล้านช้างจึงทรงยกกองทัพไปตีเมืองเชียงแสน พระเมกุฏิเจ้านครเชียงใหม่ทรงทราบจึงยกกองทัพไปช่วยป้องกันเมือง ครั้นไปถึงเมืองเทิง สมเด็จพระไชยเชษฐาทรงถอยทัพกลับไปยังล้านช้าง

ตารางที่ 1 แสดงข้อมูลระยะเวลาเดินทางและระยะทางระหว่างเมืองในอาณาจักรล้านนา ระหว่างการเคลื่อนทัพของพระเมกุฏิสุทธิวงศ์

จาก	ถึง	ระยะเวลาเดินทาง	ระยะทาง
เชียงใหม่	เชียงราย	12 วัน	110,000 วา
เชียงราย	พะเยา	8 วัน	77,000 วา
พะเยา	เมืองแพร่	11 วัน	101,000 วา
เมืองแพร่	นครลำปาง	5 วัน	46,000 วา
นครลำปาง	เมืองลำพูน	3 วัน	30,500 วา
เมืองลำพูน	เชียงใหม่	1 วัน	10,000 วา

หมายเหตุ 1 วา = 2 เมตร

ที่มา : พระยาประชาภิจักรจักร, พงศาวดารโยนก, พิมพ์ครั้งที่ 6 (กรุงเทพฯ : แพร่พิทยา, 2515)

ทั้งนี้เส้นทางการเดินทางนั้นจำเป็นต้องใช้ความรวดเร็วในการเคลื่อนพลเป็นสำคัญตามแต่กรณี ฉะนั้นเงื่อนไขด้านระยะเวลาอาจไม่แน่นอนเสมอไป โดยเส้นทางคมนาคมในสมัยดังกล่าวนอกจากเป็นเส้นทางที่ใช้ในการสงครามแล้วในยามปกติยังเป็นเส้นทางในการค้าขายขนส่งสินค้าระหว่างเมือง ซึ่งใช้สืบต่อมาอาจมีการเปลี่ยนแปลงไปบ้างแต่ส่วนใหญ่ยังคงใช้มาจนกระทั่งสมัยราชวงศ์ทิพจักราชวงศ์-เชื้อเจ้าเจ็ดตน

5. ความสัมพันธ์ระหว่างนครเชียงใหม่กับสยามและพม่า ก่อน พ.ศ.2325

นครเชียงใหม่เติบโตขึ้นไปพร้อมกับการก่อร่างสร้างตัวของบ้านเมืองในภูมิภาค นอกจากนี้อาณาจักรล้านนาก็ได้พึ่งพาอาศัยอาณาจักรที่รุ่งเรืองอยู่ก่อนหน้า ในการแลกเปลี่ยนค้าขาย จนกระทั่งนครเชียงใหม่ก้าวขึ้นมาเป็นนครหลวงชั้นนำของอาณาจักรภาคพื้นทวีปของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

ในด้านการเมืองราชสำนักเชียงใหม่มีความสัมพันธ์อันดีกับอาณาจักรล้านช้างทางตะวันตก, อาณาจักรมอญ รัฐกะเหรี่ยง ไทใหญ่ ไทเขิน ทางตะวันตก, เชียงรุ่ง แคว้นสิบสองพันนาทางเหนือ ส่วนหนึ่งใช้การแต่งงานของกษัตริย์หรือพระโอรส-ธิดาเป็นเครื่องมือกระชับความสัมพันธ์ให้แน่นแฟ้นมากยิ่งขึ้นซึ่งเป็นรูปแบบของการกระชับความสัมพันธ์ระหว่างรัฐในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นทวีป บ้างก็ส่งพระโอรสไปสร้างเมืองใหม่ชายพระราชอาณาเขต

ในที่นี้จะกล่าวถึงเฉพาะพม่าและสยามซึ่งมีความสำคัญต่อนครเชียงใหม่ในระดับที่แตกต่างกัน ในช่วงเวลา พ.ศ. 1839 - 2317 อย่างไรก็ดีจีนก็เป็นตัวแปรสำคัญและส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์ระหว่างเชียงใหม่กับสยามและพม่าในช่วงเวลานี้เช่นเดียวกัน

จีน

กษัตริย์แห่งอาณาจักรล้านนายอมรับอำนาจพระจักรพรรดิจีนทำให้กษัตริย์ราชวงศ์หมิงราชจึงได้รับการรับรองฐานะ "รัฐกึ่งหัวเมืองของจีน" ซึ่งมีความสำคัญและใกล้ชิดมากกว่า "รัฐบรรณาการ" อื่นๆ ที่เพียงส่งบรรณาการถวายพระจักรพรรดิจีนอันเป็นเครื่องรับรองได้ว่าอาณาจักรหรือรัฐเหล่านั้นยอมรับอำนาจของพระจักรพรรดิจีนพร้อมทั้งได้รับสิทธิในการติดต่อค้าขายกับจีน

อาณาจักรล้านนาหรือราชสำนักเชียงใหม่ เป็น 1 ใน 6 รัฐของพวกอนารยชนตะวันออกเฉียงใต้ที่มีความสำคัญในสายตาจีน ซึ่งตั้งเป็นเมืองระดับเซวียนเว่ยชื่อและให้เจ้าเมืองท้องถิ่นเป็นเซวียนเว่ย ในรัชศกหงหวู่ (พ.ศ.1894 - พ.ศ.1941) เมืองเซวียนเว่ยชื่อทั้งหกได้แก่ เซอหลี่ (เชียงรุ่ง) มู่ปิ่ง (แสนหวี) เหมียนเตี้ยน (พม่า) ลู่ชวณฝิงเหมียน (เมืองเม้า) เหล่าอัว (ลาว) ปาไปต้าเตี้ยน (เชียงใหม่) ได้รับการรับรองฐานะทางการทูต มีการรับคำหับและตราเครื่องหมายที่ราชสำนักออกให้³⁷ และหากมีปัญหาจักรพรรดิจีนจะประทานความช่วยเหลือผ่านลำดับชั้นและขั้นตอนต่างๆ

แต่เดิมอาณาจักรล้านนาในรัชกาลของพญามังรายมีนโยบายต่อต้านและไม่ยอมรับอำนาจของราชสำนักจีน กระทั่งสิ้นรัชกาล³⁸ เมื่อพระยาครามหรือขุนครามผู้เป็นราชโอรสต้องการยุติปัญหาการแย่งชิงราชสมบัติจึงปรับเปลี่ยนนโยบายยอมรับอำนาจทางการเมืองของราชวงศ์หยวน (มองโกล) โดยพระยาครามส่งราชทูตไปปักกิ่งและถวายช้างที่ฝึกแล้วสองเชือกเป็นเครื่องราชบรรณาการ³⁹ ทำให้จักรพรรดิจีนรับรองสถานะเจ้าเมืองของพญาคราม ต่อมาเมื่อมีการผลัดเปลี่ยนกษัตริย์ของล้านนาก็ต้องแจ้งไปยังราชสำนักจีน⁴⁰ ส่วนบรรณาการและส่วยที่ต้องส่ง

³⁷วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ. ปาไปสิฟู-ปาไปต้าเตี้ยน เชียงใหม่ในเอกสารประวัติศาสตร์จีนโบราณ (กรุงเทพฯ : คณะกรรมการสืบค้นประวัติศาสตร์ไทยในเอกสารภาษาจีน สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, 2539), 25.

³⁸ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ระบุว่าพระยามังรายสวรรคตเมื่อจุลศักราช 679 (พ.ศ. 1860) ด้วยเหตุฟ้าผ่าที่ภาคเชียงใหม่กลางเวียง ส่วนชินกาลมาลีปกรณ์ ระบุว่าสวรรคตเมื่อจุลศักราช 673 (พ.ศ. 1855)

³⁹รัตนานพร เศรษฐกุล. ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจวัฒนธรรมแห่งเชียงใหม่-ลำพูน , 63.

⁴⁰เรื่องเดียวกัน.

ให้จีนตามที่ถูกกะเกณฑ์นั้นขึ้นอยู่กับทรัพยากรหรือผลิตผลของแต่ละท้องถิ่นและคำสั่งจากส่วนกลางที่ถ่ายทอดผ่านกรมการเมืองยูนนานซึ่งมีภารกิจดูแลกิจการอันเกี่ยวเนื่องกับรัฐอนารยชน การใช้อำนาจทางการเมืองของจักรวรรดิจีนกับอาณาจักรล้านนาและอาณาจักรหรือรัฐอื่นๆ ในอำนาจเป็นการปกครองทางอ้อมผ่านเจ้าเมืองท้องถิ่นและระบบเครือข่ายการปกครองที่ซับซ้อนตามลำดับชั้น พร้อมกับสำนักงานการปกครองหลายระดับที่เรียกว่า ฝู ลู่ เซียน เซวียนเว่ยซือ สำนักงานทำนุบำรุงขวัญ (Comfortership) และอื่นๆ โดยถือว่าสังกัดกรมการเมืองยูนนาน⁴¹

สำหรับความช่วยเหลือในฐานะรัฐกึ่งหัวเมืองของจีนนั้นนอกจากการยอมรับสถานะของผู้ปกครองของผู้นำเมืองนั้นๆ แล้ว จักรวรรดิจีนยังแสดงอำนาจที่เหนือกว่าด้วยการส่งผู้แทนเข้ามาแก้ปัญหาความขัดแย้งภายในของแต่ละเมือง แทรกแซงการกระทบกระทั่งรุกรานระหว่างล้านนากับอาณาจักรเพื่อนบ้าน แต่ภายหลังเมื่อราชสำนักเชียงใหม่เกิดปัญหาแย่งชิงอำนาจการเมืองในราชวงศ์นันทราชที่การขาดเอกภาพจึงถูกแทรกแซงและครอบงำโดยอาณาจักรตองอูทางทิศตะวันตกที่ปกครองโดยชาวพม่าซึ่งเข้มแข็งเป็นปึกแผ่นกว่า อันเป็นช่วงเวลาที่ราชสำนักจีนเน้นการแก้ปัญหาภายในมากกว่าการแทรกแซงปัญหาของรัฐกึ่งหัวเมืองชายพระราชอาณาเขต

พม่า

หลังจากพระเจ้าบุเรงนองแห่งราชวงศ์ตองอู (ครองราชย์ พ.ศ. 2094 – 2124) ขยายอิทธิพลเข้าครอบครองอาณาจักรมอญทางตอนล่างของพม่า และไทใหญ่-ไทเขินทางตะวันออก กระทั่งล้านนาตกเป็นประเทศราชของพม่าเมื่อ พ.ศ. 2101 ย่อมทำให้อาณาเขตของพม่ายังประดิติติดกับอาณาจักรเพื่อนบ้านทางตะวันออก อาทิ กรุงศรีอยุธยา ล้านช้าง ญวน ดังนั้น ล้านนาจึงเป็นดินแดนยุทธศาสตร์สำคัญที่พม่าใช้เป็นฐานส่งกำลังบำรุงอย่างดี⁴² ส่วนทรัพยากรซึ่งเรียกเก็บเพื่อบำรุงราชสำนักพม่าอยู่ในรูปแบบบรรณาการ ส่วย อากร และกำลังพล

การสูญเสียอำนาจของกษัตริย์ราชวงศ์มังรายเป็นการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญของอาณาจักรล้านนา เนื่องจากบทบาทที่เปลี่ยนแปลงไปในราชการสงครามจากเดิมเป็นรัฐอิสระที่

⁴¹วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ, ปาไปสีฟู-ปาไปดำเตียน เชียงใหม่ในเอกสารประวัติศาสตร์จีนโบราณ, 8.

⁴²ชอบ ภักดีศรีวงศ์, “สาเหตุที่ไทยต้องรบกับพม่า” ใน ยุทธโฆษ 76, 3 (เมษายน 2512) : 16, อ้างถึงใน นิมนตล อุตระ “สัมพันธภาพระหว่างไทยกับพม่าในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2367-พ.ศ. 2394)” (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2522), 8.

กรีธาทัพเพื่อขยายดินแดน รักษาอาณาเขต และดูแลหัวเมืองล้านนาคือใหญ่ในอำนาจ กลับต้องเป็นฝ่ายถูกเกณฑ์กำลังไพร่พลและแหล่งเสบียงสำหรับเดินทัพผ่านลงมายังอาณาจักรในที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา อาณาจักรริมฝั่งแม่น้ำโขง รวมถึงขึ้นไปสู่อาณาจักรในแคว้นสิบสองพันนาที่ส่งบรรณาการให้ทั้งพม่าและจีน

ในระหว่างที่พม่ามีอำนาจเหนืออาณาจักรล้านนาเกือบตลอดสองศตวรรษ ระหว่าง พ.ศ. 2101 – พ.ศ. 2317 นครเชียงใหม่ยังคงเป็นศูนย์กลางการปกครอง ผู้ปกครองระยะแรกสืบเชื้อสายราชวงศ์มังราย คือ พระเมกุฏิสุทธิวงษ์ และพระนางวิสุทธิเทวี ในฐานะเมืองขึ้นที่ต้องเข้าเฝ้าฯ ถวายบรรณาการและช่วยตามทัพมาต้องการ

ครั้งเมื่อพระเมกุฏิสุทธิวงษ์ก่อกบฏร่วมกับเจ้าเมืองเชียงแสน เจ้าเมืองลำปาง เจ้าเมืองน่าน และเจ้าเมืองเชียงราย พวกกันกระด้างกระเดื่องต่อพระเจ้าบุเรงนองโดยมีพระไชยเชษฐาของล้านช้างสนับสนุนกลุ่มการเมืองท้องถิ่น⁴³ ไม่ยอมเข้าร่วมในทัพหลังของพม่าที่ทำสงครามกับกรุงศรีอยุธยาในสงครามช้างเผือก พ.ศ. 2107 มีผลทำให้พระเจ้าบุเรงนองต้องยกทัพมาปราบปราม⁴⁴ เชียงใหม่และหัวเมืองล้านนาที่เป็นกบฏเมื่อเสร็จสงครามช้างเผือก ดังนั้นเจ้าเมืองทั้งหลายหนีไปล้านช้างทั้งหมดยกเว้นพระเมกุฏิสุทธิวงษ์ยอมสวามิภักดิ์ ถวายบรรณาการพร้อมกับจัดช้างอย่างดี 4 ช้าง ผ้าแพรเงินอย่างดี และขะมดเชียง ทูลว่าพระองค์มิได้คิดประทุษร้ายสิ่งหนึ่งสิ่งใด และที่เป็นเช่นนี้เพราะเจ้าเมืองเชียงแสน เจ้าเมืองลำปาง เจ้าเมืองน่าน และเจ้าเมืองเชียงราย คิดขบถแข็งเมือง ซึ่งบัดนี้พวกนั้นก็ได้นี้ไปเข้ากับล้านช้างแล้ว⁴⁵ พระเจ้าบุเรงนองทรงแก้ปัญหาการต่อต้านอำนาจพม่าของเมืองประเทศราชในอาณาจักรล้านนาด้วยการเปลี่ยนแปลงผู้ปกครองเมืองต่างๆ โดยตั้งบุคคลที่พม่าสามารถควบคุมได้และเป็นที่ยอมรับในแต่ละเมือง

สำหรับนครเชียงใหม่ที่พระเจ้าบุเรงนองยังให้ความสำคัญและต้องการให้เป็นศูนย์กลางอำนาจของพม่าในอาณาจักรล้านนา จึงทรงแต่งตั้งพระนางวิสุทธิเทวีเป็นกษัตริยาครองนครเชียงใหม่กระทั่งสิ้นพระชนม์ ต่อมาราชสำนักพม่าส่งเชื้อพระวงศ์พม่าคือ มังนรธาซ่อหรือ นรธาเมงสอ มาปกครองเชียงใหม่ ส่วนหัวเมืองอื่นๆ พม่าก็แต่งตั้งเจ้าเมืองมาครอง หลังจากสมัยของมังนรธาซ่อ กษัตริย์พม่าส่งขุนนางมาปกครองล้านนาโดยตรง โดยเจ้าเมืองต่างๆ ของ

⁴³ สวัสดิ์ อ่องสกุล. ประวัติศาสตร์ล้านนา, 270.

⁴⁴ ลัดดาวัลย์ แซ่เซียว. 200 ปีพม่าในล้านนา (กรุงเทพฯ : โครงการอาณานิคมศึกษา 5 กุมภาพันธ์ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2545), 82.

⁴⁵ นายต้อ [นามแฝง], ผู้แปล, มหาราชวงศ์ พงชาวดารพม่า (กรุงเทพฯ : มติชน, 2545), 89.

อาณาจักรล้านนาก็ยังคงมีอำนาจปกครองตนเอง ในระดับหนึ่งพร้อมกับถูกจับตามองโดยขุนนางพม่าที่ประจำการอยู่ในเมืองนั้นๆ อย่างใกล้ชิด

อย่างไรก็ดีตลอดระยะเวลาที่พม่าปกครองล้านนาเมื่อราชสำนักพม่าประสบปัญหาการเมืองภายใน การแย่งชิงราชสมบัติ เริ่มต้นรัชกาลใหม่ บรรดาเจ้าประเทศราชอาศัยช่วงเวลารอยต่อระหว่างรัชกาลแข็งเมืองต่อต้านอำนาจกษัตริย์พม่าที่เป็นเจ้าอธิราช ในกรณีของเมืองต่างๆ ในล้านนาก็เช่นกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งนครเชียงใหม่ซึ่งเป็นศูนย์กลางทางการเมืองของอาณาจักร มักเกิดกบฏต่อต้านพม่า เช่น พ.ศ. 2270 เทพสิงห์จากเมืองยวมก่อการจลาจลในเชียงใหม่ปลุกปั่นชาวเชียงใหม่ต่อต้านไปมั่งแรนราผู้ปกครองและได้รับความช่วยเหลือเป็นอย่างดี⁴⁶ สามารถขับไล่พม่าไปถึงเชียงแสน แต่แล้วเทพสิงห์ก็กลับถูกองค์กษัตริย์พม่าที่เสวยราชย์ในเชียงใหม่และเมืองอื่นๆ ในล้านนา พม่าจึงแบ่งล้านนาออกเป็น 2 ส่วนคือ ให้เชียงแสนซึ่งถูกผนวกเป็นแคว้นหนึ่งของพม่ามาตั้งแต่ พ.ศ. 2244⁴⁷ ขึ้นกับพม่าโดยตรง ที่เหลือขึ้นกับเชียงใหม่ ต่อมาใน พ.ศ. 2276 พม่าจัดให้เมืองต่างๆ แยกกลุ่มแม่น้ำกก (ฝาง, เชียงราย) กลุ่มแม่น้ำอิง (พะเยา) กลุ่มน้ำว้า ยม น่าน (นครลำปาง แพร่ น่าน) เชียงตุงไปขึ้นกับเชียงแสน⁴⁸ เช่นเดียวกับเมืองสาด เชียงของ และเมืองเทิง ก็ถูกจัดให้ขึ้นกับการบังคับบัญชาของเมืองเชียงแสน⁴⁹ เป้าหมายคือเพื่อลดทอนความเข้มแข็งทางการเมืองของนครเชียงใหม่ ทำให้มีเพียงส่วนหนึ่งเท่านั้นที่ยังคงขึ้นกับเชียงใหม่ก็คือ ลำพูน เวียงยวม และปาย (ในเขตแม่ฮ่องสอน)⁵⁰

ดังนั้นหลังจากอาณาจักรล้านนาตกเป็นเมืองขึ้นของพม่าในรัชกาลพระเจ้าบุเรงนอง ล้านนาจึงเป็นเป้าหมายทางด้านยุทธศาสตร์ระหว่างพม่าและสยามตลอดมา ประเด็นนี้พระเจ้าบุเรงนองเข้าใจความจำเป็นที่ต้องมีอำนาจเหนือล้านนาอันเนื่องมาจากการที่พม่าไม่สามารถตีสยามในสมัยพระเจ้าตะเบ็งระเวตี้ได้ พระเจ้าบุเรงนองจึงพยายามหาทางแก้ไขข้อผิดพลาดจนประสบผลสำเร็จ เพราะนอกจากพม่าจะได้กำลังทัพเพิ่มเติมจากพวกไทยใหญ่ (พ.ศ.2100) และหัวเมืองมอญแล้ว (พ.ศ.2094) พม่ายังได้หัวเมืองล้านนามาเป็นเมืองขึ้น ทำให้ได้รับประโยชน์ใน

⁴⁶อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ เดวิด เค. วิทยาช, ผู้ปริวรรต, ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่, 129-130.

⁴⁷สร้อยดี อ่องสกุล, ประวัติศาสตร์ล้านนา, 297.

⁴⁸ธเนศวร์ เจริญเมือง, ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น : 700 ปีของเมืองเชียงใหม่ (กรุงเทพฯ : อักษรสยามการพิมพ์, 2529), 29.

⁴⁹สร้อยดี อ่องสกุล, ประวัติศาสตร์ล้านนา, 298.

⁵⁰ธเนศวร์ เจริญเมือง, ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น : 700 ปีของเมืองเชียงใหม่, 29.

เวลาที่ทำสงครามกับไทยมาก⁵¹ พระเจ้าบุเรงนองสามารถบังคับให้กษัตริย์เชียงใหม่ในฐานะเจ้าเมืองประเทศราชคอยจัดสรรประโยชน์ที่มีในล้านนาให้สอดคล้องกับความต้องการของพระองค์ ยกตัวอย่าง คราวที่พระเจ้าบุเรงนองทรงเตรียมการเพื่อโจมตีอยุธยาเมื่อ พ.ศ. 2107 พระองค์ได้มอบหมายให้กษัตริย์เชียงใหม่รับผิดชอบเกี่ยวกับกองทัพเรือ ซึ่งกษัตริย์เชียงใหม่ได้สั่งการให้เจ้าเมืองอินทศิรีและเจ้าเมืองพรหมศิรี⁵² ซึ่งเป็นเมืองที่มีผู้คนชำนาญในการเดินเรือล่องแม่น้ำปิง รับผิดชอบการเตรียมการกองทัพเรือให้กองทัพพม่าเดินทางสู่กรุงศรีอยุธยา เพราะการคมนาคมทางลำน้ำปิงนั้นยังต้องล่องผ่านแก่งเชียงใหม่ประมาณ 49 แก่ง⁵³ ซึ่งจำเป็นต้องอาศัยผู้เชี่ยวชาญและค้ำเคียวภูมิภาคของแม่น้ำปิงนำเรือล่องผ่านแก่งจึงจะไปได้ ฉะนั้นโดยผ่านการมอบหมายภารกิจให้กษัตริย์เชียงใหม่เป็นผู้ดูแลจึงทำให้พระเจ้าบุเรงนองมีกองเรือที่ชำนาญการล่องแม่น้ำปิงมาโจมตีอยุธยา ยุทธศาสตร์ของพม่าในการทำสงครามกับสยามนับจากสมัยพระเจ้าบุเรงนอง เป็นต้นมาจึงมีอาณาจักรล้านนาเป็นกำลังสำคัญในการทำศึกทุกครั้ง

สยาม

สยามเห็นความสำคัญของล้านนาและเชียงใหม่ ในฐานะตลาดสำคัญของสยามและแหล่งผลิตสินค้าสำคัญที่สยามหรือกรุงศรีอยุธยาส่งออกยังต่างประเทศ นอกจากนั้นยังต้องการล้านนาในฐานะที่มีกำลังคนจำนวนมากและเพื่อป้องกันตนเองจากการรุกรานของพม่า ดังนั้นแม้ล้านนาตกอยู่ใต้อิทธิพลของพม่าสยามก็ยังคงต้องการช่วงชิงล้านนามาเป็นของตนเอง โดยเห็นได้จากเมืองพม่าเกิดปัญหาภายในสยามจะส่งกองทัพไปทำสงครามเพื่อยึดเชียงใหม่มาเป็นเมืองขึ้นของตนเอง เห็นได้จาก

1. รัชสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช เมื่อ พ.ศ. 2139 มังนรธาช่อราชโอรสของพระเจ้าบุเรงนองที่ทรงส่งมาปกครองเชียงใหม่หันมาถวายบรรณาการแก่สมเด็จพระนเรศวร⁵⁴ เนื่องจากหลังการสวรรคตของพระเจ้าบุเรงนองใน พ.ศ. 2124⁵⁵ ความสัมพันธ์ฐานะพ่อ-ลูก เปลี่ยนเป็นพี่-น้อง ด้วยความห่างเหินและเป็นพี่-น้องต่างมารดา ระหว่างพระเจ้านันทบุเรง

⁵¹ นิ่มนวล อุตระ, "สัมพันธภาพระหว่างไทยกับพม่าในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2367 – พ.ศ. 2394)," 19-20.

⁵² เมืองอินทศิรีและเมืองพรหมศิรีปัจจุบันอยู่ในจังหวัดตาก ดูรายละเอียดใน ลัดดาวัลย์ แซ่เขียว, 200 ปีพม่าในล้านนา, 81.

⁵³ ลัดดาวัลย์ แซ่เขียว, 200 ปีพม่าในล้านนา, 81.

⁵⁴ เรื่องเดียวกัน, 86.

⁵⁵ สวัสดิ์ อ่องสกุล, ประวัติศาสตร์ล้านนา, 276.

กับมังนรธาซอ ประกอบกับปัญหาการเมืองภายในราชสำนักพม่า คือ เกิดการแยกตัวของเมืองประเทศราชต่างๆ ทำให้มังนรธาซอนำเชียงใหม่ไปขึ้นอยู่กับกรุงศรีอยุธยาซึ่งสมเด็จพระนเรศวรก็ได้ใช้เส้นทางเชียงใหม่และหัวเมืองในล้านนาเดินทางทัพบุกไปยังพม่า

เมื่อสิ้นรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราชแล้วสมเด็จพระเอกาทศธรรมก็ได้ทรงให้ความสำคัญต่อการรักษาอำนาจของกรุงศรีอยุธยาในล้านนาเพราะทรงไม่เห็นด้วยกับการทุ่มเทกำลังทำสงครามกับพม่าเพื่อช่วยเหลือไทใหญ่และล้านนา ดังนั้นเมื่อพม่าแก้ปัญหาการเมืองภายในได้สำเร็จบทเรียนจากการแปรพักตร์ของราชวงศ์ตองอูสายมังนรธาซอและเมืองประเทศราชอื่นๆ เป็นบทเรียนว่าความสัมพันธ์การเมืองระบบเครือญาติไม่สามารถประกันความผูกพันได้ตลอดไป ด้วยเหตุนี้หลังจากหมดยุคเจ้าชายเชื้อสายมังนรธาซอแล้วกษัตริย์ในราชวงศ์อัญญาหรือตองอูยุคฟื้นฟูที่กลับมาใช้อำนาจเหนือล้านนาได้เปลี่ยนผู้ปกครองล้านนาเป็นขุนนางแทนเจ้านายในราชวงศ์

2. รัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เมื่อพม่าต้องทำสงครามกับกองทัพจีนสืบเนื่องจากกองทัพของพระเจ้าจักรพรรดิหยุนลี่ จักรพรรดิองค์สุดท้ายของราชวงศ์หมิงที่ถอยร่นจากการยึดครองของกองทัพแมนจูลงมายังมณฑลยูนนาน พระเจ้าพินดาเลกษัตริย์ของพม่าจึงต้องส่งกองทัพต้านทานกองทัพจีนที่แปรสภาพเป็นกองโจรบุกเข้ามาในอาณาเขตของพม่า กระทั่ง พ.ศ. 2201 พระเจ้าจักรพรรดิหยุนลี่แพ้สงครามครั้งสุดท้าย ถอยหนีเข้าไปในเขตพม่าและชอลี้ภัย⁵⁶ซึ่งพระเจ้าพินดาเลกษัตริย์ต้องยอมให้กองทัพจีนที่ถูกปลดอาวุธอาศัยลี้ภัยมาอาศัยอยู่ใกล้ราชธานีถึงตอนเหนือกรุงอังวะ ขณะที่กองทัพแมนจูที่ปกครองจีนได้เสนอให้อดีตพระเจ้าจักรพรรดิเดินทางออกจากพม่า แต่พระเจ้าพินดาเลปฏิเสธไม่ยอมส่งกลับ ทำให้กองทัพจีนโดยราชวงศ์แมนจูหรือราชวงศ์ชิงเปิดศึกกับพม่าโดยตรง เมื่อกองทัพพม่าพ่ายแพ้จีนส่งผลกระทบต่อการเมืองภายในของราชสำนักกรุงอังวะ⁵⁷ กระทั่งพระเจ้าพินดาเลถูกเสนาบดีในสภาลุดตอดออกจากราชบัลลังก์ แล้วตั้งพระอนุชา คือพระเจ้าปเยมิน ขึ้นครองราชย์แทน ด้วยเหตุดังกล่าว ทำให้ราชสำนักอังวะต้องทุ่มเทกำลังกองทัพพม่าในล้านนาที่เมืองเชียงแสนให้ช่วยต้านทานกองทัพจีน พระยาแสนหลวงของเชียงใหม่จึงหันไป

⁵⁶หม่อง ทิน อ่อง, ประวัติศาสตร์พม่า, แปลโดย เพ็ชรี สุมิตร, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2548), 150.

⁵⁷"Relationship With Burma - Part 1" The Siam Society, 178, อ้างถึงใน ลัดดาวัลย์ แซ่เขียว, 200 ปีพม่าในล้านนา, 89.

ขอพึ่งอำนาจของกรุงศรีอยุธยาช่วยป้องกันกองทัพจีนที่จะมาล้อมเอาเมืองเชียงใหม่⁵⁸ ซึ่งสมเด็จพระนารายณ์ก็ส่งกำลังพลไปช่วยเหลือแต่กองทัพอยุธยายังมีทันเดินทางถึงเชียงใหม่ ปัญหาการเมืองในราชสำนักกรุงอังวะก็คลี่คลายลง ขณะที่กองทัพจีนก็ถอยร่นกลับไป พระยาแสนหลวงเชียงใหม่จึงเลิกสัมพันธ์ไมตรีกับกรุงศรีอยุธยาและหันไปยอมรับอำนาจของกษัตริย์พม่าดั้งเดิม

จากการกระทำของเจ้าเมืองเชียงใหม่ทำให้สมเด็จพระนารายณ์มีพระบรมราชโองการให้กองทัพอยุธยาที่กำลังพักทัพอยู่ทางเหนือรุกไล่ล่าทัพพม่า และกองทัพอยุธยาก็ประสบความสำเร็จยึดครองล้านนาไว้ในอำนาจได้จนถึง พ.ศ. 2206⁵⁹ แม้อำนาจของกรุงศรีอยุธยาในล้านนาโดยเฉพาะที่เชียงใหม่ได้ถูกพม่ากลับเข้ามาแทนที่ แต่จากการขยายอำนาจของสมเด็จพระนารายณ์ครั้งนั้นทำให้กรุงศรีอยุธยาคงอำนาจเหนือเมืองอินทรีและพรหมคีรีไว้ได้ เท่ากับว่ากรุงศรีอยุธยายังสามารถควบคุมยุทธศาสตร์สำคัญในแม่น้ำปิงไว้ได้

สาเหตุที่เชียงใหม่มีความสำคัญเนื่องจากทั้งพม่าและสยามต่างมองเห็นเชียงใหม่และอาณาจักรล้านนาเป็นแหล่งเสบียงอาหารคือ ข้าว แม้ข้าวที่เชียงใหม่จะไม่เพียงพอแต่ยังมีนาข้าวในแถบเมืองเชียงรายที่สามารถส่งต่อมายังนครเชียงใหม่ได้ และมีสินค้าของป่าที่สำคัญ อาทิ ครั่ง ชีผึ้ง สีเสียด ยางชันยาเรือ เขากวาง⁶⁰ หนังกวาง⁶¹ เป็นต้น ทั้งนี้ นครเชียงใหม่ยังเป็นเมืองชุมทางการค้าเป็นประตูไปสู่ดินแดนอื่นๆ คือ เชียงราย เชียงตุง เชียงรุ่ง เชียงทอง (หลวงพระบาง) ในระบบการค้าห่านเชียงตุงที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น

จากความสำคัญดังกล่าวมาแล้วข้างต้นทำให้นครเชียงใหม่นอกจากมีที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ที่อยู่ใจกลางระหว่างเมืองในอาณาจักรล้านนาแล้วยังคงดำรงความเป็นศูนย์กลางอำนาจทางการเมืองเสมอมา แม้จะถูกทิ้งร้างในช่วงเวลาที่ประสบภัยสงครามแต่อย่างไรก็ดี นครเชียงใหม่ยังเป็นที่ตั้งที่สำคัญที่สุด เมื่อล้านนามาขึ้นกับสยามในสมัยรัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกพยายายามฟื้นฟูนครเชียงใหม่ต่อไป

⁵⁸ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน, พิมพ์ครั้งที่ 4. (พระนคร : คลังวิทยา, 2514), 397-398.

⁵⁹ ลัดดาวัลย์ แซ่เขียว, 200 ปีพม่าในล้านนา, 89.

⁶⁰ รัตนภรณ์ เศรษฐกุล, ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจวัฒนธรรมแห่งเชียงใหม่-ลำพูน, 126.

⁶¹ เรื่องเดียวกัน, 129.

6. จักรพรรดิราช : ที่มาของการขยายอำนาจยึดครองนครเชียงใหม่และการ รณรงค์สงครามสยาม-พม่า

จากการศึกษาจะเห็นว่าความสัมพันธ์ของนครเชียงใหม่กับสยามและพม่านั้นขึ้นอยู่กับแนวคิดหลักของกษัตริย์ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในยุคจารีต นั่นคือแนวคิดจักรพรรดิราช ที่กำหนดและมีอิทธิพลต่อนโยบายในการแผ่ขยายอำนาจของกษัตริย์สำคัญบนภาคพื้นทวีป คือ สยามและพม่า ที่ต่างก็ใช้แนวคิดนี้เป็นหลัก จึงต้องแผ่ขยายอำนาจออกไปเพื่อรวบรวมอาณาเขต ภายใต้อิทธิพลของตนให้มากที่สุด

จะเห็นได้ว่าแนวคิดนี้มีอิทธิพลต่อกษัตริย์ของทั้งสองประเทศเป็นเวลายาวนาน ซึ่งทำให้นครเชียงใหม่ตกอยู่ภายใต้พม่าและสยามก็ด้วยแนวคิดนี้เช่นกัน

หากใช้มุมมองในปัจจุบันที่เน้นไปที่การกระจายอำนาจของกษัตริย์มาพิจารณาสาเหตุของการดำเนินสงครามในอดีตระหว่างสยามกับพม่า, พม่ากับล้านนา หรือระหว่างอาณาจักรในภาคพื้นเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ อาจไม่ใช่แนวคิดที่สอดคล้องกับพื้นฐานคติความเชื่อ ในยุคนั้น เพราะพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 ให้ความหมายของ "กษัตริย์" ในภาษาสันสกฤตที่สะกดว่า กษัตริย แปลว่าผู้ป้องกันภัย, ชาตินักรบ⁶² ทั้งนี้บรรดารัฐหรืออาณาจักรในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นทวีปต่างก็มีวิวัฒนาการมาพร้อมกับการยอมรับเอาคติความเชื่อจากอารยธรรมอินเดีย ฉะนั้นเมื่อภารกิจสำคัญที่สุดของกษัตริย์ตามคติพราหมณ์คือเป็นผู้นำในสงคราม ข้อความในคัมภีร์ไตตติรียะอุปนิษัทที่ว่า "ชนเหล่าใดไม่มีพระราชชา ชนเหล่านั้นทำสงครามไม่ได้"⁶³ จึงให้อรรถาธิบายถึงความสัมพันธ์ระหว่างกษัตริย์กับการสงครามซึ่งสัมพันธ์กับการดำรงอยู่ของรัฐหรืออาณาจักร

ส่วนคัมภีร์ไอตเรยพราหมณะซึ่งมีอายุเก่ากว่าคัมภีร์ที่กล่าวถึงไปแล้วคือมีอายุในราวศตวรรษที่ 8 หรือที่ 7 ก่อนคริสตกักราช เล่าว่า ครั้งหนึ่งเทวดาทำสงครามกับเหล่าอสูรและเป็นฝ่ายปราชัย เหล่าเทพจึงมาชุมนุมปรึกษากันเพื่อเลือกเทวะองค์หนึ่งเป็นพระราชาหรือผู้นำของตนทำสงครามกับพวกอสูร ซึ่งเรื่องนี้ในคัมภีร์ไตตติรียะอุปนิษัทก็ได้เล่าเช่นเดียวกัน ต่างกันแต่เพียงว่าเหล่าเทพไม่ได้เลือกพระราชาตนเอง แต่ได้รับประทานพระอินทร์ซึ่งเป็นโอรสของพระประสาบตีพระปฐมบิดาของเทพทั้งหลายมาเป็นพระราชาของพวกตน⁶⁴ ด้วยเหตุนี้ในเวลาต่อมาคัมภีร์

⁶²ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 (กรุงเทพฯ : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์, 2546), 85.

⁶³มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์, "พระมหากษัตริย์" ใน มณีปิ่นนิพนธ์ : รวมบทความด้านภาษาวรรณคดี และวัฒนธรรมไทย (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2547), 179.

⁶⁴เรื่องเดียวกัน.

อรรถศาสตร์และราชศาสตร์ซึ่งกลายเป็นพื้นฐานในราชสำนักอินเดียตลอดจนราชสำนักในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ อาทิ พม่า มอญ ล้านนา สยาม ลาว เขมร ล้วนยอมรับภาวะและหน้าที่ของกษัตริย์ที่เน้นเรื่องการทำสงคราม โดยเฉพาะเพื่อขยายอาณาจักรว่าเป็นภารกิจที่สำคัญที่สุด

สำหรับกษัตริย์ที่มีความสามารถในการสงครามจะได้รับการยกย่องสูงสุดตามความเชื่อของพวกอารยันอินเดีย ดังปรากฏ การขนานนามว่า "ทศวิชัยิน" ที่หมายถึงพระราชาผู้มีชัยในทั้งสิบทิศ คือ ยุทธิษฐิระ กษัตริย์ปาดทพในมหากาพย์มหาภารตะ และพระรามแห่งกรุงอโยธยา ในมหากาพย์รามายณะ และยังมีกษัตริย์อีกประมาณ 12 องค์ ที่มีชื่อเสียงระบือในการทำสงคราม พระราชาทั้งหมดนี้ได้รับการขนานนามว่า "จักรวรรดิน" อันหมายถึงพระราชาผู้มีวงล้อมแห่งรถศึกของพระองค์แล่นราบปราบได้ทั้งชมพูทวีป⁶⁵ คำว่าจักรวรรดิน ในภาษาไทยก็คือคำว่า พระราชาธิราช หรือจักรพัทธราชา⁶⁶ หรือพระมหากษัตริราชนั่นเอง แล้วความเชื่อเรื่องพระมหากษัตริราชของพราหมณ์ได้ถูกปรับมาสู่พุทธศาสนาในที่สุด ปรากฏหลักฐานที่เก่าแก่ที่สุดในจักกวัตตีสีหนาทสูตรในทีฆนิกาย และตามพุทธประวัติ ความเป็นพระมหากษัตริราชเป็นยอดปรารถนาและเกียรติยศของพระราชาทั้งปวง ตำแหน่งพระมหากษัตริราชมีความสำคัญไม่ด้อยไปกว่าพระบรมศาสดา ดังนั้นเมื่อครั้งเจ้าชายสิทธัตถะประสูติมีพราหมณ์ทำนายลักษณะมหาบุรุษของพระองค์ว่าในภายหน้าถ้ามิได้เป็นพระมหากษัตริราชก็จะเป็นพระบรมศาสดา

เมื่อพระพุทธองค์ทรงเห็นความสำคัญของความเชื่อเรื่องพระมหากษัตริราช จึงทรงใช้อุดมคติเรื่องนี้ในการประกาศพระศาสนา เป็นการยาตราทัพไปทั่วชมพูทวีปโดยใช้วงล้อมแห่งธรรม หรือ ธรรมจักร แทนวงล้อมแห่งรถศึก นี่จึงเป็นคำตอบที่ว่าทำไมแนวคิดเรื่องจักรพัทธราชาจึงเข้ามาอยู่ในพื้นฐานความเชื่อและการปกครองของราชสำนักในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ รวมถึงในล้านนา พม่า และสยาม ก็เพราะว่าถูกผูกอยู่ในความเชื่อทางศาสนาทั้งพราหมณ์และพุทธ

ในกรณีของสยาม สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงกล่าวไว้ในพระราชนิพนธ์คำนำของหนังสือมานุกรมพระมหากษัตริย์ไทยความตอนหนึ่งว่า

การปกครองโดยระบบกษัตริย์เป็นวัฒนธรรมที่ไทยได้รับมาจากอินเดียพร้อมกับการรับวัฒนธรรมความเชื่อทางศาสนา โดยได้ผสมผสานแนวคิดหลัก 3 ประการเข้าด้วยกันคือ แนวคิดในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ที่เชื่อกษัตริย์ทรงเป็นสมมุติเทพ แนวคิดในพุทธศาสนาที่ว่า

⁶⁵ เรื่องเดียวกัน.

⁶⁶ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542, 296.

จะบำรุงทั้งฝูงสุรางค์รัก ให้อัศเรศเป็นสุขจำเรณูศรี
ครั้นเสร็จการผลาญราชไพร่ ก็ให้กรีธาทัพกลับมา⁷⁰

ดังนั้นพระพุทธศาสนาจึงเป็นสิ่งสำคัญและเป็นเครื่องมือหนึ่งในการก่อร่างสร้างอาณาจักรของพระองค์ควบคู่ไปกับคติธรรมิกราชาธิราช อันเนื่องมาจาก “การทำสงครามซึ่งเป็นการฝ่ายอาณาจักรก็เป็นไปเพื่อจรรโลงธรรม กล่าวคือการทำสงครามกับพม่าเป็นการปราบปรามฝ่ายอธรรมซึ่งทำอันตรายพระพุทธศาสนา”⁷¹

เมื่ออุดมคติพระจักรพรรดิราชของกษัตริย์สยามกับกษัตริย์พม่ามาเกิดขึ้นในระยะเวลาเดียวกันอีกครั้ง ทำให้ปริมณฑลแห่งอำนาจแผ่ขยายมาทับซ้อนกัน ต่างฝ่ายต่างต้องการสถาปนาและปักหลักอำนาจของตนเหนือดินแดนเดียวกัน จึงนำมาสู่ความสัมพันธ์ในรูปแบบของสงคราม สงครามครั้งสำคัญๆ ของทั้งสองจักรพรรดิราช คือการช่วงชิงประเทศราชล้านนาที่เป็นปริมณฑลแห่งอำนาจของทั้งสยามและพม่า

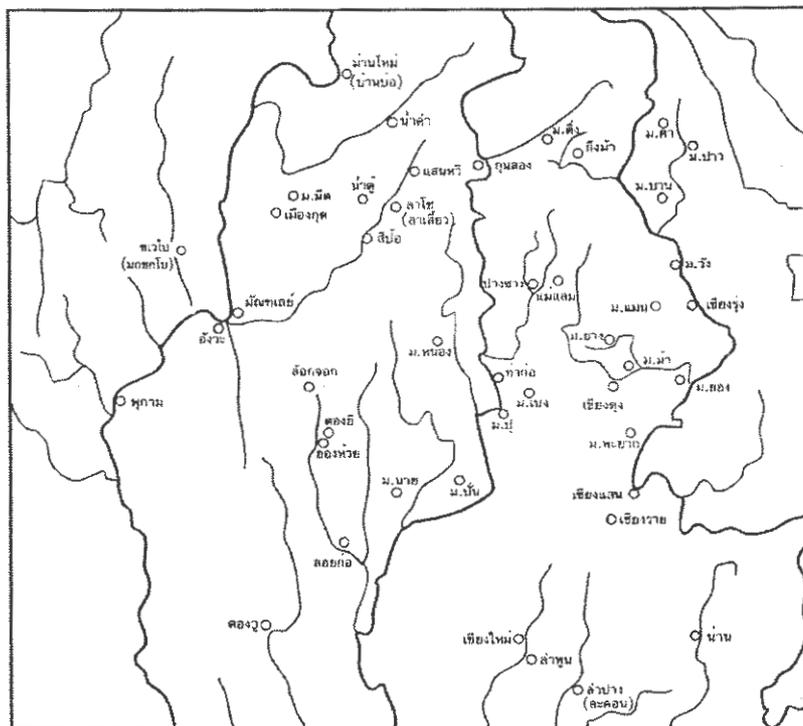
สำหรับพม่าในช่วงต้นของรัชกาลพระเจ้าปดุงทรงเน้นการแผ่แสนยานุภาพทางการทหาร แล้วแสดงพระราชอำนาจและการเป็นพระจักรพรรดิราชที่เหนือกว่าทศทิศด้วยการนำศาสนาวัตถุสำคัญตลอดจนกวาดต้อนชนชั้นปกครองและไพร่พลจากดินแดนในอาณัติมารวมไว้ยังศูนย์กลางอำนาจของพม่าแล้วจึงส่งขุนนางจากราชธานีไปปกครองแทน แม้เป็นวิธีที่คล้ายกับกองทัพสยามแต่ผลก็แตกต่างกันอย่างชัดเจน และเห็นได้ว่าวิถีการของสยามนั้นก่อให้เกิดความกระด้างกระเดื่องต่อต้านน้อยกว่าพม่าดังตัวอย่างประเทศราชล้านนา

ระยะเวลานับจาก พ.ศ. 2325 เป็นต้นมาสายสัมพันธ์ระหว่างกรุงเทพฯ กับกลุ่มเจ้าเจ็ดตน แน่นแฟ้นมากยิ่งขึ้น หลังจากผู้ปกครองนครลำปางได้รับการส่งเสริมจากราชสำนักสยามให้ขยายอำนาจออกไปสู่นครเชียงใหม่ที่รกร้างผู้คน แต่ยังคงสถานะเป็นนครอันศักดิ์สิทธิ์และมีสิทธิธรรมของการเป็นศูนย์กลางทางการเมืองในล้านนา ทำให้เมื่อสยามสถาปนาเจ้ากาวิละเป็นผู้นำของกลุ่มเชื้อเจ้าเจ็ดตนเข้าครองอำนาจยังนครเชียงใหม่ ราชสำนักพม่าในราชวงศ์คองบองจึงจำเป็นต้องกลับมาทวงสิทธิ์ที่อดีตกษัตริย์พม่าในสมัยราชวงศ์คองบอง สมัยราชวงศ์คองบองผู้ฟื้นฟูและสมัยต้นราชวงศ์คองบองเคยมีและเคยเป็นเจ้าของปริมณฑลแห่งอำนาจเหนือดินแดนล้านนา

⁷⁰นิราศทำดินแดง. หลวงยุทธบัตรราชบุรุษ. ศิลปกรรมในสมัยรัชกาลที่ 1 (กรุงเทพฯ : บัณฑิตการพิมพ์, 2522), 10 ; และ ทวน วิเชียรภรณ์, ชุมนุมนพระราชนิพนธ์และบทประพันธ์ (พระนคร : ป. พิศนาคะการพิมพ์, 2507), 175.

⁷¹สายชล สัตยานุรักษ์, พุทธศาสนากับแนวคิดทางการเมืองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (พ.ศ. 2325 - 2352) (กรุงเทพฯ : มติชน, 2546), 280.

กลับคืนมา สมรภูมิการรบระหว่างสยามและพม่าในจำนวน 10 ครั้ง จึงปรากฏถึงครั้งหนึ่ง คือ 5 ครั้งว่าอยู่ที่การชวงชิงนครเชียงใหม่และหัวเมืองสำคัญของล้านนาให้กลับมาอยู่ปริมณฑลแห่งอำนาจของจักรพรรดิราชแห่งพม่า

รูปที่ 5 แสดงที่ตั้งของเมืองในเขตภาคพื้นทวีปซึ่งอยู่ในปริมณฑลอำนาจของพม่า

ที่มา : อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ เดวิด เค. วัยอาจ, ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่, พิมพ์ครั้งที่ 2, (เชียงใหม่ : ซิลค์เวอร์มบุคส์, 2547), (15).

6.1 รูปแบบการปกครองของสยามต่อหัวเมืองประเทศราช

อำนาจการปกครองของราชอาณาจักรสยามนับจากก่อตั้งกรุงรัตนโกสินทร์จนกระทั่งถึงการปฏิรูปการปกครองแผ่นดินใน พ.ศ. 2435 (รัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) เป็นการใช้อำนาจการปกครองในลักษณะที่เรียกว่าเป็น "รัฐราชาธิราช" รูปแบบของรัฐเช่นนี้ อำนาจการปกครองราชอาณาจักรเป็นของกษัตริย์ ซึ่งมีอาณาบริเวณที่อยู่ภายในขอบเขตสิทธิมาของรัฐ มีทั้งที่เป็นหัวเมืองและประเทศราช การใช้อำนาจของกษัตริย์ ต่อหัวเมืองและประเทศราชเป็นไปอย่างหลวมๆ⁷² ดังนั้นงานบริหารภายในราชอาณาจักรสยาม จึงแบ่งออกได้เป็น 3 ส่วน คือ 1. หัวเมืองชั้นใน 2. หัวเมืองชั้นนอก และ 3. หัวเมืองขึ้นหรือหัวเมืองประเทศราช

⁷²สมชาย วิชาศิลป์กุล, "กำเนิดและความเปลี่ยนแปลงของสัญชาติไทย," ศิลปวัฒนธรรม 24, 1 (พฤศจิกายน 2545) : 69.

หัวเมืองชั้นใน คือหัวเมืองต่างๆ ซึ่งประกอบขึ้นเป็นแกนกลางของราชอาณาจักรตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 21 เป็นต้นมา ซึ่งหัวเมืองเหล่านี้ถูกแบ่งย่อยออกไปเป็น 4 ชั้น ได้แก่ หัวเมืองรอบๆ ราชธานี หัวเมืองชั้นหนึ่งและชั้นสอง ได้แก่หัวเมืองชายแดน หรือมิฉะนั้นก็เป็นหัวเมืองที่ครั้งหนึ่งมีเจ้าครองนครของตนเองหัวเมืองชั้นสามเป็นเขตการปกครองที่ตั้งขึ้นใหม่เกิดขึ้นเมื่อดินแดนบางส่วนของประเทศได้ขยายกว้างออกไป⁷³ ส่วนประเทศราชคือดินแดนต่างชาติต่างภาษาชายพระราชอาณาเขตที่ได้มาจากการขยายอำนาจทางการเมือง

คำว่า "รัฐราชาธิราช" ปรากฏในนิทานโบราณคดี ว่า "ประเทศราชาธิราช" สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงนิพนธ์ไว้ว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราชปรารภเกี่ยวกับเรื่องหัวเมืองชั้นในภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือไว้ว่า "...ลักษณะการปกครองแบบเดิมนิยมให้เป็นอย่างประเทศราชาธิราช "Empire" อันมีเมืองคนต่างชาติต่างภาษาเป็นเมืองขึ้นอยู่ในพระราชอาณาเขต จึงถือว่าเป็นชายพระราชอาณาเขตนั้นเป็น "เมืองลาว" และเรียกชาวเมือง ซึ่งอันที่จริงเป็นชน "ชาติไทย" ว่า ลาว"⁷⁴ รวมกันเป็นราชอาณาจักร

รูปแบบความสัมพันธ์ระหว่าง "เจ้าอธิราช" ซึ่งก็คือสยาม กับ "เจ้าประเทศราช" อันประกอบด้วย นครเชียงใหม่ นครลำปาง นครน่าน แพร่ หลวงพระบาง นครเวียงจันทน์ จำปาศักดิ์ กัมพูชา ตลอดจนรัฐสุลต่านในคาบสมุทรมลายู เป็นอาทิ ภายใต้การปกครองรูปแบบรัฐราชาธิราชการมีอำนาจปกครองเหนือดินแดนอื่นเป็นการสะท้อนความยิ่งใหญ่ของกษัตริย์อำนาจของกษัตริย์จะมีความเข้มแข็งมากหรือน้อยพิจารณาได้จากการรวมเอาหัวเมืองต่างๆ มาอยู่ภายใต้พระบรมโพธิสมภาร⁷⁵ ยิ่งขยายพระราชอำนาจออกไปได้มากก็ยิ่งแสดงความยิ่งใหญ่ของกษัตริย์พระองค์นั้น เมื่อแผ่ขยายพระราชอาณาจักรออกไปส่งผลให้มีพลเมืองเป็นผู้คนหลากหลายเชื้อชาติอยู่ในพระราชอำนาจมากยิ่งขึ้น นั่นหมายถึงพระบารมีของกษัตริย์ การเป็นใหญ่เหนือกษัตริย์ของเมืองอื่นคือเครื่องหมายของการเป็นพระจักรพรรดิราช

⁷³ เดช บุนนาค, การปกครองระบบเทศาภิบาลของประเทศไทย พ.ศ. 2435-2458, แปลโดย ภรณ์ กาญจนันฐิติ พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2548), 22.

⁷⁴ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, นิทานโบราณคดี (พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2487), 280, อ้างถึงใน เดช บุนนาค, การปกครองระบบเทศาภิบาลของประเทศไทย พ.ศ. 2435-2458, แปลโดย ภรณ์ กาญจนันฐิติ พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2548), 38.

⁷⁵ สมชาย ปรีชาศิลปปะกุล, "กำเนิดและความเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย," ใน ศิลปวัฒนธรรม 24.1 (พฤศจิกายน 2545) : 69.

ความสัมพันธ์ระหว่างราชสำนักสยามกับราชสำนักของประเทศราชเปราะบางมาก เพราะไม่ได้ตั้งอยู่บนฐานที่มั่นคงต่างไปจากหัวเมืองชั้นใน เดช บุญนาค กล่าวไว้ในหนังสือ “การปกครองระบบเทศาภิบาลของประเทศสยาม พ.ศ. 2435-2458” ถึงความสัมพันธ์ระหว่างราชสำนักสยามและหัวเมืองประเทศราชก่อนการปฏิรูปการปกครองแผ่นดิน พ.ศ. 2435 พร้อมทั้งเรียงลำดับของการเข้าเป็นประเทศราชของสยามภายหลังเสียกรุงศรีอยุธยา ครั้งที่ 2 พ.ศ. 2310 ว่า

ประเทศราชเหล่านี้ไม่ได้ประกอบกันขึ้นเป็นแกนราชอาณาจักรมาแต่ดั้งเดิม เมืองขึ้นเหล่านี้ต้องส่งบรรณาการให้แก่กรุงเทพฯ เพราะในช่วง 25 ปีสุดท้ายของพุทธศตวรรษที่ 24 ได้ยอมจำนนต่ออำนาจทางทหารของไทย นับตั้งแต่สยามเคยพ่ายแพ้ต่อพม่าอย่างราบคาบใน พ.ศ. 2310 แล้ว หลังจากนั้นอีกไม่นานไทยไม่เพียงแต่จะขับไล่ผู้เคยพิชิตตนเท่านั้นแต่ยังเริ่มต้นขยายดินแดนไปทุกทิศทาง ส่วนหัวเมืองสำคัญทั้งสามแห่งทางภาคเหนือ คือ เชียงใหม่ ลำปาง และ ลำพูน ก็ได้ประกาศตนเป็นอิสระจากพม่า และเข้ามาสวามิภักดิ์ต่อประเทศสยามเมื่อ พ.ศ. 2317 ราชอาณาจักรหลวงพระบางก็เข้ามาสวามิภักดิ์ในปีเดียวกัน พ.ศ. 2321 กองทัพไทยได้เข้ายึดอินทรวังจันทน์และจัมปาศักดิ์โดยอ้างว่าทั้งสองนครร่วมกันวางแผนที่จะทำลายเมืองดอนมดแดงซึ่งผู้ครองเมืองคือพระเจ้าแก้วและพระเจ้าตา ขุนนางเก่าของเวียงจันทน์ได้ประกาศสวามิภักดิ์ต่อกรุงเทพฯ และในขณะที่เวียงจันทน์ประสบความพินาศจากกบฏเตชอน กัมพูชาก็ถูกตั้งเข้ามาอยู่ในอำนาจของไทยใน พ.ศ. 2325 รัฐที่มีผลต่อด่านครองทางภาคใต้ คือ เคดะห์ กลันตัน ตรังกานู และปัตตานี ได้ตกเป็นเมืองขึ้นของไทยหลังจากที่กองทัพไทยสู้รบอยู่ในภาคใต้เมื่อ พ.ศ. 2328 ส่วนเมืองน่านซึ่งมีเจ้าปกครองอยู่ทางเหนือก็ประกาศอิสรภาพจากพม่าและเข้ามาสวามิภักดิ์ต่อสยามเมื่อ พ.ศ. 2331⁷⁶

เมื่อราชสำนักสยามสถาปนาอำนาจของตนเหนือหัวเมืองประเทศราชแล้ว รูปแบบการปกครองภายในเป็นเรื่องที่แต่ละราชสำนักของเมืองประเทศราชจะดำเนินการเอง อำนาจการบังคับบัญชาเจ้าหน้าที่ขึ้นอยู่กับเจ้าผู้ครองนคร หรือเจ้าประเทศราช การสืบทอดตำแหน่งเจ้าผู้ครองนครตกเป็นของผู้มีอิทธิพลที่สุดในราชตระกูล การเลือกผู้ดำรงตำแหน่งบริหารสูงสุดของแต่ละเมืองประเทศราชจะสมบูรณก็ต่อเมื่อได้รับการรับรองอย่างเป็นทางการจากราชสำนักสยามที่กรุงเทพฯ และได้รับพระราชทานเครื่องยศตามตำแหน่ง จากนั้นเจ้าผู้ครองนครคนใหม่จะเสนอผู้ดำรงตำแหน่งปกครองลำดับรองลงมา เช่น นครเชียงใหม่และประเทศราชล้านนาอื่นๆ มีเจ้าหลวงเป็นผู้นำสูงสุดในระบบเจ้าชั้นห้าใบหรือเจ้าชั้นห้าตน ลำดับถัดจากเจ้าหลวง 4 อันดับก็คือ เจ้าอุปราช เจ้าราชวงศ์ เจ้าราชบุตร เจ้ารัตนหัวเมืองแก้วหรือเจ้าบุรีรัตน์ ส่วนหัวเมืองประเทศ

⁷⁶ เดช บุญนาค, การปกครองระบบเทศาภิบาลของประเทศสยาม พ.ศ. 2435-2458, 37.

ราชมลายูมีรายามุดา เป็นตำแหน่งเจ้าประเทศราช ถัดมาคือ เปอตวน มंत्री (Perdana Menteri) ดามะหงง และเบนดาฮารา (Bendahara)

ในกรณีของหัวเมืองประเทศราชล้านนาเคยอยู่ภายใต้การปกครองของพม่าถึงสองร้อยกว่าปี ราชสำนักสยามจึงสังเกตเห็นว่าหัวเมืองประเทศราชเหล่านี้ย่อมจะมีความใกล้ชิดและคุ้นเคยกับพมามากกว่าสยาม จึงเกรงว่าหากปกครองอย่างเข้มงวดมากเกินไปอาจเป็นชนวนเหตุให้ประเทศราชล้านนาหันกลับไปพึ่งพม่า และในขณะเดียวกันราชสำนักพม่าก็พยายามอย่างยิ่งที่จะช่วงชิงดินแดนในล้านนาให้กลับคืนเป็นของตน การปกครองแบบผูกใจเจ้านาย โดยยอมผ่อนผันให้เจ้าผู้ครองนครมีอิสระในการปกครองภายใน เศรษฐกิจ การศาล การต่างประเทศ และขนบธรรมเนียมประเพณีตลอดจนยกย่องให้เกียรติแก่เจ้าผู้ครองนครในโอกาสอันควร⁷⁷ อย่างไรก็ตามราชสำนักสยามดำเนินการควบคุมทางอ้อมโดยมีข้อกำหนดที่ราชสำนักประเทศราชต้องปฏิบัติตามก็คือ 1. การช่วยป้องกันพระราชอาณาเขต 2. การช่วยขยายพระราชอาณาเขต 3. การช่วยเหลือในราชการสงคราม และ 4. การส่งสิ่งของ เช่น ด่านไม้เงิน ด่านไม้ทอง และส่วย รวมถึงพิธีการที่ราชสำนักสยามกำหนด เช่น การต๋มน้ำพระพิพัฒน์สัตยา การพระราชทานเครื่องยศและแต่งตั้งถอดถอนตำแหน่งที่สำคัญ การเข้าเฝ้าฯ ในพิธีบรมราชาภิเษก เป็นต้น⁷⁸

การปกครองดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่าราชสำนักสยามยังไม่มีอำนาจเพียงพอที่จะควบคุมหัวเมืองประเทศราชที่อยู่ห่างไกลถึงชายพระราชอาณาเขตได้อย่างใกล้ชิด จึงจำเป็นต้องดำเนิน กุศโลบายทางการปกครองที่อาศัยการผูกใจและใช้กลไกการสร้างความคิดความชอบในราชการเป็นเครื่องผูกมัดเจ้าประเทศราช ตลอดจนการพระราชทานความช่วยเหลือตามสมควร โดยเน้นหนักที่การปกป้องมิให้ถูกกองทัพพม่าเข้ารุกราน ซึ่งเป็นผลดีต่อทั้งหัวเมืองประเทศราชและราชสำนักสยาม ในรูปแบบของผลประโยชน์ต่างตอบแทนระหว่างกัน

6.2 รูปแบบการปกครองของพม่าต่อหัวเมืองประเทศราช

ในช่วงเวลาเดียวกันนั้น ราชสำนักพม่าดำเนินนโยบายการปกครองประเทศราชอย่างเข้มงวด โดยเฉพาะหัวเมืองประเทศราชสำคัญที่อยู่รายล้อมพม่า สืบเนื่องจากดินแดนซึ่งเป็นพม่าเท่านั้นอยู่ตรงกลาง มีชาติพันธุ์ต่างๆ สร้างบ้านแปลงเมืองรุ่งเรืองเป็นแคว้นเป็นอาณาจักร

⁷⁷ ธีรศักดิ์ ประยูรเสถียร, "กระบวนการรวมหัวเมืองประเทศราชล้านนาไทยเข้าสู่ส่วนกลาง (พ.ศ. 2427-2476)," ศิลปวัฒนธรรม 2, 12 (ตุลาคม 2524) : 11.

⁷⁸ เรื่องเดียวกัน.

โดยทางใต้คือมอญ ทางเหนือคือไทยใหญ่ ทางตะวันออกคือกระเหรี่ยง ทางตะวันตกคือยะไข่หรืออาระกัน

ประวัติศาสตร์ของพม่าบันทึกว่าหัวเมืองที่เป็นศัตรูอันดับต้นคือหัวเมืองมอญ เมื่อใดที่อำนาจศูนย์กลางอาณาจักรของพม่าอ่อนแอลงหรือขาดความเข้มงวด พวกมอญมักจะเป็นกลุ่มแรกที่ก่อเหตุจลาจล ดังตัวอย่างจากเหตุการณ์สำคัญสองครั้ง คือ การลอบปลงพระชนม์พระเจ้าตะเบ็งชเวตี้เมื่อ พ.ศ. 2093 เป็นแผนการของสมเด็จพระจตุตถกษัตริย์สมเด็จพระนเรศวรมหาราชสังหารให้น้องชายของสมเด็จพระจตุตถกษัตริย์พระเจ้าตะเบ็งชเวตี้พี่พระศอจนพระเศียรขาด⁷⁹ อีกครั้งคือปลายสมัยราชวงศ์ญองญานหรือตองอูยุคฟื้นฟู พวกมอญสะสมกำลังขึ้นฟื้นฟูอำนาจของพวกเขาในเขตพม่าตอนล่าง (Lower Burma) รุกขึ้นสู่พื้นที่พม่าสูง (Upper Burma)⁸⁰ เมื่อ พ.ศ. 2295 ครั้งนั้นพระยาทะเล เจ้าเมืองเมาะตะมะเป็นผู้นำกบฏไปตีถึงกรุงอังวะ⁸¹ ปล้นพระนครได้สำเร็จจนทำให้สิ้นราชวงศ์ญองญาน ภายหลังจึงก่อให้เกิดผู้มีบุญรบพุ่งตีเอาเมืองพม่าแล้วปราบปรามเมืองมอญ⁸² กลับคืนมาเป็นของพม่า คือ พระเจ้าอลองพญา ปฐมกษัตริย์ราชวงศ์คองบอง (ราชวงศ์อลองพญา)

กลุ่มชาติพันธุ์สำคัญลำดับรองลงมาคือกลุ่มไทยใหญ่ทางตอนเหนือ เมื่อใดที่ราชสำนักพม่าสามารถปราบพวกมอญได้ราบคาบแล้วก็จะเร่งส่งกองทัพไปปราบหัวเมืองไทยใหญ่แล้วจึงตามด้วยบ้านเมืองของพวกกะเหรี่ยงและยะไข่

ในกรณีของยะไชนั้นมีชุมชนทหารรับจ้างและโจรสลัดโปรตุเกสอยู่ พม่าเคยได้รับบทเรียนที่สำคัญไม่แพ้บทเรียนที่รับจากมอญ เพราะชาวยะไข่เข้ายึดเมืองพะโคของพระเจ้านันทบุเรงด้วยความช่วยเหลือจากชาวโปรตุเกส ครั้งนั้นยังผลให้นายเตอ บริโต สามารถตั้งอาณาจักรขึ้นที่เมืองท่าสิเรียม⁸³ แม้นายเตอ บริโต หมดอำนาจลงไปแล้วแต่ก็ยังคงมีทหารรับจ้าง

⁷⁹ นายต่อ, ผู้แปล, *มหाराชวงศ์พงษาวดารพม่า*, 65. บันทึกว่า “สมเด็จพระจตุตถกษัตริย์พระเจ้าตะเบ็งชเวตี้เห็นได้ทีที่ได้บุตทกษัตริย์กับสมเด็จพระนเรศวรมหาราชเมื่อครั้งก่อนนั้น สมเด็จพระจตุตถกษัตริย์จึงสั่งให้น้องชายของสมเด็จพระจตุตถกษัตริย์พระเจ้าตะเบ็งชเวตี้พี่พระศอจนพระเศียรขาดครั้ง ณ วัน 4 เดือน 6 แรม 1 ค่ำ จุลศักราช 912 เวลาสามยามสามเศษน้องสมเด็จพระจตุตถกษัตริย์พี่พระศอจนพระเศียรขาดตกลงไปอยู่ใต้พระแท่น ครั้นย่ำรุ่งก็ดูพระศพเห็นพระเนตรยังกลอกไปมาอยู่ แต่เข้าจน 3 โมงเช้าเศษพระเนตรจึงนิ่งปรกติ”

⁸⁰ เมียวเมียน, “ศึกอลองพญา (พ.ศ. 2302 - 2303)” ใน *พม่าอ่านไทย*, สุเนตร ชุตินทรานนท์, บรรณาธิการ, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, 2544), 73.

⁸¹ นายต่อ, ผู้แปล, *มหाराชวงศ์พงษาวดารพม่า*, 195.

⁸² เรื่องเดียวกัน.

⁸³ หม่องทินอ่อง, *ประวัติศาสตร์พม่า*, แปลโดย เพ็ชรี สุมิตร, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2551), 198.

และโจรสลัดโปรตุเกสอยู่ อย่างไรก็ดี ด้วยระยะทางห่างไกลและมีเทือกเขาอาระกันโยมาเป็นอุปสรรคขวางกั้นยะไข่ออกจากพม่า ทำให้ยะไข่เป็นอาณาจักรที่มีอำนาจปกครองตนเอง ดังนั้นเมื่อพระเจ้าปดุงขึ้นครองราชย์แล้วทรงประกาศรัชชัตว่าพระราชอำนาจของพระองค์มั่นคงในหัวเมืองมอญและไทยใหญ่จึงกรีธาทัพบุกยึดครองยะไข่ได้สำเร็จ ทรงรับสั่งให้กวาดต้อนชนชั้นปกครอง ศาสนวิทูสำคัญ ตลอดจนไพร่พลยะไข่มารวมไว้ใกล้ราชธานีกรุงอมรปุระเพื่อความสะดวกในการควบคุมชาวยะไข่และเพื่อเป็นกำลังสำคัญในการขยายพระราชอำนาจต่อไป ส่วนดินแดนยะไখনั้นทรงส่งผู้ปกครองจากพม่าเข้าดูแล อย่างไรก็ตามรูปแบบดังกล่าวมิใช่รูปแบบทรงริเริ่มขึ้นใหม่ หากแต่เคยใช้มาตั้งแต่ครั้งราชวงศ์คองบองยั้งคองสืบต่อ “ระบบการบริหารราชการแบบรวมอำนาจเข้าสู่ส่วนกลางอย่างเป็นระบบ”⁸⁵ ซึ่งดำเนินมาตั้งแต่ครั้งราชวงศ์คองบองยั้งคอง มาเป็นแนวทางในการปกครองอาณาจักรของราชวงศ์คองบองตอนต้น⁸⁶ เช่น การปกครองหัวเมือง ได้ยกเลิกษัตริย์ระดับนครรัฐต่างๆ เปลี่ยนเป็นระบบกินเมืองที่เรียกว่า เมียวซา⁸⁷ หรือเจ้าเมือง กำหนดให้ทุกเมืองขึ้นกับศูนย์กลางโดยตรง และมีระบบหมุนเวียน เพื่อป้องกันเจ้าเมืองครองอำนาจเมืองใดเมืองหนึ่งนานเกินไปและยังห้ามการสืบตระกูลครองเมือง เพื่อป้องกันการสร้างสมฐานกำลังเป็นภัยต่อส่วนกลาง⁸⁸ ระบบดังกล่าวจึงต่างจากสยามที่ส่งเสริมให้เจ้าประเทศราชที่ภักดีต่อราชสำนักได้มีอำนาจในดินแดนของตนและสามารถสืบตระกูลครองเมืองได้

เมื่อปัจจัยที่จะสั่นคลอนอำนาจของพม่าทั้ง 4 ทิศตกอยู่ภายใต้อำนาจของราชสำนักที่กรุงอมรปุระแล้วพระเจ้าปดุงจึงแผ่ขยายอิทธิพลออกไปยังหัวเมืองรายรอบ ด้านการปกครองประเทศราช ราชวงศ์คองบองยั้งคองสืบต่อ “ระบบการบริหารราชการแบบรวมอำนาจเข้าสู่ส่วนกลางอย่างเป็นระบบ”⁸⁵ ซึ่งดำเนินมาตั้งแต่ครั้งราชวงศ์คองบองยั้งคอง มาเป็นแนวทางในการปกครองอาณาจักรของราชวงศ์คองบองตอนต้น⁸⁶ เช่น การปกครองหัวเมือง ได้ยกเลิกษัตริย์ระดับนครรัฐต่างๆ เปลี่ยนเป็นระบบกินเมืองที่เรียกว่า เมียวซา⁸⁷ หรือเจ้าเมือง กำหนดให้ทุกเมืองขึ้นกับศูนย์กลางโดยตรง และมีระบบหมุนเวียน เพื่อป้องกันเจ้าเมืองครองอำนาจเมืองใดเมืองหนึ่งนานเกินไปและยังห้ามการสืบตระกูลครองเมือง เพื่อป้องกันการสร้างสมฐานกำลังเป็นภัยต่อส่วนกลาง⁸⁸ ระบบดังกล่าวจึงต่างจากสยามที่ส่งเสริมให้เจ้าประเทศราชที่ภักดีต่อราชสำนักได้มีอำนาจในดินแดนของตนและสามารถสืบตระกูลครองเมืองได้

ราชสำนักอมรปุระเน้นความเข้มงวดกับประเทศราชที่อยู่รอบนอกโดยเฉพาะหัวเมืองที่อยู่รายทางจากกรุงอมรปุระมายังเมืองเชียงแสน ซึ่งเป็นเมืองที่ตั้งเรียงรายอยู่บนเส้นทางจากศูนย์กลางของพม่ามายังชายเขตพระราชอำนาจคือล้านนาและขึ้นไปยังสิบสองพันนา ตลอดจน

⁸⁴ ภมรี สุรเกียรติ, เมียนมาร์-สยามยุทธ์ (กรุงเทพฯ : มติชน, 2553) 273.

⁸⁵ เรื่องเดียวกัน, 272.

⁸⁶ เรื่องเดียวกัน, 279.

⁸⁷ William J. Koenig, *The Burmese Polity, 1752 – 1819 Politics, Administration and Social Organization in the Early Kon-baung Period*, Michigan Papers on South and Southeast Asia Number 34 (Michigan : Center for South and Southeast Asian Studies The University of Michigan, 1990), 123.

⁸⁸ ภมรี สุรเกียรติ, เมียนมาร์-สยามยุทธ์, 273.

ล้านช้าง ราชสำนักพม่าส่ง “โป” หรือหัวหน้านายทหารพม่ามาประจำยังเมืองเอกรอบนอก เช่น ทวาย เมาะตะมะ ไทยใหญ่⁸⁹ และส่งลิตเกหรือจักกายแม่ทัพพม่าให้เป็นข้าหลวงเพื่อควบคุม เจ้าเมืองที่ปกครองแต่ละเมืองอีกชั้นหนึ่ง

นอกจากแม่ทัพพม่าจะทำหน้าที่ควบคุมการใช้อำนาจของบรรดาเจ้าเมืองให้เป็นไปตามนโยบายของส่วนกลางแล้วยังอำนวยความสะดวกต่อการเรียกเกณฑ์กำลังพล เสบียงอาหาร สัตว์พาหนะเพื่อสมทบในราชการสงคราม อย่างไรก็ตามจากความเข้มงวดของนโยบายการปกครองส่วนกลางจึงทำให้เจ้านายพื้นเมืองพยายามต่อต้านแม่ทัพพม่า เมื่อมีการฟ้องร้องไปยังราชสำนักกษัตริย์จะทรงเรียกคู่กรณีมายังพระนคร แล้วจะทรงไกล่เกลี่ย จนในที่สุดก็ผ่อนปรนความเข้มงวดในบางเมือง ส่วนหนึ่งเป็นเพราะบ้านเมืองที่เคยอยู่ในอำนาจของพม่าหลายแห่งถูกทิ้งร้างเพราะการกวาดต้อนไปสมทบกับนครเชียงใหม่ นครลำปาง นครน่าน ตามนโยบายของสยาม ยังคงเหลือความเข้มงวดอยู่ก็คือเมืองเชียงแสนที่ราชสำนักพม่ากำหนดให้แม่ทัพพม่าอยู่รักษาเมืองจน พ.ศ. 2347 เมื่อเมืองเชียงแสนแตก นอกจากนี้หัวเมืองประเทศราชที่อยู่รายทางจากกรุงอมรปุระมายังเมืองเชียงแสนก็ยังคงกองทหารไว้เป็นกำลังสมทบ เพื่อป้องกันการแผ่อำนาจของสยามที่มีเจ้าหลวงกาวิละแห่งนครเชียงใหม่เป็นกำลังสำคัญของ ในช่วงเก็บผักใส่ซ้า-เก็บข้าใส่เมือง นครเชียงใหม่ มักส่งเจ้านายนำทัพไปกวาดต้อนบ้านเมืองที่อยู่ชายพระราชอำนาจของพม่า โดยเฉพาะบ้านเมืองบนฟากฝั่งแม่น้ำโขงเรื่อยมาจนกระทั่งแม่น้ำสาละวินซึ่งมักเกิดปะทะกับกองทัพพม่าบ่อยครั้ง แต่ความสำเร็จของเจ้าหลวงกาวิละจากการขยายอำนาจในช่วงดังกล่าวก็เป็นผลมาจากการปกครองกตัญญูดีของราชสำนักพม่าที่ใช้อำนาจผ่านแม่ทัพที่ประจำอยู่ตามหัวเมืองนั่นเอง

สรุป

ด้วยปัจจัยพื้นฐานดังที่กล่าวมาแล้วในบทนี้ คือ สิ่งที่เอื้ออำนวยให้นครเชียงใหม่ดำรงความสำคัญในฐานะศูนย์กลางของอาณาจักรล้านนามาตลอดนับตั้งแต่ยุคก่อตั้งอาณาจักรในพุทธศตวรรษที่ 19 (พ.ศ.1839) แม้ต่อมาหลัง พ.ศ. 2101 เป็นต้นมา อาณาจักรล้านนาถูกเปลี่ยนสถานะจากอาณาจักรอิสระกลายเป็นประเทศราชของมหาอำนาจที่มีกำลังทหารเหนือกว่า คือ พม่าและสยาม แต่นครเชียงใหม่ก็ยังคงความสำคัญและมีพัฒนาการต่อเนื่อง ส่งผลให้ผู้ที่มิอำนาจครอบครองนครเชียงใหม่แทบจะครอบครองหัวเมืองในอดีตอาณาจักรล้านนาได้ทั้งหมด ดังเช่นการที่ราชสำนักสยามในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

⁸⁹ เรื่องเดียวกัน.

โปรดเกล้าฯ ให้เจ้ากาวิละเลื่อนจากพระยานครลำปางเป็นพระยาวชิรปราการ เจ้าเมืองนคร
เชียงใหม่ ซึ่งชาวเชียงใหม่เอยถึงเจ้าเมืองว่า “เจ้าหลวง”

อย่างไรก็ดีแม้ในทางนิตินัยอำนาจของเจ้าหลวงในราชวงศ์ทิพจักราชวงศ์-เชื้อเจ้า
เจ็ดตนถูกสถาปนาเป็นปีกแผ่น ณ นครเชียงใหม่โดยสยาม แต่ในทางพฤตินัยก็ใช่เจ้าหลวง
เชียงใหม่และบรรดาเจ้านายหัวเมืองจะปฏิบัติตามทุกสิ่งทีราชสำนักกรุงเทพฯ สั่งการ เพราะ
อำนาจบังคับบัญชาราชการงานเมืองแท้จริงมาจากราชสำนักเชียงใหม่ เป็นผู้กำหนดรูปแบบ
ความสัมพันธ์ระหว่างเชียงใหม่กับสยามและเชียงใหม่กับพม่า ก่อนที่จะถูกสยามเข้าแทรกแซง
เนื่องจากมีอิทธิพลของอังกฤษเป็นปัจจัยสำคัญ บทถัดไปจะศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างเชียงใหม่-
สยาม-พม่า ระหว่าง พ.ศ. 2325-2368

บทที่ 3

ความสัมพันธ์ระหว่างเชียงใหม่ – สยาม – พม่า พ.ศ. 2325 – 2368

ระหว่าง พ.ศ. 2325 – 2368 ความสัมพันธ์ระหว่างนครเชียงใหม่กับสยามและพม่าเน้นหนักไปในการสงคราม เพราะสยามและพม่าต่างต้องการนครเชียงใหม่ด้วยกันทั้งคู่ ทั้งนี้จากสมรรถุณิและเป้าหมายในการรบอยู่ที่การได้สถาปนาอำนาจของตนเหนือนครเชียงใหม่ ยิ่งสะท้อนความสำคัญของนครแห่งนี้ที่แม้จะถูกทิ้งร้างแต่ก็ยังคงสถานะเป็นศูนย์กลางทางจิตวิญญาณ การเมืองการปกครอง และเศรษฐกิจของอาณาจักรล้านนา

นครเชียงใหม่ถูกทิ้งร้างตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี เมื่อถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า-จุฬาโลก พระองค์โปรดเกล้าฯ ให้เจ้ากาวิละพื้นฟูนครเชียงใหม่ขึ้นมาใหม่ และจากการณ์นี้พม่า ซึ่งมีอิทธิพลอยู่ที่เมืองเชียงแสนมักจะส่งกองทัพล่าแดนเข้ามาหลายครั้งซึ่งสะท้อนความสำคัญ ของเชียงใหม่และล้านนาว่ายังคงสำคัญสำหรับกษัตริย์พม่า

สาเหตุของการทำสงครามนอกจากแนวคิดจักรพรรดิราชแล้วยังมีเหตุผลมาจากผลประโยชน์ทางการเมืองและเศรษฐกิจเป็นปัจจัยของการขยายพระราชอำนาจโดยการผนวกสงครามช่วงชิงนครเชียงใหม่

การที่สยามได้ครอบครองนครเชียงใหม่โดยมอบหมายให้ผู้นำท้องถิ่น คือ เจ้าหลวงกาวิละ (พระยาวชิรปราการ) และเจ้าหลวงคำโสม (พระยานครลำปาง ผู้เป็นอนุชา) มีอำนาจปกครองในขอบเขตดินแดนของตน แล้วให้พระยาประเทศราชล้านนาขึ้นตรงกับราชสำนักสยามวิธีนี้แม้ว่าจะสุ่มเสี่ยงต่อการแข็งเมืองมากกว่าการส่งขุนนางจากราชสำนักมาปกครองโดยตรง เช่นคราวที่พม่าปกครองเชียงใหม่ แต่สยามได้ใช้ความสัมพันธ์ ผลประโยชน์ และความช่วยเหลือเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวให้ราชสำนักเชียงใหม่ภักดีเสมอมา ด้วยเหตุที่สยามเล็งเห็นถึงความสำคัญ ของนครเชียงใหม่ว่าเป็นปราการสำคัญทางด้านทิศเหนือ อีกทั้งเป็นที่รวบรวมกำลังพล ตลอดจนเป็นแหล่งเสบียงอาหารที่พม่าเคยใช้เดินทัพมาโจมตีสยามจนกระทั่งเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่สอง ซึ่งพม่าก็ยังคงต้องการใช้ประโยชน์จากยุทธศาสตร์ดังกล่าวเพื่อโจมตีสยาม และต้องการครอบครองผลประโยชน์ในล้านนา จึงทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าหลวงเชียงใหม่กับกษัตริย์สยามเป็นไปในรูปแบบของความช่วยเหลือป้องกันการรุกรานจากกองทัพที่รับพระราชบัญชาจากกษัตริย์พม่า

สำหรับเชียงใหม่การที่เจ้าหลวงกาวิละให้ความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์สยาม เพราะเล็งเห็นแล้วว่าหากยอมให้พม่าเข้ามามีอำนาจเหนือเชียงใหม่จะเกิดผลร้ายต่อพระองค์ และราชวงศ์มากกว่าการยอมอยู่ภายใต้ความคุ้มครองของสยาม

ในบทนี้จึงจะเสนอรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างเชียงใหม่ – สยาม – พม่า ในระหว่าง พ.ศ. 2325 – 2368 โดยจะชี้ให้เห็น 1. ความสัมพันธ์ระหว่างนครเชียงใหม่กับสยามและพม่า พ.ศ. 2325 – 2368 2. ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจซึ่งเป็นที่มาแห่งการยึดครองนครเชียงใหม่ และ 3. การช่วงชิงนครเชียงใหม่ระหว่างสยาม – พม่า

1. ความสัมพันธ์ระหว่างนครเชียงใหม่กับสยามและพม่า พ.ศ. 2325 – 2368

ในสมัยพระเจ้าบุเรงนองแห่งราชวงศ์ตองอู ล้านนามีสถานะเป็นประเทศราชซึ่งมี กษัตริย์ล้านนาปกครองและขึ้นตรงต่อกษัตริย์พม่าซึ่งเป็นพระจักรพรรดิราชเหนือกษัตริย์ ประเทศราชทั้งหลาย พระเจ้าบุเรงนองยังคงให้ความสำคัญแก่นครเชียงใหม่ในฐานะนครศักดิ์สิทธิ์ เป็นศูนย์กลางทางพระพุทธศาสนาของล้านนา แต่เมื่อสถานการณ์เปลี่ยนแปลงไป ราชวงศ์ตองอูล่ม สลายในรัชกาลพระเจ้านันทบุเรง กษัตริย์ล้านนา คือ มังนรธาซอซึ่งปกครองเชียงใหม่และล้านนา เป็นพระราชโอรสของพระเจ้าบุเรงนอง และเป็นพระราชอนุชาของพระเจ้านันทบุเรง แปรพักตร์ ไปเข้ากับกรุงศรีอยุธยาในรัชกาลสมเด็จพระนเรศวร ในช่วงเวลาเดียวกันเจ้าฟ้าไทใหญ่ก็ไม่ยอมรับ อำนาจของกษัตริย์พม่าเช่นกัน นี่จึงเป็นสาเหตุของการขัดแย้งของราชสำนักพม่าต่อประเทศราช ล้านนา และก็เป็นชนวนเหตุของการต่อต้านพม่าในประเทศราชล้านนาเช่นกัน

1.1 สาเหตุของการต่อต้านพม่า

เมื่อสถานการณ์การเมืองภายในพม่าสงบลง เนื่องจากเจ้าบุญญาน พระอนุชา อีกรองค์ของพระเจ้านันทบุเรง ปรารถนาภิเษกเป็นกษัตริย์ครองกรุงอังวะสำเร็จ สถาปนาราชวงศ์ บุญญาน หรือราชวงศ์ตองอูยุคฟื้นฟู พระเจ้าอังวะก็รับสั่งให้กรีธาทัพบุกหัวเมืองไทใหญ่ในที่ราบ- สูงชันหรือฉาน เป้าหมายต่อมาคือหัวเมืองล้านนา

ระหว่างนั้นพระเจ้าบุญญานและสมเด็จพระนเรศวร เสด็จสวรรคตในปีเดียวกัน คือ พ.ศ. 2148 ระหว่างการทำสงครามแผ่ขยายจักรวรรดิ พระเจ้าอเนกัแม่ตหลุ่น หรือ อนอคเปตลูน (Anault hpet lun) หรือ พระเจ้ามังทรา สืบราชสมบัติต่อจากพระราชบิดา ขณะที่สมเด็จพระเอกาทศรถสืบราชสมบัติต่อจากพระเชษฐาธิราช หม่อมทินอ่อง วิเคราะห์เปรียบเทียบว่า “โอรส ของเจ้าเมืองอังวะยังทรงพระเยาว์ นิยมการสงคราม และกระตือรือร้นอยู่ พระอนุชาของสมเด็จพระ

พระนเรศวรมีพระชนมายุมากแล้ว ทั้งไม่นิยมการรบ"¹ ภายหลังกองทัพพระเจ้าอู่เอ๋นก็แผดหูลุ่นยัด นครเชียงใหม่และหัวเมืองล้านนาอื่นๆ ได้สำเร็จจึงปรับปรุงระบอบการปกครองบ้านเมืองและ ประเทศราชเสียใหม่

ประเทศราชล้านนาถูกผนวกเข้าเป็นมณฑลหนึ่งของจักรวรรดิพม่า ราชสำนักพม่าส่ง ขุนนางดำรงตำแหน่งข้าหลวงหรือเมียวหวุ่น (myo-wun) ไปประจำการยังนครหลวงของประเทศราช และลดอำนาจของนครหลวงลง ในกรณีของเชียงใหม่พม่าสถาปนาเมืองเชียงแสน ขึ้นเป็นศูนย์กลางอีกแห่งหนึ่ง ใน พ.ศ. 2244 และโอนเมืองต่างๆ ให้ไปอยู่ภายใต้การปกครองของ เมียวหวุ่นเมืองเชียงแสน แล้วผนวกเมืองเชียงแสนให้เป็นแคว้นหนึ่งของพม่า

การจัดการปกครองเสียใหม่นี้ยังผลให้นครเชียงใหม่และประเทศราชทั้งหลายอยู่ ภายใต้อำนาจของราชสำนักพม่าอย่างเข้มงวด นอกจากนั้นพม่ายังมีระบบการเก็บส่วยเงินทอง การเก็บภาษี และการเกณฑ์แรงงาน เพื่อตอบสนองความต้องการของราชสำนักพม่าในการค้ากับ นานาชาติ การจัดการปกครองที่เข้มงวดเหล่านี้ทำให้เกิดการต่อต้านอำนาจของพม่าอยู่เนืองๆ เมื่อ ราชวงศ์มังรายหรือตองอู่ยุคฟื้นฟูล่มสลายลง เกิดสุญญากาศทางอำนาจ เมืองประเทศราช ล้านนาหลายแห่งพยายามปลดแอกตนเองออกจากอำนาจของพม่า เมืองที่ทำได้สำเร็จคือ นครลำปาง แต่ยกเว้นนครเชียงใหม่และเมืองเชียงแสนยังถูกปกครองอย่างเข้มงวดโดยแม่ทัพพม่า จนกระทั่งพ.ศ. 2295 พระเจ้าอลองพญาสถาปนาราชวงศ์ใหม่คือราชวงศ์คองบองหรืออลองพญา พร้อมกับขยายพระราชอำนาจและจัดการกับประเทศราชที่เคยเป็นของกษัตริย์พม่าในอดีตให้ กลับมาอยู่ภายใต้พระราชอำนาจของพระองค์ ความพยายามของพระเจ้าอลองพญาได้รับการสืบ สานต่อมาในรัชกาลพระเจ้ามังระ (จินบุชิน) ในรัชกาลนี้เองที่นครลำปางโดยเจ้าฟ้าชายแก้วนำ ลำปางกลับไปขึ้นกับพม่า การปกครองประเทศราชเข้มงวดขึ้นกว่าเดิม ด้วยการส่งไปคือหัวหน้า นายทหารหรือนายพลผู้บังคับบัญชาทหารมาปกครองแทนเมียวหวุ่น ไปใช้อำนาจชุดรีด เก็บเกี่ยว ผลประโยชน์มาเป็นของตนอย่างมาก และกดขี่ข่มเหงชาวพื้นเมืองจนได้รับความเดือดร้อนกัน ทั่วไป²

อย่างไรก็ดีในรัชกาลนี้พมามีปัญหาเกี่ยวกับจีนถึงขั้นทำสงครามกัน ทำให้ต้องเกณฑ์กำลัง พลจากหัวเมืองประเทศราชล้านนา และไทใหญ่ในที่ราบสูงชานหรืออานไปราชการสงคราม ความ

¹หม่องทินอ่อง, ประวัติศาสตร์พม่า, แปลโดย เพ็ชรี สุมิตร, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ : มุลนิธิ โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2551), 140.

²สรวิศ อ่องสกุล, ประวัติศาสตร์ล้านนา, พิมพ์ครั้งที่ 7 (กรุงเทพฯ : อัมรินทร์, 2553), 308.

หนานทิพช้างยกพลไปขับไล่กองทัพพม่าจากลำพูนที่มาตั้งอยู่ ณ วัดพระธาตุลำปางหลวงออกไป ได้ ด้วยความสามารถครั้งนั้น หนานทิพช้างจึงได้รับการสถาปนาจากชาวนครลำปางเป็นพระยาสุลวภุชยสงคราม และได้ครองนครลำปาง เมื่อ พ.ศ. 2275⁶ กระทั่งถึงแก่พิราลัยใน พ.ศ. 2302⁷ ต่อมาเมื่อพม่ายึดลำปางได้จึงตั้งให้เจ้าชายแก้วบุตรพระยาสุลวภุชยสงครามเป็น “เจ้าฟ้าชายแก้ว” ครองเขลางคนคร เมื่อ พ.ศ. 2307⁸

เมื่อนายทัพและทหารพม่าที่รักษาเมืองต่างๆ ในล้านนาเพิ่มการเก็บส่วย ภาษี และเกณฑ์แรงงานคนเพื่อบำรุงราชสำนักพม่าและแสวงหาผลประโยชน์ส่วนตัวจนราษฎรเดือดร้อน ต้องอพยพหนีภัยไปอยู่ตามป่าเขาที่ไกลจากเขตเมือง บ้างก็ซ่อนสมุเป็นกองโจร ในที่สุดเจ้าเมืองสำคัญของล้านนาสองเมือง คือ นครเชียงใหม่ โดยพระยาจำบ้าน และนครลำปาง โดยเจ้ากาวิละราชบุตรองค์โตของเจ้าฟ้าชายแก้ว จึงหันมาสมาธิภักดีต่อสยามในสมัยสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี

ด้วยเหตุที่ฐานอำนาจเดิมของราชวงศ์ทิพจักราชวงศ์-เชื้อเจ้าเจ็ดตน ของเจ้าหลวงกาวิละอยู่ที่นครลำปาง มิใช่ที่นครเชียงใหม่ จึงไม่ได้มีสิทธิธรรมและอำนาจเหนือเมืองต่างๆ ในอาณาจักรล้านนาดังเช่นกษัตริย์ราชวงศ์มังราย ยิ่งราชวงศ์ทิพจักราชวงศ์ฯ เพิ่งมีอำนาจปกครองเฉพาะนครลำปางมาเพียงสองรุ่นนับจากพระยาสุลวภุชยสงคราม ครองนครลำปางเมื่อ พ.ศ. 2275 ในฐานะรัฐอิสระมิได้ขึ้นกับอาณาจักรใดกระทั่งถึงแก่พิราลัย จากนั้นเจ้าชายแก้วราชบุตรจึงสืบทอดตำแหน่งเจ้าเมืองต่อมา แต่เมื่อเผชิญกับการทวงคืนอำนาจของเชื้อสายเจ้าเมืองลำปางเดิม เจ้าชายแก้วจึงต้องร้องขอให้พม่าสนับสนุนและนครลำปางคืนกลับไปเป็นประเทศราชของพม่าใน พ.ศ. 2307⁹

อย่างไรก็ดีในสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี พ.ศ. 2317 ลำปางกลับมาสมาธิภักดีกับสยามในคราวเดียวกับเชียงใหม่ เนื่องจากกองทัพพม่าต้องเผชิญหน้ากับกองทัพจีน ไป หรือ แม่ทัพพม่าที่ประจำการในเมืองเชียงแสนและนครเชียงใหม่ต้องไปรักษาการแนวหน้า ทำให้ทั้งพระยาจำบ้านและเจ้ากาวิละสมคบคิดก่อกบฏแข็งเมืองต่อต้านการปกครองของพม่าได้สำเร็จ เจ้ากาวิละจึงได้รับการสถาปนาจากสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีให้เป็น เจ้าเมืองลำปาง ส่วนพระยาจำบ้าน (บุญมา) เป็นพระยาวชิรปราการ เจ้าเมืองเชียงใหม่ ผู้ศึกษาวิเคราะห์ว่าการที่เจ้าฟ้าชายแก้วไม่ได้รับตำแหน่งทางการปกครองจากสยาม ประการสำคัญเพราะเป็นผู้นำเมืองลำปางไปสวามิภักดิ์กับ

⁶วงศ์ศักดิ์ ณ เชียงใหม่, บรรณาธิการ, เจ้าหลวงเชียงใหม่, 11.

⁷พระยาประชาภิจักรจักร์, พงศาวดารโยนก, พิมพ์ครั้งที่ 6 (กรุงเทพฯ : แพร่พิทยา, 2515), 429.

⁸วงศ์ศักดิ์ ณ เชียงใหม่, บรรณาธิการ, เจ้าหลวงเชียงใหม่, 11.

⁹พระยาประชาภิจักรจักร์, พงศาวดารโยนก, 435.

พม่าและผู้ที้นำเมืองลำปางมาสวามิภักดิ์ต่อสยามคือเจ้ากาวิละ จึงทรงแต่งตั้งเจ้ากาวิละเป็นเจ้าเมืองลำปาง แม้เจ้าฟ้าชายแก้วมิได้ดำรงตำแหน่งราชการของสยามแต่ก็ยังคงได้รับความเคารพในหมู่เจ้านายนครลำปางในฐานะบิดา แนวทางที่เจ้าฟ้าชายแก้วกำหนดให้ลูกๆ เคารพและช่วยเหลือพี่น้องทำราชการนั้นปรากฏเป็นหลักที่ช่วยให้เจ้าหลวงกาวิละปกครองนครเชียงใหม่และเจ้าหลวงคำโสมปกครองนครลำปางอย่างราบรื่น ปราศจากปัญหาการแย่งชิงอำนาจในระหว่างพี่น้องเจ้าเจ็ดตน¹⁰

หน้าที่สำคัญของเจ้ากาวิละในฐานะเจ้าเมืองลำปางคือการป้องกันเมืองจากการโจมตีของพม่า เพราะหากพม่าได้นครลำปางก็ย่อมได้อำนาจเหนือล้านนาทั้งหมดและเป็นผลร้ายต่อสยาม

อย่างไรก็ดีในระหว่างนั้นพม่ากำลังประสบปัญหาการสืบราชสมบัติภายในราชวงศ์ขณะเดียวกันในกรุงธนบุรีก็เกิดเหตุกบฏพระยาสุรศักดิ์อินนำมาสู่การเปลี่ยนผู้นำเช่นกัน เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกปราบดาภิเษก สถาปนาราชวงศ์และตั้งราชธานีใหม่ เจ้ากาวิละในฐานะเจ้าเมืองลำปางลงไปเฝ้าฯ ตามธรรมเนียม พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงเห็นว่าเชียงใหม่เป็นเมืองสำคัญมาแต่เดิมและทรงเห็นความสามารถของเจ้ากาวิละจึงทรงโปรดเกล้าฯ ให้เจ้ากาวิละเป็นพระยาวชิรปราการ เจ้าเมืองเชียงใหม่ แล้วมีพระบรมราชโองการรับสั่งให้แบ่งเจ้านาย พลเมืองบางส่วนจากนครลำปางไปอยู่ดูแลรักษาป้องกันนครเชียงใหม่จากพม่า โดยทรงมอบหมายให้เจ้าคำโสม อนุชาคนรองของเจ้ากาวิละเป็นเจ้าเมืองลำปางแทน

ขณะที่โปรดเกล้าฯ ให้พระยาวชิรปราการรับสนองพระบรมราชโองการนั้น นครเชียงใหม่ถูกทิ้งร้างมาเกือบ 20 ปีแล้ว นับตั้งแต่ทัพพม่าล้อมเชียงใหม่เมื่อ พ.ศ. 2319 คราวศึก

¹⁰อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ เดวิด เค. ้วยอาจ, ผู้ปริวรรต, *ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่*, พิมพ์ครั้งที่ 2 (เชียงใหม่ : ซิลค์เวอร์มบุคส์, 2547), 159-160. โอวาทเจ้าฟ้าชายแก้ว “ตั้งแต่นี้ไปพายหน้า ลูกเด้าทั้งเมื่อละครเมืองเชียงใหม่ชุติน หื้อเอากันฟังคำสอนพ่อด้วยดี อย่าได้ฟังคำท้าวพระยาเสนาอาามาจ แก้วหาญ ไพร่ไททั้งหลาย ผูกมาขยงสนสออันจักหื้อได้มีคำวิวาทผิดเถียงกัน เท้าว่าคำอันตีนั้นก็หื้อเอาประการ 1 อย่าได้ฆ่าฟันบั่นแทงกัน หื้อรักกับด้วยกัน ลูก 8 คน จักคิดเยี่ยงใดหื้อพม่าตั้งใจลูกเดียวกัน หื้อมีคำจันทะกับด้วยกัน อย่าหันผู้อื่นเหลือกว่าพี่กว่าน้อง ราชสมบัติข้าวของเงินคำทั้งมวลอย่าหื้อว่าเป็นของมึงของกู หื้อพม่าเป็นดังงเบ้งลูกเดียว ลูก 8 คน ผู้ใดได้ถึงฐานันดรสุภาก็หื้อได้หอบอุ้มตุ้มพากับด้วยกัน อย่าหื้อได้ทอดละกับด้วยกัน พี่ท้าวหื้อน้องปกพิทักษ์หื้อน้องเอา หื้อได้เอาคำสอนเราตนเป็นพ่อแท้ คับบ่ฟังคำพ่ออันดี ก็จักพากันวินาศสิบหายเป็นดั่งเมืองละพูน เชียงใหม่ เชียงตุง เมืองยอง เมืองน่านอันล่วงแล้วนั้น ในเมืองทั้งหลายผุ่กันนั้น พี่น้องปรักกัน บ่มีคำจันทะอันเดียวกัน บ่ฟังคำพ่อแม่อันดี เท้ารู้ลูซึ่งเอาราชสมบัติบ้านเมืองกวณควีฆ่าฟันบั่นแทงกัน พายลูก ลวดพากันวินาศสิบหายบ่เป็นบ้านเป็นเมืองไปได้ก็มีสันนั้นแล...”

อะแซหฺนุ่ก็ จนกระทั่งพระยาจำบ้านเจ้าเมืองเชียงใหม่ในสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรีต้องพาไพร่พลหลบหนีออกมาพึ่งเจ้ากาวิละที่นครลำปาง และต่อมาจึงลงไปอยู่ ณ เมืองสวรรคโลก ครั้งนั้นสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี โปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาสุรสีห์ขึ้นไปตีเมืองเชียงใหม่คืน ร่วมกับเจ้ากาวิละเมื่อพม่าถอยกลับไปแล้วจึงพบว่าเมืองร้างผู้คนและทรุดโทรมมากยากจะรักษาเมืองไว้ได้ สมเด็จพระเจ้าตากสินจึงให้ทิ้งเมืองเสีย เชียงใหม่จึงร้างมาจนสิ้นสมัยธนบุรี¹¹

ในทศวรรษของราชสำนักสยาม พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก มีพระราชดำริถึงความสำคัญและสาเหตุที่จำเป็นต้องตั้งเชียงใหม่เป็นศูนย์กลางของอาณาจักรล้านนาเดิม ดังปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ว่า

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จึงมีพระราชดำรัสปลุกชาด้วยสมเด็จพระอนุชาธิราชว่า เมืองเชียงใหม่ยังตั้งอยู่หาผู้คนจะอยู่รักษามีได้ เกลือกพม่าจะมาตั้งอยู่เอาเป็นที่มั่นจึงมีพระราชโองการโปรดให้สมเด็จพระอนุชาธิราช เสด็จขึ้นไปจัดการตั้งเมืองเชียงใหม่ ให้เอาพระยาภาวดีเจ้าเมืองนครลำปาง ไปครองเมืองเชียงใหม่ด้วยเปนเมืองใหญ่ แล้วพระยาภาวดีก็มีฝีมือเข้มแข็งในการสงคราม จะได้ป้องกันรักษาพระราชอาณาเขตในมณฑลประเทศฝ่ายตะวันตก อย่าให้ปัจจุามิตรมาย้ายปีธาได้¹²

หลังจากใช้เวลาถึง 14 ปี กับ 4 เดือน 21 วัน¹³ นับจาก พ.ศ. 2325 – 2339 ในการรวบรวมผู้คนอยู่ ณ เวียงป่าซางนอกเชียงใหม่ เจ้ากาวิละจึงยกผู้คนเข้าสู่นครเชียงใหม่ และทรงให้จัดพิธีการตามแบบล้านนาเพื่อสร้างความปลอดภัยให้พระองค์และพระราชวงศ์ที่ไม่ได้สืบเชื้อสายมาจากราชวงศ์มังราย

พระยาวชิรปราการหรือเจ้าหลวงกาวิละจัดพิธีสถาปนาชื่อเมืองใหม่ว่าเมืองรัตนดิงสา-อภินวบุรี¹⁴ และเดินทางเข้าครองเมืองตามฤกษ์ยาม ดังปรากฏในคำวาทวิละซึ่งแต่งขึ้นในสมัย

¹¹ปริศนา ศิรินาม “ความสัมพันธ์ระหว่างไทยและประเทศราชในหัวเมืองล้านนาไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น” (ปริญญาณิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต วิทยาลัยวิชาการศึกษา พ.ศ. 2516), 23.

¹²เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์, นฤมล ธีระวัฒน์, ผู้ชำระต้นฉบับ (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2539), 98 - 99.

¹³พระยาประชาภิจักรจักร์, พงศาวดารโยนก, 462.

¹⁴อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ เดวิด เค. ้วยอาจ, ผู้ปริวรรต, ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่, 167.

เจ้าหลวงมหาวงศ์เจ้าหลวงองค์ที่ 5 (ครองนครเชียงใหม่ระหว่าง พ.ศ. 2389 – 2397) ซึ่งแต่งตั้ง
เหตุการณ์ราว 50 ปี โดยอาศัยความทรงจำของผู้ที่พบเห็นเหตุการณ์ดังกล่าวเพื่อความว่า

ถึงปีรวายสี่ สักราชขึ้นพันร้อย	58 หันมามี
สามองค์เจืองท้าว ทำเนินวิถี	ยกจากบุรี ปาซางทองเต้า
เอาหมูปัชชา ไพรฟ้าข้าเจ้า	เจียรจากคลาแคว้นค้าย
เดือนหกไทย ทำเนินยกย้าย	ออกแปดคำหันวันดี
แม่นวันอาทิตย์ จำเรณูศรี	อมริสสะโชคดี ไชยชนะเขมกล้า
ไทยเบิกเสด พระจันทร์ห้วยผ้า	เทียมฤกษ์ฟ้าชื่อโรหิณี
พระบุญมี สามองค์เจืองเหง้า	ยกยอครัวช้างม้า
บ่พึ่งบ่เพื่อน ลีลาเยื่อนซ้า	ค้อยเยื่อนถ้ำคนครัว
บ่พึ่งบ่ฟ้าว สนุกสุขหนัว	เสียงช้างเสียงงัว ล้อเกวียนแกว่งกลิ้ง
เสียงหึ่งเสียงแดง ผางกลางห้วงห้วง	เสียงสว่าพานแกมค้อง
เสียงงัวมอ ม้าแห่นช้างร้อง	กาทาสก้องดั่งบน
ค้อยขดค้อยคล้าย แผ่นผ้ายเทียวหน	เต็ม 9 คีน เนอนนายที่อ้าง
จิงจูดอดถึง เชียงใหม่แก้วกว้าง	นพบุรเลิศฟ้า ¹⁵

เจ้าหลวงกาวิละกำหนดพิธีกรรมต่างๆ ขึ้นเพื่อสร้างขวัญกำลังใจ พร้อมกับสร้างสิ่งอัน
เป็นมงคลแก่เมืองและเพื่อให้มีชัยชนะต่อข้าศึกศัตรู โดยทยอยทำต่อเนื่องกันมา

เหตุที่มีได้ทำพร้อมกันนั้นเป็นผลจากภาวะสงครามทำให้เกิดการขาดแคลนกำลังคน
จึงต้องเร่งเพิ่มผลผลิตด้านอาหารไว้เลี้ยงปากท้องประชาชนซึ่งมีทั้งประชาชนของตน
และที่กวาดต้อนมาไว้ในเชียงใหม่ในยุค "เก็บผักใส่ซ้า เก็บข้าใส่เมือง"

เมื่อว่างเว้นจากศึกสงครามในช่วงเก็บเกี่ยวพืชผลหรือรอการเริ่มต้นฤดูกาลเพาะปลูก
ใหม่จึงเกณฑ์ช่างฝีมือ กำลังคน และวัสดุในการก่อสร้างถาวรวัตถุเป็นลำดับรอง ยกตัวอย่าง
วันเสาร์ แรม 11 ค่ำ เดือน 7 ตรงกับ มีนาคม พ.ศ. 2344 ก่อรูปช้างเผือก 2 ช้าง ไว้บริเวณหัวเวียง
ถัดจากประตูช้างเผือกไปประมาณ 1 กิโลเมตร โดยช้างเผือกชื่อปราบจักรวาล หันหน้าไปทางทิศ
เหนือ และปราบเมืองมารเมืองยักษ์ หันหน้าไปทางทิศตะวันตก (รูปปั้นช้างเผือกทั้งคู่นี้เดิมที่เคย
ก่อสร้างไว้ตั้งรัชสมัยพระยาแสนเมืองมา กษัตริย์ลำดับที่ 7 แห่งราชวงศ์มังราย ครองราชย์ระหว่าง

¹⁵ คำว่ากาวิละและตำนานเมืองเชียงใหม่, อุดม รุ่งเรืองศรี, ผู้ปริวรรต, (เชียงใหม่ : ศูนย์
วัฒนธรรมจังหวัดเชียงใหม่ ศูนย์ศิลปวัฒนธรรม วิทยาลัยครูเชียงใหม่, 2528), 10.

พ.ศ.1928-1944) พร้อมกับก่อรูปยักษ์กุมภกันท์ 2 ตน ไว้หน้าวัดโชติการาม และก่อรูปพระสุเทว-
ฤาษีบริเวณด้านตะวันตกของเสาชิงช้า หลังจากนั้น 2 ปี วันแรม 13 ค่ำ จุลศักราช 1163 ตรงกับ
วันที่ 4 มกราคม พ.ศ. 2345 ซึ่งเป็นวันไชยดิถีก่อรูป (ราชสีห์) มิคคินทสิหราช 2 ตัว ไว้ที่ขวง
ทางด้านเหนือของเมือง เหล่านี้ให้ช่วยรักษาประชาชนพลเมือง¹⁶

เจ้ากาวิละในฐานะเจ้าหลวง พร้อมด้วยเจ้าอุปราชน้อยธรรม (ต่อมาคือเจ้าหลวงองค์ที่
2 เจ้าหลวงธรรมลังกา) และเจ้าบุรีรัตนคำฝั้น (ภายหลังคือเจ้าหลวงองค์ที่ 3 นาม เจ้าหลวงคำฝั้น)
บูรณะและสร้างวัดวาอาราม พระพุทธรูป สถูปเจดีย์ กุฏิ พระวิหารพระอุโบสถ นอกจากสร้างขวัญ
กำลังใจให้กับราษฎรแล้วยังเป็นสัญลักษณ์ที่แสดงว่านครเชียงใหม่กลับมีความปกติสุข และยัง
ส่งผลทางเศรษฐกิจเรียกความมั่นใจให้พ่อค้าจากภายนอกนำสินค้าเข้ามาค้าขาย

นอกจากการทำนุบำรุงก่อสร้างสัญลักษณ์ที่มีผลทางใจแล้ว เจ้าหลวงกาวิละยังเสริม
ความแข็งแกร่งด้านกายภาพของเมืองด้วย กำแพงเมือง บัอมปราการ เิงเทิน ประตูเมือง มีการ
ขุดลอกคูเมืองให้ลึก ให้น้ำเต็มอยู่เสมอ¹⁷ เพื่อป้องกันหากมีข้าศึกมาประชิดกำแพงเมืองจะได้ต่อสู้
และถ่วงเวลาหากจำเป็นต้องขอกำลังเสริมจากลำปาง หรือกรุงเทพฯ

ในเวลาต่อมาหนังสือ Description du Royaume Thai ou Siam หรือที่รู้จัก
ในภาษาไทยคือ เล่าเรื่องกรุงสยาม ของ ฌ็อง-บัปติสต์ ปาลเลกัวซ์ (Jean-Baptiste Pallegoix)
สังฆนายกคณะมิชชันนารีโรมันคาทอลิกประจำสยามในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
พรรณนาข้อมูลทางกายภาพของเมืองเชียงใหม่ตามแบบฉบับงานบันทึกของชาวตะวันตกโดย
อาศัยความทรงจำจากบันทึกฯ และพงศาวดารหลายฉบับ บรรยายภาพของเมืองอันมีสถานะเป็น
ศูนย์กลางของประเทศราชล้านนาว่า

เชียงใหม่ ตั้งอยู่เชิงเขาและทางทิศตะวันออกของภูเขาสูงลูกหนึ่ง ในที่ราบอันงดงามและ
กว้างใหญ่ มีกำแพงเมืองถึงสองชั้น ประกอบด้วยคูเมืองอันกว้างและลึก กำแพงเมืองชั้นในยาวถึง
1,000 ตัวร และกว้าง 900 ตัวร หลังคาเรือนไม่ติดกัน คั่นด้วยหมุดต้นไม้และสวนเล็กๆ จึงยาก
แก่การที่จะนับจำนวนประชากรได้ แต่ก็คงจะมีอยู่ราว 50,000 คน นับทั้งคนในหมู่บ้านนอก
กำแพงเมืองด้วย ห่างจากกำแพงเมืองออกมา 300-400 เมตร แม่น้ำไหลผ่าน¹⁸

¹⁶อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ เดวิด เค. ้วยอาจ, ผู้ปริวรรต, ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่, 167.

¹⁷เรื่องเดียวกัน, 168.

¹⁸ฌ็อง-บัปติสต์ ปาลเลกัวซ์. สันต์ ท. โกมลบุตร, ผู้แปล, เล่าเรื่องกรุงสยาม, พิมพ์ครั้งที่ 3 (นนทบุรี
: ศรีปัญญา, 2549), 49.

ภาพสะท้อนอำนาจการเมืองของเจ้าหลวงกาวิละซึ่งสามารถแทนที่ราชวงศ์มังรายนั้น สวัสดิ์ อ่องสกุล ได้วิเคราะห์ว่าการฟื้นฟูเมืองเชียงใหม่ได้สร้างความรู้สึกร่วมกันถึงความเป็นบ้านเมืองได้ฟื้นคืนกลับมาแล้ว กลุ่มผู้นำเห็นว่าความเปลี่ยนแปลงในยุคนี้เป็นประวัติศาสตร์อีกช่วงหนึ่งที่แตกต่างกับยุคก่อนหน้านั้น จึงตั้งชื่อเมืองเชียงใหม่เสียใหม่ สรุปแล้วกลุ่มอำนาจใหม่ของเจ้าเจ็ดตนได้แทนที่ราชวงศ์มังราย และสืบทอดจาริตเดิมของท้องถิ่น¹⁹

อย่างไรก็ดีเชื้อสายราชวงศ์มังรายยังคงมีอยู่ นั่นคือ พระยามงคลวรายศ เจ้าผู้ครองนครน่าน แม้จะเข้าสวามิภักดิ์ต่อสยามตั้งแต่ต้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกและได้รับแต่งตั้งให้เป็นพระยานครน่าน แต่กลับไม่ได้รับการยอมรับให้เป็นผู้นำของอาณาจักรล้านนาทั้งหมด เพราะเจ้ากาวิละนำนครลำปางเข้าสวามิภักดิ์ต่อสยามก่อนนครน่าน และการขยายฐานอำนาจของเจ้าเมืองจากนครลำปางไปยังเชียงใหม่ นั้นสะดวกกว่าการนำเจ้านายของนครน่านที่เพียงมีเชื้อสายของราชวงศ์มังรายแต่ขาดช่วงต่อของอำนาจนานเกือบสองศตวรรษข้ามเทือกเขาสูงจากน่านมายังเชียงใหม่ แต่เชื่อว่าสยามจะละเลยความสำคัญของนครน่าน สยามใช้นครน่านเป็นยุทธศาสตร์ของล้านนาตะวันออกและลุ่มน้ำโขงตอนบน เริ่มจากให้นครน่านเข้าฟื้นฟูเมืองเชียงของและเมืองเทิง ทำให้เมืองเทิงกลายเป็นเมืองหน้าด่านสำคัญของนครน่านมีกองทหารน่านตั้งอยู่²⁰ ผู้ศึกษาสันนิษฐานว่าในที่สุดนครน่านกลายเป็นทั้งเป็นคู่แข่งและเป็นกำลังเสริมนครเชียงใหม่ในการแผ่ขยายอำนาจของนครเชียงใหม่ไปสู่เชียงแสน เชียงตุง และเชียงรุ่ง

สยามขยายอำนาจเข้าสู่ประเทศราชล้านนาแทนที่อำนาจพม่าประสบความสำเร็จในช่วงสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เมื่ออำนาจพม่าค่อยๆ ลดลง ผู้นำล้านนาที่เหลืออยู่จึงหันมาเข้าสวามิภักดิ์กับฝ่ายสยาม เห็นได้ชัดเจนกรณีเจ้าเมืองน่านยอมขึ้นกับสยามเมื่อ พ.ศ. 2331 โดยที่ก่อนหน้านี้หันไปเข้าข้างพม่าบ้าง สยามบ้าง²¹ แต่เมื่อเมืองน่านเลือกเป็น

¹⁹สวัสดิ์ อ่องสกุล. ประวัติศาสตร์ล้านนา, 328.

²⁰“ใบบอกพระยาเชียงใหม่ เรื่องส่งพม่า 16 คนลงมากรุงเทพฯ กับตอบรับพม่า 16 คน จ.ศ. 1205 (พ.ศ. 2386)” ใน จดหมายเหตุนครเชียงใหม่, (กรุงเทพฯ : สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, 2542), 96, ระบุว่า “วันเดือน 5 ขึ้น 3 ค่ำ (อาทิตย์ที่ 2 เมษายน 2386) นายขนานยชใช้บ่าวไปทางเชิงเข้าเมืองเชียงของ บ่าวนายขนานยชกลับมาบอกนายขนานยชว่าเห็นกองทัพเมืองน่านตั้งอยู่ ณ เมืองเชียงของ...”

²¹สวัสดิ์ อ่องสกุล. ประวัติศาสตร์ล้านนา, 317, อ้างถึงใน สวัสดิ์ อ่องสกุล. พื้นเมืองน่าน ฉบับวัดพระเกิด, 32.

ข้าขอขบขันตลึงมาของสยามแล้วก็แสดงให้เห็นว่าตนมิได้มีความคิดจะกลับไปพึ่งพิงพม่าอีก และ
แข็งขันในการส่งกองทัพเข้าร่วมทำสงครามกับพม่าตามพระบรมราชโองการของกษัตริย์สยาม²²

ผลจากศึกสงครามกับพม่าที่เกิดขึ้นต่อเนื่องพลเมืองที่มีอยู่น้อยแล้วยังมีจำนวน
ไม่เพียงพอ ดังนั้นเจ้าหลวงกาวิละจึงดำเนินนโยบายกวาดต้อนผู้คนจากเมืองต่างๆ ที่อยู่ห่างไกล
จากนครเชียงใหม่ให้เข้ามารวมอยู่ในนครเชียงใหม่ บางส่วนแบ่งไปยังนครลำปาง ทำให้เกิดชุมชน
กลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ขึ้นในนครเชียงใหม่ เช่น ลื้อ ยอง เชน เจี้ยว (ไทใหญ่) เป็นต้น ที่อพยพเทครัว
มาทั้งเจ้าเมือง ขุนนาง พระสงฆ์ และประชาชน และนอกจากนั้นเจ้าหลวงกาวิละเริ่มส่งเจ้านาย
ในราชวงศ์ทิพจักรธาติวงศ์-เชื้อเจ้าเจ็ดตนบางส่วนไปตั้งมั่นอยู่ในหัวเมืองชายพระราชอาณาเขต
เพื่อเป็นกำลังในการป้องกันและช่วยเหลือเชียงใหม่ การใช้สายสัมพันธ์ระบบเครือญาติผ่านการ
แต่งงานระหว่างเจ้านายลูกหลานเช่นนี้เป็นกุศโลบายที่อาณาจักรล้านนาศูนย์ราชวงศ์มังรายเคย
ใช้ได้ผลมาแล้ว

1.3 ความสัมพันธ์ระหว่างนครเชียงใหม่กับหัวเมืองทั้งในและนอกอาณาจักร ล้านนา

นับจากรัชกาลเจ้าหลวงกาวิละโครงสร้างพื้นฐานของบ้านเมืองในอาณาจักรล้านนา
ไม่ได้เปลี่ยนแปลงไปจากสมัยราชวงศ์มังรายและสมัยประเทศราชของพม่ามากนัก สิ่งที่แตกต่าง
คือจำนวนคนถูกกวาดต้อนเป็นเชลยจากสงครามจนทำให้หลายเมืองกลายเป็นเมืองร้าง
โดยเฉพาะเมืองในเขตศูนย์กลางของล้านนา ดังนั้นเมื่อถึงรัชกาลเจ้าหลวงกาวิละเมืองสำคัญ
ในล้านนาตะวันตกจึงมีเพียงนครเชียงใหม่และนครลำปางซึ่งอยู่ในเขตอำนาจของราชวงศ์
ทิพจักรธาติวงศ์-เชื้อเจ้าเจ็ดตน แต่นอกเหนือจากนั้นคือกลุ่มนครน่าน เมืองแพร่ ทางล้านนา
ตะวันออก อีกทั้งเมืองที่กระจายอยู่ห่างออกไปอาทิ รัฐไทใหญ่ ไทยเงินทางตะวันตกเฉียงเหนือ
และด้านเหนือ ไปจรดเชียงรุ่งทางตะวันออกเฉียงเหนือที่เคยเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรล้านนา
ในอดีตก็ยังมีเจ้าเมืองผู้คนอันจะเสริมความแข็งแกร่งให้กับเชียงใหม่ได้ เชียงใหม่จึงแผ่อิทธิพล
ทางการเมืองไปยังเมืองเหล่านั้น

นโยบายของเจ้าหลวงกาวิละนอกจากการเทครัวกวาดต้อนหลังการทำสงคราม
ได้ชัยชนะ และการส่งเจ้านายผู้รับราชการเป็นที่ไว้วางพระทัยในองค์เจ้าหลวง เชื้อพระวงศ์ รวมถึง
ได้รับพระบรมราชานุมัติจากกษัตริย์สยามให้ไปครองเมืองอันเป็นยุทธศาสตร์ อาทิ เมืองเถิน เมือง

²² สำหรับอำนาจของนครน่านคงอยู่เฉพาะ ด้านตะวันออกของล้านนาซึ่งจะกลายเป็นทั้งคู่แข่งและมี
ส่วนสำคัญในการดำเนินนโยบายและการวางยุทธศาสตร์ของราชสำนักเชียงใหม่ต่อสยาม

ฝาง เมืองพร้าว ฯลฯ เพื่อส่งเสริมความมั่นคงให้กับราชสำนักเชียงใหม่แล้ว ยังนำระบบเครือญาติมาใช้ แต่นั่นก็มีข้อจำกัดเฉพาะบางรัชกาลที่กษัตริย์เข้มแข็งเท่านั้น

ระบบเครือญาติระหว่างเจ้าเมืองด้วยกันทำให้การเจรจาสามารถบรรลุผลสำเร็จ และส่งผลให้เกิดความมั่นคงทางการเมืองแก่ราชสำนักเชียงใหม่มากยิ่งขึ้น โดยอาศัยการเกี่ยวดองในชั้นลูกหลานกับทายาทของเจ้าเมืองต่างๆ ซึ่งพงศาวดารโยนกระบุถึงเครือข่ายสายสัมพันธ์ระหว่างเจ้าเมืองในสมัยเจ้าเจ็ดตนว่า

เจ้าเทพวงศ์บุตรชายเจ้าฟ้าเมืองเชียงตุงเป็นบุตรชายเจ้าหลวงคำฝั้น เจ้าชานานพรหมเป็นบุตรชายพระยาเมืองวะ เจ้าชานานขัตเป็นบุตรชายเจ้าเมืองเหล็ก เจ้าสุวรรณกัญญาภรรยาเจ้าชานานพรหมเป็นบุตรเจ้าเมืองเหล็ก เจ้าน้อยแสงเป็นบุตรชายพระยาสุริยะเมืองยอง เจ้าชานานบุญมาและเจ้าชานานชินเป็นบุตรชายเจ้าเมืองเชียงตุง²³

ธรรมเนียมการแต่งงานของเจ้านายนั้นถูกกำหนดแบบแผนมาตั้งแต่สมัยราชวงศ์มังรายดังที่กำหนดสถานะและหน้าที่ของบุคคลในสังคมดังปรากฏสำนวน

“บิไซเชื้อเจ้าก็อย่าหวังเป็นพระยา บิไซเชื้อเสนาก็อย่าหวังเป็นอามาตย์ บิไซเชื้อคนแก้วอาจก็อย่าหวังเป็นขุนหาญ บิไซเชื้อนักรงก็อย่าหวังเป็นเจ้า[เฒ่า]แก่”²⁴

²³พระยาประชาภิจักรจักร, พงศาวดารโยนก, 434.

²⁴สมหมาย เปรมจิตต์, ผู้ปริวรรต, คำสอนพระยามังราย ภาคปริวรรตลำดับที่ 11 ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ (เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2519), 21, ธรรมดาสอนโลก บทการ 1 ผู้ใดเป็นไพร่น้อยอย่ามักสวกเป็นขุน มั่นบ่เป็นคุณสังข์สังข์ หากเป็นทุกข์ล้ำยิ่งดีหลี แม่นว่ามีเงินค้ำเป็นตั้งมหาเสฏฐีก็ยิ่งหายกว่าข้าเป็นทุกข์พร้าเมินนานเยี่ยวได้สืบเช่นหลานและลูกเยยะปฎุกตายตาย เหตุตั้งอันจึงบตีชวนกันชวนขวายเป็นเจ้าหื้อได้ค้ำขาดเล่ากินทานทะจักได้เป็นคอง [คลอง] นิพพานอันยิ่งสมริดจึงชีวังเชื้อขุนก็ยังมีหลายนักรงเล่า บิไซเชื้อเจ้าก็อย่าหวังเป็นพระยา บิไซเชื้อเสนาก็อย่าหวังเป็นอามาตย์ บิไซเชื้อคนแก้วอาจก็อย่าหวังเป็นขุนหาญ บิไซเชื้อนักรงก็อย่าหวังเป็นเจ้า [เฒ่า] แก่ หื้อคิดแพร่วันคา ควรใส่ใจกระทำนาและไร่ ค้ำขายไหมแถมทำ หื้อได้เงินค้ำดีแถมเติมยุท่างเหลิมกินทาน ทะจักได้เดินนิพพานที่แล้ว เวียงแก้วยอดทันใจและท่านเอย

สำนวนข้างต้นอยู่ในคำสอนพระยามังราย²⁵ สอดรับกับประโยค “เป็นพระยาใหญ่ หื้อมีราชไมตรีสนิทติดต่อกับด้วยท้าวพระยาทั้งหลายหัวบ้านคอนเมือง หื้อได้ลูกสาวเขามาปฏิบัติ ใช้สอยหื้อพอ 7 คนจึงดีและ”²⁶ ประโยคนี้สะท้อนนัยยะทางการเมือง คือมีความหมายว่ากษัตริย์ผู้เป็นใหญ่จำเป็นต้องมีสัมพันธไมตรีใกล้ชิดกับเจ้าเมืองทั้งหลายด้วยการนำธิดาของ เจ้าเมืองในพระราชอาณาเขตมาเป็นสนมนางใน ส่วนเลขที่กำหนดว่า 7 คน เพราะเนื่องจากเลข 7 ในความเชื่อของชาวล้านนาเป็นเลขที่มีความหมายครอบคลุม ตัวอย่างวันทั้ง 7 เป็นต้น

เมื่อราชวงศ์เจ้าเจ็ดตนสถาปนาอำนาจเป็นผู้ปกครองนครเชียงใหม่และหัวเมืองประเทศราชล้านนาตะวันตกมั่นคงแล้ว จำนวนเจ้านายที่เพิ่มมากขึ้น จึงทำให้การแต่งงานระหว่างลูกหลานอยู่ในวงที่ขยายความสัมพันธ์ไขว่กันไปมา มีบ้างที่เจ้านายไปแต่งงานกับบุคคลภายนอก แต่ส่วนใหญ่จะอยู่ในความยินยอมเห็นชอบของเจ้านายผู้ใหญ่ ดังปรากฏในบัญชีลำดับการสืบสายตระกูลของพระยาสุรวงษาชัยสงคราม ต้นตระกูล ณ เชียงใหม่ ซึ่งรวบรวมครั้งแรกโดยพระราชชายาเจ้าดารารัศมี ว่า เจ้าหลวงคำฝั้น (เจ้าหลวงองค์ที่ 3) มีธิดาที่แต่งงานกับเจ้านายที่มีตำแหน่งในเมืองสำคัญของอาณาจักรล้านนาทั้งในนครเชียงใหม่และหัวเมืองอื่นๆ อาทิ

เจ้าหญิงบุญนำ แต่งงานกับหนานมหาวงศ์ โอรสเจ้าหลวงกาวิละ

เจ้าหญิงเขียวท้อม แต่งงานกับเจ้าเมืองตาก

เจ้าหญิงฟองสมุทร แต่งงานกับเจ้านานไชยวงศ์ บุตรเจ้าพรหม เชียงตุง

เจ้าธรรมปัญญา เป็นอุปราชเชียงใหม่ ภรรยาเชื้อสุธาห์ บุตรีเจ้าเจียงเหล็ก

เจ้าน้อยจักรคำ แต่งงานกับปทุมมาพลับพลา ธิดาเจ้าเมืองเชียงราย (ธรรมลังกา)

ส่วนเจ้าหลวงมหาวงศ์ (เจ้าหลวงองค์ที่ 5) มีธิดา เช่น

เจ้าหญิงยอดเรือน เป็นชายาเจ้าบุรีรัตน์ (มหาเทพ) นครลำพูน

เจ้าหญิงอุตสาห์นิษฐาเจ้าหญิงยอดเรือนเป็นชายาเจ้าหลวงกาวิโลรส²⁷

²⁵ สมหมาย เปรมจิตต์ ผู้ปริวรรตสมุดข่อย ต้นฉบับคำสอนพระยามังราย อธิบายว่า “ดูเหมือนจะเป็นพระธรรมเทศนาที่พระมหาตีสสเถระแสดงแก่พระเจ้ามังรายในระหว่างที่พระองค์ทรงครองเมืองหริภุญไชยอยู่... ต้นฉบับเดิมเป็นสมุดข่อยมี 33 หน้า แต่ละหน้ามี 18 บรรทัด ขนาดความกว้างวัดได้ 29 ซม. ความยาววัดได้ 34 ซม. ข้อความทั้งหมดว่าด้วยคำสอนพระยามังราย และคำสอนปรัมปราอีก 2-3 เรื่อง ซึ่งมักจะพบอยู่ทั่วไปทั้งในภาคเหนือและภาคอีสานตลอดจนถึงประเทศลาวด้วย”

²⁶ คำสอนพระยามังราย ภาคปริวรรตลำดับที่ 11 ภาควิชาสังคมิวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมิศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 3.

²⁷ เจ้าราชบุตร. (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์กรมแผนที่ทหาร, 2516 พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พลตรี เจ้าราชบุตร (วงศ์ตวัน ณ เชียงใหม่) 13 มกราคม 2516), 13, 23.

ส่วนสายสัมพันธ์ระบบเครือญาติที่สะท้อนภาพความใกล้ชิดระหว่างเจ้านายในราชวงศ์ทิพจักรธาติวงศ์-เชื้อเจ้าเจ็ดตนกับเจ้านายสยามที่ประสบผลสำเร็จ คือ การยกเจ้าศรีอินชาขนิษฐาของเจ้ากาวิละเป็นท่านผู้หญิงของเจ้าพระยาสุรสีห์ (บุญมา) แห่งกรุงธนบุรี ซึ่งต่อมาสมัยกรุงรัตนโกสินทร์เมื่อเจ้าพระยาสุรสีห์ได้รับอุปราชอภิเษกเป็นสมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท เจ้าศรีอินชาจึงเป็นพระอัครชายาของกรมพระราชวังบวรสถานมงคล เจ้าศรีอินชาหรือเจ้ารดจา ที่ปรากฏในเอกสารสยามมีบทบาทในการนำกำลังคนซึ่งมีทั้งไพร่พลของเจ้าพระยาสุรสีห์ผู้เป็นสามี และไพร่พลมอญของพระยาเจ่ง เข้าขัดขวางพระยาสุรศักดิ์ กอบกบฏปลายรัชสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรีแล้วอัญเชิญเจ้าพระยาจักรีและเจ้าพระยาสุรสีห์ปกครองแผ่นดินสร้างกรุงรัตนโกสินทร์ จุดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวีบันทึกเหตุการณ์ตอนหนึ่งว่า

“ยามเกิดศึกกลางเมืองพระยาสุรศักดิ์ปล่อยเจ้ารามลักษณะออกไปเรียกท่านที่ทรงผนวชว่า ประจวบเกิด ท่านว่าสิ้นบุญเราแล้วอย่าทำเลย เจ้ารามลักษณะออกไปจุดไฟบ้านไหม้ตลอดลงมาถึงวังหลัง ได้สู้รบกันจนแสงทองขึ้น พระยาเจ่ง ขุนแก้วน้องพระยาสุรศักดิ์ ลากปืนใหญ่มาช่วงพระวังหลัง เจ้ารดจาแต่งกองมอญเป็นทัพเรือตีกระหนาบหนุนพระวังหลัง เจ้ารามลักษณะสู้แต่ผู้เดียวโดยโมหันท์ เหลือกำลังแตกหนีไปอยู่วัดยาง พระวังหลังติดตามจับได้ ไต่ถามได้ความจริงว่า พระยาสุรศักดิ์ปล่อยเธอออก ความก็ตกอยู่พระยาสุรศักดิ์สิน”²⁶

โดยพระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอธิบายถึงชื่อสตรีที่ปรากฏในข้อความว่า

²⁶ ขวัญดี อัครวาทมิชย์, “เจ้าศรีอินชา : มหาสุรสิงหนาทราชปฏิพัทธ์” ใน วงศ์ศักดิ์ ณ เชียงใหม่, บรรณาธิการ, ชัตติยานีศรีล้านนา (เชียงใหม่ : วิฑินดีไซน์, 2547), 90.

เจ้ารดจানাที่จะไม่ใช่คนอื่น เห็นจะเป็นท่านผู้หญิงเจ้าพระยาสุรสีห์ ซึ่งตั้งบ้านอยู่เหนือ
กำแพงพระนครฟากตะวันออก คือวังกรมหลวงจักรเจษฎา เหตุฉะนั้นจึงต้องเป็นทัพเรือ เพราะ
ข้ามฟาก เจ้ารดจานานี้เป็นชาวเมืองเชียงใหม่ เป็นมารดาเจ้าฟ้าพิกุลทอง กรมหลวงศรีสุนทร
ในกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท²⁹

เจ้าศรีอินชา มีพระธิดา 1 พระองค์ เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
ปราบดาภิเษกขึ้นเป็นกษัตริย์ พระธิดาในสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาทได้รับสถาปนา
จากสมเด็จพระราชปิตุลาให้เป็นเจ้าฟ้าชั้นตรี ดำรงพระอิสริยยศเป็นสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ
เจ้าฟ้าพิกุลทอง เป็นพระธิดาองค์เดียวของวังหน้าที่ได้รับโปรดเกล้าฯ สถาปนาเป็นเจ้าฟ้า ครั้นเมื่อ
เจริญวัย ได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เลื่อนสมเด็จพระเจ้าหลานเธอเจ้าฟ้าพิกุลทอง
ในกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท เป็นกรมขุนศรีสุนทร เมื่อ พ.ศ. 2351

เมื่อสร้างพระราชวังบวรสถานมงคล เจ้าศรีอินชาและเจ้าฟ้าพิกุลทองประทับ ณ
ตำหนักฝ่ายในยกหลังคาเป็นสองชั้นคล้ายพระวิมาน และมีเรือนหลังใหญ่ในพระราชวังบวรสถาน
มงคลอยู่ติดคลองโรงไหมเป็นบ้านรับแขกเมืองชาวเชียงใหม่เรียกกันว่า “บ้านหลวงของเจ้าฟ้า
พิกุลทอง” น่าจะเป็นเรือนที่กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทพระราชทานที่และเรือนรับรอง
ไว้สำหรับเจ้านายในวงศ์เจ้าเจ็ดตน โดยเฉพาะเจ้าหลวงกาวิละที่ลงมาเข้าเฝ้าฯ ณ กรุงเทพฯ แทบ
ทุกปี และเมื่อใดที่มีศึกพ่ายทัพมาสู่ประเทศราชล้านนา หรือถึงขั้นประชิดนครเชียงใหม่หรือนคร
ลำปาง จนเกินกำลังเชียงใหม่ต้านทานได้เพียงลำพัง กองทัพสยามที่นำโดยกรมพระราชวังบวร
มหาสุรสิงหนาทจะเป็นทัพหลวงที่มาช่วยเหลือเสมอ เป็นเช่นนี้มาจนกระทั่งกรมพระราชวังบวร
มหาสุรสิงหนาทประชวรพระโรคนี้วกลางทางขณะยกทัพไปทำศึกขับไล่พม่าจากเขตล้านนาไทย
ปีจอ พ.ศ. 2345³⁰ ซึ่งเป็นการนำทัพครั้งสุดท้ายของพระองค์

²⁹พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “ตัดบทอ่านจดหมายเหตุความทรงจำของพระเจ้า
บัยยิกาเธอ กรมหลวงนรินทรเทวี ในเวลาระยะ 53 ปี” ใน จดหมายเหตุความทรงจำกรมหลวงนรินทรเทวี
(พ.ศ. 2310-2381) และพระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พิมพ์ครั้งที่ 6
(กรุงเทพฯ : ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงพระศพพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า
วาปีนุษาภกร, 2526), 183.

³⁰“พงศาวดารเรื่องไทยรบพม่า” ใน ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 11 (กรุงเทพฯ
: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2551), 408.

จากสายสัมพันธ์เกี่ยวดองทางเครือญาตินี้มีผลต่อการสร้างอำนาจของกลุ่มเจ้าเจ็ดตน (นครเชียงใหม่-นครลำปาง) ในล้านนา อีกทั้งกลายเป็นเกราะป้องกันราชสำนักเชียงใหม่หากเจ้าเมืองอื่นๆ เช่นกลุ่มล้านนาตะวันออกและล้านช้างหวังบ้านทอนอำนาจเชียงใหม่ในล้านนา

เมื่ออำนาจของกลุ่มเจ้าเจ็ดตนในแถบล้านนาตะวันตกเป็นปึกแผ่นมั่นคงเนื่องจากได้รับการสนับสนุนจากราชสำนักสยาม ประกอบกับภัยสงครามจากการคุกคามของกองทัพพม่าลดลงในปลายรัชสมัยพระเจ้าบุด้ง กระทั่งพม่าแพ้สงครามกับอังกฤษครั้งที่ 1 ในสมัยพระเจ้าจักรกกายเมง ทำให้เส้นทางเดินทัพแปรเปลี่ยนมาเป็นเส้นทางการค้ามากขึ้น

จากการที่อังกฤษมีอำนาจในแถบชายทะเลคือ มณีปุระ ยะไข่ และตะนาวศรี มณฑลตะนาวศรีหรือหัวเมืองมอญทางตอนใต้ของพม่าเป็นสถานีการค้าที่ต้องการสินค้าและระบายสินค้ากับอาณาจักรล้านนา เลยไปถึงดินแดนตะวันตกเฉียงใต้ของจีนซึ่งเป็นตลาดการค้าขนาดใหญ่ นครเชียงใหม่จึงอยู่ในเส้นทางการค้า เป็นทั้งตลาดและเป็นชุมทางของกองคาราวานสินค้าที่คึกคักที่สุดของอาณาจักรล้านนา แข่งขันกับเส้นทางในลำน้ำโขงแถบล้านนาตะวันออกที่นครน่านมีอิทธิพลอยู่

2. ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ : เป้าหมายของการขยายอำนาจยึดครองนครเชียงใหม่

แม้การศึกษานี้จะมุ่งเน้นศึกษาประวัติศาสตร์การเมืองเป็นสำคัญ แต่นั่นก็มิได้หมายความว่าประเด็นทางประวัติศาสตร์เศรษฐกิจจะถูกมองข้ามเพราะต่างก็เกี่ยวเนื่องกัน ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจบนผืนแผ่นดินล้านนาคือปัจจัยสำคัญประการหนึ่งของการขยายอิทธิพลทางการเมืองของทั้งพม่าและสยามเข้าครอบครองอาณาจักรล้านนา ดังได้กล่าวมาแล้วในบทที่ 2 ถึงความสำคัญของนครเชียงใหม่บนเส้นทางการค้าภาคพื้นทวีปตอนใน เพราะนครเชียงใหม่คือเมืองที่ตั้งอยู่บนเส้นทางการค้าที่สามารถพัฒนาเป็นศูนย์กลางการค้าเขตภาคพื้นทวีป

จากการขยายอิทธิพลทางการเมืองของราชสำนักพม่าก่อให้เกิดผลกระทบทางเศรษฐกิจเมื่อเส้นทางการค้าของอาณาจักรล้านนาตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของพมานับตั้งแต่ พ.ศ. 2101 เป็นต้นมา จากเดิมที่เส้นทางการค้าหลักจากยูนนานเข้าสู่ล้านนาได้สองทาง เมื่อเส้นทางสายตะวันตกของอาณาจักรล้านนาถูกควบคุมเข้มงวดเพราะนครเชียงใหม่ตั้งอยู่บนเส้นทางดังกล่าว ทำให้เครือข่ายการค้าของล้านนาตอนบน คือ พ่อค้าจีนยูนนานเลิกลำหนำใช้เส้นทางสายล้านนาตะวันออกเข้ามาทางตอนเหนือของลาวและติดต่อทำการค้ากับเมืองด้านล้านนาตะวันออกได้แก่ ลำปาง แพร่ น่าน แพน สะทอนให้เห็นว่าถึงแม้ราชสำนักพม่าจะสามารถยึดครองเส้นทางการค้าหลักของล้านนาตะวันตกได้สำเร็จแต่ก็ไม่สามารถแสวงหาผลประโยชน์จากการค้า

บนเส้นทางดังกล่าวได้ดั้งเดิม เพราะการควบคุมโดยใช้กำลังทางทหารกลายเป็นการทำลายเส้นทางการค้าและจำกัดการเติบโตทางการค้า

สาเหตุสำคัญที่ราชสำนักพม่าเลือกควบคุมและตัดกำลังนครเชียงใหม่ไม่ใช่แค่ความต้องการทางเศรษฐกิจเท่านั้น หากแต่เป็นเหตุผลในทางการเมือง เพื่อการควบคุมล้านนาได้โดยสมบูรณ์จำเป็นต้องทำให้มีเมืองอื่นที่ขึ้นมาที่มีความสำคัญทัดเทียมนครเชียงใหม่ และพม่าสามารถควบคุมได้สะดวก ซึ่งพม่าเลือกใช้เมืองเชียงแสนบนฝั่งขวาของแม่น้ำโขง

การเข้าครอบครองเส้นทางการค้าด้านตะวันตกเป็นไปเพื่อตัดความสัมพันธ์ระหว่างหัวเมืองไทใหญ่กับล้านนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเข้ายึดครองเมืองเชียงแสนอันเป็นเมืองหน้าด่านสำคัญทางตอนเหนือเวลานั้น เส้นทางสายตะวันตกกลายเป็นเส้นทางคมนาคมหลักในการควบคุมหัวเมืองไทใหญ่และตัดความสัมพันธ์ของเชียงใหม่กับเครือข่ายเส้นทางการค้าตอนบนไปด้วยพร้อมกัน กระบวนการเหล่านี้มิได้มีเป้าหมายเพื่อยึดครองเส้นทางการค้าแต่เพียงอย่างเดียว แต่ยังมีมุ่งทำลายฐานอำนาจการเมืองเดิมของล้านนา การกวาดต้อนกำลังคน ทำลายฐานการผลิต ความเป็นศูนย์กลางทางการเมืองและการค้าของล้านนาไปด้วยพร้อมกัน³¹

การที่พม่าสถาปนาตนเองเป็นเจ้าของอาณาจักรล้านนาโดยกำหนดให้นครเชียงใหม่และเมืองเชียงแสนมีสถานะเท่าเทียมกัน โดยที่นครเชียงใหม่เป็นศูนย์กลางทางจิตวิญญาณ ส่วนเมืองเชียงแสนเป็นศูนย์กลางทางการปกครองที่แท้จริง ทั้งสองเมืองยังมีความสำคัญทางเศรษฐกิจการค้า เพราะในระหว่างที่พม่าปกครองได้พยายามทำให้สินค้าจาก เขตภาคพื้นทวีปผ่านเมืองทั้งสองไปยังเมืองท่าของพม่า การกำหนดให้มีกองทหารหรือสามารถควบคุมเจ้าเมืองทั้งหลายที่เส้นทางคมนาคมสำคัญนั้นทอดผ่านนอกจากเป็นไปเพื่อรักษาอำนาจของพม่ายังเท่ากับว่าได้เข้าครอบครองเส้นทางการค้า

เมื่อผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจนำมาซึ่งอำนาจทางการเมือง ฉะนั้นการช่วงชิงความเป็นเจ้าของเมืองและเส้นทางคมนาคมจึงเป็นพื้นที่ทางการเมืองที่สำคัญ เมื่อสยามเข้าแทนที่พม่าในล้านนาได้สำเร็จ การฟื้นฟูและสร้างความแข็งแกร่งให้แก่นครเชียงใหม่จึงเป็นภารกิจสำคัญที่ราชสำนักสยามและราชสำนักเชียงใหม่จำเป็นต้องทำให้สำเร็จในอันดับแรก จากนั้นจึงทยอยตั้งเมืองต่างๆ ที่ร้างผู้คน และขจัดอำนาจของพม่าให้หมดไปจากเมืองเชียงแสนที่มันสุดท้ายของ

³¹ วราภรณ์ เรืองศรี, "การค้ากับเครือข่ายความสัมพันธ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ในล้านนาก่อนการสถาปนาระบบเทศาภิบาล" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2550), 76.

พม่าบนดินแดนของอาณาจักรล้านนาเดิม เหล่านี้ล้วนเป็นภารกิจสำคัญที่ราชสำนักเชียงใหม่และสยามจำเป็นต้องผนึกกำลังร่วมกันทำผ่านการรณรงค์สงครามที่กินระยะเวลายาวนานเกือบตลอดรัชกาลเจ้าหลวงกาวิละและพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

3. การสงครามช่วงชิงนครเชียงใหม่ระหว่างสยามและพม่า พ.ศ. 2325 - 2368

ประวัติศาสตร์สยามและพม่าบันทึกไว้ว่านับตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อ พ.ศ. 2325 มีสงครามระหว่างสยามและพม่า ครั้งแรกคือ สงครามคราวพม่ายกกองทัพมา 5 ทาง (สงคราม 9 ทัพ) พ.ศ. 2328 จนกระทั่งสงครามคราวไทยตีเมืองเชียงใหม่ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นับเป็นสงครามระหว่างสยามและพม่าครั้งที่ 10 หลังจากนั้นไม่มีสงครามระหว่างสยามและพม่าอีกต่อไป เนื่องจากพม่าประสบปัญหาการเมืองภายในและปัญหาระหว่างพม่ากับอังกฤษ กระทั่งในที่สุดพม่าตกเป็นเมืองขึ้นของอังกฤษใน พ.ศ. 2428 จึงเป็นการปิดฉากสงครามระหว่างสยามและพม่าไปโดยปริยาย

สงครามระหว่างสยามและพม่าตลอดช่วงเวลาของกรุงรัตนโกสินทร์จาก 1) พงศาวดารเรื่อง ไทยรบพม่า พระนิพนธ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2) พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์, 3) พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์, 4) พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ 4) พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี ซึ่งพระราชพงศาวดารทั้ง 4 รัชกาลนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระบรมราชโองการให้เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี (ข้า บุนนาค) เรียบเรียงขึ้นจากหลักฐานเอกสารราชการที่เกี่ยวข้อง และ 5) พงศาวดารพม่ารามัญ (พงศาวดาร มอญพม่า คัดจากประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 1) ปรากฏดังตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 2 แสดงสงครามระหว่างสยามและพม่า ในช่วง พ.ศ. 2325 – 2394

ครั้งที่ - ปี	ชื่อสงคราม (ยึดตามพงศาวดารเรื่อง ไทยรบพม่า)	ผ่านหรือมายังนครเชียงใหม่ และหัวเมือง ประเทศราชล้านนา
1 - ปีมะเส็ง พ.ศ. 2328	คราวพม่ายกกองทัพมา 5 ทาง (สงคราม 9 ทัฟ)	นครลำปาง เชียงใหม่ (ที่มั่นของพม่าในล้านนา)
2 - ปีมะเมีย พ.ศ. 2329	คราวรบพม่าที่ท่าดินแดง	-
3 - ปีมะแม พ.ศ. 2330	คราวพม่าตีเมืองนครลำปางและป่าซาง	นครลำปางและเวียงป่าซาง
4 - ปีมะแม พ.ศ. 2330	คราวไทยตีเมืองทวาย	-
5 - ปีจอ พ.ศ. 2336	คราวไทยตีเมืองพม่า	-
6 - ปีมะเส็ง พ.ศ. 2340	คราวพม่าตีเมืองเชียงใหม่	เจ้าหลวงกาวิละตั้งมั่นที่นครเชียงใหม่ พม่าตั้ง ทัพที่เวียงป่าซาง และลำพูน
7 - ปีจอ พ.ศ. 2345	คราวขับไล่พม่าจากเขตลานนาไทย	นครเชียงใหม่และนครลำปางถูกล้อม เมื่อ กองทัพสยามและเชียงใหม่ตีพม่าแตกพ่ายจึงรุก กลับ และขับไล่พม่าไปจากเชียงใหม่ ที่มั่น สุดท้ายในล้านนา
8 - ปีมะเส็ง พ.ศ. 2352	คราวพม่าตีเมืองถลาง	-
9 - ปีวอก พ.ศ. 2367	คราวช่วยอังกฤษตีเมืองพม่า	-
10 - ปีชวด พ.ศ. 2394	คราวตีเมืองเชียงตุง	กองทัพนครเชียงใหม่ และหัวเมืองล้านนารับ พระบรมราชโองการให้จัดทัพร่วมกับกองทัพ สยามและประเทศราชไปตีเชียงตุง

ที่มา : พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 - 5 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ และ พงศาวดารพม่า
รามัญ (พงศาวดาร มอญพม่า คัดจากประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 1)

สามารถอ่านรายละเอียดของสงครามในหัวเมืองประเทศราชล้านนา ช่วง พ.ศ. 2325 - 2368 ได้ในภาคผนวก ก การสงครามระหว่างสยามและพม่า ในหัวเมืองประเทศราชล้านนา

สำหรับสงครามระหว่างสยาม-พม่าครั้งที่ 10 ปีชวด พ.ศ. 2394 ที่ต่อเนื่องเป็น
สงครามใหญ่ถึง 3 ครั้ง ผู้ศึกษาจะขอก้าวในบทถัดไป สงครามคราวตีเมืองเชียงตุงเป็นการยกทัพ

รุกไปในเขตแดนพม่าตั้งแต่เริ่มแรก มิใช่ได้กลับดังเช่นที่ผ่านมา เป็นช่วงที่พม่าเพิ่งสูญเสียดินแดนพม่าตอนล่างให้อังกฤษอันเป็นผลจากพม่าพ่ายแพ้สงครามอังกฤษ-พม่า ครั้งแรก พ.ศ. 2367-2368 และผลจากสนธิสัญญาอันดาโบ ใน พ.ศ. 2369 พม่าจึงให้ความสำคัญกับเมืองเชียงตุงและเมืองในที่ราบสูงชันมากยิ่งขึ้น ส่วนสยามก็ต้องการคงอำนาจในแถบเชียงรุ่งที่ต่อแดนกับจีนเอาไว้จึงต้องกำจัดการพม่าไม่ให้กลับเข้าไปมีอำนาจในเชียงตุง ปัญหาของเชียงตุงซึ่งตั้งอยู่ระหว่างล้านนา กับเชียงรุ่งจึงเป็นการสงครามรูปแบบใหม่ที่ยาวนานและต่อเนื่อง

จากตารางข้างต้นจะเห็นว่าพม่าเข้ามาโจมตีเชียงใหม่และดินแดนล้านนาถึง 5 ครั้ง ซึ่งสะท้อนว่าพม่าต้องการล้านนากลับไปอยู่ภายใต้การปกครองของพม่าดังเดิม และเชียงใหม่ซึ่งในเวลานั้นอยู่ภายใต้การคุ้มครองของสยามได้ส่งทูตมาขอกำลังจากสยามไปช่วย

ด้วยเหตุที่ฝ่ายสยามทั้งพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระราชวังบวรสถานมงคล ต่างก็ทรงตระหนักถึงความสำคัญของนครเชียงใหม่และหัวเมืองล้านนา ว่าคือแนวปราการป้องกันภัยอันตรายจากพม่า³² และทำหน้าที่สอดส่องความเคลื่อนไหวของเมืองต่างๆ ที่อยู่ชายแดนติดต่อกับพม่า³³ จึงเป็นมูลเหตุที่ฝ่ายสยามส่งไพร่พลตลอดจนอาวุธยุทธภัณฑ์ทั้งจากส่วนกลาง และหัวเมืองต่างๆ ไปช่วยเหลือทุกครั้งที่ราชสำนักเชียงใหม่มีใบบอกแจ้งเหตุสงครามเข้ามา

หากมองถึงสงครามครั้งใหญ่อันเป็นสงครามระหว่างราชอาณาจักรอยุธยาแบบเต็มรูปแบบ มีเพียงครั้งเดียว คือ สงครามคราวพม่ายกกองทัพมา 5 ทาง หรือสงคราม 9 ทิศ ทั้งสองราชอาณาจักรเตรียมการรบเต็มอัตราศึกเท่าที่ฝ่ายตนจะสามารถ ส่วนนครเชียงใหม่และนครลำปางจำเป็นต้องพึ่งพาตนเองและป้องกันที่ตั้งให้ถึงที่สุด เจ้าหลวงกาวิละที่ตั้งมั่นชั่วคราวอยู่ ณ เวียงป่าซาง จำเป็นต้องฝากเวียงป่าซางและไพร่พลส่วนหนึ่งไว้กับพระบิดา คือ เจ้าฟ้าชายแก้ว เพื่อกลับมาช่วยนครลำปางช่วยเจ้าหลวงคำโสมผู้เป็นอนุชาต่อสู้กับข้าศึก แต่เมื่อสถานการณ์คับขันไพร่พลของพม่าที่ยกทัพมาล้อมนครลำปางมีมากกว่าและอาจเพลิงยพล้ำต่อพม่าจึงมีใบบอกขอความช่วยเหลือมายังกรุงเทพฯ

เจ้าหลวงกาวิละส่งแสนสุลวะ “ลงไปพิณฑุลพระมหากษัตริย์เจ้า ณ กรุงศรีอยุธยา ขอกองทัพขึ้นมาช่วยตีมัน”³⁴ สงครามครั้งนี้จึงไม่ใช่เพียงสงครามระหว่างสยามและพม่าเท่านั้น เพราะนครเชียงใหม่ นครลำปาง และหัวเมืองล้านนาจำเป็นต้องแสดงกำลังความเข้มแข็งของตนเพื่อดำเนินแผนยุทธศาสตร์ของกองทัพพม่าที่โอบล้อม หากเจ้าหลวงกาวิละแห่งนครเชียงใหม่และ

³² สวัสดิ์ อ่องสกุล, ประวัติศาสตร์ล้านนา, 312.

³³ เรื่องเดียวกัน.

³⁴ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ เดวิด เค. วัชอาจ, ผู้บรรพต, ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่, 156.

เจ้าหลวงคำโสมแห่งนครลำปางพ่ายแพ้ในครั้ง นี้ ไม่เพียงหัวเมืองล้านนาจะต้องกลับไปเป็นประเทศราชของพม่าเท่านั้น แต่หมายถึงจุดสิ้นสุดของราชวงศ์ทิพจักราชวงศ์-เชื้อเจ้าเจ็ดตนในล้านนาด้วย เพราะกองทัพพม่าคงจะไม่ปล่อยให้ผู้นำกบฏมีอำนาจปกครองดินแดนเดิมซึ่งถือเป็นความเสี่ยงต่อการก่อกบฏในภายหลัง ตามธรรมเนียมปฏิบัติหากไม่ประหารเสียให้สิ้นก็จะกวาดต้อนเชลยทั้งไพร่พลตลอดจนชนชั้นผู้นำทั้งหลายกลับไปยังราชธานีแล้วส่งขุนนางพม่ามาปกครองแทน หากเป็นเช่นนั้นรูปแบบการปกครองของพม่าในล้านนาจะยิ่งเข้มงวดยิ่งกว่าครั้งต้นราชวงศ์คองบองเพราะพระเจ้าปดุงจะต้องดำเนินการทุกวิถีทางเพื่อรักษานครเชียงใหม่ นครลำปาง และหัวเมืองล้านนาเอาไว้ให้มั่นคง อย่างไรก็ตามกรุงเทพฯ ก็ไม่ยอมปล่อยให้ล้านนาและเชียงใหม่ไปง่าย ๆ จึงมีการเกณฑ์กองทัพและส่งแม่ทัพองค์สำคัญ คือ สมเด็จพระราชวังบรมมหาสุรสิงหนาท เป็นผู้นำกองทัพขึ้นไปช่วยเชียงใหม่ในสงครามทุกครั้ง

3.1 ความสัมพันธ์อันลึกซึ้งระหว่างราชสำนักเชียงใหม่และราชสำนักกรุงเทพฯ

ในช่วงเวลาที่ที่มั่นชั่วคราวของนครเชียงใหม่ยังอยู่ ณ เวียงป่าขางนั้นนครเชียงใหม่มีฐานกำลังสำคัญคือ นครลำปางอันเป็นถิ่นเดิมของเจ้าหลวงกาวิละและมิอนุชาคือ เจ้าคำโสม สันนิษฐานอยู่ นครลำปางสามารถส่งกำลังเสริมให้แก่เชียงใหม่ได้สะดวกเพราะเวียงป่าขางอยู่ระหว่างเส้นทางจากนครลำปางกับนครเชียงใหม่ เมื่อรวมถึงกำลังทหารและอาวุธจากกรุงเทพฯ ที่นครเชียงใหม่ได้รับความช่วยเหลืออย่างเข้มแข็งจากสยามเพราะสมเด็จพระราชวังบรมมหาสุรสิงหนาททรงนำทัพด้วยพระองค์เอง ย่อมสร้างความอุ่นใจให้กับเจ้าหลวงกาวิละได้ระดับหนึ่ง ข้อสันนิษฐานนี้ปรากฏหลักฐานจากสงครามหลายครั้งที่กรุงเทพฯ ส่งกรมพระราชวังบวรฯ ขึ้นมาบัญชาการรบ คือ

1. สงครามคราวพม่ายกกองทัพมา 5 ทาง หรือสงคราม 9 ทัพ ปีมะเส็ง พ.ศ. 2328
2. สงครามคราวพม่าตีเมืองนครลำปางและป่าขาง ปีมะแม พ.ศ. 2330 เป็นอีกครั้งซึ่งเห็นชัดที่สุดว่ากองทัพที่สมเด็จพระราชวังบรมมหาสุรสิงหนาทนำทัพขึ้นมาช่วยได้ทันการณ์
3. สงครามคราวพม่าตีเมืองเชียงใหม่ ปีมะเส็ง พ.ศ. 2340 นครลำปางก็ถูกพม่าล้อมไม่สามารถช่วยนครเชียงใหม่ได้ กระทั่งสมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวรสถานมงคลเสด็จนำทัพสยามขึ้นมาตีกระหนาบพม่าที่ล้อมนครลำปาง แล้วนำทัพต่อมายังนครเชียงใหม่ตีพร้อมกับเจ้าหลวงกาวิละทำให้ทหารพม่าแตกพ่ายกลับไปคืนสู่เมืองเชียงแสน
4. สงครามคราวขับไล่พม่าจากเขตล้านนา ปีจอ พ.ศ. 2345 โดยก่อนหน้านั้นเจ้าหลวงกาวิละจับตัวราชอาคมหงส์เจ้าเมืองสาตกับลูกชายส่งมายังกรุงเทพฯ ทำให้พระเจ้าปดุงขัดเคืองเจ้าหลวงกาวิละอย่างยิ่งจึงส่งกองทัพพม่ามาล้อมตีนนครเชียงใหม่ แม้สมเด็จพระ

กรมพระราชวังบวรฯ ประชวรพระโรคนี้วณณะนำทัพหลวงมาช่วยนครลำปางและนครเชียงใหม่ ต้องประทับรักษาพระองค์ ณ เมืองเถิน แต่ก็ทรงบัญชาการวางแผนทุกกองทัพให้ดำเนินการยุทธ์ตามพระราชประสงค์ จนกองทัพสยามและกองทัพล้านนามีชัยชนะเหนือพม่า

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงเล็งเห็นถึงความสำคัญทั้งทางยุทธศาสตร์ การเมือง และผลประโยชน์จากการครอบครองหัวเมืองประเทศราชล้านนา จึงทรงไว้วางพระราชหฤทัยให้สมเด็จพระอนุชาธิราชผู้ทรงชำนาญการรบและภูมิประเทศ เสด็จพระราชดำเนินแทนพระองค์ไปอำนวยการสงครามในตำแหน่งจอมทัพ แต่สำหรับหัวเมืองประเทศราชฝ่ายเหนือนี้ทรงอาสานำทัพ³⁵ ไปทำศึกกับพม่าช่วยเหลือเจ้ากาวิละทุกครั้งมิได้ขาด ด้วยเหตุนี้จึงทำให้บรรดาหัวเมืองล้านนาที่เคยถูกพม่ารุกรานกลับตั้งบ้านเมืองได้มั่นคงขึ้น

อย่างไรก็ดีอาจกล่าวได้ว่าเนื่องจากเพราะสายสัมพันธ์ส่วนพระองค์ พระชายา คือ เจ้าศรีอินทราเป็นขนิษฐาของเจ้าหลวงกาวิละ จึงทรงให้ความสำคัญต่อราชวงศ์ทิพจักราธิวงศ์-เชื้อเจ้าเจ็ดตนเป็นพิเศษ ทั้งในยามศึกสงครามและในยามสงบ ทรงให้ความช่วยเหลือแก่เจ้านายพี่น้องของพระชายา เมื่อเจ้านายชั้นห้าใบหรือเจ้าชั้นทั้งห้า³⁶ ต้องเดินทางลงมายังราชสำนักกรุงเทพฯ แทบทุกปีก็โปรดฯ ให้สร้างเรือนหลังใหญ่ในเขตพระราชวังบวรสถานมงคล ติดคลองโรงไหมเรียกว่า บ้านหลวงของเจ้าฟ้าพิบูลทองไว้ “รับแขกเมือง”

จากเหตุผลข้างต้นสมเด็จพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท จึงเป็นกำลังสำคัญฝ่ายสยามที่ช่วยทำให้นครเชียงใหม่ นครลำปาง ตลอดจนหัวเมืองในอาณาจักรล้านนาปลอดจากอำนาจของพม่าได้สำเร็จ

3.2 รูปแบบ สาเหตุ และผลของสงครามระหว่างพม่าที่เกี่ยวข้องกับนครเชียงใหม่

ในด้านยุทธศาสตร์และการสงครามระหว่างสยามกับพม่า เนื่องจากดินแดนล้านนาคือเส้นทางสำคัญในการลำเลียงพลและเสบียงอาหารหล่อเลี้ยงกองทัพ และผู้คนของล้านนาก็คือปัจจัยสำคัญที่จะช่วยชี้วัดความสำเร็จในการทำศึกของพม่า ดังนั้นแม้หัวเมืองสำคัญของล้านนา นำโดยนครลำปาง นครเชียงใหม่ และนครน่าน จะยอมเป็นประเทศราชของสยามแล้ว แต่พม่าก็ยัง

³⁵ไม่เพียงแต่หัวเมืองประเทศราชฝ่ายเหนือเท่านั้น หากยังเสด็จฯ ไปในราชการสงครามครั้งสำคัญยังหัวเมืองประเทศราชฝ่ายใต้อีกหลายครั้ง

³⁶เจ้าชั้นทั้งห้า คือ ตำแหน่งบริหารอันได้แก่ 1.เจ้าหลวงหรือเจ้าเมือง 2.เจ้าอุปราชหรือเจ้าหอหน้า 3.เจ้าราชวงศ์ 4.เจ้าราชบุตร และ 5.เจ้ารัตนะหัวเมืองแก้วหรือเจ้าบุรีรัตน์

ไม่ยุติความต้องการจะนำหัวเมืองเหล่านี้คืนมา ดังจะเห็นได้ว่าเมื่อพม่ายกกองทัพบุกโจมตีสยามถึง 4 ครั้ง ในช่วง 2325 – 2368 พม่ามีจุดมุ่งหมายในการชิงหัวเมืองล้านนากลับเป็นของพม่าด้วยเสมอ

3.2.1 สงครามคราวพม่ายกกองทัพมา 5 ทาง หรือสงคราม 9 ท้า ปีมะเส็ง พ.ศ. 2328

นับตั้งแต่สยามตั้งราชธานีใหม่ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และพม่ามีเสถียรภาพทางการเมือง เมื่อพระเจ้าปดุงหรือพระเจ้าโพธิพญาขึ้นครองราชย์ปราบศัตรูภายในได้สำเร็จและคิดขยายอาณาเขต จึงเกิดสงครามใหญ่ระหว่างสยามและพม่าอีกครั้ง คือ สงครามคราวพม่ายกกองทัพมา 5 ทาง หรือ “สงคราม 9 ท้า” ในฤดูแล้ง ปีมะเส็ง พ.ศ.2328 พม่ายกกองทัพเข้าสู่ดินแดนล้านนาเพื่อหวังลงมาโจมตีกรุงเทพฯ โดยเข้าโจมตีจากด้านต่างๆ คือ เชียงใหม่ (ล้านนา) ระแหง ทวาย และมะริด³⁷ ซึ่งเป้าหมายของการโจมตีล้านนาก็คือมุ่งหน้าทำศึกให้ชนะเวียงป่าซางและลำปางเสียก่อน เพราะทั้งสองเมืองนี้คือเมืองสำคัญในการป้องกันหัวเมืองล้านนาอื่นๆ

เวียงป่าซางหรืออีกนัยหนึ่งคือการจำลองนครเชียงใหม่ในสภาพที่ยังไม่เข้มแข็งพอให้กลับเข้าครองเมืองนั้นเป็นกุศโลบายที่เจ้ากาวิละตั้งไว้รั้งรอความพร้อม และเวียงป่าซางคือเป้าหมายหลักที่พม่าจะต้องทำลายให้ได้ เช่นเดียวกับนครลำปาง พระเจ้าปดุงรับสั่งให้จัดทหาร 10 กอง ประกอบด้วย ม้า 1,000 และทหาร 10,000 นำทัพโดยเนเมียวรธา (Nemyo Nawrata) จากนั้น 1 สัปดาห์ทหารที่ราชธานีเกณฑ์จากหัวเมืองรายทางเพิ่มขึ้นเป็น 29 กอง ม้า 3,000 และทหาร 30,000 ภายใต้การบังคับบัญชาของ อำมาตย์ตะโดโธ๊ะชะหน้า (Wungyi Thado Thiri Maha Uzana) ออกเดินทัพเพื่อมุ่งสู่สยาม(หรือ “อยุธยา” ในคำเรียกขานของพม่า) โดยใช้เส้นทางเดินทัพผ่านเชียงใหม่³⁸ โดยมีเจ้าเมืองในรัฐฉานอยู่ในแต่ละกอง เช่น เจ้าฟ้าแสนทวี (Theinni), มอญ, เชียงทอง (Kyaing-tôn) และ เชียงแสน (Kyaing-chaing) และข้าหลวงประจำเมืองยอง

³⁷William J Koenig, *The Burmese Polity, 1752-1819 Politics Administration and Social Organization in the Early Kon baung Period*, (Michigan : Southeast Asia Center for South and Southeast Asian Studies The University of Michigan, 1990), 20.

³⁸Luang Phraison Salarak. “Intercourse between Burma and Siam As recorded in Hmannan Yazawindawgyi,” In *The Siam Society Journal Volume VI Relationship with Burma – Part 2* 1959, 124.

(Miang-nyaung), เมืองแซะ (Maing-seik) และเชียงตุง ซึ่งเมืองในเขตที่ราบสูงฉานเหล่านี้เรียกเกณฑ์ทั้งกำลังพลและเสบียงตามรายการที่เดินทัพผ่าน³⁹

ผลของสงครามคราวพม่ายกกองทัพมา 5 ทาง หรือสงครามเก้าทัพ ปีมะเส็ง พ.ศ. 2328 กองทัพพม่าไม่สามารถมีชัยชนะเหนือสยามได้ เนื่องจากเสบียงอาหารไม่พอเลี้ยงไพร่พลทหารจำนวนมาก และเส้นทางสำคัญที่ทัพหลวงเดินทัพทางด้านพระเจดีย์สามองค์นั้นถูกสยามต้านทานไว้ได้ เป็นเหตุให้ทัพต่างๆ ทั้งทางใต้และเหนือ (เส้นทางที่ผ่านล้านนา) ต้องถอยทัพกลับปีถัดมา (พ.ศ. 2329) พระเจ้าปดุงสั่งให้กองทัพพม่านุกสยามอีกครั้ง ในสงครามคราวตีเมืองนครลำปางและเวียงป่าซาง คราวนี้แม้จะแก้กลศึกปรับเส้นทางเดินทัพคือทัพใหญ่มุ่งเข้ามาทางด้านพระเจดีย์สามองค์ที่ทัพหลวงเตรียมอยู่ด้านหลัง แต่การรบบกลับใช้เวลาสั้นกว่าครั้งก่อน รบกันแค่เพียง 3 วัน⁴⁰ ทัพพม่าแตกพ่ายเพราะไม่มีกำลังพลเสริมกองทัพและไม่มีเสบียงเลี้ยงไพร่พลในการทำศึก แต่ในปีถัดมานั้นกองทัพพม่าหมายมั่นและมุ่งการสงครามไปยังประเทศราชล้านนา ที่พม่าต้องสูญเสียแก่สยาม

3.2.2 สงครามคราวพม่าตีเมืองนครลำปางและป่าซาง ปีมะแม

พ.ศ. 2330

พม่าในรัชกาลพระเจ้าปดุงส่งกองทัพจำนวนเรือนหมื่นยกเข้ามาเพื่อปราบปรามเจ้ากาวิละซึ่งเป็นกบฏนำเชียงใหม่มาสวามิภักดิ์สยาม จึงรับสั่งให้พระราชโอรสองค์ใหญ่ผู้ดำรงตำแหน่งพระมหาอุปราชเป็นผู้บัญชาการทัพพม่าโจมตีเชียงใหม่ (ขณะยังตั้งที่มั่นชั่วคราว ณ เวียงป่าซาง) และนครลำปาง เพื่อยึดเชียงใหม่และลำปางกลับเป็นของพม่าให้ได้ เพื่อประโยชน์การทหารทางด้านยุทธศาสตร์เป็นสำคัญ พงศาวดารเรื่อง ไทยรบพม่า พระนิพนธ์ในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ บันทึกว่า

แม่ทัพคือห่วนยี่มหาไชยสุระ ถือพล 45,000 ยกลงมาทางหัวเมืองไทยใหญ่ ครั้นมาถึงเมืองนาย ห่วนยี่มหาไชยสุระจึงแบ่งกองทัพออกเป็นหลายกอง ให้แยกกันไปเที่ยวปราบปรามหัวเมืองลื้อเงินที่กระด้างกระเดื่อง และให้จอข่องนรทาคุมพลกองหนึ่ง มีจำนวน 5,000 ยกลงมาปราบปรามหัวเมืองในแคว้นล้านนา⁴¹

³⁹ Ibid., 124.

⁴⁰ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, พงศาวดารเรื่อง ไทยรบพม่า, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ : มติชน, 2551), 566.

⁴¹ เรื่องเดียวกัน, 571.

อย่างไรก็ดีหมายรับสั่งพระเจ้าปดุงวันที่ 5 สิงหาคม พ.ศ.2330 กลับปรากฏรายละเอียดการสั่งการทัพข้อที่ 1-4 ว่า ผู้บัญชาการที่เหมาะสมและทวายนำกองทหารโจมตีสยามดูเหมือนจะไม่มี ความมุ่งมั่นที่จะต่อสู้และเอาชนะ จึงให้พระมหาอุปราชเป็นผู้รับพระบรมราชโองการบัญชาการกองทัพทั้งหมด พระมหาอุปราชเสด็จยาตราทัพออกจากกรุงอมรปุระ ในวันที่ 13 สิงหาคม พ.ศ.2330 จากคำสั่งเดิมที่มีนสลาจอร์จินส่งทหาร 1,000 คนในเมาะตะมะไปให้มหาสิริ-สิหลูที่ทวายนั้นถูกถอนคืน มีนสลาจอร์จินจึงเตรียมทุกอย่างไว้ให้พร้อมสำหรับพระมหาอุปราชเสด็จนำทัพจากเมาะตะมะ⁴²

หมายรับสั่งวันที่ 14 สิงหาคม พ.ศ.2330 ระบุให้ครึ่งหนึ่งของพลปืนในพระมหาอุปราชเข้าประจำการในสงครามเชียงใหม่ครั้งนี้ ยกเว้นพลปืนที่ดูแลรักษาตำหนักต่างๆ ในวังหลวง (พลปืนมเยนาน), อำมาตย์ตะวันออก (เซะหฺวุ่นจี) และ อำมาตย์ตะวันตก (เน้ากัหวุ่นจี) ส่วนที่เหลืออยู่ของทหารรักษาวัง (เซวณันดอร์) จะร่วมในภารกิจดังกล่าว⁴³

จากนั้น 5 วัน ในวันที่ 19 สิงหาคม พ.ศ.2330 ปรากฏรายละเอียดจำนวนพลและหย่าสี่หะสิงครันเดินทัพเส้นทางยูนชาลินและเซมาโดยมีจำนวนทหารดังนี้

ตารางที่ 3 แสดงจำนวนและประเภทกำลังพลในสงครามคราวพม่าตีเมืองนครลำปางและป่าซางปีมะแม พ.ศ. 2330

จำนวน	ประเภทของกองกำลังในกองทัพ
10,953	พลติดอาวุธ (armed men)
3,000	พลปืนคาบศิลา (men with flintlocks)
1,000	พลปืนบรรจุกระสุนทางปากกระบอก (men with muzzleloaders)
500	ทหารม้า (horsemen)
240	องครักษ์ในพระมหาอุปราช (Lin Zin [Viengchang] men of Crown Prince)
50	ทหารชินอาสา (Khin U volunteers)
รวม 15,743 คน	-

ที่มา : Than Tun. (Editor). The Royal Orders of Burma, A.D. 1598-1885 Part Four, A.D. 1782-1787 (Kyoto : The Center for Southeast Asian Studies, Kyoto University. 1986)

⁴²Than Tun. (Editor). The Royal Orders of Burma, A.D. 1598-1885 Part Four, A.D. 1782-1787 (Kyoto : The Center for Southeast Asian Studies, Kyoto University. 1986), 157-158.

⁴³Ibid., 63.

จากหมายรับสั่งของพระเจ้าปดุงระบุว่า กองกำลังเหล่านี้จะใช้ในการปราบปรามกบฏที่นำโดยกาวิละที่ได้รับการช่วยเหลือโดยสยามและตั้งให้เป็นใหญ่ในหัวเมืองล้านนาทั้ง 57⁴⁴ สิ่งที่ได้ว่าราชสำนักพม่านั้นมองกรณีที่เจ้ากาวิละสวามีภักดีกับสยามตั้งแต่ พ.ศ.2317 อันตรงกับปลายรัชกาลพระเจ้าอินทวิชิต (มังระ) นั้นว่าเจ้ากาวิละก่อการกบฏ ทำให้การปกครองประเทศราชล้านนาของพม่าแต่เดิมนั้นเกิดปัญหา รวมถึงเชียงตุง เชียงรุ่ง ก็พากันกระด้างกระเดื่อง จึงจำเป็นต้องส่งกองทัพใหญ่มาปราบ แม้พระเจ้าปดุงมิได้เสด็จพระราชดำเนินนำทัพมาด้วยพระองค์เอง แต่ได้ส่งพระมหาอุปราชเป็นแม่ทัพใหญ่ นำทัพหลวงพร้อมด้วยไพร่พลหมายยึดเอาเชียงใหม่และนครลำปางคืน หากเชียงใหม่และลำปางตกเป็นของพม่าสำเร็จ พม่าจะไม่ปล่อยให้เชียงใหม่เป็นเมืองร้างแต่ยอมจะต้องแบ่งกำลังจากเชียงแสนซึ่งในเวลาดังกล่าวยังถูกพม่ายึดครองอยู่มา รักษาเชียงใหม่ไว้เป็นที่มั่นควบคู่กับเชียงแสน เพื่อดำเนินการและรักษายุทธศาสตร์ของพม่ากับสยามดังปรากฏในคำให้การของโปมะยง่วน⁴⁵ ซึ่งถูกพระยาเชียงใหม่จับตัวส่งให้พระยาแพรมังไชยกับพระยาของในคราวสงครามพม่าตีเมืองนครลำปางและป่าซาง พ.ศ. 2330 ให้การว่ากองทัพพม่าจะมาตีเมืองนครลำปางในฤดูแล้งและจะมาตั้งรักษาเมืองเชียงใหม่ต่อไป⁴⁶

กองทัพพม่าเข้าโจมตีเวียงป่าซาง เจ้ากาวิละได้รับการช่วยเหลือจากกองทัพเมืองสวรรคโลกและเมืองกำแพงเพชรทำให้สามารถตั้งรับกองทัพพม่าและรักษาเมืองไว้ได้ ขณะที่นครลำปาง เจ้าหลวงคำโสมแห่งนครลำปางถูกกองทัพพม่ายึดหาไชยสุระของพม่า ล้อมเมืองเช่นกัน จึงไม่สามารถยกทัพมาช่วยพระเชษฐาที่รักษาเวียงป่าซางได้ กระนั้นแม้ว่าจะถูกพม่ายกทัพเข้าปล้นเมืองหลายครั้งแต่ก็ยังป้องกันรักษาเมืองไว้ได้

พม่าตั้งค่ายล้อมทั้งเวียงป่าซางและนครลำปางเพื่อหวังตัดเสบียงอาหารให้ผู้คนในเมืองทั้งสองอดอยากกระส่ำระสาย แต่ในที่สุดพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกโปรดเกล้าฯ ให้กรมพระราชวังบวรสถานมงคลยกกองทัพหลวง 60,000 คนที่เตรียมไว้ทำศึกเมืองทวายขึ้นไปช่วย เมืองนครลำปางและเมืองป่าซาง⁴⁷

ผลของสงครามครั้งนี้กองทัพพม่าพ่ายกองทัพสยามที่ร่วมมือกับกองทัพนครลำปางตีกระหนาบพม่า 3 คืนกับ 4 วัน จากนั้นกองทัพสยาม พร้อมด้วยนครลำปางยกไปโจมตีกองทัพ

⁴⁴ Ibid., 166.

⁴⁵ อดีตเจ้าเมืองเชียงใหม่สมัยพม่าปกครองที่ถูก "พินม่าน" โดยพระยาจำบ้านและเจ้ากาวิละเมื่อ พ.ศ. 2317 ต่อมาไปอยู่รักษาเมืองเชียงแสน

⁴⁶ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดโชไชยราชานุภาพ, พงศาวดารเรื่อง ไทยรบพม่า, 572.

⁴⁷ เรื่องเดียวกัน, 574.

พม่าที่ล้อมเวียงป่าซางโดยให้สัญญาแก่ชาวเวียงป่าซางตีกระหนาบพม่าจนได้รับชัยชนะเช่นกัน ด้วยเหตุนี้สยามจึงเร่งรัดให้เจ้าหลวงกาวิละแบ่งผู้คนจากนครลำปางมาเพิ่มเพื่อเข้ารักษาเชียงใหม่ให้ได้ เพื่อป้องกันเหตุการณ์ซ้ำรอย เพราะชัยภูมิของเชียงใหม่ที่มีถาวรวัตถุ อาทิ กำแพงเมือง ป้อมปราการ คูเมือง และปราการทางธรรมชาติคือแม่น้ำปิง ช่วยให้ด้านทานกองทัพพม่าได้ดีกว่า เวียงป่าซางซึ่งเป็นเพียงที่มั่นชั่วคราว

เจ้าหลวงกาวิละต้องใช้เวลาอีกถึง 9 ปี ในการรวบรวมผู้คนให้มากพอเพื่อเป็นกำลังสำคัญของเมืองในการตั้งถิ่นฐานทั้งในและนอกกำแพงเมือง เมื่อถึงเวลานั้นนโยบาย “เก็บผักใส่ซ้า เก็บข้าใส่เมือง”⁴⁸ ของเจ้าหลวงกาวิละก็ได้บั่นทอนอิทธิพลของพม่าในเมืองต่างๆ โดยรอบ จนถึง พ.ศ.2339 จึงเสด็จเข้าครองเชียงใหม่

จะเห็นได้ว่าเมื่อเจ้ากาวิละรับโปรดเกล้าฯ เป็นเจ้าเมืองเชียงใหม่ นั้นได้เกิดสงครามกับพม่ามาตลอด การที่ตั้งเมืองชั่วคราวอยู่ที่เวียงป่าซางกลับกลายเป็นผลดี เพราะเชียงใหม่เป็นเมืองใหญ่ยากต่อการป้องกันรักษาในยามที่ยังมีกำลังคนไม่เพียงพอและที่ตั้งของเวียงป่าซางก็สามารถป้องกันข้าศึกเข้าสู่เชียงใหม่ได้ จึงนับเป็นกุศโลบายที่ถูกต้องของเจ้ากาวิละแม้ว่าจะต้องใช้เวลากว่า 14 ปี ในการรวบรวมกำลังคน

3.2.3 สงครามคราวพม่าตีเมืองเชียงใหม่ ปีมะเส็ง พ.ศ. 2340

ในปีมะโรง พ.ศ. 2339 เจ้าหลวงกาวิละพร้อมด้วยพระราชวงศ์ประกอบพิธีเสด็จขึ้นครองนครเชียงใหม่ตามโบราณราชประเพณีล้านนาดังเช่นกษัตริย์ในราชวงศ์มังราย ในปีถัดมาคือ ปีมะเส็ง พ.ศ. 2340 พระเจ้าปดุงจึงมีพระราชบัญชาให้ส่งกองทัพที่นำโดยแม่ทัพใหญ่ เนมะโยกยอติสินีหะสุระ พร้อมด้วยแม่ทัพทั้งสองคือ อินแซะโปและซิดซิงโป เคลื่อนพลจากกรุงอมรปุระเพื่อโจมตีนครเชียงใหม่ที่เพิ่งฟื้นฟูเป็นบ้านเป็นเมือง

สงครามครั้งนี้ถูกกล่าวขานว่า “เชียงใหม่ต่อสู้ชนรบกับด้วยกันเป็นมหาสงคราม”⁴⁹ เนื่องจากเตรียมการสู้รบและป้องกันเมืองอย่างเต็มกำลังทั้งฝ่ายนครเชียงใหม่ อาทิ เจ้าหลวงกาวิละมีรับสั่งให้ตั้งค่ายล้อมเมืองไว้ 3 ชั้น และจัดกองทัพล้อมคอยสู้รบกับทหารพม่าที่จะมาล้อมเมืองทุกทิศทาง ส่วนกองทัพพม่าก็เกณฑ์ไพร่พลจากประเทศราชเข้าร่วมรบเต็มอัตราศึก

⁴⁸ ไกรศรี นิมมานเหมินท์, “เก็บผักใส่ซ้า เก็บข้าใส่เมือง” ใน ลายคราม เพื่อเฉลิมฉลองอายุครบ 6 รอบ นายไกรศรี นิมมานเหมินท์ 24 ธันวาคม 2527 (เชียงใหม่ : ศูนย์หนังสือเชียงใหม่, 2527), 127, ให้ ความหมายของสำนวน “เก็บผักใส่ซ้า เก็บข้าใส่เมือง” ว่าหมายถึงการรวบรวมกำลังคนให้แก่บ้านเมือง นับตั้งแต่นั้นระยะเวลาที่ได้เริ่มมีการขับไล่พม่าให้ออกไปจากล้านนาไทยจนกระทั่งพม่าหมดอำนาจลงจากดินแดนแห่งนั้น

⁴⁹ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ เดวิด เค. วัชฮาจ, ผู้ปริวรรต, ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่, 165.

กองทัพพม่าจากกรุงอมรปุระแวะพักทัพเพื่อระดมพลที่เมืองนายเพื่อเกณฑ์ชาวไทใหญ่เข้าร่วมกองทัพ พงศาวดารเรื่องไทยรบพม่า ระบุว่ากองทัพพม่ามีจำนวน 55,000 คน แต่ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่บันทึกไว้ว่ามีจำนวนมากกว่านั้น คือ มีรี้พลมากถึง 99,000 คน จากนั้นจึงจัดแบ่งออกเป็น 7 กองทัพ ตั้งล้อมนครเชียงใหม่เอาไว้และพยายามตัดขาดเส้นทางการติดต่อระหว่างนครเชียงใหม่กับนครลำปาง อีกทั้งยังสกัดไม่ให้กองทัพจากกรุงเทพฯ ขึ้นไปช่วยเหลือนครเชียงใหม่ กระนั้นความรอบคอบของฝ่ายเชียงใหม่ก็ประเมินสถานการณ์ไว้เป็นอย่างดีโดยส่งศุภอักษรแจ้งข้อราชการสงครามและ челอยพม่าที่ถูกจับได้ลงไปยังกรุงเทพฯ และกราบบังคมทูลอัญเชิญสมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวรสถานมงคล นำทัพหลวงขึ้นมาช่วยเหลือนครเชียงใหม่⁵⁰ ดังนั้นพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท เสด็จนำทัพหลวงจากกรุงเทพฯ ขึ้นไปช่วยขับไล่พม่าที่ตั้งทัพล้อมนครเชียงใหม่

กองทัพสยามเคลื่อนพลโดยกระบวนเรือขึ้นไปถึงเมืองตาก จากนั้นเดินบกต่อไปยังนครลำปาง ด้วยเหตุที่สมเด็จพระกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาททรงชำนาญภูมิประเทศ ทรงมีประสบการณ์ในการศึกสงครามกับพม่าในหัวเมืองประเทศราชล้านนาจึงทรงวางแผนการเดินทางและเลือกเส้นทางคมนาคมวางแผนการรบออกเป็นสองเส้นทางหลัก และโปรดเกล้าฯ ให้กองทัพฝ่ายวังหลวงและกองทัพฝ่ายวังหน้าที่มีจำนวน 20,000 คน ทำการรบเป็นทำนองประชันกันเพื่อให้เกิดกำลังพลฝ่ายสยามมีแรงจูงใจโดยทรงหวังให้กองทัพพม่าที่ตั้งจุดสกัดตามรายทางพ่ายแพ้กองทัพสยามและการณ์ก็เป็นดังที่ทรงวางแผน นอกจากนี้ยังได้กองทัพจากนครเวียงจันทน์ที่นำทัพโดยเจ้าอนุวงศ์อีก 20,000 คน มาร่วมในศึกครั้งนี้ ในที่สุดแล้วกองทัพฝ่ายสยามและกำลังเสริมจากนครเวียงจันทน์รวม 40,000 คน ก็สามารถเอาชนะกองทัพพม่าขึ้นไปถึงนครเชียงใหม่ ตั้งค่ายพร้อมโจมตีทหารพม่าที่ประจำอยู่ ณ จุดต่างๆ รายรอบนครเชียงใหม่ และในที่สุดด้วยการประสานงานกันทั้งกองทัพฝ่ายสยามและฝ่ายนครเชียงใหม่ เมื่อให้อาณัติสัญญาณจึงเข้าโจมตีกองทัพพม่าพร้อมกันจนในที่สุดสุดทหารพม่าจาก 7 กองทัพก็พ่ายแพ้ถอยทัพกลับออกไป

จากสงครามครั้งนี้สะท้อนให้เห็นว่านครเชียงใหม่อาศัยกำแพงนครแข็งแรงและยังมีคูน้ำล้อมรอบกำแพงเมืองอยู่อีกชั้น เป็นปราการพื้นฐานที่มีมาตั้งแต่ครั้งราชวงศ์มังราย และเป็นไปตามที่สยามต้องการคือให้เจ้าหลวงกาวิละใช้ความแข็งแรงเหล่านี้เป็นเกราะป้องกันพม่าในยามศึกสงคราม เพื่อปกป้องตนเองให้ถึงที่สุดในระหว่างที่รอกองทัพสยามขึ้นมาช่วย ด้านกำลังพลของนครเชียงใหม่จากนโยบายเก็บผักใส่ซ้า เก็บข้าใส่เมือง ที่ดำเนินการมาอย่างต่อเนื่องก็ช่วยเพิ่ม

⁵⁰ เรื่องเดียวกัน, 166.

จำนวนไพร่พลมากขึ้น นอกจากใช้ในการรบแล้วยังสามารถวางกำลังพลให้ดูแลรักษาจุดสำคัญๆ ได้ทั่วถึง

เป็นที่น่าสังเกตว่าในสงครามคราวพม่าตีเมืองเชียงใหม่ ปีมะเส็ง พ.ศ. 2340 ครั้งนี้ ฝ่ายพม่าใช้กลยุทธ์บายสร้างข่าวลือร่วมด้วย แม้ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่มีได้บันทึกไว้ เนื่องจากอาจเป็นเรื่องที่ไกลตัวสำหรับนครเชียงใหม่ แต่ประเด็นนี้ได้ถูกบันทึกไว้ในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ฯ เนื่องจากสยามมีโอกาสจะเลยประเด็นดังกล่าวได้

กลยุทธ์บายของพม่าคือการปล่อยข่าวเพื่อข่มขวัญสยามโดยพม่าอ้างว่าอังกฤษจะส่งกองเรืออังกฤษเข้าร่วมโจมตีกรุงเทพฯ ทางปากน้ำเจ้าพระยา⁵¹ ในระหว่างที่กำลังมีศึกที่นครเชียงใหม่ แต่ข่าวดังกล่าวก็ไม่เป็นผลมากนักเนื่องจากฝ่ายสยามประเมินสถานการณ์จากบริบทแวดล้อมว่าอังกฤษมิได้มีเรื่องขัดเคืองกับสยาม อีกทั้งข่าวเหล่านั้นมาจากพม่าโดยนำหนังสือแจ้งข่าวที่ถูกนำมาแขวนไว้ตามด่านชายแดนและแม้ว่าเชลยพม่าที่ถูกกองทัพนครเชียงใหม่จับส่งลงไปกรุงเทพฯ ให้การสอดคล้องกัน แต่สยามก็พิจารณาถึงข่าวที่อังกฤษจะรุกรานสยามเป็นเพียงข่าวลือของพม่าเท่านั้น เพื่อหวังว่าสยามจะตรึงกำลังไว้รักษาพระนครเป็นสำคัญ ไม่ส่งกองทัพไปช่วยนครเชียงใหม่หรือหากจะส่งไปก็คงล่าช้าไม่ทันการณ์ เมื่อพิจารณารวมกับเหตุผลที่ว่ากำลังพลของนครเชียงใหม่ก็มีอยู่จำกัดเพราะเพิ่งฟื้นฟูเมืองไพร่พลก็ยังไม่เพียงพอจะต่อสู้ได้ยาวนาน ขณะที่ทหารของพม่าก็มีจำนวนมากกว่าหลายเท่าตัวย่อมทำให้พม่าเป็นฝ่ายที่เหนือกว่าอย่างเห็นได้ชัด อย่างไรก็ตามราชสำนักกรุงเทพฯ ก็ได้ตระหนักและหลงเชื่อข่าวลือเหล่านั้น แม้จะส่งแม่ทัพสำคัญและทหารอีก 20,000 กอปรกับกองทัพเวียงจันทน์ไปช่วยนครเชียงใหม่ ทางกรุงเทพฯ เตรียมรับมืออังกฤษไว้ด้วยเช่นกัน

ผลของสงครามครั้งนี้เป็นที่ประจักษ์ชัดว่าแม่กองทัพของพมามหาศาลเนื่องจากเตรียมการระดมทั้งกำลังพล เสบียงอาหาร อาวุธยุทโธปกรณ์จากราชาธานีและประเทศราช รวมถึงใช้กลยุทธ์บายข่มขวัญสยามหวังตัดกำลังเสริม แต่ด้วยประสบการณ์ของผู้นำนครเชียงใหม่ บวกกับสายสัมพันธ์ระหว่างราชสำนักเชียงใหม่และกรุงเทพฯ ตลอดจนความสำคัญด้านภูมิรัฐศาสตร์ ทำให้สยามมีโอกาสปล่อยให้นักเชียงใหม่ตกเป็นของพม่า พิจารณาได้จากสงครามครั้งที่ผ่านมา และสงครามครั้งนี้ที่นครเชียงใหม่ถูกกองทัพพม่าล้อมไว้นาน 2 เดือน 18 วัน แม้ฝ่ายพม่าเตรียมการตั้งทัพนานแรมปีก็ตาม แต่ความพรั่นพร้อมของทั้งนครเชียงใหม่และฝ่ายสยามพร้อมทั้งนครเวียงจันทน์ส่งผลให้ได้รับชัยชนะเหนือพม่าในที่สุด

⁵¹เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ฉบับตัวเขียน, นฤมล ธีระวัฒน์ ผู้ชำระต้นฉบับ, 162.

3.2.4 สงครามคราวขับไล่พม่าจากเขตล้านนาไทย ปีจอ พ.ศ. 2345

ใน พ.ศ. 2344 ราชacomหงส์เจ้าเมืองสาตของพม่าถูกกองทัพนครเชียงใหม่จับกุมตัวลงไปถวายพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พร้อมกับส่วยหลังมณีผู้ถือพระราชสาส์นจากพระเจ้าปดุงที่กำลังจะเดินทางไปถวายพระราชสาส์นแด่พระเจ้าเวียงคานมายาลองให้ร่วมกันนำทัพญวนมาโจมตีสยาม จากความชอบในราชการอย่างต่อเนื่องนับตั้งแต่ครั้งกรุงธนบุรีทำให้เจ้าหลวงกาวิละได้รับโปรดเกล้าฯ สถาปนาเป็นพระเจ้าเชียงใหม่ ปราบกฏพระนามว่า “พระบรมราชานราธิบดีศรีสุริยวงศ์ องค์อินทสุรศักดิ์สมญา มหาชาติยราชชาติราชาไชย เจ้าสวรรคค์เชื่อนขันธเสมา พระนครเชียงใหม่เป็นราชธานี ศรีสวัสดิ์ที่ชายสมุทรอุดม พระเจ้าเชียงใหม่ เป็นใหญ่ในล้านนาไทย 57 เมือง”⁵² ด้วยเหตุนี้จึงเป็นที่มาของสงครามคราวขับไล่พม่าจากเขตล้านนาไทย ปีจอ พ.ศ. 2345 ราชสำนักพม่าส่งกองทัพเข้ามาแก้แค้นเจ้าหลวงกาวิละและต้องการสถาปนาอำนาจของตนเหนือนครเชียงใหม่ให้สำเร็จ

ความสำคัญของสงครามใน พ.ศ. 2345 มิได้สิ้นสุดที่พม่าแตกพ่ายกลับไปเท่านั้น สงครามยังดำเนินสืบเนื่องมาจนถึง พ.ศ. 2347 เพราะกองทัพนครเชียงใหม่และหัวเมืองประเทศราชล้านนาเปิดฉากรุกกลับโจมตีพม่าจนต้องละทิ้งเมืองเชียงแสนในที่สุด

จากขัตติยมานะของพระเจ้าปดุงที่ไม่ยอมปล่อยให้นครเชียงใหม่เข้มแข็งเป็นกำลังสนับสนุนสยาม จึงมีพระราชบัญชาให้อินแซะหฺวุ่นเป็นแม่ทัพใหญ่ยกกองทัพมาถึง 7 ทัพ มารุกรานนครเชียงใหม่ ในปีจอ พ.ศ. 2345 นครเชียงใหม่มีใบบอกไปยังกรุงเทพฯ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงมีพระราชดำริให้สมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวรสถานมงคล เสด็จฯ นำทัพหลวงจากกรุงเทพฯ ขึ้นมาช่วยนครเชียงใหม่เฉกเช่นทุกครั้งที่ผ่านมา

ที่นครเชียงใหม่เจ้าหลวงกาวิละประวิงเวลาด้านกองทัพพม่าที่ล้อมกำแพงเมืองไว้ทั้งสี่ด้านและแน่นอนหา ฝ่ายพม่าเตรียมการล้อมเมืองไว้แรมปี หวังจะให้ชาวเมืองอดอยาก มิให้ตีหักออกไปได้⁵³ กระนั้นเจ้าหลวงกาวิละก็ยังคงเป็นผู้นำที่รักษาเมืองไว้ได้อย่างองอาจแข็งแรง เสด็จออกเลียบตรวจตามเชิงเทินมีทหารติดตามกว่า 1,000 – 2,000 คนเสมอทุกวัน⁵⁴ แต่เนื่องจากสมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวรฯ ประชวรพระโรคนี้จึงมิอาจนำทัพต่อไปด้วยพระองค์เอง และมีได้นำทัพขึ้นไปถึงนครเชียงใหม่ดังเช่นทุกครั้งที่ผ่านมา อย่างไรก็ตามก็พระองค์ก็ทรงวางแผนการรบเฉกเช่น

⁵² อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ เดวิด เค. วัลยาจ, ผู้ปริวรรต, ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่, 172.

⁵³ สมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวรฯ, พงศาวดารเรื่อง ไทยรบพม่า, 622.

⁵⁴ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ฉบับตัวเขียน. นฤมล ธีรวัฒน์, ผู้ชำระต้นฉบับ, 175-176.

สงครามใน พ.ศ. 2340 โดยทรงประทับ ณ เมืองเถิน แล้วให้แบ่งกองทัพฝ่ายวังหลวงและวังหน้า เป็นสองเส้นทางแล้วรบกับพม่าในเชิงประจันความสามารถกัน

กองทัพฝ่ายวังหลวงมีเจ้าฟ้ากรมหลวงเทพหริรักษ์และเจ้าพระยายมราชนำทัพ ส่วน กองทัพวังหน้ามีกรมขุนสุนทรภูเบศร์เป็นแม่ทัพและเจ้านายซึ่งเป็นพระเจ้าลูกเธอวังหน้าที่เคยตาม เสด็จในราชการสงคราม พ.ศ. 2340 อยู่ในทัพดังกล่าวนี้สามารถเอาชนะพม่าไปจนถึงเมือง เชียงใหม่ แล้วตั้งทัพรอกกรมพระราชวังบวรสถานพิมุขที่รับพระบัญชาให้นำทัพหลวงเสด็จ แทนพระองค์สมเด็จพระราชวังบวรสถานมงคล

ผลของสงครามครั้งนี้กองทัพพม่าแตกพ่าย อินชชะหฺนูนแม่ทัพใหญ่ของพม่าหนีรอด ไปได้ ครั้งนี้เจ้าหลวงกาวิละก็ยั้งสั่งการให้นำพล 1,000 คน ติดตามฆ่าฟันพม่าล้มตายอีกมาก ความพ่ายแพ้ของทหารพม่ายิ่งทำให้กองทัพเชียงใหม่ฮึกเหิมมากขึ้น สถานการณ์ดูเหมือนจะดีแต่ กองทัพฝ่ายวังหลวงกลับถูกคาดโทษเนื่องจากระหว่างเดินทัพไปทางเมืองลี้กองทัพวังหลวงเกรงว่า จะปะทะกับกองทัพพม่าจึงรั้งรอกกองทัพเสริมขึ้นไปช่วย

ภายหลังเมื่อเสร็จศึกพม่าล้อมเมืองเชียงใหม่แล้วกองทัพวังหลวงจึงต้องทำความชอบ ไถ่โทษตามพระราชบัญชาของสมเด็จพระราชวังบวรสถานมงคล ที่ลงโทษให้กองทัพวังหลวง กับกองทัพเวียงจันทน์ซึ่งเดินทัพมาถึงนครเชียงใหม่หลังจากพม่าแตกทัพกลับไปแล้ว 7 วัน เป็น กองทัพผสมร่วมกับกองทัพประเทศราชล้านนาโจมตีพม่าที่เมืองเชียงแสน ฉะนั้นความสำคัญของ สงครามฯ ใน พ.ศ. 2345 จึงแตกต่างออกไปจากครั้งที่ผ่านมา ในครั้งนี้สงครามไม่ได้จบอยู่เพียงแค่ กองทัพพม่าแตกพ่ายกลับไปจากนครเชียงใหม่เท่านั้น เพราะกองทัพนครเชียงใหม่และพันธมิตร เริ่มต้นของการรุกคืบเข้าสู่เมืองเชียงแสนซึ่งเป็นที่ยึดสุดท้ายของพม่าบนแผ่นดินล้านนา

ในที่สุดการทำศึกโดยวางแผนอย่างรอบคอบและอดทน ล้อมเมืองเชียงแสนนานแรม เดือนจนกระทั่งชาวเชียงแสนยอมเปิดประตูเมืองให้กองทัพล้านนาเข้าเมืองนั้นได้ผลอย่างย้ง นับเป็นสงครามที่ฝ่ายล้านนาประสบความสำเร็จสูงสุดเนื่องจากสามารถขับไล่กองทัพพม่าที่ ประจำการอยู่ ณ เมืองเชียงแสน ออกจากเขตแดนล้านนาได้สำเร็จ

หากมองในมุมของนครเชียงใหม่การปฏิบัติตามนโยบายของราชสำนักกรุงเทพฯ ที่ ผ่านมานั้นนอกจากส่งผลให้บ้านทอนอำนาจของพม่าออกไปจากล้านนาได้สำเร็จแล้ว ยังส่งผลให้ นครเชียงใหม่ประเทศราชที่อยู่ในอิวาท ตลอดจนเป็นประเทศราชที่ได้รับความไว้วางใจที่สุดแห่งหนึ่ง

4. ราชสำนักเชียงใหม่กับนโยบายของสยามและพม่า ในช่วง พ.ศ. 2325 – 2368

ความจงรักภักดีของราชสำนักเชียงใหม่หรือการเลือกข้างของเจ้ากาวิละนั้นขึ้นอยู่กับนโยบายของเจ้าประเทศราชเป็นสำคัญ สาเหตุสำคัญที่ทำให้เจ้ากาวิละเลือกราชสำนักกรุงเทพฯ แทนที่จะเป็นราชสำนักที่อมรปุระนั้น เนื่องจากปัจจัยคือนโยบายของราชสำนักกรุงเทพฯ ที่ทำต่อประเทศราช และจากความสัมพันธ์ส่วนตัวระหว่างกัน เจ้าหลวงกาวิละเจ้าเมืองเชียงใหม่ นั้นจงรักภักดีต่อราชสำนักกรุงเทพฯ อย่างยิ่ง ซึ่งเหตุผลไม่ใช่เพียงเพราะทรงมีพระชนิษฐาเป็นพระมเหสีในกรมพระราชวังบวรฯ เท่านั้น

4.1 การปฏิบัติตนในฐานะเจ้าประเทศราชของสยามของเจ้าหลวงเชียงใหม่

การที่เจ้ากาวิละได้รับโปรดเกล้าฯ สถาปนาเลื่อนจากพระยานครลำปางให้ไปเป็นพระยาวชิรปราการเจ้าเมืองเชียงใหม่ ศูนย์กลางของอาณาจักรล้านนาที่ว่างผู้นำ ย่อมเป็นการรับประกันความสัมพันธ์ระหว่างราชสำนักกรุงเทพฯ ที่เพิ่งก่อตั้งราชธานีสร้างแผ่นดินขึ้นใหม่ และตอกย้ำความสำคัญของเจ้านายในราชวงศ์ทิพจักราชวงศ์-เชื้อเจ้าเจ็ดตน ว่ามีความสำคัญไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าเจ้าประเทศราชอื่นๆ ของสยาม

เจ้ากาวิละย่อมตระหนักดีว่าราชสำนักกรุงเทพฯ ย่อมรับและส่งเสริมให้กลุ่มของตนขยายอำนาจจากนครลำปางออกไปยังดินแดนต่างๆ ซึ่งเคยอยู่ภายใต้อำนาจของอาณาจักรล้านนาเดิม นั้นหมายถึงผลประโยชน์ทั้งหลายที่กลุ่มของตนจักได้รับหากกระทำสำเร็จ แต่ทว่าเจ้ากาวิละก็จำเป็นต้องแลกกับความเสียดายอีกมากจากการรุกรานของกองทัพพม่า เมื่อเจ้ากาวิละเดินทางเป็นฝ่ายเดียวกับสยามมาไกลถึงขนาดนี้แล้ว และผลตอบแทนคืออำนาจที่ได้รับการรับรองจากสยามก็คุ้มค้ำกับความเหน็ดเหนื่อยจากศึกสงครามที่ทำให้อำนาจของพม่าหมดไปจากล้านนา จึงส่งผลให้เจ้ากาวิละหรือเจ้าหลวงกาวิละผู้ดำรงตำแหน่งพระยาวชิรปราการเจ้าเมืองเชียงใหม่ ทรงเลือกเดินทางเดิมที่เพราะทางออกอื่นที่จะสามารถเลือกได้นั้นย่อมห่างไกลลงทุกที

โอกาสตั้งตนเป็นอิสระจากทั้งอำนาจของสยามและพม่าเป็นสิ่งที่กระทำได้ยากยิ่งในขณะนั้น นครลำปางและนครเชียงใหม่จำเป็นต้องพึ่งพิงการสนับสนุนจากมหาอำนาจอย่างน้อยหนึ่งแห่งเพื่อให้อำนาจของตนดำรงอยู่ ดังปรากฏจากสงครามที่กองทัพพม่ามาล้อมทั้งนครลำปาง เวียงป่าซาง กระทั่งนครเชียงใหม่ ระหว่าง พ.ศ. 2325 – 2345 จำเป็นต้องขอกองทัพสยามยกขึ้นมาช่วยเสมอ และการที่กองทัพนครเชียงใหม่และนครลำปางสามารถกวาดต้อนผู้คนตามหัวเมืองเล็กน้อยในอดีตอาณาจักรล้านนาเข้ามาอยู่ในอำนาจของตน แล้วนำลงมาน้อมเกล้าฯ ถวายแด่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และได้รับพระราชทานกลับคืนมาเสมอ ส่งผลให้

ไพร่พลในนครเชียงใหม่รวมถึงนครลำปางเพิ่มมากขึ้น เป็นกำลังสำคัญในการทำนุบำรุงฟื้นฟูเมืองที่ประสบภาวะสงครามให้กลับเฟื่องฟูและมีพ่อค้าต่างถิ่นมาค้าขาย นำความมั่งคั่งมาสู่ราชสำนักมากขึ้นๆ กระทั่งการเกณฑ์ไพร่พลไปในราชการสงครามซึ่งเกี่ยวเนื่องกับการป้องกันดินแดนล้านนาเสียเป็นส่วนใหญ่ อีกทั้งช่วยสาอากรที่ราชสำนักกรุงเทพฯ เรียกเก็บเป็นไปตามธรรมเนียมการถวายเครื่องราชบรรณาการ 3 ปีครั้ง และเกณฑ์ส่วยจากหัวเมืองในคราวพิเศษเพื่อใช้ในการพระราชพิธีสำคัญ เช่น งานพระเมรุมาศ แต่ส่วนใหญ่สิ่งของทั้งยุทธปัจจัยและของมีค่ามักจะเป็นฝ่ายสยามที่โปรดเกล้าฯ พระราชทานให้กับเจ้าหลวงหรือผู้แทนจากนครเชียงใหม่ที่ลงไปส่งข่าวสารและนำไพร่พลจากการกวาดต้อนมาสู่พระบรมโอรสาธิราชเสวยมากว่า

จากเหตุผลเหล่านี้ก็หมายความว่าอำนาจของสยามที่มีความใกล้ชิดสนิทสนมอยู่แล้ว จะมีย่านหนักมากกว่าการกลับไปพึ่งพิงราชสำนักพม่า บทเรียนจากอดีตพิสูจน์แล้วว่าเกือบตลอดระยะเวลากว่า 200 ปี ความเสียหายของอาณาจักรล้านนาเป็นผลจากพม่าที่ปกครองอย่างเข้มงวด กอบโกยความมั่งคั่งไปสู่ส่วนกลางของพม่าเป็นสำคัญ และสร้างความอ่อนแอในระบบการเมืองของทุกเมืองในล้านนา

การย้อนกลับไปสวามิภักดิ์ต่อราชสำนักพม่าถือเป็นความเสี่ยงอย่างยิ่ง ทั้งต่อตนเองและวงศ์วานว่านเครือ เจ้ากาวิละย่อมตระหนักดีว่าความเสียหายของพม่าในอาณาจักรล้านนาเป็นผลจากตนเป็นผู้นำการฟื้นฟูบ้าน หากกษัตริย์พม่ากลับฟื้นฟูความผิดในอดีต โทษที่จะได้รับย่อมนำมาความล่มสลายมาสู่ตนเองตลอดจนไพร่พลทั้งหลายอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ข้อสันนิษฐานดังกล่าวมีหลักฐานสำคัญจากกรณีราชจอมหงส์ส่งคนถือหนังสือมาเจรจาความเมืองโดยอ้างพระราชดำริของพระเจ้าบุคผ ขอเป็นไมตรีขอเป็นบ้านพี่เมืองน้อง ด้วยเหตุผลว่า “หือไพร่ยุด้า-ข้ายุด้า น้ำกลางทางบ่หือใส ไฟกลางทางบ่หือวอด ขอหือดับเสียยังเส้นหนี้สายเล็ก ถมเสียยังป่าเดียวแสนผิว้านั้น”⁵⁵ เจ้าหลวงกาวิละประชุมปรึกษาเจ้านายที่ห้องฝ่ายบริหาร เสนาบดี ในราชสำนัก ตลอดจนโหราจารย์พินิจพิจารณาตามตำราคัมภีร์ศาสตร์เพทว่าสาสน์ที่ราชจอมหงส์ส่งมาเกลี้ยกล่อมให้กลับไปเป็นข้าขันทีสืมาของพระเจ้าบุคผนั้นออกเศษเป็นหาญ⁵⁶ คือสิ่งที่ทำให้เสื่อม⁵⁷ ไม่ควรเชื่อฟัง

⁵⁵อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ เดวิด เค. วัชอาจ, ผู้ปริวรรต, *ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่*, 170.

⁵⁶เรื่องเดียวกัน.

⁵⁷อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และคณะ, *พจนานุกรมศัพท์ล้านนาเฉพาะคำที่ปรากฏในใบลาน*,

จากกรณีราชacomหงส์สามารถพิจารณาเหตุผลทั้งหลายได้ว่า หากเจ้าหลวงกาวิละยอมเปลี่ยนฝ่ายไปอ่อนน้อมต่อพม่าด้วยการเจรจาของราชacomหงส์แล้วใครจะได้เป็นใหญ่ในอาณาจักรล้านนาโดยเฉพาะดินแดนล้านนาตะวันตก ระหว่างเจ้าหลวงกาวิละผู้นำการกบฏต่อต้านพม่าตลอดมาตั้งแต่ พ.ศ. 2317 กับราชacomหงส์ผู้ที่พระเจ้าปดุงไว้วางพระราชหฤทัยให้เกลี้ยกล่อมเจ้ากาวิละ แล้วบังเกิดผลสำเร็จ

นอกจากนี้พม่าเคยดำเนินการเพื่อให้สยามแคลงใจต่อความจงรักภักดีของเจ้าหลวงกาวิละกรณีแจ้งความมายังสยามว่าเจ้าหลวงกาวิละเคยให้ทูตคุมเครื่องบรรณาการไปถวายพระเจ้าปดุง แต่พระเจ้าปดุงไม่ทรงรับเพราะกำลังเจรจาเพื่อเป็นไมตรีกับสยามอยู่⁵⁸ ถึงแม้ว่าเจ้าหลวงกาวิละดำเนินการเช่นนั้นจริง ย่อมเป็นที่แน่นอนว่าราชสำนักสยามจะไม่ปล่อยให้เจ้าหลวงกาวิละและบรรดาเจ้านายกระทำสำเร็จ เพราะเส้นทางทั้งหลายที่มุ่งสู่นครลำปาง เวียงป่าซาง กระทั่งนครเชียงใหม่ ล้วนเป็นที่คุ้นเคยของทหารสยามโดยเฉพาะสมเด็จพระราชวังบวรสถานมงคลทรงเชี่ยวชาญพื้นที่เป็นอย่างมากมาตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรี แต่หากยึดมั่นและภักดีต่ออำนาจของกษัตริย์สยาม สร้างสมผลงานความดีความชอบในราชการแผ่นดินอย่างต่อเนื่อง สร้างความเข้มแข็งในพื้นที่-ดินแดนซึ่งตนเองมีหน้าที่ดูแลรับผิดชอบ ย่อมหมายความว่าอำนาจของตนและบรรดาเจ้านายพี่น้องลูกหลานจะยังคงดำรงอยู่ต่อไป

นอกจากนี้สิทธิธรรมของเจ้านายในราชวงศ์ทิพจักราชวงศ์-เจ้าเจ็ดตนในการปกครองเชียงใหม่มิได้ถูกทำลายจากผู้นำชุมชนใดๆ หรือแม้แต่ถูกทวงสิทธิการปกครองจากเชื้อสายของเจ้านายในราชวงศ์มังราย นั่นก็เป็นเพราะสาเหตุภายในคือการที่เจ้านายในราชวงศ์ทิพจักราชวงศ์-เชื้อเจ้าเจ็ดตนสร้างความมั่นคงให้กับประชาชนได้เป็นผลสำเร็จ สามารถป้องกันการรุกรานจากกองทัพพม่าได้ และอาศัยการพึ่งพาภายนอกคือกองทัพสยามในฐานะเจ้าอธิราช ที่มีหน้าที่ต้องช่วยเหลือบรรดาเจ้าเมือง เจ้าผู้ครองนครต่างๆ ให้ปลอดภัยไม่ตกเป็นเมืองขึ้นของอาณาจักรอื่น โดยเฉพาะพม่า

ตลอดรัชกาลเจ้าหลวงกาวิละ กระทั่งรัชกาลเจ้าหลวงธรรมลังกา(เจ้าหลวงธัมมลังกา) และเจ้าหลวงคำฝั้น (เจ้าหลวงเสฏฐีคำฝั้น) ราชสำนักกรุงเทพฯ ให้สิทธิในการปกครองตนเองของเจ้าหลวง ตลอดจนเจ้านายในราชสำนักเชียงใหม่ กระทั่งนครลำปาง ดูแลปกครองกันเอง เช่นการแต่งตั้งเจ้านายชั้นห้าใบ ทำหน้าที่บริหารก็เป็นการประชุมแต่งตั้งภายในราชสำนัก แล้วเสนอขอพระราชทานโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งอย่างเป็นทางการกลับขึ้นไปอีกคำรบหนึ่ง โดยสยามพยายาม

⁵⁸วงศ์ศักดิ์ ณ เชียงใหม่, บรรณาธิการ, เจ้าหลวงเชียงใหม่ (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง, 2539), 58.

ไม่แทรกแซงกิจการภายในของแต่ละราชสำนัก หากเพียงเน้นหนักในด้านกรป้องกันกรรุกรานของพม่าเท่านั้น เพื่อให้ประเทศราชล้านนาเป็นปราการสำคัญที่จะช่วยต้านทานแสนยานุภาพของพม่าให้ห่างจากศูนย์กลางของสยาม และอีกนัยยะหนึ่งคือล้านนายังคงเป็นสมรภูมิทางการทหารระหว่างสยามและพม่าที่สำคัญมาตลอด จนกระทั่งพม่าอ่อนแอลงจากปัญหาระหว่างพม่าและอังกฤษในที่สุด

เจ้าหลวงกาวิละ

เจ้าหลวงธรรมลังกา

เจ้าหลวงคำฝั้น

รูปที่ 6 เจ้าหลวงนครเชียงใหม่องค์ที่ 1 - 3

ที่มา : วงศ์ศักดิ์ ณ เชียงใหม่, บรรณาธิการ, เจ้าหลวงเชียงใหม่ (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้ง, 2539), 37, 65, 79.

ด้วยเหตุข้างต้นนี้นับเป็นกุศโลบายหนึ่งที่สยามเลือกใช้แล้วเกิดประโยชน์เป็นอย่างยิ่ง อีกทั้งสายสัมพันธ์ระหว่างเจ้าผู้ครองนครที่รู้จักมักคุ้นกันมาตั้งแต่เมื่อครั้งรัชกาลสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี กระทั่งชนิษฐาของเจ้ากาวิละที่เป็นท่านผู้หญิงของเจ้าพระยาสุรสีห์ได้รับโปรดเกล้าฯ สถาปนาเป็นพระชายาของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระราชวรวงศ์เธอกรมหมื่นมณฑล มิได้มีสถานะเป็นตัวประกันทางการเมือง ดังเช่นเมื่อครั้งแผ่นดินกรุงธนบุรี แต่เป็นการยอมรับและยกย่องในแผ่นดินกรุงรัตนโกสินทร์ ให้เป็นใหญ่ในฝ่ายในของวังหน้า ย่อมมีผลต่อการเจรจาราชการความเมืองต่างๆ สิทธิและเกียรติยศของเจ้าประเทศราชจากนครเชียงใหม่และนครลำปางได้รับการยกย่องไม่แพ้เจ้าประเทศราชล้านช้างที่ถวายพระราชนัดดาเป็นบาทบริจาริกาในพระเจ้าอยู่หัววังหลวง กระนั้นก็ได้เพียงรับราชการเป็นเจ้าจอม

ด้วยเหตุข้างต้นนี้ผู้ศึกษาจึงพิจารณาว่าหากสยามยังไม่แสดงออกว่าพึงพอใจในผลงาน และเลื่อนสถานะขุนบำเหน็จความชอบแก่เจ้าหลวงกาวิละอีก ต่อไปภายหน้าเมื่อนครเชียงใหม่เข้มแข็งมากยิ่งขึ้น อาจหันกลับไปพึ่งพิงพม่าโดยสร้างอำนาจต่อรองให้ตนเองยังเป็นผู้นำในล้านนาแต่อยู่ภายใต้พระราชอำนาจกษัตริย์พม่า และนั่นย่อมจะเป็นปัญหาของสยามมากยิ่งขึ้น

พระเจ้ากาวิละเป็นพระเจ้าประเทศราชลำดับที่ 3 ที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก สถาปนาให้ดำรงตำแหน่งดังกล่าว โดยลำดับที่ 1 คือ พระเจ้านันทเสน เมืองเวียงจันทบุรี เมื่อจุลศักราช 1143 และลำดับที่ 2 คือ พระเจ้าร่มขาวชัตติยราช เมืองหลวงพระบาง เมื่อจุลศักราช 1153⁵⁹

ความพยายามของกองทัพนครเชียงใหม่ นครลำปาง และหัวเมืองประเทศราชลาวอื่นๆ ยิ่งเพิ่มมากขึ้นเมื่อสามารถขับไล่กองทัพพม่าไปจากเมืองเชียงแสน ทำให้เมืองทั้งหลายต่างเร่งสร้างความปลอดภัยในราชการ ยกทัพขึ้นไปกวาดเอาเจ้านายไพร่พลเทศครัวมาอยู่ในพระราชอาณาจักรสยามอย่างต่อเนื่อง เช่น นครเชียงใหม่ เจ้าอุปราชธรรมลังกาได้เกลี้ยกล่อมเจ้าเมืองเชียงตุง ได้เจ้าหอคำเมืองเชียงตุง และได้นำขวาทเจ้าเมืองเชียงแสนกับบุตรชาย ลงไปเฝ้าฯ ยังกรุงเทพฯ ในปีเดียวกัน พ.ศ. 2347 เจ้าหลวงมอบหมายให้เจ้าบุรีรัตน์คำฝั้นยกกองทัพหนึ่งพันไปตระเวนด่านทางฝ่ายเหนือถึงเชียงตุงและเมืองข้างเคียง แล้วยกไปเมืองยอง เมื่อกลับลงมายังนครเชียงใหม่ก็เป็นผู้นำ “หัวพระยาหัวเมืองนอก” ล่องไปยังกรุงเทพฯ ด้วยผลงานที่ต่อเนื่องของเจ้าอุปราช และเจ้าบุรีรัตน์ ที่ปฏิบัติการรุกคืบไปยังหัวเมืองชายพระราชอาณาเขตตามบัญชาของเจ้าหลวง ทำให้พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกโปรดเกล้าฯ ให้เลื่อนเจ้าอุปราชธรรมลังกาซึ่งดำรงราชการของสยามคือ พระยาอุปราช ให้เป็นเจ้ามหาอุปราชเชียงใหม่ และเจ้าบุรีรัตน์คำฝั้น จาก พระยาบุรีรัตน์ ให้เป็นพระยาลำพูน ตามที่เจ้าหลวงกาวิละเสนอไปยังราชสำนักสยามว่าเมื่อไพร่พลมีเพียงพอควรขอพระราชทานให้ตั้งเมืองลำพูนขึ้นอีกเมืองหนึ่ง

หลังจากนั้นกองทัพนครเชียงใหม่ยังคงดำเนินการตามนโยบายเก็บผักใส่ซ้า เก็บข้าใส่เมือง ต่อมา แม้ใน พ.ศ. 2352 เป็นปีที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเสด็จสวรรคต และพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเสด็จขึ้นครองราชย์สืบต่อจากพระบรมชนกนาถ เจ้าหลวงก็ยังคงแสดงความภักดีและสานต่อพระราชปณิธานของพระเจ้าอยู่หัวในพระบรมโกศ นำเจ้านายข้าราชการลงไปถวายบังคมพระบรมศพ และร่วมในพระราชพิธีบรมราชาภิเษกพระเจ้าอยู่หัวพระองค์ใหม่ อีกทั้งยังคงแผ่ขยายแสนยานุภาพออกไปให้กว้างขวางกว่าเดิม โดยเจ้าหลวงสั่งการให้เจ้านายลูกหลานซึ่งรับราชการในราชสำนักเชียงใหม่ นำโดยเจ้าจันทราชา ยกไปตีเมืองตะแคงดี⁶⁰ และให้เจ้าคำลือเป็นแม่ทัพไปตีเมืองช็อกคี⁶¹ แม้กองทัพเจ้าจันทราชามิได้

⁵⁹สำนักนายกรัฐมนตรี, คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์, **เรื่องทรงตั้งเจ้าประเทศราช กรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1** (พระนคร : โรงพิมพ์สำนักนายกรัฐมนตรี, 2514), 3 – 4.

⁶⁰เมืองตะแคงดี ปรากฏในพงศาวดารโยนก ของพระยาประชาภิจักรจักร ว่า “บ้านกะแต”

⁶¹เมืองช็อกคี ปรากฏในพงศาวดารโยนก ว่า “เมืองสอก”

ชนะกลับมาและแม่ทัพเองก็ถูกปืนบาดเจ็บ แต่ทัพที่ไปตีเมืองซ็อกคิได้คนและข้าวของกลับมามาก เจ้าหลวงก็ยังส่งเจ้าคำมูลให้ไปตีเมืองต่างๆ เช่น เมืองเชียงคำ⁶² ทำให้ได้ทั้งผู้คนและข้าวของมาไว้ในนครเชียงใหม่อีกมาก

เจ้าหลวงกาวิละออกเดินทางจากนครเชียงใหม่ไปยังกรุงเทพฯ ครั่งสุดท้าย ในวันที่ 18 มิถุนายน พ.ศ. 2358 เพื่อนำเอาครอบครัวชาวมอญที่เป็นกบฏต่อต้านพม่าไปถวาย ดำเนินพื้นเมืองเชียงใหม่ ผู้ที่ 8 ระบุว่า “เม็งมตุพื้นม่าน ยกอุพยุครอบครัวเข้ามาเมืองเชียงใหม่ 5,000 คนคร้ว”⁶³ ลงไปน้อมเกล้าฯ ถวาย พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ความชอบเหล่านี้ ทำให้ได้รับพระราชทานเงินทองเสื้อผ้าต้อนรับขับสู้เลี้ยงดูอย่างดี พร้อมด้วยละเม็งละครขับฟ้อนเล่นมหรสพเป็นการใหญ่ ในวันพฤหัสบดี เดือน 10 ทศธิยะ แรม 13 ค่ำ ตรงกับวันที่ 19 สิงหาคม ก็โปรดเกล้าฯ ให้เจ้าหลวงกาวิละลงเรือรบสี่เที่ยว 1 ลำ มีปืนใหญ่ประจำหัวเรือท้ายเรือ และเจ้าเมืองลำพูน และเจ้านายลูกหลานที่ติดตามมาด้วยลงเรือขุนนางสยาม รวมเป็น 11 ลำ ทุกลำมีปืนใหญ่หัวเรือท้ายเรือ แล่นออกปากน้ำเจ้าพระยาไปยังทะเล แล้วยิงปืนใหญ่ลำละ 2 นัดทุกลำ ถึงบางปลาสร้อย (ชลบุรี) แล้วก็จัดเลี้ยงที่บ้านพระยาสมุทรรักษา กลับมาถึงปากลัด (พระประแดง) แล้วเข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ซึ่งสะท้อนว่าราชสำนักกรุงเทพฯ ให้ความสำคัญแก่พระเจ้ากาวิละเป็นอย่างยิ่ง หลังจากนั้นในวันอังคาร เดือน 11 ขึ้น 3 ค่ำ ตรงกับวันที่ 24 สิงหาคม 2358 เจ้าหลวงกาวิละเกิดป่วยกะทันหัน พระเจ้าอยู่หัวทรงทราบจึง โปรดฯ ให้หมอลหลวงมารักษา เมื่ออาการคลายขึ้นเป็นปกติก็ได้รับพระราชทานเจ้าพนักงานทำขวัญ แล้วพระราชทานเสื้อผ้า สิ่งของ เงิน ทอง มาก เกือบ ด้วยขาม เเสบียงอาหารสำหรับกิน ในระหว่างเดินทางเต็มทุกลำเรือ รวมทั้งผ้า ใต้จุดไฟ รม และสิ่งต่างๆ อีกมาก ถึงเดือน 12 วันเพ็ญ ตรงกับวันที่ 4 ตุลาคม เข้ากราบบังคมทูลลา กลับถึงนครเชียงใหม่ได้ 2 เดือน 3 วัน อาการป่วยกำเริบและถึงแก่พิราลัยในวันพุธ แรม 4 ค่ำ เดือน 4 ตรงกับวันที่ 3 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2358 (นับปีตามปฏิทินโบราณ)

เมื่อเจ้าหลวงกาวิละถึงแก่พิราลัยเจ้านายทั้งหลายปรึกษารื้อแต่ตั้งให้เจ้ามหาอุปราชธรรมลังกาขึ้นเป็นเจ้าหลวงสืบต่อมา และได้รับโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งอย่างเป็นทางการจากราชสำนักกรุงเทพฯ ใน พ.ศ. 2359 ซึ่งนโยบายของเจ้าหลวงธรรมลังกาที่ครองนครเชียงใหม่ระหว่าง พ.ศ. 2358–2364 ยังคงยึดถือตามอย่างที่เจ้าหลวงกาวิละผู้เป็นเชษฐาปฏิบัติมา คือ ยึดมั่นต่อสยาม ขยายอาณาเขตออกไปตามโอกาสเหมาะสม ป้องกันการรุกรานจากกองทัพ

⁶²วงศ์ศักดิ์ ณ เชียงใหม่, บรรณาธิการ, เจ้าหลวงเชียงใหม่, 60.

⁶³อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ เดวิด เค. วัลยาว, ผู้ปริวรรต, ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่, 191.

พม่า และบูรณะเมืองให้รุ่งเรืองมากขึ้น เช่น บูรณะกำแพงเมืองและคูเมืองให้พร้อมรับหากมีศึกพม่ามาประชิดเมือง แต่ภัยจากกษัตริย์พม่าก็เริ่มเบาบางลงในปลายรัชสมัยพระเจ้าปดุง ซึ่งพระราชอำนาจของพระองค์เริ่มเสื่อมลงนับจากปราชัยในสงคราม 9 ทัพ (พ.ศ. 2328) ต่อเนื่องจนถึงการสูญเสียอำนาจในเมืองเชียงแสน พ.ศ. 2347 ในที่สุดพระเจ้าปดุงหันไปส่งเสริมพระพุทธศาสนาและก่อสร้างศาสนสถานในพระราชอาณาจักร แทนที่การแผ่พระราชอำนาจจักรพรรดิราชด้วยการสงคราม กระทั่งเสด็จสวรรคตใน พ.ศ. 2362 พระราชนัดดาของพระองค์ขึ้นครองราชสมบัติพม่าทรงพระนาม “พระเจ้าพะคะยิดอ (หรือที่รู้จักทั่วไปว่า “พระเจ้าจ๊กกายเมง”)⁶⁴

กษัตริย์พม่าพระองค์ใหม่โปรดฯ ให้ย้ายราชธานีกลับไปยังกรุงอังวะ อำนาจในราชสำนักตกเป็นของพระมเหสีและญาติวงศ์ ในรัชกาลพระเจ้าจ๊กกายเมงพม่าต้องวุ่นวายกับปัญหาในมณีปุระและยะไข่ กระทั่งทำให้เกิดการกระทบกระทั่งกับจักรวรรดินิยมอังกฤษซึ่งครอบครองอินเดียสำเร็จแล้ว จากปัญหาระหว่างพม่าและอังกฤษในอินเดีย ในที่สุดก่อให้เกิดสงครามระหว่างอังกฤษ-พม่า ครั้งที่ 1 (Anglo-Burmese War I) ขึ้นระหว่าง พ.ศ. 2367 – 2369 พม่าจึงไม่ได้รุกรานดินแดนล้านนาอีกต่อไป มีแต่กองทัพของนครเชียงใหม่ และหัวเมืองประเทศราชล้านนาที่รุกคืบไปยังบ้านเมืองชายพระราชอาณาเขตของพม่า นอกจากเป็นผลดีในทางการเมืองแล้วยังก่อให้เกิดประโยชน์ต่อการค้าขายจากภายนอกโดยเฉพาะจากญวนนาน

อีกหนึ่งความดีความชอบของเจ้าหลวงเชียงใหม่ในรัชกาลของเจ้าหลวงองค์ที่สองคือการน้อมเกล้าฯ ถวายช้างเผือกแต่พระเจ้าอยู่หัวสยาม

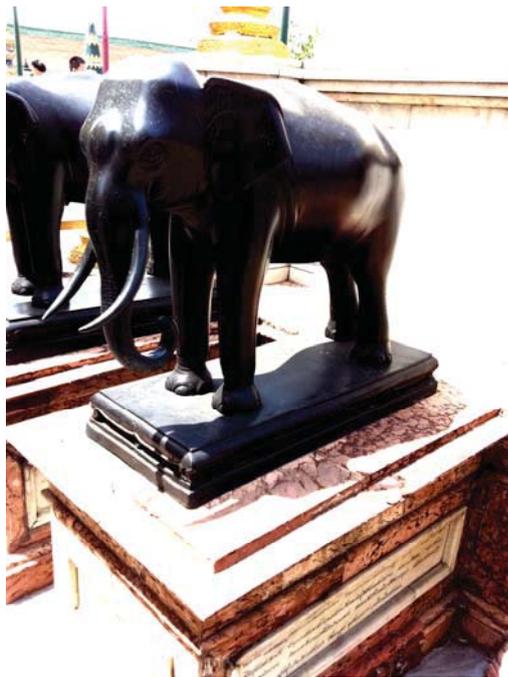
ใน พ.ศ. 2359 ตรงกับรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ขณะนั้นเจ้าหลวงธรรมลังกาขึ้นเป็นเจ้าหลวงเชียงใหม่สืบต่อจากเจ้าหลวงกาวิละผู้เป็นเชษฐาที่ถึงแก่พิราลัยใน พ.ศ. 2358 ปีรุ่งขึ้นเจ้าหลวงองค์ใหม่เดินทางลงมายังกรุงเทพฯ เพื่อ “นำช้างพลายกรูปร่างงามลงมาถวายข้างหนึ่งสูงห้าศอก ถึงกรุงเทพมหานครเมื่อ ณ วันอาทิตย์ เดือนสี่ ขึ้นสิบเอ็ดค่ำ พระราชทานชื่อขึ้นระวาง เปนพระบรมหัตถ์ดินทวารวดีราชพาหนะ พื้นขาวกระสมพงษ์ คชสารทรงประเสริฐศักดิ์เฉลิมลักษณะเลิศฟ้า”⁶⁵ สูง 5 ศอก⁶⁶

⁶⁴หม่องทินอ่อง, ประวัติศาสตร์พม่า, 213.

⁶⁵เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ฉบับตัวเขียน, นฤมล ธีรวัฒน์, ผู้ชำระต้นฉบับ (กรุงเทพฯ : อมรินทร์, 2548), 59.

⁶⁶นักฎพัชร จันทวิช, ช้างราชพาหนะ (กรุงเทพฯ : โครงการสืบสานมรดกวัฒนธรรมไทย, 2542),

ในรัชกาลเจ้าหลวงธรรมลังกาซึ่งมีการถวายช้างเผือกอีกข้างหนึ่ง เมื่อ พ.ศ. 2359 พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยพระราชทานชื่อขึ้นระวางช้างเผือกเอกข้างดังกล่าวเป็น “พระยาเสวตรอัยรา บวรพาหนนาถ อิศรราชบรมจักร ศรีสังข์ศักดิ์อุโบสถ คชคเชนทราชาติอากาศ จารีย์ เผือกผ่องศรีบริสุทธิ เฉลิมอุยทธยายิ่ง วิมลมังมงคล จบสกลเลิศฟ้า”⁶⁷ และโปรดเกล้าฯ ให้เลื่อนพระยาเชียงใหม่ธรรมลังกาขึ้นเป็นเจ้าเชียงใหม่ข้างเผือก

รูปที่ 7 รูปหล่อโลหะจำลอง พระยาเสวตรอัยรา บวรพาหนนาถ อิศรราชบรมจักร ศรีสังข์ศักดิ์อุโบสถ คชคเชนทราชาติอากาศจารีย์ เผือกผ่องศรีบริสุทธิ เฉลิมอุยทธยายิ่ง วิมลมังมงคล จบสกลเลิศฟ้า ช้างเผือกเอกที่ 2 ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ฝีมือพระหัตถ์พระองค์เจ้าประดิษฐวรการ ในคราวฉลองกรุงรัตนโกสินทร์ครบรอบ 100 ปี ตั้งอยู่บนแท่นหินอ่อนจารึกนามและประวัติพระยาช้างเผือกเชิงพระบรมราชสัญลักษณ์ประจำรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เบื้องตะวันตกเฉียงเหนือปราสาทพระเทพบิดร

แม้เจ้าหลวงธรรมลังกาอยู่ในตำแหน่งเจ้าหลวงเชียงใหม่อย่างเป็นทางการในระยะเวลาเพียง 5 ปี แต่ก็ส่งต่อแนวทางระหว่างนครเชียงใหม่กับสยามมาถึงรัชกาลเจ้าหลวงคำฝั้น เจ้าหลวงองค์ที่ 3 ซึ่งได้รับโปรดเกล้าฯ จากพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยให้ดำรงตำแหน่งเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่อย่างเป็นทางการระหว่าง พ.ศ. 2366 - 2368

⁶⁷เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ขำ บุนนาค), พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ฉบับตัวเขียน, 61.

ในช่วงระยะเวลาอันสั้นนี้เจ้าหลวงคำฝั้น ผู้เป็นอนุชาของเจ้าหลวงกาวิละและเจ้าหลวงธรรมลังกา ดำเนินนโยบายต่อสยามและพม่าดังเช่นรัชกาลก่อน เจ้าหลวงคำฝั้นแห่งลำพูนคือผู้เคยดำรงตำแหน่งเจ้าบุรีรัตนนครเชียงใหม่ มีผลงานความชอบในราชการสงครามต่อเนื่อง เป็นแม่ทัพในการกวาดต้อนผู้คนในยุคเก็บผักใส่ซ้า เก็บข้าใส่เมือง จนได้รับแต่งตั้งเป็นเจ้าหลวงลำพูนฟื้นฟูเมืองลำพูนให้ฟื้นคืนกลับมาอีกครั้งโดยนำชาวอยู่ที่ถูกกวาดต้อนมาจากเมืองยองไปตั้งบ้านเรือนที่เมืองลำพูน⁶⁸ เพื่อเป็นกำลังสำคัญของนครเชียงใหม่

ขณะที่เจ้าคำฝั้นได้รับโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งเป็นเจ้าหลวงเชียงใหม่มีอายุถึง 67 ปีแล้วเจ็บป่วยด้วยโรคภัยเบียดเบียนเสมอ ราชการในนครเชียงใหม่เป็นภารกิจของเจ้าอุปราชพุทธวงส์ ซึ่งเป็นบุตรของนายพ่อเรือนอนุชาของเจ้าฟ้าชายแก้ว ดังนั้นเจ้าอุปราชพุทธวงส์จึงมีศักดิ์เป็นลูกน้องของเจ้าหลวงกาวิละ เจ้าหลวงธรรมลังกา และเจ้าหลวงคำฝั้น ซึ่งเจ้าอุปราชพุทธวงส์มีผลงานความชอบเป็นกำลังสำคัญในราชการสงครามมาตั้งแต่ต้นรัชกาลเจ้าหลวงกาวิละ เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงทราบว่าเป็นเหตุจึงจัดส่งแพทย์ขึ้นไปรักษาถึงนครเชียงใหม่ เพื่อแสดงถึงพระมหากรุณาธิคุณต่อเจ้าหลวงเชียงใหม่ ซึ่งเคยประกอบความชอบในราชการมาแต่ครั้งเป็นเจ้าบุรีรัตนฯ กระทั่งเป็นเจ้าหลวงลำพูนและถึงที่สุดในด้านตำแหน่งเจ้าหลวงเชียงใหม่ ซึ่งดำเนินความสัมพันธ์อันดีในฐานะ เจ้าอธิราชและเจ้าประเทศราชที่ดีต่อกันเสมอมา แต่แล้วอาการของเจ้าหลวงคำฝั้นก็ได้หายขาดและถึงแก่อนิจกรรมใน พ.ศ. 2368

สรุป

ความสัมพันธ์ระหว่างเชียงใหม่ – สยาม – พม่า นับจาก พ.ศ. 2325 เป็นต้นมา จะเห็นได้ว่าฝ่ายเชียงใหม่ยอมรับอิทธิพลของสยามมากกว่าพม่า การดำเนินความสัมพันธ์จึงเป็นไปในรูปแบบของการสงครามที่ราชสำนักเชียงใหม่และสยามร่วมกันแก้ปัญหาการรุกรานของพม่าให้หมดไปจากล้านนา แม้จะดูเหมือนว่าฝ่ายเชียงใหม่เป็นผู้ถูกกระทำจากทั้งสองมหาอำนาจ แต่ราชสำนักเชียงใหม่ก็เป็นฝ่ายต่อรองกับสยามและพม่าได้ เป้าหมายเบื้องต้นคือเพื่อความอยู่รอด จากนั้นต่อมาก็เพื่อสร้างสมอำนาจจากผลประโยชน์ซึ่งนครเชียงใหม่มีอยู่พร้อมพร้อมดังจะปรากฏชัดเจนขึ้นนับจาก พ.ศ. 2368 เป็นต้นไป เมื่ออังกฤษเข้ามามีบทบาทในล้านนา

พ.ศ. 2368 ผู้สืบทอดตำแหน่งเจ้าหลวงเชียงใหม่องค์ที่ 4 คือ เจ้าอุปราชพุทธวงส์ เป็นช่วงเวลาที่นครเชียงใหม่กลับมาเฟื่องฟูทางการค้ามากยิ่งขึ้น อันเป็นผลมาจากภัยสงคราม

⁶⁸แสวง มาละแซม, คนของยายแผ่นดิน, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2544), 91 – 93.

ที่ลดน้อยลง ราชสำนักพม่าพ่ายแพ้ในสงครามอังกฤษ-พม่า ครั้งแรก เมื่ออังกฤษได้ครอบครอง ยะไข่และตะนาวศรี ทำให้พระราชอาณาจักรของกษัตริย์พม่า เหลือเพียงพม่าตอนกลาง (พม่าแท้) และกลุ่มรัฐฉานตอนเหนือ ส่วนบริเวณหัวเมืองมอญในแคว้นตะนาวศรีที่ติดกับดินแดนล้านนา ตะวันตกถูกอังกฤษครอบครอง ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างเชียงใหม่-สยาม-พม่า นับจากรัชกาล เจ้าหลวงพุทธวงศ์ เป็นต้นมามีอังกฤษเป็นปัจจัยสำคัญสยามจึงจำเป็นต้องเข้าไปมีบทบาททางการเมืองภายในของราชสำนักเชียงใหม่มากขึ้น

บทต่อไปผู้ศึกษาจะวิเคราะห์สถานการณ์การเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ระหว่าง เชียงใหม่กับสยามและพม่า หลังพ.ศ. 2368 - 2413 มูลเหตุการเปลี่ยนแปลงท่าทีของราชสำนัก สยามที่กำหนดให้ราชสำนักเชียงใหม่และหัวเมืองประเทศราชล้านนา รุกคืบสู่เชียงตุงในรัฐฉาน ตะวันออก ตลอดจนผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจที่เพิ่มสูงขึ้นเนื่องจากความต้องการสินค้าทั้งที่มีอยู่ในหัวเมืองประเทศราชล้านนาและสินค้าที่มาจากเส้นทางการค้าภาคพื้นทวีป จากความมั่งคั่งทางการค้าได้นำมาสู่ปัญหากระทบกระทั่งระหว่างเจ้าหลวงเชียงใหม่กับคนในบังคับของอังกฤษ จนทำให้ราชสำนักสยามต้องดำเนินการแทรกแซงเพื่อแก้ปัญหาในที่สุด

บทที่ 4

การเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ระหว่างเชียงใหม่ – สยาม – พม่า พ.ศ. 2368 – 2413

จากบทที่ 3 ความสัมพันธ์ระหว่างเชียงใหม่ – สยาม – พม่า พ.ศ. 2325 - 2368 จะเห็นได้ว่าสงครามคือเหตุผลที่ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างราชสำนักเชียงใหม่กับราชสำนักสยามใกล้ชิดกัน ขณะที่ความสัมพันธ์ของราชสำนักเชียงใหม่กับราชสำนักพม่ากลับต้องห่างเหินอันเนื่องมาจากพม่าเป็นฝ่ายรุกรานนครเชียงใหม่ สำหรับบทนี้ เมื่อราชสำนักพม่าพ่ายแพ้แก่กองทัพอังกฤษใน พ.ศ. 2369 ทำให้อำนาจและเกียรติภูมิอันเกรียงไกรเสื่อมลง อังกฤษได้ครอบครองดินแดนตะนาวศรีจึงเป็นเหตุให้เกิดการติดต่อเจริญสัมพันธ์ไมตรีกับนครเชียงใหม่และหัวเมืองประเทศราชล้านนาอื่นๆ ซึ่งเป็นประเทศราชของสยาม ซึ่งสยามไม่ได้ห้ามการติดต่อระหว่างประเทศราชล้านนากับอังกฤษ ตราบใดที่สัมพันธ์ไมตรีเหล่านั้นดำเนินไปในรูปแบบของการค้ามิใช่ความสัมพันธ์ทางการเมือง ด้วยเหตุนี้จึงนำมาสู่การเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ระหว่างเชียงใหม่ – สยาม และพม่า อังกฤษซึ่งในที่นี่หมายรวมถึงที่เข้ามามีบทบาทแทนพม่า นับจาก พ.ศ. 2368 เป็นต้นมา

ผู้ศึกษาได้แบ่งยุคของการศึกษาความสัมพันธ์ของนครเชียงใหม่กับสยามและพม่าออกเป็นสองช่วง คือ นับจาก พ.ศ. 2368 – 2389 และ พ.ศ. 2390 – 2413

เนื่องจากในช่วงแรกเป็นรัชกาลเจ้าหลวงพุทธวงศ์ (พ.ศ. 2368 – 2389) ช่วงเวลานี้เป็นเวลาปลอดศึกสงครามจากพม่า ทำให้นครเชียงใหม่มีโอกาสฟื้นฟูบ้านเมืองและสั่งสมความมั่นคงทางเศรษฐกิจ ช่วงเวลานี้อังกฤษเริ่มเข้ามามีบทบาทในพม่าด้วยการครอบครองดินแดนตะนาวศรี ส่งผลให้เขตแดนของเชียงใหม่ประชิดชายแดนพม่าในอาณัติของอังกฤษ

ส่วนช่วงที่สอง พ.ศ. 2390 – 2413 ช่วงเวลานี้เห็นชัดถึงบทบาทของอังกฤษในล้านนาที่เพิ่มมากขึ้นจากการค้า สัมปทานป่าไม้ และจากการที่อังกฤษชนะพม่าในสงครามอังกฤษ-พม่าครั้งที่ 2 พ.ศ. 2395 ทำให้ได้ครอบครองดินแดนชายทะเลทั้งหมด อังกฤษจึงมีนโยบายจะแผ่อิทธิพลไปยังขุนนางของจีนโดยผ่านทางล้านนา จึงนำมาซึ่งการพิพาทระหว่างผู้ครองนครและคนในบังคับของอังกฤษ

การเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ของนครเชียงใหม่กับสยามและพม่า พ.ศ. 2368 – 2413

นับจากรัชกาลเจ้าหลวงพุทธวงศ์เป็นต้นมานครเชียงใหม่ปลอดภัยจากภาวะศึกสงครามกับพม่า ทำให้มีโอกาสฟื้นฟูบ้านเมืองตลอดจนสร้างสมความมั่งคั่งจากการค้า ในขณะที่นครเชียงใหม่ก็เริ่มมีปฏิสัมพันธ์กับอังกฤษ ต่อมาอังกฤษได้เข้ามาบีบบทบาทและมีผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ เปิดโอกาสให้เจ้าหลวงเชียงใหม่สั่งสมความมั่งคั่งจากการค้าและสัมปทานป่าไม้จากคนในบังคับของอังกฤษและบริษัทเอกชนของอังกฤษ

1. รูปแบบ สาเหตุ และผลของการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ ช่วง พ.ศ. 2368 – 2389

ในช่วงเวลานี้หัวเมืองประเทศราชล้านนาซึ่งเคยเป็นสมรภูมिरบกับพม่ากลายเป็นฝ่ายรุกเข้าไปรบกับหัวเมืองชายแดนของพม่า ส่วนพม่า เท่าที่พอทำได้ในเวลานี้คือการรักษาอำนาจชายพระราชอาณาเขตเอาไว้ด้วยการช่วยหัวเมืองประเทศราชของตน รูปแบบความสัมพันธ์ที่เปลี่ยนไปนี้มีสาเหตุอันเนื่องมาจากบทบาทของอังกฤษในอินเดียต่อมาจากพม่า

พ.ศ. 2368 เป็นช่วงเวลาสำคัญของทั้งราชสำนักเชียงใหม่ สยาม และพม่า เนื่องจากทั้งสามราชสำนักเริ่มเข้าสู่ยุคสมัยแห่งการเปลี่ยนแปลง ซึ่งเป็นผลมาจากปัจจัยภายในของแต่ละราชสำนักและปัจจัยภายนอกคือการแผ่อำนาจของอังกฤษ เหล่านี้จึงเป็นส่วนประกอบที่ส่งผลต่อพัฒนาการทางประวัติศาสตร์และความสัมพันธ์ของดินแดนทั้งสามแห่ง

สถานการณ์การเมืองภายในของนครเชียงใหม่ สยาม และพม่า มีสภาพดังต่อไปนี้

นครเชียงใหม่

ภายหลังจากเจ้าหลวงคำฝั้นถึงแก่อนิจกรรม เจ้าอุปราชพุทธวงศ์ผู้มีอำนาจในขณะนั้นได้รับความเห็นชอบจากเจ้านายชั้นผู้ใหญ่ทั้งในนครเชียงใหม่ นครลำปาง และนครลำพูน ให้ดำรงตำแหน่งเจ้าหลวงองค์ที่ 4 แห่งนครเชียงใหม่ จึงเท่ากับว่าเป็นประธานของเจ้านายประเทศราชล้านนากลุ่มตะวันตกทั้งสามเมือง

เจ้าหลวงพุทธวงศ์เป็นเจ้าหลวงเชียงใหม่ที่มีได้เป็นพี่น้องสายตรงของ “เจ้าเจ็ดตน” คือไม่ใช่โอรสของเจ้าฟ้าชายแก้ว หากแต่เป็นบุตรของนายพ่อเรือนผู้เป็นอนุชาของเจ้าฟ้าชายแก้ว อย่างไรก็ตามก็มิใช่ว่าทรงได้เป็นเจ้าหลวงเพราะเป็น “ลูกพี่ลูกน้อง” ของอดีตเจ้าหลวงองค์ที่ 1-3 และสืบสายตระกูลมาจากพระยาสุลวภาไชยสงคราม ปฐมวงศ์แห่งราชวงศ์ทิพย์จักราธิวงศ์-เชื้อเจ้าเจ็ดตนเท่านั้น แต่เป็นเพราะผลงานของเจ้าพุทธวงศ์ปรากฏสืบเนื่องมาตั้งแต่ครั้งรัชกาลเจ้าหลวงกาวิละ เจ้าหลวงองค์แรกของนครเชียงใหม่ในยุคประเทศราชของสยาม

ในครั้งนี้อาณาจักรกรุงเทพฯ มิได้เข้าแทรกแซงการสืบทอดอำนาจโดยปล่อยให้เจ้านายนครเชียงใหม่ นครลำปาง และนครลำพูน จัดการเป็นการภายใน ต่อมาเมื่อมีมติตั้งเจ้าอุปราชพุทธวงษ์เป็นเจ้าหลวงองค์ใหม่จึงมีใบบอกไปยังกรุงเทพฯ เพื่อขอรับพระราชทานโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งอย่างเป็นทางการปรากฏในตำแหน่ง “พระยาภาควรรณาธิประราชวชิรปราการ”¹ และตั้งเจ้ามหาวงษ์ (โอรสเจ้าหลวงธรรมลังกา) เป็นอุปราช พร้อมทั้งเจ้าน้อยมหาพรหม (โอรสเจ้าหลวงคำฝั้น) ดำรงตำแหน่งเจ้าราชวงศ์ในคราวเดียวกัน ส่วนเจ้านครลำปางและเจ้านครลำพูนมิได้รับพระราชทานให้มาครองนครเชียงใหม่ ซึ่งต่อมาทั้งสององค์ก็ถึงแก่พิราลัยไล่เลี่ยกันคือพระเจ้านครลำปางถึงแก่พิราลัยใน พ.ศ. 2368/2369² ส่วนพระเจ้านครลำพูนก็ถึงแก่พิราลัยใน พ.ศ. 2371/2372³

สยาม

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ขึ้นครองราชย์สมบัติ (พ.ศ. 2367 – 2394) พระองค์ทรงมีพระบรมราชโองบายปกครองประเทศราชล้านนาด้วยการให้อิสระแต่ต้องอยู่ในขอบเขตที่ราชสำนักสยามกำหนด ทั้งนี้เพราะการฟื้นฟูเมืองอย่างต่อเนื่องของประเทศราชล้านนา อย่างเช่น นครเชียงใหม่อาจกลายเป็นปัญหาของสยามได้ ดังนั้นจึงทรงต้องควบคุมอย่างใกล้ชิด นอกจากนี้ อังกฤษที่เข้าไปอยู่ในพม่าและมีชายเขตติดต่อกับล้านนาก็เป็นปัญหาที่สยามไม่อาจมองข้ามไปได้

จะเห็นได้ว่ารัชกาลเจ้าหลวงพุทธวงษ์เริ่มต้นขึ้นหลังจากพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวขึ้นครองราชย์เพียงไม่นานน่าจะเป็นเพราะเหตุนี้ทำให้ยังมีได้มีอำนาจแทรกแซงการแต่งตั้งเจ้าหลวงองค์ใหม่ แต่หลังจากนั้นในรัชกาลนี้ได้ปรากฏการเริ่มเปลี่ยนแปลงด้านความคิดและนโยบายกับต่างประเทศหลายประการ ที่สำคัญคือเกิดขึ้นเนื่องจากชนชั้นนำเกรงอำนาจของอังกฤษที่ชนะสงครามกับพม่าและจีน

ในช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 ราชสำนักสยามเริ่มหันมาสนใจหาข้อมูลเกี่ยวกับอังกฤษ ตกใจกับเรื่องที่เกิดขึ้นกับพม่าศัตรูสำคัญของสยามซึ่งพ่ายแพ้แก่อังกฤษ ใน พ.ศ. 2369 และตระหนักถึงภัยคุกคามรูปแบบใหม่จากจักรวรรดินิยมตะวันตกอันเนื่องมาจากชัยชนะของอังกฤษเหนือจีนในสงครามฝิ่น พ.ศ. 2383 ตลอดจนการแพร่หลายของวิทยาการความรู้สมัยใหม่

¹พระยาประกาศกิจกรจักร์, พงศาวดารโยนก, พิมพ์ครั้งที่ 6 (กรุงเทพฯ : แพร่พิทยา, 2515), 484.

²อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ เดวิด เค. วัลยาจ, ผู้บิรวรด, ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่, พิมพ์ครั้งที่ 2 (เชียงใหม่ : ซิลค์เวอร์มบุคส์, 2547), 208.

³พระยาประกาศกิจกรจักร์, พงศาวดารโยนก, 485.

ของชาวตะวันตก⁴ เมื่อรวมถึงท่าที่ที่อังกฤษคุกคามไทรบุรีประเทศราชบนคาบสมุทรมลายูของสยามยิ่งทำให้ราชสำนักเห็นอังกฤษเป็นภัยร้ายที่เข้ามาแทนที่พม่า การดำเนินการที่เกี่ยวข้องกับอังกฤษจึงต้องทำอย่างระมัดระวังและอยู่ภายใต้ความควบคุมของสยามเท่านั้น

พม่า

พม่าทำสงครามอังกฤษ-พม่า ครั้งแรก⁵ ระหว่าง พ.ศ. 2367 - 2369 สงครามครั้งใหญ่เกิดขึ้นใน พ.ศ. 2368 อังกฤษยึดได้เมืองย่างกุ้ง เมืองแปร (ปรอน) ไปถึงตำบลยันดาโบห่างจากกรุงอังวะเพียง 50 ไมล์⁶ ส่งผลให้พม่าต้องลงนามในสนธิสัญญายันดาโบ ใน พ.ศ. 2369⁷

สนธิสัญญานี้ทำให้ราชสำนักพม่าของพระเจ้าจักรกกายแมง (พะคยีดอ) ต้องสูญเสียมณฑลใหญ่บนชายฝั่งทะเลที่สำคัญของพม่า 2 ใน 3 แห่ง คือ แคว้นยะไข่ (Arakan) และตะนาวศรี (Tanasserim) ส่วนตอนล่างที่พะโค (หงสาวดี) พะสิม ย่างกุ้ง ปากแม่น้ำอิระวดี เรื่อยไปจนถึงเมืองมะละมะฝั่งตะวันตกของปากแม่น้ำสาละวิน ยังคงอยู่ในอำนาจพม่า⁸ (จนกระทั่งก่อนสงครามอังกฤษ - พม่า ครั้งที่ 2) เนื่องจากพม่าได้รับคืนมาจากอังกฤษ⁹ ส่วนเมืองมะละหม่าง (Moulmein) ฝั่งตะวันออกของปากแม่น้ำสาละวิน กลายเป็นท่าเรือสำคัญของตะนาวศรีในความคิดครอบครองของอังกฤษ ดังนั้นพระเจ้าจักรกกายแมงจึงเหลืออำนาจอยู่เพียงพม่าตอนบน (Upper Burma) ในเขตพม่าแท้ และด้านตะวันออกที่ราชสำนักพม่ายังมีอำนาจทางการเมืองเหนือเจ้าฟ้าไทใหญ่ในกลุ่มรัฐฉาน

⁴ วิไลเลขา ดาวรรณสาร, *ชนชั้นนำไทยกับการรับวัฒนธรรมตะวันตก* (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2545), 26.

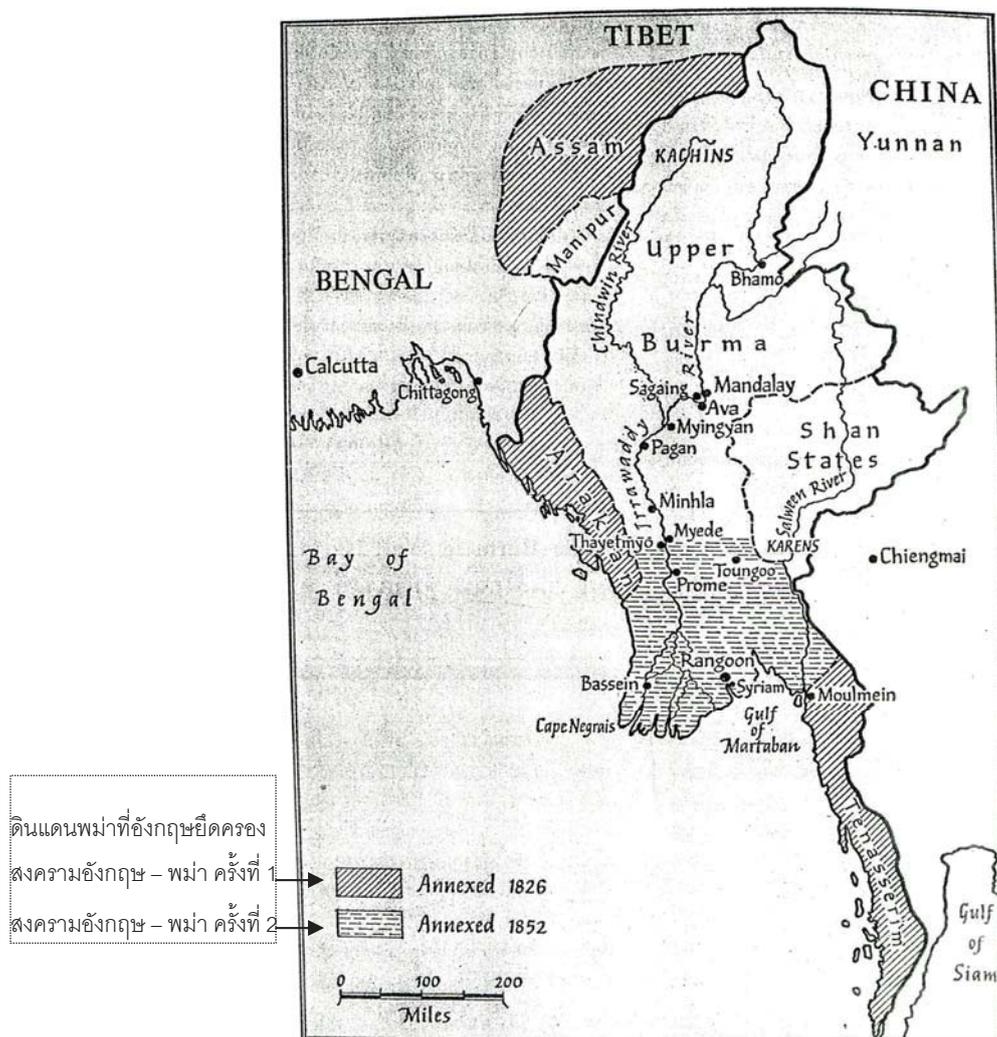
⁵ รายละเอียดของสงครามอังกฤษ-พม่า ครั้งแรก (พ.ศ. 2367 - 2369) และสนธิสัญญายันดาโบ ในหม่อมทินอ่อง, *ประวัติศาสตร์พม่า*, แปลโดย เพ็ชรี สุมิตร, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2551) ซึ่งนำเสนอประวัติศาสตร์พม่าจากนักประวัติศาสตร์ชาตินิยมพม่า และ ดี.จี.อี. ฮอลล์, *ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ สุวรรณภูมิ-อุษาคเนย์ภาคพิศดาร เล่ม 2* ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, บรรณาธิการ, (กรุงเทพฯ : พิมพ์ครั้งที่ 3, มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2549) ที่ให้ข้อมูลในแบบของนักประวัติศาสตร์อังกฤษที่มีมุมมองตรงข้ามกับหม่อมทินอ่อง

⁶ หม่อมทินอ่อง, *ประวัติศาสตร์พม่า*, แปลโดย เพ็ชรี สุมิตร, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2551), 216.

⁷ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, *สังเขปประวัติศาสตร์พม่า* (กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2525) 30.

⁸ เรื่องเดียวกัน.

⁹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี, *พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3*, 11.

รูปที่ 8 แผนที่ดินแดนที่พม่าสูญเสียไปในสงครามอังกฤษ - พม่า ครั้งที่ 1 ตามสนธิสัญญาอันดาโบ พ.ศ. 2369 และสงครามอังกฤษ - พม่า ครั้งที่ 2 พ.ศ. 2395

ที่มา : สารานุกรมประวัติศาสตร์สากลสมัยใหม่ : เอเชีย เล่ม 1 อักษร A-B ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, (กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตยสถาน, 2539), 165.

ผลจากสงครามกับอังกฤษนั่นเองที่ทำให้พม่าเลือกใช้วิธีการที่นุ่มนวลขึ้นและใช้การเจรจาทางการทูตแทนการส่งกองทัพไปรบอย่างแต่ก่อนเพื่อรักษาอำนาจอของตนในดินแดนที่เหลือไว้ โดยมีเจ้าเมืองไทใหญ่บางเมืองเป็นตัวกลางของการดำเนินการ แต่มุมมองของราชสำนักพม่าต่อนครเชียงใหม่ก็ยังมีได้อยู่ในสถานะที่เท่าเทียม เพราะพม่ายังเห็นว่านครเชียงใหม่เป็นอดีตประเทศราชของตน แม้จะมีได้อยู่ในอำนาจอของพม่าแต่ก็เพียงเปลี่ยนเป็นประเทศราชของสยามดังจะเห็นการติดต่อระหว่างราชสำนักพม่ากับราชสำนักเชียงใหม่ครั้งสำคัญระหว่างพระเจ้ามินดงกับเจ้าหลวงกาวิโลรสสุริยวงษ์ ว่าใช้วิธีการติดต่อผ่านเจ้าเมืองนายซึ่งเป็นเมืองไทใหญ่เมืองหนึ่งในรัฐฉานตะวันออก มีการส่งช้างจากเจ้าหลวงเชียงใหม่ผ่านเจ้าเมืองนายไปยังราชสำนักพม่า

จากนั้นพระเจ้ามินดงจึงพระราชทานทรัพย์สินมีค่าเป็นการตอบแทนแก่เจ้าหลวงเชียงใหม่ จากกรณีดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่าฝ่ายพม่าพึงพอใจอย่างยิ่งที่ตนเองได้รับยกย่องจากเจ้าหลวงเชียงใหม่ด้วยการถวายช้างเพราะเป็นการแสดงออกว่าสถานะกษัตริย์พม่าเหนือกว่าเจ้าหลวงเชียงใหม่

รูปที่ 9 เจ้าหลวงพุทธวงศ์ เจ้าหลวงนครเชียงใหม่องค์ที่ 4

ที่มา : วงศ์ศักดิ์ ณ เชียงใหม่, บรรณาธิการ, **เจ้าหลวงเชียงใหม่** (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้ง, 2539), 89.

1.1 นครเชียงใหม่ในรัชกาลเจ้าหลวงพุทธวงศ์

ในช่วงเวลาสองทศวรรษของนครเชียงใหม่ที่ปกครองโดยเจ้าหลวงพุทธวงศ์ถูกเรียกว่าเป็นรัชกาล “เจ้าหลวงแผ่นดินเย็น”¹⁰ เนื่องจากไม่ต้องเผชิญภาวะสงครามกับพม่าดังเช่นอดีต ประการสำคัญเป็นเพราะพม่าประสบปัญหาสืบเนื่องจากสงครามอังกฤษ-พม่า ครั้งที่ 1

อังกฤษได้แสดงแสนยานุภาพปราบกองทัพของพม่า เริ่มจากกองทัพเรือของอังกฤษตีขึ้นไปถึงเมืองย่างกุ้ง เมืองแปร (ปรอน) ตั้งแต่เดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2367¹¹ ในช่วงระหว่างที่อังกฤษทำสงครามอยู่ในพม่า พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงกับทรงพระราชดำริว่า

¹⁰สาเหตุที่รัชกาลของเจ้าหลวงพุทธวงศ์อดีตเจ้าหลวงองค์ที่ 4 ของนครเชียงใหม่ได้รับการขนานนามว่าเป็นรัชกาล “เจ้าหลวงแผ่นดินเย็น” เพราะไม่ต้องเผชิญกับภาวะคับขันจากปัญหาความขัดแย้งภายในและการรุกรานจากข้าศึกศัตรูภายนอก จะมีก็เพียงเหตุรบพุ่งระหว่างบ้านเมืองนอกพระราชอาณาเขต เช่นไทใหญ่ในรัฐฉานทางเหนือและตะวันตกเฉียงเหนือของเชียงใหม่ ส่งผลพัวพันมาถึงสยามบ้าง เพราะเป็นการปฏิบัติการของนครเชียงใหม่และลำพูน ใน พ.ศ. 2381 ครั้งนั้นกองทัพเชียงใหม่และลำพูนเข้าไปยังเมืองสาต เมืองทวน เมืองงู เพื่อขับไล่พวกเงี้ยวหรือไทใหญ่จากเมืองนายที่บุกรุกเข้าไปยังดินแดนเหล่านี้ที่เชียงใหม่ครอบครองมาตั้งแต่ยุคเก็บผักใส่ซ้า เก็บข้าวใส่เมือง

¹¹เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี, **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3**, พิมพ์ครั้งที่ 6 (กรุงเทพฯ : กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2538), 4.

“จะต้องให้มีกองทัพไปซัดดาทัพพม่าราชการอยู่ จึงจะได้รู้เหตุว่าการศึกชาวต่างประเทศจะผันแปรประการใด”¹² การสงครามระหว่างพม่ากับอังกฤษนั้นยืดเยื้อมาจนถึงปลาย พ.ศ. 2368 ก็ยังรบกันอยู่ อังกฤษได้เขตแดนพม่าฝ่ายใต้ทั้งสิ้นถึงเมืองแปรห่างจากเมืองอังวะใช้เวลาเดินทาง 1 วัน ส่วนกองทัพพม่าที่มาทางเหนือจากดินแดนของอังกฤษในอินเดียก็ถูกรบจนยึดเมืองยะไซ มณีปุระ อัสสัม กระทั่งในที่สุดพม่าจึงยอมแพ้ ทำให้ทั้งนครเชียงใหม่และสยามคลายความกังวลลงไปได้มาก

ด้วยเหตุที่พม่าถูกอังกฤษเรียกร้องให้ชดใช้ค่าปฏิกรรมสงครามเป็นเงินรูปีซึ่งมีมูลค่าสูงถึง 1 ล้านปอนด์ แบ่งชำระเป็น 4 งวด ทำให้ราชสำนักต้องระดมทรัพย์เงินจากพระคลังและเมืองประเทศราชทั้งหลาย ผลของสงครามยังกระทบกระเทือนเกียรติภูมิของกษัตริย์พม่าต่อบรรดาประเทศราชที่ยังหลงเหลืออยู่ กษัตริย์พม่าเคยมีสถานะเป็นถึงจักรพรรดิราชผู้ปกครองประเทศราช นานา ความพ่ายแพ้ครั้งนี้ทำให้พระเจ้าจังกายเมงทรงเศร้าโศกเสียพระทัยจนเสียพระสติ กระนั้น ดี.อี.จี. ฮอลล์ ก็ยังกล่าวว่า “ความทุกข์ที่พม่าได้รับจากการเสียหน้าอย่างแรงครั้งนี้ไม่ได้ทำให้พม่ายโสน้อยลงกลับทำให้ยิ่งจองหองมากขึ้น พม่ายังไม่รับรู้โลกภายนอกแม้แต่เรื่องง่ายๆ มีหน้าข้ายังไม่ยอมเรียนรู้อีกด้วย”¹³

ความพ่ายแพ้ของพม่าสร้างความมั่นใจให้แก่ราชสำนักเชียงใหม่โดยเฉพาะต่อเจ้าหลวงพุทธวงศ์ซึ่งกรำศึกกับพม่ามาตั้งแต่รัชกาลเจ้าหลวงกาวิละ อิทธิพลของพม่ากำลังห่างไกลจากเชียงใหม่ออกไป เป็นการตัดโอกาสไม่ให้พม่ากลับมาใช้กำลังทหารเพื่อสถาปนาอำนาจในล้านนาได้อีกต่อไปเพราะเส้นทางเดินทัพผ่านรัฐมอญทางตะนาวศรีเพื่อจะมาโจมตีล้านนาหรือลงไปสยามถูกอังกฤษยึดครองไปเสียแล้ว ยังเหลืออยู่เพียงเส้นทางที่ต้องผ่านรัฐไทใหญ่บนที่ราบสูงฉาน ฉะนั้นตราบที่ราชสำนักเชียงใหม่ยังยึดมั่นอยู่ภายใต้ร่มพระบรมโพธิสมภารของกษัตริย์สยามซึ่งกำลังเรื่องอำนาจ (สวนทางกับกษัตริย์พม่าที่กลายเป็นอดีตมหาอำนาจ) ตราบนั้นโอกาสที่พม่าจะชิงเอาเชียงใหม่กลับไปก็ไม่สามารถเป็นไปได้ นอกเสียจากว่าพม่าทำให้เชียงใหม่กับสยาม “แตกคอ” กันเอง ดังที่เคยเพียรพยายามทำมาตั้งแต่รัชกาลพระเจ้าปดุง

ปลาย พ.ศ. 2374 พระเจ้าจังกายเมงทรงเริ่มเสียพระสติ กลายเป็นบุคคลไร้ความสามารถ พระราชอำนาจทั้งหมดค่อยๆ ตกไปอยู่กับพระมเหสีฝ่ายขวาและอนุชาของพระนาง

¹²เรื่องเดียวกัน.

¹³ดี.อี.จี. ฮอลล์, ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ : สุวรรณภูมิ-อุษาคเนย์ภาคพิสดาร เล่ม 2, ชาณวิทย์ เกษตรศิริ, บรรณาธิการ, พิมพ์ครั้งที่ 3, (กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2549), 570.

จนในที่สุดเสนาบดีจึงสนับสนุนให้เจ้าชายแสรกแมง (สาร์วดี) พระอนุชาของพระเจ้าจ๊กกายแมงขึ้นครองบัลลังก์พม่า และนั่นคือจุดเริ่มต้นของความวุ่นวายภายในพม่า สิ่งสำคัญคือกษัตริย์พระองค์ใหม่ไม่รับรองสนธิสัญญาอันดาโบ แต่หันมาสะสมและซื้อหาอาวุธปืนเพื่อเตรียมทำสงครามฟื้นฟูอำนาจของตนในพม่าตอนล่างและมีเป้าหมายสูงสุดคือขับไล่อังกฤษออกไปจากพม่า

ในช่วงเวลานี้พม่าเหลือเพียงรัฐไทใหญ่ในกลุ่มรัฐฉาน และอำนาจของพม่าก็เบาบางลงมาก ในขณะที่ล้านนากลับเริ่มแผ่อิทธิพลเข้าไปในบ้านเมืองเหล่านั้นเช่นกัน

ในช่วงเวลาหลังเสร็จสิ้นสงครามอังกฤษ-พม่า ครั้งแรก ความสัมพันธ์ระหว่างราชสำนักที่กรุงอังวะกับหัวเมืองประเทศราชในแถบลุ่มแม่น้ำสาละวิน (แม่น้ำคอง) ดำเนินไปในรูปแบบผลประโยชน์ต่างตอบแทน พระเจ้าอังวะทรงรับรองสถานะของเจ้าผู้ครองนครทั้งหลาย ส่วนเจ้าผู้ครองนครเหล่านั้นก็มีหน้าที่เรียกเก็บภาษีจากราษฎรของตนเพื่อส่งให้กับราชสำนัก ดังนั้นพม่าในช่วงพ่ายแพ้สงครามจึงต้องการเพียงรักษาสถานะเจ้าอธิราชของตนและการได้รับส่วย สินค้าจากเจ้าประเทศราชเพื่อนำไปแลกเปลี่ยนเป็นเงินชดใช้ค่าปฏิกรรมสงคราม รูปแบบดังกล่าวก่อให้เกิดความรู้สึกต่อต้านพม่าในหมู่ราษฎร

เมืองในรัฐเล็ก รัฐน้อยบริเวณสองฟากฝั่งแม่น้ำสาละวินเรื่อยมาจนถึงสองฟากฝั่งแม่น้ำโขงในสิบสองพันนา บ้างก็ดำรงตนอยู่อย่างอิสระ แต่เนื่องจากอยู่ในเขตที่พม่า ล้านนา และยูนนาน พยายามแผ่อำนาจเข้าครอบครอง จึงจำเป็นต้อง “เลือก”ว่าจะอยู่กับฝ่ายใดหรือมิฉะนั้นก็เลือกส่งบรรณาการให้กับทั้งสองฝ่าย เป็น “เมืองสองฝ่ายฟ้า” หรือบางช่วงเลือกเป็นข้าของทั้งสามฝ่าย กลายเป็น “เมืองสามฝ่ายฟ้า” ก็มี

แม้เมื่อครั้งรัชกาลเจ้าหลวงกาวิละ ล้านนาสามารถสถาปนาอำนาจและอิทธิพลเหนือรัฐไทใหญ่ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำสาละวินได้ในช่วงเวลาหนึ่งก็ยังไม่เน้นรูปแบบของการสวามิภักดิ์ เทครัวราษฎรตลอดจนเจ้านายข้าราชการลงมาเชียงใหม่แล้วปล่อยให้เมืองร้าง มีบ้างที่เป็นเมืองตั้งอยู่ห่างไกลจำเป็นต้องสอดส่องความเคลื่อนไหวของพม่าตามแนวพรมแดนก็ได้รับพระมหากรุณาธิคุณจากกษัตริย์สยามโปรดเกล้าฯ พระราชทานให้เจ้าเมืองกลับไปครองเมืองดั้งเดิมเป็นข้าขอบขัณฑสีมาถวายบรรณาการในฐานะประเทศราช

ในบางเวลาผู้ที่เคยยอมอยู่ใต้อำนาจกลับแปรพักตร์จากเชียงใหม่ที่ควบคุมหัวเมืองให้สยามพยายามตั้งตนเป็นอิสระ ยกตัวอย่าง เจ้ามหาชานาน อนุชาของเจ้าศิริชัยโชติสารัมภะ ผู้ปกครองเมืองเชียงตุง

หลังจาก พ.ศ. 2347 พม่าถูกกองทัพของนครเชียงใหม่และหัวเมืองประเทศราช ล้านนาขับไล่ออกจากเชียงแสนได้สำเร็จ เจ้าหลวงกาวิละส่งเจ้าอุปราชธรรมลังกาไปเกลี้ยกล่อม

เจ้าฟ้าเชียงตุง ใน พ.ศ. 2350 เจ้าฟ้าเชียงตุงเกรงอำนาจของกองทัพเจ้าอุปราชธรรมลังกา ในที่สุดจึงยอมสวามิภักดิ์และ เทร่จากเมืองเชียงตุงเข้าไปอยู่ในนครเชียงใหม่ ในขณะที่เจ้ามหายานานซึ่งครองเมืองยางไม่ยอมทำตาม ด้วยเหตุผลว่าเกรงจะสิ้นชาติสิ้นเผ่าพันธุ์ไป¹⁴ ภายหลังเจ้ามหายานานจึงเข้าครองเมือง เชียงตุงและในที่สุดก็ขอเป็นประเทศราชขึ้นต่อราชสำนักพม่า กรณีของมหายานานเชียงตุงสะท้อนให้เห็นปัญหาของบ้านเมืองที่อยู่สุดปลายพระราชอำนาจของกษัตริย์พม่าและสยามที่มักจะมีเหตุการณ์ขยายอำนาจไปทับซ้อนบริเวณแหล่งอำนาจกัน

กล่าวได้ว่าโอกาสของเชียงใหม่ในการขยายอำนาจทางการเมืองเกิดจากสภาพบ้านเมืองที่ไม่มั่นคงและเหตุวิวาทระหว่างเจ้าเมือง จาก พ.ศ. 2325 – 2381 ราชสำนักเชียงใหม่ต้องยกทัพออกไปรณรงค์ตีบ้านเล็กเมืองน้อย ทั้งข้ามไปทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำสาละวินและรุกเข้าไปในสิบสองพันนามีจำนวนถึง 31 ครั้ง แสดงให้เห็นว่าบริเวณพรมแดนระหว่างล้านนาและพม่าอยู่ในสภาพวุ่นวายมาโดยตลอด¹⁵ การกระทำของเชียงใหม่ที่กวาดต้อนผู้คนชาวไทใหญ่ตลอดจนกะเหรี่ยงให้เข้ามาตั้งถิ่นฐานในเชียงใหม่และเมืองสำคัญอื่นๆ ก็ถูกตอบโต้โดยรัฐไทใหญ่และกะเหรี่ยงที่พม่าสนับสนุนดังจะเห็นการยกกำลังเข้าปล้นกวาดต้อนเอาผู้คนจากบริเวณชายขอบอิทธิพลเชียงใหม่ไปหลายครั้งเช่นกัน

ด้วยเหตุนี้จึงทำให้พม่ายังคงมีความพยายามรักษาสถานะของตนในกลุ่มรัฐไทใหญ่ในที่ราบสูงฉานเอาไว้ และส่งขุนนางจากพม่ามายังราชสำนักเชียงใหม่ ทำนองว่าสร้างไมตรี แต่เชียงใหม่ก็ได้คัดลอกตามทำที่ดังกล่าว หากการสิ่งใดจะก่อให้เกิดปัญหากับราชสำนักที่กรุงเทพฯ ราชสำนักเชียงใหม่จะแจ้งให้สยามรับรู้ทุกครั้งไป เว้นแต่เรื่องการค้า

สยามเองก็ได้อาศัยช่วงที่พม่าอ่อนแอรุกคืบเข้าไปยังดินแดนที่ตนเคยมีอำนาจและได้รับบรรณาการ ซึ่งทับซ้อนกับพม่าเช่นกัน

ด้วยเหตุนี้พม่าจึงกลายเป็นฝ่ายตั้งรับ และเป็นฝ่ายสนับสนุนเจ้าประเทศราชที่ต่อสู้กับการแผ่อำนาจของสยาม ราชสำนักสยามจึงผลักดันให้เชียงใหม่เป็นฐานกำลังสำคัญของการ

¹⁴Sao Saimong Mangrai, *The Padaeng Chronicle and the Jengtung State Chronicle Translated* (Ann Arbor : University of Michigan, 1981), 259. อ้างถึงใน รัตนามรณิ เศรษฐกุล, "ประวัติศาสตร์เมืองเชียงตุง" ใน *เรื่องเมืองเชียงตุง*, อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ นฤมล เรืองรังษี, บรรณาธิการ, พิมพ์ครั้งที่ 2, (เชียงใหม่ : สุวิวงศ์บุ๊คเซ็นเตอร์, 2538), 39.

¹⁵วินัย พงศ์ศรีเพียร, "เอกสารลำดับที่ 32 จดหมายเหตุร้ายเอกโทมัส ลาวนด์ส์ (Captain Thomas Lowndes) เกี่ยวกับนครเชียงใหม่ใน ค.ศ. 1871/พ.ศ. 2414" ใน 100 *เอกสารสำคัญ : สรรพสาระประวัติศาสตร์ไทย ลำดับที่ 5 (จารึก เอกสารตะวันตก และวรรณคดี)* (กรุงเทพฯ : โครงการวิจัย 100 เอกสารสำคัญเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไทย ในความสนับสนุนของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2553), 59.

แผ่อิทธิพลสยามขึ้นไปทางตอนเหนือในแถบลุ่มแม่น้ำสาละวินตลอดมาทางทิศตะวันออกในลุ่มแม่น้ำโขง

แสนยานุภาพของกำปั่นรบอังกฤษและปืนใหญ่สมัยใหม่ทำให้พม่าซึ่งเป็นอิริราชศัตรูของสยาม และเป็นภัยคุกคามนครเชียงใหม่มาตลอด เสียหายอย่างหนัก จึงเป็นนิมิตรหมายอันดีต่อสยามที่อังกฤษช่วยให้ “ประตูบ้าน” ทางทิศตะวันตกมั่นคงขึ้น เนื่องจากอังกฤษแสดงเจตจำนงในช่วงดังกล่าวว่าต้องการเป็นมิตรและทำการค้ากับราชสำนักสยามเป็นหลัก นอกจากนี้ที่อังกฤษได้เข้าครอบครองแคว้นตะนาวศรีซึ่งเป็นบ้านเมืองของบรรดาศัตรูทั้งหลายที่อยู่ติดกับดินแดนของนครเชียงใหม่ อังกฤษก็ได้แสดงท่าทีว่าจะเป็นภัยคุกคาม

ความปลอดภัยทางด้านตะวันตกส่งผลให้พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมุ่งแก้ปัญหาความกระด้างกระเดื่องของประเทศราชทางด้านตะวันออกที่เริ่มทำทลายอำนาจพระองค์ โดยเฉพาะเวียงจันทน์และเขมร ตลอดจนการขยายอำนาจของกษัตริย์เวียดนามที่ประกาศตนเป็นจักรพรรดิเข้าแทรกแซงการเมืองภายในของเวียงจันทน์และเขมรเสียเอง

ความสัมพันธ์ระหว่างนครเชียงใหม่กับสยามก็แน่นแฟ้นมากยิ่งขึ้นเป็นลำดับ “ไม่มีเหตุเปลี่ยนแปลงอันใดที่สำคัญ ไม่เหมือนกับความยุ่งยากในหัวเมืองลาวด้านตะวันออก... เมืองขึ้นลาวด้านตะวันตก¹⁶ทั้งหลายยังคงมีเอกราชเป็นของตนเอง เพียงแต่ต้องส่งเครื่องราชบรรณาการมายังกรุงเทพฯ ตามธรรมเนียม ต้องจัดส่งกำลังทหารมาช่วยในโอกาสที่ได้รับการขอร้อง”¹⁷ ราชสำนักเชียงใหม่ยังได้ความดีความชอบจากการส่งกองทัพไปช่วยสยามปราบเวียงจันทน์เมื่อเจ้าอนุวงศ์ก่อกบฏ ใน พ.ศ. 2369 กระทั่ง พ.ศ. 2371 เวียงจันทน์ถูกสยามปราบปรามได้ราบคาบ และเจ้าอนุวงศ์ถูกส่งลงไปยังกรุงเทพฯ

ในช่วงเวลาดังกล่าวสถานการณ์ของนครเชียงใหม่ นครลำปาง และนครลำพูน เป็นปกติดี เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มิได้แทรกแซงการแต่งตั้ง เจ้าชั้นห้าใบปกครองแต่ละเมือง และเห็นชอบตามที่เสนอมานำ นายเหล่านั้นก็เดินทางไปรับการโปรดเกล้าฯ แต่งตั้ง ครั้นเมื่อมีศุภอักษรจากกรุงเทพฯ แจ้งข่าวว่าเจ้าอนุวงศ์แห่งนครเวียงจันทน์เป็นกบฏ นำทัพกวาดต้อนผู้คนข้ามแม่น้ำโขงลงมาถึงที่เมืองนครราชสีมา ให้เจ้าเมืองประเทศราชส่งกองทัพไปสมทบ เจ้าหลวงเชียงใหม่จึงเกณฑ์กำลังพลไปตามที่แจ้งมา

¹⁶หมายถึงหัวเมืองประเทศราชล้านนา

¹⁷วอลเตอร์ เอฟ. เวลลา, แผ่นดินพระนั่งเกล้าฯ. พันเอกนิจ ทองโสภิต, ผู้แปล, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ : กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2530), 169.

เมื่อนครเชียงใหม่ไม่ต้องระดมสรรพกำลังป้องกันกองทัพพม่าลวงล้ำพระราชอาณาเขตทำให้กำลังพลสามารถเพาะปลูกพืชผลได้เพิ่มขึ้น ไพร่บ้านพลเมืองไม่ต้องล้มตายจากการตั้งรับทำศึกประกอบกับจำนวนประชากรซึ่งถูกทหารพม่าเข้ามาอยู่ในอำนาจได้เพิ่มจำนวนขึ้นทุกปี และการที่นครเชียงใหม่ส่งกองทัพขนาดย่อมไปตีบ้านเล็กเมืองน้อยก็ยังเพิ่มจำนวนประชากรอยู่เสมอ อาทิ “พ่ายหลังเจ้ามหาอุปราชาไปทัพเวียงจันทน์เจ้าแก้วเมืองมา เจ้าสุริยะ เจ้ามหาวงส์ ลูกเจ้าราชวงศ์ตนเก่า 3 ตนพี่น้องคุมพล 300 เดือน 8 ออก 5 ค่ำ วัน 3 สกราช 1189 ตัว ปีเมืองไค้ล (19 เมษายน 2370) ยกขึ้นไปตีเมืองเลง ปีได้ถอยลงมา”¹⁸

ในฐานะเจ้าอธิราชพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวแสดงพระราชประสงค์ว่าทรงต้องการดูแลและรักษาความสัมพันธ์กับประเทศราชล้านนาทางตอนเหนืออย่างใกล้ชิดมากยิ่งขึ้น ซึ่งแสดงให้เห็นว่าสยามต้องการสร้าง “บารมี” โดยอาศัยความสัมพันธ์อันดีต่อเจ้าประเทศราชล้านนา ดังจะเห็นได้ว่าช่วงเวลาดังกล่าวเมื่อเจ้านายล้านนาล้มป่วย ราชสำนักกรุงเทพฯ จะจัดส่งแพทย์และข้าหลวงพิเศษขึ้นไปช่วยดูแลรักษา พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปฏิบัติเช่นนี้มาตั้งแต่ปีแรกของการครองราชย์ ครั้งนั้นเจ้าพุทธวงศ์ยังดำรงตำแหน่งเจ้าอุปราชนครเชียงใหม่เป็นผู้แทนเจ้าหลวงคำฝั้น นำเจ้านายท้าวพระยาเสนาอำมาตย์ลงไปเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทพระเจ้าอยู่หัวพระองค์ใหม่ ต่อมาเมื่อไปบอกจากเชียงใหม่โดยเจ้าราชวงศ์เจ้าราชบุตร แจ้งว่าเจ้าหลวงคำฝั้นประชวร ความทราบถึงพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก็โปรดเกล้าฯ พระราชทานหมอลงขึ้นไปรักษา¹⁹

นอกจากนั้นเมื่อเจ้าหลวงหรือเจ้าขันห้าใบองค์ใดถึงแก่พิราลัยลง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวแห่งสยามทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานโกศ ศิลาเพลิง ตลอดจนสิ่งของในการบำเพ็ญกุศล ซึ่งการโปรดเกล้าฯ พระราชทานเครื่องประกอบยศและสิ่งของต่างๆ นั้นทรงปฏิบัติสืบทอดมาตั้งแต่ครั้งรัชกาลก่อน อย่างไรก็ตามก็ได้เกิดธรรมเนียมใหม่ขึ้นในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโดยเริ่มปฏิบัติต่อเจ้าประเทศราชล้านนาก่อน คือการส่งผู้แทนพระองค์ไปในการพระราชทานเพลิงพระศพ วอลเตอร์ เอฟ. เวลลา ผู้เขียนหนังสือ แผ่นดินพระนั่งเกล้าฯ ตั้งข้อสังเกตว่า “การปฏิบัติต่อเมืองขึ้นต่างๆ ของประเทศสยาม คือพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวไม่เคยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ส่งข้าราชการจากกรุงเทพฯ เป็นผู้แทนพระองค์ไปในการพระราชทานเพลิงศพเจ้าผู้ครองนครอื่นใดเลย นอกจากหัวเมืองลาวภาคตะวันตก

¹⁸ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ เดวิด เค. วัชยาจ, ผู้ปริวรรต, ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่, 211.

¹⁹ ดูรายละเอียดได้ในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ผูก 8, อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ เดวิด เค. วัชยาจ, ผู้ปริวรรต, ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่, 207.

เท่านั้น”²⁰ ซึ่งนอกจากเป็นไปเพื่อแสดงพระมหากรุณาธิคุณแล้วก็ยังเป็นโอกาสให้ข้าราชการสยาม ได้ขึ้นไปสอดส่องความเคลื่อนไหวภายในเมืองประเทศราชอีกทีหนึ่ง เนื่องจากในระหว่างทางที่ หมอฮยาและข้าหลวงพิเศษเดินทางไปและเดินทางกลับลงมายังกรุงเทพฯ ก็ยังได้แวะตามหัวเมือง ต่างๆ ราวทาง²¹

การปราบกบฏเจ้าอนุวงศ์เป็นตัวอย่างของการจัดการกับประเทศราชที่แข็งข้อ ทำให้ เจ้าหลวงเชียงใหม่ไม่พยายามกระทำการขัดพระทัยพระมหากษัตริย์สยาม อย่างไรก็ตามเมื่อรู้ว่า อังกฤษเข้ามามีบทบาทในดินแดนตะนาวศรีซึ่งอยู่ติดกับเขตแดนของล้านนาเจ้าหลวงเชียงใหม่ ก็ไม่อาจจะเลยที่จะติดต่ออังกฤษไปได้

นครเชียงใหม่ พร้อมทั้งนครลำปางและนครลำพูนจึงเล็งเห็นว่า ควรจะมีสัมพันธและ ติดตามข่าวสารของอังกฤษในตะนาวศรี เพราะนอกจากจะเป็นเพื่อนบ้านรายใหม่แล้วยังจะช่วยให้ ราชสำนักเชียงใหม่กำหนดทิศทางของตนได้แม่นยำขึ้น เนื่องจากสามารถไปมาหาสู่กันได้สะดวก นอกจากนี้ยังเป็นหน้าที่ของหัวเมืองประเทศราชที่จะต้องสืบข่าวให้กับสยามอีกทางหนึ่ง²²

อย่างไรก็ตามเมื่อการติดต่อระหว่างหัวเมืองประเทศราชล้านนากับอังกฤษต้องเป็นที่ รับรู้ของสยาม นครเชียงใหม่จึงตระหนักดีว่าความเคลื่อนไหวใดๆ ที่จะมีต่ออังกฤษจำเป็นต้อง ดำเนินไปด้วยความระมัดระวังไม่ก่อให้เกิดความแคลงใจแก่ราชสำนักกรุงเทพฯ และติดต่อกับ อังกฤษเฉพาะเรื่องการค้า

²⁰วอลเตอร์ เอฟ. เวลลา, แผ่นดินพระนั่งเกล้าฯ. พันเอกนิจ ทองโสภิต, ผู้แปล, 170.

²¹ตัวอย่างใน “คำให้การนายน้อยปิ่นตา เรื่องวงศ์สกุลพระยาเชียงใหม่ จ.ศ. 1203 (พ.ศ. 2384) และ “สารตราถึงเจ้าเมืองเชียงใหม่ เรื่องตอบรับเครื่องยศของนายหนานมหาเทพ ผู้ถึงแก่กรรม จ.ศ. 1204 (พ.ศ. 2385)” ใน จดหมายเหตุนครเชียงใหม่, (กรุงเทพฯ : สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, 2542), 52 - 54, 55 - 64.

²²ตัวอย่างการส่งขุนนางจากราชสำนักเชียงใหม่ไปยังมะละแหม่งของอังกฤษ แล้วมีข่าวแจ้งให้ราช สำนักที่กรุงเทพฯ ทราบเหตุการณ์ของทั้งเมืองมะละแหม่งและความเคลื่อนไหวของกษัตริย์พม่า เช่น การส่ง แสนนันทไชย ขนานไชยวงศ์ นายไพร่ สิบคน “ออกไปฟังราชการถึงเมืองหมอนเมียงอังกฤษ เจ้าเมืองหมอนเมียง (มะละแหม่ง) มีหนังสือบอกขอราชการให้แสนนันทไชย ขนานไชยวงศ์ถือกลับเข้ามาถึงข้าพเจ้าทั้งปวง... ใน หนังสือมีใจความว่าเจ้าอังวะมีไพร่พลแสนคนยกจากเมืองอังวะลงมาว่าจะลงมาเมืองย่างกุ้ง ... ในข่าวราชการ ลงมาปิดทองพระเจดีย์พระธาตุดุ๊ยย่างกุ้งบ้าง จะลงมาตีเอาเมืองหมอนเมียง (มะละแหม่ง) บ้าง ในข่าวราชการ สองข้อนี้จะเท็จจริงประการใดไม่แจ้ง ถ้าได้รู้ราชการแน่จริงมาประการใด จะมีหนังสือบอกมาต่อที่หลัง” โปรดดู รายละเอียดใน “ใบบอกเมืองเชียงใหม่ ว่าด้วยข่าวทางเมืองพม่า จ.ศ. 1203 (พ.ศ. 2384)” ใน จดหมายเหตุ นครเชียงใหม่, (กรุงเทพฯ : สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, 2542), 47 - 51.

อีกส่วนหนึ่งที่นครเชียงใหม่จำเป็นต้องดำเนินการอย่างระมัดระวังเป็นเพราะ ในระหว่างที่นครเชียงใหม่กำลังเฟื่องฟูอยู่นั้น นครน่านซึ่งเป็นประเทศราชล้านนาฝ่ายตะวันออกก็ เข้มแข็งและเติบโตขึ้นเช่นกัน นครน่านผืนนี้กำลังกับหลวงพระบางประเทศราชที่ภักดีกับสยาม มาตั้งแต่ต้นกรุงรัตนโกสินทร์ ทั้งน่านและหลวงพระบางต่างก็เป็นประเทศราชสำคัญที่มีผลงาน ความดีความชอบจากการขยายอำนาจกวาดต้อนผู้คนจากแถบลุ่มแม่น้ำสาละวินจรดลุ่มแม่น้ำโขง มาอยู่ในอำนาจของสยามเช่นเดียวกับนครเชียงใหม่ เมื่อตัดนครเวียงจันทน์ออกไปแล้วนคร เชียงใหม่จึงเหลือเพียงนครน่านและหลวงพระบางที่เป็นคู่แข่งในการขยายอิทธิพลในดินแดนทาง ตอนเหนือทั้งรัฐไทใหญ่ตลอดจนถึงเชียงรุ่งตามนโยบายของกรุงเทพฯ ผู้วิจัยสันนิษฐานว่านี่คือการ ช่างชิงความสำคัญรวมถึงแสดงความจงรักภักดีของตนในสายตาของราชสำนักสยาม

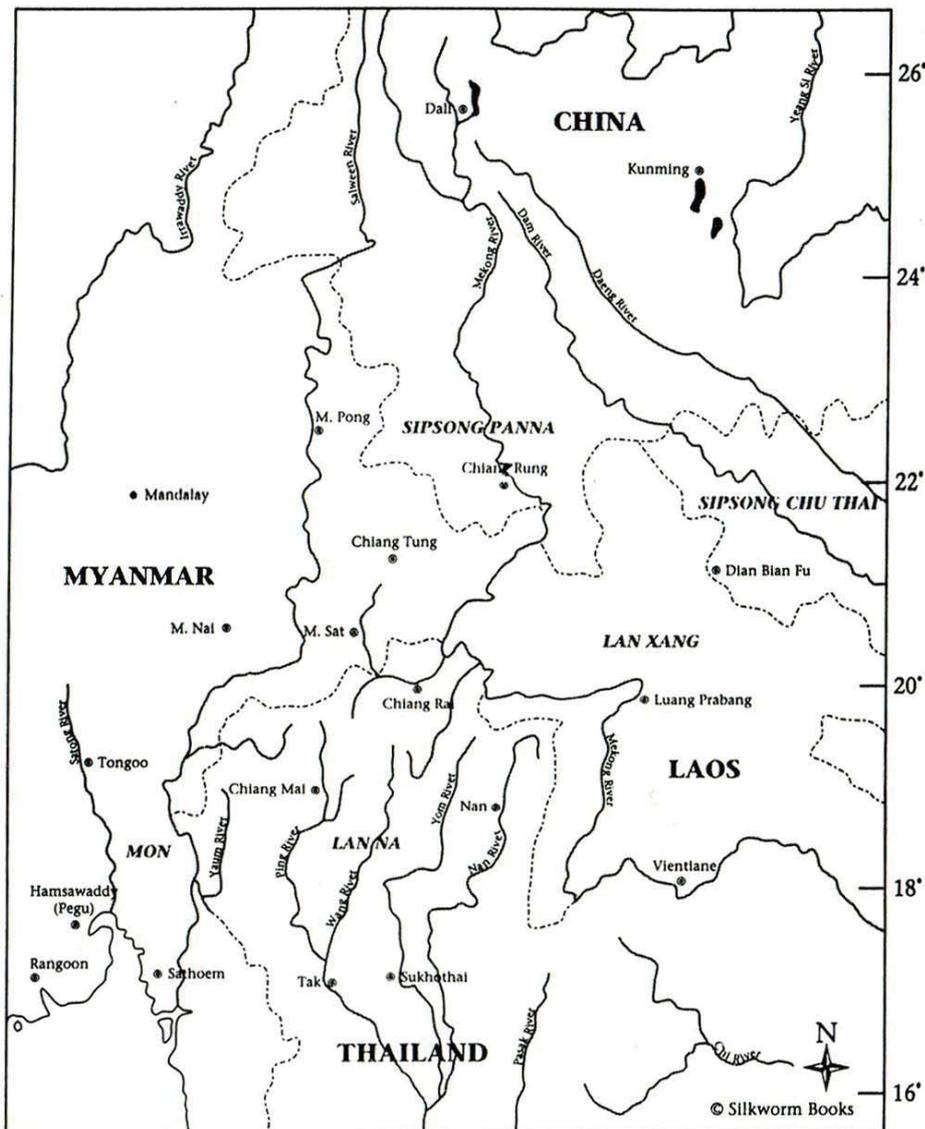
1.2 นครเชียงใหม่ในรัชกาลเจ้าหลวงพุทธวงศ์กับอังกฤษ

ระหว่างที่พม่ากำลังทำสงครามกับอังกฤษ ในสงครามฯ ครั้งแรกนั้น เจ้าหลวงคำฝั้น เจ้าหลวงองค์ที่ 3 ของนครเชียงใหม่เคยส่งผู้แทนถือสาสน์ไปยัง นายพล เซอร์ อาร์ชีบัลด์ แคมเบล (Gen. Sir Archibald Campbell) เพื่อแสดงเจตจำนงว่าขอมีสัมพันธไมตรี²³ ต่อมาในรัชกาล เจ้าหลวงพุทธวงศ์ (พ.ศ. 2368-2389) ช่วงต้นปี 2372 เจ้าบุรีรัตน์ซึ่งในเอกสารของนายแพทย์เดวิด ริชาร์ดสัน เรียกว่า “เจ้าหอแก้ว” เชียงใหม่ได้ให้ผู้แทนถือสารของพระองค์ไปยังมะละแหม่ง เพื่อ แสดงไมตรีกับอังกฤษที่ตะนาวศรีซึ่งเป็นเพื่อนบ้านใหม่ของล้านนา²⁴ ทำให้ แอนโทนี เมนยี (Anthony Maingy) ข้าหลวงอังกฤษประจำตะนาวศรีเห็นโอกาสว่าควรจะส่งผู้แทนชาวอังกฤษ เข้าไปทำความรู้จักกับเพื่อนบ้านเช่นกัน แต่ในครั้งแรกนั้นเนื่องจากเป็นสาสน์ของเจ้าบุรีรัตน์มิใช่ สาสน์ของเจ้าหลวงจึงได้รับคำตอบว่าเจ้าหลวง มีทรงทราบเรื่องดังกล่าวจึงไม่สามารถยินยอมให้ เจ้าหน้าที่เดินทางเข้ายังอาณาเขตของพระองค์ได้²⁵ แต่แล้วเมื่อถึงต้นเดือนธันวาคม พ.ศ. 2372 เจ้าหลวงพุทธวงศ์จึงส่งขุนนางถือสาสน์ในนามของเจ้าหลวงไปมอบแก่ข้าหลวงเมนยี ระบุว่า

²³David Richardson, Dr. David Richardson's Mission to Siam 1829 – 1839, ed. By Anthony Farrington (Bangkok : White Lotus, 2004), 1.

²⁴ธีระนา วีรเกียรติสุนทร, “เอกสารลำดับที่ 25 จดหมายของหมอเดวิด ริชาร์ดสัน : ภาพสะท้อน ความสัมพันธ์ระหว่างล้านนา อังกฤษ สยามและพม่า” ใน 100 เอกสารสำคัญสรรพยาระประวัติศาสตร์ไทย ลำดับที่ 3 (วรรณคดีและเอกสารตะวันตก) (กรุงเทพฯ : โครงการวิจัย 100 เอกสารสำคัญเกี่ยวกับ ประวัติศาสตร์ไทย ในความสนับสนุนของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2553), 164.

²⁵David Richardson, Dr. David Richardson's Mission to Siam 1829 – 1839, 1.

รูปที่ 10 แผนที่แสดงเขตอาณาจักรล้านนา และเพื่อนบ้าน คือ พม่า สิบสองพันนา ล้านช้าง และสยาม
ที่มา : Sarassawadee Ongsakul, *History of Lanna*, Translated by Chitraporn Tanratanakul,
(Chiang Mai : Silkworm Books, 2005), 12.

1.3 จุดประสงค์ที่อังกฤษติดต่อกับล้านนา

ข้าหลวงอังกฤษประจำตะนาวศรีทั้ง เอนโทนี เมนีย์ และถัดมา เอ็ดเวิร์ด บลันเดลล์ ล้วนเล็งเห็นว่าแม้ตะนาวศรีจะเป็นเขตที่ไม่อุดมสมบูรณ์ทางด้านทรัพยากรธรรมชาติและมีศักยภาพทางการเกษตรน้อยมาก²⁹ แต่เป็นเมืองท่าของเส้นทางการค้าข้ามภูมิภาคซึ่งเชื่อมระหว่าง

²⁹โฟลเกอร์ กราบาวสกี, "ล้านนา สิบสองพันนา และรัฐฉานในสายตาของชาวตะวันตก : จดหมายเหตุของ W.C. McLeod และ Dr. Richardson เกี่ยวกับการเดินทางเมื่อปี ค.ศ. 1836/37" ใน *ประวัติศาสตร์ปริทรรศน์*, 172.

อ่าวเบงกอลกับจีนตอนใต้ผ่านล้านนา รัฐฉานตะวันออกและสิบสองปันนา อังกฤษจึงต้องการฟื้นฟูเส้นทางการค้าสายดังกล่าวอย่างเร่งด่วน เพื่อพัฒนาและขยายเศรษฐกิจให้มีความมั่งคั่งและเพื่อให้ฐานะของเมืองตะนาวศรีมั่นคงยิ่งขึ้น นอกจากนี้อังกฤษยังต้องการโค-กระบือ จากล้านนาเพื่อใช้เป็นยุทธปัจจัยและเสบียงอาหารให้แก่กองทัพของตนเองอีกด้วย³⁰

ข้าหลวงเอนโทนี เมนยี จึงส่งนายแพทย์เดวิด ริชาร์ดสัน (Dr. David Richardson) และ ร้อยเอกวิลเลียม ซี. แม็กคลาวด์ (Captain William C. McLeod) เข้ามายังล้านนาหลายครั้ง โดยสรุปความประสงค์ของอังกฤษที่ต้องการจากการติดต่อกับล้านนานั้นก็เพื่อเป้าหมาย 2 ประการคือ 1. ต้องการค้าโคกระบือ และ 2. เปิดเส้นทางการค้าสายตะนาวศรี-ยูนนาน

นายแพทย์เดวิด ริชาร์ดสัน ออกเดินทางจากตะนาวศรีเข้ามายังล้านนาในเดือนธันวาคม พ.ศ. 2372 นับเป็นการเดินทางมาถึงของชาวตะวันตกคนแรกในรอบ 2 ศตวรรษนับตั้งแต่โทมัส ชามูเอล พ่อค้าบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษที่มาสำรวจตลาดและดำเนินธุรกิจขายผ้าในเมืองเชียงใหม่ เมื่อ พ.ศ. 2155 และถูกกวาดต้อนไปพร้อมกับชาวเชียงใหม่โดยกองทัพพม่าของพระเจ้าอเนกัณเฑาะหลูน (Anault hpet lun) หรือพระเจ้ามังทรา

ในรัชกาลเจ้าหลวงพุทธวงส์มีผู้แทนข้าหลวงอังกฤษประจำตะนาวศรี จำนวน 2 คน เดินทางเข้ามายังหัวเมืองประเทศราชล้านนา 5 ครั้ง เพื่อปฏิบัติหน้าที่สำคัญคือเจรจาความเมืองและปฏิบัติภารกิจในนามของข้าหลวงฯ นับเป็นการเปิดสัมพันธ์ไมตรี ตลอดจนฟื้นฟูเส้นทางการค้าระหว่างประเทศราชล้านนากับดินแดนตะนาวศรีของอังกฤษ คือ 1. นายแพทย์เดวิด ริชาร์ดสัน (Dr. David Richardson) 2. ร้อยเอกวิลเลียม ซี. แม็กคลาวด์ (Captain William C. McLeod)

นายแพทย์เดวิด ริชาร์ดสัน

นายแพทย์เดวิด ริชาร์ดสัน เดินทางมายังล้านนา 4 ครั้ง ครั้งที่ 1 ใน พ.ศ. 2373 เขาเดินทางถึงเมืองลำพูนในวันที่ 19 มกราคม พ.ศ. 2373 ได้เข้าเฝ้าเจ้าหลวงพุทธวงส์ในวันที่ 21 และอีกครั้งคือ 29 มกราคม พ.ศ. 2373 ที่เมืองลำพูน³¹ ในการเจรจาความเมืองครั้งนี้ นายแพทย์ ริชาร์ดสันกล่าวความรู้สึกส่วนตัวว่า “ข้าพเจ้า โชคดีมากและมีความยินดีเป็นอย่างยิ่งที่ได้เป็น

³⁰ ธิษณา วีรเกียรติสุนทร, “เอกสารลำดับที่ 25 จดหมายของหมอเดวิด ริชาร์ดสัน : ภาพสะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างล้านนา อังกฤษ สยามและพม่า” ใน 100 เอกสารสำคัญสรรพยาระประวัติศาสตร์ไทย ลำดับที่ 3 (วรรณคดีและเอกสารตะวันตก), 155.

³¹ เรื่องเดียวกัน, 165.

บุคคลแรกที่มาเปิดเส้นทางสายสัมพันธ์ไมตรีระหว่างอังกฤษกับล้านนา³² ซึ่งต่อมาได้ถูกขนานนามว่าเป็นการเปิดเส้นทางเศรษฐกิจ การค้า และมิตรภาพ หรือ Gold and Silver Road of Trade and Friendship ซึ่งนำความร่ำรวยและความรุ่งเรืองทางเศรษฐกิจมาสู่เมือง³³

จากนั้นจึงถวายสาส์นจากข้าหลวงเมเนยี ทูลความประสงค์ว่ารัฐบาลอังกฤษต้องการเจริญสัมพันธ์ไมตรีกับล้านนา และเปิดเส้นทางการค้าระหว่างตะนาวศรีกับล้านนา เพื่อพ่อค้าของทั้งสองฝ่ายจะได้ไปค้าขายในดินแดนของกันและกันได้โดยเสรี บรรณาการที่ถวายคือ ปืนคาบศิลา เสื้อที่ทำจากผ้าขนสัตว์ ผ้าคลุมไหล่ ผ้าเช็ดหน้าทำจากผ้าไหมและผ้าฝ้าย และสินค้าบางส่วนที่ผลิตจากโรงงานอุตสาหกรรมในอังกฤษ³⁴ เจ้าหลวงพุทธวงศ์ทรงตอบรับคำขอของอังกฤษเป็นอย่างดี ทั้งถามถึงความสัมพันธ์ระหว่างอังกฤษกับพม่าซึ่งเคยสู้รบกับล้านนามายาวนาน

ในการเข้าเฝ้าถวายสาส์น การเจรจาความเมืองเป็นไปด้วยไมตรีจิต นายแพทย์ ริชาร์ดสันสัมผัสได้จึงสอบถามถึงเหตุการณ์ที่ขุนนางล้านนากวาดต้อนชาวพม่ากลุ่มหนึ่ง จำนวน 30-40 ครอบครัว ซึ่งกำลังเดินทางไปมะละแหม่งพร้อมกับหนังสืออนุญาตผ่านทางที่ออกให้โดยข้าหลวงอังกฤษ³⁵ ขุนนางที่กระทำการดังกล่าวก็ได้แก้ต่างว่าไม่เคยเห็นเอกสาร แต่เมื่อฝ่ายอังกฤษยืนยันต่อเจ้าหลวงตลอดจนเจ้านายของทั้งเชียงใหม่และลำปางว่าเรื่องดังกล่าวเป็นเรื่องจริงและขอให้ทรงพิจารณาว่าคนเหล่านั้นได้แสดงหนังสือผ่านทางที่เมืองยวมต่อขุนนางล้านนาแล้วจริง นายแพทย์ริชาร์ดสันยังอ้างอิงข้อตกลงระหว่างสยามและอังกฤษในสนธิสัญญาเบอร์นีย์ที่ระบุว่า จะให้ความคุ้มครองแก่บุคคลที่ถือหนังสือผ่านทางที่ออกให้โดยอังกฤษ ในที่สุดขุนนางผู้นั้นจึงยอมรับว่ามี การจับกลุ่มชาวพม่าจริง แต่ในเรื่องหนังสือผ่านทางนั้นเนื่องจากไม่มีผู้ใดอ่านออกจึงไม่ทราบได้ อย่างไรก็ตามเรื่องดังกล่าวนี้ไม่มีข้อสรุปเพราะเจ้าหลวงมิได้ดำเนินการใดๆ ตามคำขอร้องของนายแพทย์ริชาร์ดสัน ซึ่งสะท้อนว่าเชียงใหม่ไม่จำเป็นต้องปฏิบัติตามนโยบายของกรุงเทพฯ เสมอไป ทั้งนี้เพราะเป็นดินแดนที่อยู่ห่างไกลมาก อำนาจจากกรุงเทพฯ ไม่ครอบคลุมได้ทุกเรื่อง

³²David Richardson, Dr. David Richardson's Mission to Siam 1829 – 1839, 27.

³³ธัชณา วีระเกียรติสุนทร, “เอกสารลำดับที่ 25 จดหมายของหมอบเดวิด ริชาร์ดสัน : ภาพสะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างล้านนา อังกฤษ สยามและพม่า” ใน 100 เอกสารสำคัญสุพรรณสารประวัติศาสตร์ไทย ลำดับที่ 3 (วรรณคดีและเอกสารตะวันตก), 165.

³⁴David Richardson, Dr. David Richardson's Mission to Siam 1829 – 1839, 2.

³⁵Ibid., 27.

เมื่อนายแพทย์ริชาร์ดสันเดินทางกลับนั้น เจ้าหลวงได้ส่งขุนนางลำพูนเดินทางไปยังมะละแหม่งเพื่อสังเกตการณ์ด้านการค้าและความเจริญของเมืองดังที่นายแพทย์ริชาร์ดสันชักชวนด้วย ซึ่งเป็นเหตุอันควรเพราะล้านนาอยู่ในเส้นทางการค้าข้ามภูมิภาค ยูนนาน-ล้านนา-ตะนาวศรีอยู่แล้ว อย่างไรก็ตาม ขุนนางชาวลำพูนคนดังกล่าวถูกเรียกตัวไปยังสยามเพราะถือว่าเป็นการกระทำการที่นอกเหนืออำนาจโดยพระมหากษัตริย์มิได้ทรงทราบเรื่องก่อน

อย่างไรก็ดีในระหว่างการเดินทางมายังล้านนาครั้งแรกนั้นเจ้าหลวงพุทธวงส์ได้ส่งขุนนางคณะแรกแจ้งข่าวการติดต่อกับอังกฤษและข่าวการเดินทางมาของนายแพทย์ริชาร์ดสันไปยังราชสำนักสยาม จากนั้นจึงส่งขุนนางอีกคณะนำของขวัญที่เพิ่งได้รับจากอังกฤษลงไปทูลเกล้าถวายพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งในเวลานั้นไม่ทรงวางพระทัยการกระทำของอังกฤษอยู่แล้ว เมื่อขุนนางเชียงใหม่คณะแรกเดินทางถึงกรุงเทพฯ และนำความขึ้นกราบบังคมทูลจึงทรงมีพระบรมราชโองการไปว่าอังกฤษไม่ควรติดต่อกับล้านนาให้มาติดต่อกับสยาม

ดังนั้นระหว่างที่นายแพทย์ริชาร์ดสันพักอยู่ ณ เมืองลำพูน เพื่อรอการเข้าเฝ้าเจ้าหลวงพุทธวงส์อีกครั้งในวันที่ 29 มกราคม พ.ศ. 2373 จึงไม่ได้รับอนุญาตให้เดินทางต่อไปยังเชียงใหม่ เพราะมีพระบรมราชโองการขังต้นสั่งการมาจากกรุงเทพฯ อย่างไรก็ตามการเจรจาความเมืองของนายแพทย์ริชาร์ดสันยังผลให้อังกฤษได้รับอนุญาตให้ซื้อโค-กระบือ ตามความต้องการได้

จากทำที่ที่เปลี่ยนไปของชนชั้นปกครองล้านนาต่ออังกฤษสะท้อนให้เห็นว่าหากเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับผลประโยชน์ทางการเมืองและเศรษฐกิจจะเป็นที่สนใจของชนชั้นปกครองทั้งเชียงใหม่ ลำปาง และลำพูน และอำนาจอธิปไตยของสยาม (ก่อนสงครามเชียงตุง) ที่มีอยู่เหนือประเทศราชล้านนานั้นยังมีอยู่อย่างจำกัด³⁶ สาเหตุที่ราชสำนักเชียงใหม่เกรงพระราชอำนาจของกษัตริย์สยามก็น่าจะมีเหตุผลจากกรณีที่ทรงใช้การปกครองที่เด็ดขาดกับประเทศราชที่ฝักใฝ่ชาติอื่นดังเช่น กรณีนครเวียงจันทน์ เป็นอาทิ ฉะนั้นอย่างไรเสียการติดต่อระหว่างประเทศราชล้านนาทั้งหลายก็ต้องขึ้นอยู่กับความเห็นชอบของกรุงเทพฯ

การเดินทางกลับมายังล้านนาครั้งที่ 2 ของนายแพทย์เดวิด ริชาร์ดสัน เกิดขึ้นในอีก 4 ปีถัดมา ภารกิจเจรจาความเมืองครั้งที่ 2 พ.ศ. 2377 มีเป้าหมายเพื่อเจรจาซื้อโค-กระบือเนื่องจากภัยแล้งและโรคระบาดที่เกิดขึ้นในแคว้นตะนาวศรีซึ่งเดิมทีก็เป็นพื้นที่ที่ไม่อุดมสมบูรณ์อยู่แล้ว จึงก่อให้เกิดความขาดแคลนอาหารมากขึ้น ทั้งนี้หลังจากที่นายแพทย์ริชาร์ดสันกลับไปยัง

³⁶ไฟลเกอร์ กราบาวสกี, "ล้านนา สิบสองพันนา และรัฐฉานในสายตาของชาวตะวันตก : จดหมายเหตุของ W.C. McLeod และ Dr. Richardson เกี่ยวกับการเดินทางเมื่อปี ค.ศ. 1836/37" ใน ประวัติศาสตร์ปริทรรศน์, 177.

มะละแหม่งได้มีการค้าขายโค-กระบือโดยพ่อค้าซึ่งเป็นคนในบังคับของอังกฤษแต่การค้าระหว่าง ตะนาวศรีและล้านนาก็มิได้ราบรื่นนักเพราะเจ้าอุปราชมหาวงศ์ไม่สนับสนุนการค้าขายโค-กระบือ เลยซึ่งน่าจะมีสาเหตุมาจากเจ้าอุปราช เกรงว่าหากขายไปเป็นจำนวนมากจะส่งผลให้เกิดการขาด แคลนโคกระบือในการทำนาและการสงคราม³⁷ ดังนั้นเจ้าอุปราชจึงให้เพิ่มภาษีโค-กระบือขาออก จาก 25 สตางค์ เป็น 1 บาท

นอกจากนี้เมื่อพ่อค้าฟ้องร้องชาวพื้นเมืองไม่ว่ากรณีใดก็ตามขุนนางท้องถิ่นกลับไม่ให้ความสนใจมากนัก กอปรกับมีเหตุฆาตกรรมพ่อค้าเบงกอลผู้หนึ่งในระหว่างเดินทางไปค้าขายที่ เชียงใหม่ เมื่อนายแพทย์ริชาร์ดสันเดินทางไปถึงลำพูนมีขุนนางที่เจ้าอุปราชลำพูนได้ส่งมาพบเพื่อ สอบถามว่าจะเข้าพบเจ้าหลวงพุทธวงศ์เมื่อใดได้เล่าถึงความชั่วร้ายของพวกพ่อค้า เบงกอล ที่มาขอซื้อโคกระบือจากล้านนา ข้อมูลที่นายแพทย์ริชาร์ดสันได้รับตรงกันข้ามกับข้อมูล ที่เขา ทราบมาก่อนหน้า ขุนนางลำพูนพรรณนาถึงปัญหาที่พ่อค้าโคกระบือจากล้านนาได้รับเมื่อนำ สินค้าเหล่านั้นไปยังมะละแหม่ง โดยเฉพาะปัญหาจากชีก अबดุลเลาะห์ (Sheek Abdullah) พ่อค้า ที่ทำสัญญากับทางการอังกฤษที่ตะนาวศรีว่าจะจัดหาโค-กระบือให้แก่กองทัพอังกฤษ³⁸ แต่เมื่อส่ง โค-กระบือไปยังมะละแหม่งแล้วพ่อค้าโค-กระบือจากล้านนากลับไม่ได้รับผลตอบแทนตามที่ตกลง กันไว้แต่แรก

นายแพทย์ริชาร์ดสันได้เข้าเฝ้าเจ้าอุปราชลำพูนเพื่อเจรจาการค้าระหว่างลำพูนกับ มะละแหม่ง ได้ข้อตกลงว่าจะลดภาษีกระบือขาออกเหลือ 50 สตางค์ ส่วนภาษีโคขาออกนั้นจะ ลดลงเหลือ 25 สตางค์ตามอัตราเดิมเพราะอังกฤษยินยอมยกเลิกภาษีที่เก็บจากพรานช้างในแคว้น ตะนาวศรี³⁹

³⁷ ธิษณา วีรเกียรติสุนทร, “เอกสารลำดับที่ 25 จดหมายของหมอเดวิด ริชาร์ดสัน : ภาพสะท้อน ความสัมพันธ์ระหว่างล้านนา อังกฤษ สยามและพม่า” ใน 100 เอกสารสำคัญสรรพสาระประวัติศาสตร์ไทย ลำดับที่ 3 (วรรณคดีและเอกสารตะวันตก), 168.

³⁸ David Richardson, Dr. David Richardson's Mission to Siam 1829 – 1839, 65 ; และ ธิษณา วีรเกียรติสุนทร, “เอกสารลำดับที่ 25 จดหมายของหมอเดวิด ริชาร์ดสัน : ภาพสะท้อนความสัมพันธ์ ระหว่างล้านนา อังกฤษ สยามและพม่า” ใน 100 เอกสารสำคัญสรรพสาระประวัติศาสตร์ไทย ลำดับที่ 3 (วรรณคดีและเอกสารตะวันตก), 168.

³⁹ ธิษณา วีรเกียรติสุนทร, “เอกสารลำดับที่ 25 จดหมายของหมอเดวิด ริชาร์ดสัน : ภาพสะท้อน ความสัมพันธ์ระหว่างล้านนา อังกฤษ สยามและพม่า” ใน 100 เอกสารสำคัญสรรพสาระประวัติศาสตร์ไทย ลำดับที่ 3 (วรรณคดีและเอกสารตะวันตก), 169.

ในการปฏิบัติภารกิจครั้งนี้เขาได้เข้าเฝ้าเจ้าหลวงพุทธวงศ์ถึง 2 ครั้ง แต่แทบจะไม่คืบหน้าและสมประสงค์มากนัก เนื่องจากเจ้าหลวงประจวบ ผู้ที่มีอำนาจหน้าที่ตัดสินใจและสั่งการคือเจ้าอุปราชมหาวงศ์ แต่แม้ว่าเขาจะได้เจรจากับเจ้าอุปราชอีกหลายครั้งแต่ก็ไม่ประสบผลสำเร็จ เนื่องจากพระองค์แสดงให้เห็นว่าไม่โปรดให้ชายโคกระบือออกไปยังมะละแหม่ง

การเข้าเฝ้าเจ้าอุปราชมหาวงศ์ครั้งแรกในวันที่ 18 เมษายน ทรงอ้างว่ากลัวผีบ้านผีเมืองจะโกรธ ครั้นนายแพทย์ริชาร์ดสันถามกลับว่าเหตุจึ่งชายโค-กระบือให้แก่พวกกะเหรี่ยงแดง เจ้าอุปราชก็ได้ตอบคำถามดังกล่าว วันถัดมา 19 เมษายน เขาได้เข้าเฝ้าเจรจากับเจ้าอุปราชมหาวงศ์อีกครั้ง การเจรจาหยุดยั้งเรื่องที่ว่าทางนครเวียงจันทน์อยากเลิกภาษีที่เก็บจากพรานจับช้าง เพราะพวกพรานร้องเรียนว่าภาษีที่อังกฤษเก็บนั้นสูงเกินไป เพื่อแลกเปลี่ยนกับการลดภาษีโคกระบือในเชียงใหม่ ในการเจรวันดังกล่าวเจ้าอุปราชมิได้แสดงท่าทีว่าสนพระทัย กล่าวแต่เพียงว่าไม่เคยถามพวกพรานช้างว่าต้องเสียภาษีไปเท่าใด จากนั้นเจ้าอุปราชได้เปลี่ยนประเด็นการสนทนา โดยได้กล่าวถึงพ่อค้า 20 หรือ 25 คนจากมะละแหม่งที่มายังเชียงใหม่พร้อมกับหนังสืออนุญาตจากเมืองลำพูนและสินค้า ทว่าขุนนางเชียงใหม่พบแต่เพียงพ่อค้าคนหนึ่งที่น่าหนังสือมายื่นให้เท่านั้น ฝ่ายนายแพทย์ริชาร์ดสันก็เปลี่ยนไปที่ประเด็นที่เขาคิดว่าสำคัญคือเรื่องการฆาตกรรมพ่อค้าเบงกอลริมฝั่งแม่น้ำปิงของเชียงใหม่ คำตอบที่เขาได้รับจากเจ้าอุปราชคือยังไม่ทราบข่าวดังกล่าว เขาจึงกล่าวว่าเจ้าอุปราชเมืองลำพูนกล่าวถึงการจับกุมผู้กระทำความผิด ดังนั้นเจ้าอุปราชเชียงใหม่จึงตอบแต่เพียงว่าจะไม่มีการขัดขวางใดๆ ทั้งสิ้น⁴⁰ คำพูดดังกล่าวสร้างความไม่พอใจให้แก่ นายแพทย์ริชาร์ดสันอย่างยิ่ง เพราะท่าทีและการแสดงออกของเจ้าอุปราชมหาวงศ์ทำราวกับว่าเรื่องที่เกิดขึ้นกับพ่อค้าเบงกอลนั้นเป็นเรื่องเล็ก

แต่แล้วในที่สุดวันที่ 21 เมษายน สถานการณ์ก็ได้เปลี่ยนแปลงไป เมื่อเจ้าอุปราชอนุญาตให้พ่อค้าจากนครเวียงจันทน์สามารถซื้อโคกระบือในล้านนาได้อย่างเสรีจะไม่เก็บภาษีเข้าสวนภาษีโคกระบือนั้นเก็บเท่ากับเมืองลำพูน เก็บภาษีช้างหนึ่งบาท ไม่เก็บภาษีม้า ห้ามนำปืน-คาบศิลาและทาสออกนอกอาณาจักร⁴¹

ดังจะเห็นได้ว่าอังกฤษต้องให้ผู้แทนมาเจรจาขอให้การบังคับใช้สัญญาเกิดขึ้นจริงอย่างไรก็ดี อีก 2 วันถัดมา เมื่อนายแพทย์ริชาร์ดสันได้ส่งผู้ที่ติดตามมากับคณะของเขา 2 คนไปพบขุนนางเชียงใหม่เพื่อขอหนังสืออนุญาตผ่านทางสำหรับเดินทางเข้ามาซื้อโคกระบือ ขุนนางกลับบ่ายเบี่ยงใช้กลอุบายไม่ให้ใบอนุญาตซึ่งอาจต้องการสินบนก็เป็นได้ ดังนั้นในเย็นวันดังกล่าว

⁴⁰เรื่องเดียวกัน, 169 – 170.

⁴¹David Richardson, Dr. David Richardson's Mission to Siam 1829 – 1839, 82.

เมื่อเจ้าราชวงศ์มหายุทธได้ไปเยี่ยมนายแพทย์วิฑูรย์สันเพื่อนำข้าวมามอบให้เป็นเสบียงสำหรับการเดินทางกลับเขาจึงทูลว่าเมื่อเขากลับไปยังมะละแหม่งแล้วเขาจะเขียนหนังสือรายงานเข้าอุปราชมหาวงศ์ยินยอมให้พ่อค้าจากมะละแหม่งค้าขายในเชียงใหม่ได้อย่างเสรี แต่กลับถูกขุนนางขัดขวาง เริ่มจากการไม่ออกหนังสืออนุญาตผ่านทาง ทำให้ในวันรุ่งขึ้นพ่อค้ามะละแหม่งจึงได้นหนังสืออนุญาตผ่านทาง

การเดินทางในภารกิจเจรจาความเมืองครั้งที่ 3 พ.ศ. 2378 – 2379 นายแพทย์วิฑูรย์สัน ต้องการให้พ่อค้าจากยูนนานซึ่งมีกองคาราวานบรรทุกสินค้าด้วยสัตว์ต่างที่เข้ามายังเชียงใหม่เดินทางต่อไปยังมะละแหม่ง เขาจึงได้พบและเล่าถึงความประสงค์ของข้าหลวงอังกฤษต่อพ่อค้าจีน ผลปรากฏว่าพ่อค้าเหล่านั้นแสดงความสนใจในคำชักชวนของเขาเป็นอย่างมาก แม้ว่าการเดินทางมายังเชียงใหม่ในครั้งนี้เขาจะได้เข้าเฝ้าเจ้าหลวงพุทธวงศ์แต่ก็ได้มีความคับหน้าแต่อย่างใดเนื่องจากองค์เจ้าหลวงประชวรอยู่ ครั้นจะเจรจากับผู้มีอำนาจรองลงมาคือเจ้าอุปราชก็ไม่สะดวกเนื่องจาก “ทรงวุ่นวายกับเทศกาลยั้งไฟอยู่”⁴²

เมื่อกลับออกมาจากนครเชียงใหม่ นายแพทย์วิฑูรย์สันเดินทางต่อไปยังนครลำปางและขากลับได้แวะที่นครลำพูน แม้เป้าหมายที่จะเจรจากับผู้ปกครองไม่ประสบผลดังหวังแต่ก็เป็นโอกาสให้การค้าขายเส้นทางยูนนาน-เชียงใหม่-มะละแหม่ง กลับมาเฟื่องฟูและเฟื่องฟูมากขึ้น เนื่องจากอังกฤษส่งเสริมการค้าที่เมืองท่าของตน พ่อค้าที่จากเดิมมีเป้าหมายอยู่เพียงเชียงใหม่เริ่มมีทางเลือกมากขึ้น

ภารกิจครั้งที่ 4 พ.ศ. 2381 ของนายแพทย์วิฑูรย์สันเกิดขึ้นภายหลังปัญหาการซื้อขายโค-กระบือระหว่างพ่อค้าซึ่งเป็นคนในบังคับของอังกฤษกับชาวบ้าน เพราะพ่อค้าต้องซื้อในราคาแพงเพราะต้องจ่ายค่าขึ้นทะเบียนกับขุนนางเชียงใหม่ด้วย และยังเกิดปัญหาที่เมื่อจ่ายเงินไปแล้วกลับไม่ได้รับสินค้า เหตุการณ์เหล่านี้เกิดขึ้นซ้ำซากและมีการฟ้องร้องกัน นายแพทย์วิฑูรย์สันจึงต้องเดินทางไปยังกรุงเทพฯ ใน พ.ศ. 2381 เพื่อให้กรุงเทพฯ มีคำสั่งแก้ปัญหาเหล่านี้ไปยังประเทศราชของตน แต่การณ์กลับไม่เป็นไปตามที่คาดไว้ทั้งหมด

⁴²ฉิษณา วีรเกียรติสุนทร, “เอกสารลำดับที่ 25 จดหมายของหมอมเดวิด วิฑูรย์สัน : ภาพสะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างล้านนา อังกฤษ สยามและพม่า” ใน 100 เอกสารสำคัญสุพรรณสารประวัติศาสตร์ไทย ลำดับที่ 3 (วรรณคดีและเอกสารตะวันตก), 162.

นายแพทย์ชิราร์ดสันพร้อมกับคณะที่เป็นมอญพม่า 100 คน เดินทางไปยังกรุงเทพฯ เข้ามพรหมแดนเมืองกาญจนบุรีและไปยังเมืองราชบุรี⁴³ พระยาราชนบุรีเตรียมเรือให้เขาก็แสดงความประสงค์ว่าไม่ต้องการ แล้วจึงเดินทางต่อไปยังเมืองนครชัยศรี แสดงความจำนงเช่นเดียวกับที่แจ้งต่อพระยาราชนบุรีคือต้องการจะให้ช้างและคนของตนเดินบก แต่พระยานครชัยศรียืนยันว่าเมื่อข้ามแม่น้ำนครชัยศรีไปแล้วจะสามารถเดินทางได้แต่เฉพาะคน ส่วนช้างต้องอ้อมไปถึงกรุงเก่าถ้ายังยืนยันจะเดินทางบกเช่นนั้นช้างจะต้องติดหล่ม แต่ถ้าจะไปทางเรือจะดำเนินการจัดหาเรือไปส่งยังกรุงเทพฯ ในที่สุดก็ยอมตามข้อเสนอนี้ ทำที่ดังกล่าวเป็นที่ระแวงระวังของราชสำนักสยามอย่างยิ่ง ด้วยเกรงว่าการเดินทางเข้ามาของชาวอังกฤษครั้งนี้จะมาเพื่อสำรวจเส้นทางซึ่งมีเป้าหมายทางการเมือง นายแพทย์ชิราร์ดสันจึงถูกเพ่งเล็งและไม่ได้รับความไว้วางใจนัก

นายแพทย์ชิราร์ดสันได้แจ้งความประสงค์และหน้าที่ของตนต่อเจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ บุนนาค)⁴⁴ และจากนั้นได้รับโปรดเกล้าฯ ให้เข้าเฝ้าฯ ถวายบรรณาการ ณ พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย และแสดงอักษรสาสน์ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 บันทึกเหตุการณ์พิพาททางการค้าที่เกิดขึ้นระหว่างเชียงใหม่และอังกฤษ และทำที่ของราชสำนักสยาม ความว่า

ที่เมืองมอญเมืองพม่าเกิดความไข้โคกระบือล้มเสียเป็นอันมาก จนไม่มีโคกระบือจะทำนา เจ้าเมืองมังกลาขอให้ลูกค้าซื้อโคกระบือออกไปจะทำไร่นา ข้อ 1 ว่าราษฎรอยู่ในบังคับอังกฤษซื้อช้างม้าโคกระบือในแขวงเมืองเชียงใหม่ เมืองนครลำพูน เจ้าของช้างม้าโคกระบือรับเงินไว้แล้วก็ไม่ให้ช้างโคกระบือไป ท่านเจ้าพระยาพระคลังตอบว่าที่แผ่นดินสยามช้างม้าโคกระบือ เป็นกำลังราชการแผ่นดิน และศึกสงครามมีมาได้อาศัย จะปล่อยให้ลูกค้าซื้อออกไปแล้ว บ้านเมืองก็

⁴³เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3, 78.

⁴⁴เจ้าพระยาพระคลังได้ถวายงานรับใช้พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มาตั้งแต่ครั้งดำรงพระอิสริยยศเป็นพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เนื่องจากทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตามเสด็จในราชการสำคัญจึงเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยอย่างยิ่ง เมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวครองราชย์จึงโปรดเกล้าฯ ให้ปฏิบัติราชการในตำแหน่งเจ้าพระยาพระคลัง และต่อมาได้ควบตำแหน่งว่าที่สมุหนะรชกาลใหม่อีกตำแหน่งหนึ่ง เป็นเสนาบดีคนสำคัญของแผ่นดิน जबจนกระทั่งปลายรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นกำลังสำคัญที่สนับสนุนให้ถวายราชสมบัติแด่สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ามงกุฎฯ ดังนั้นเมื่อผลิตแผ่นดินใหม่จึงได้รับโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งเป็นเจ้าพระยาอรรคมหาอุดมบรมวงษาเสนาบดีไปพลางก่อน จนเมื่อได้ฤกษ์ยกขึ้นเป็นสมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงษ์ วรุตมพงษนายก สยามดิลกโลกานุपालนารถ สกลราชวราณาจักราธิเบนทร ปรมณทรมหาราชา นุกูล สรรพกิจมูลมเหศวร์เชษฐามาตยาธิบดี ศรีสรณรัตนธาดา อุดุลย์เดชานุภาพพิตร นา 30,000

จะว่างรอยเสียดอยกำลังไป และที่เมืองเชียงใหม่ เมืองนครลำพูนนั้น เงินทองเกี่ยวช้องกันอย่างไร ก็จะทำให้ข้าหลวงขึ้นไปชำระคืนแก่เจ้าของ มิสเตอร์ริชชอน⁴⁵ ก็ยอม⁴⁶

สยามรับรู้เรื่องราวพิพาทการค้าโคกระบือดังกล่าว และรับปากจะให้ผู้ปกครองเมืองเชียงใหม่แก้ปัญหาเงินที่จ่ายไปแล้วแต่ไม่ได้สินค้า แต่ก็มิได้รับปากว่าจะบีบบังคับให้เป็นไปตามที่อังกฤษต้องการทั้งหมด และแสดงท่าทีชัดเจนว่าสินค้าที่อังกฤษต้องการซื้อนั้นเป็นยุทธปัจจัย ทั้งต่อเมืองที่พ่อค้ามาขอซื้อและต่อราชการสงครามของสยาม เพราะเป็นหน้าที่ที่ประเทศราชต้องส่งกำลังพลตลอดจนสัตว์พาหนะบรรทุกเสบียงและยุทโธปกรณ์มาช่วยเหลือ

ราชสำนักสยามได้ส่งสารตราเจ้าพระยาจักรีถึงเมืองเชียงใหม่ เรื่องห้ามขายช้าง โค กระบือให้พ่อค้าอังกฤษ จ.ศ. 1200 (พ.ศ. 2381) หากนายแพทย์ริชาร์ดสันเข้ามาเจรจาขอซื้อช้าง โค กระบือ อีกทั้งให้ตอบอย่างสุภาพกลับไปว่า "...ช้างโคกระบือเป็นของสำหรับบ้านเมืองเป็นอย่างธรรมเนียมห้ามมิให้ขายไปนอกประเทศ แต่มิสเตอร์ริชาร์ดสันได้มาพูดจาขอซื้อช้างแล้ว ก็ให้จัดแจงผ่อนปรนขายให้สัก 2-3 ช้าง อย่าให้เสียทางไมตรีที่อังกฤษกับกรุงเทพฯ เป็นไมตรีกันให้บอกกับอังกฤษว่าเป็นคำสั่งท่านเสนาบดีขึ้นมา"⁴⁷ พร้อมทั้งกำชับว่า

หากภายหลังจะกลับมาซื้ออีกก็ดีให้พญาเชียงใหม่ พญาละคอน (ลำปาง) พญาลำพูน พญาอุปราชา นายภิมसार ญาติพี่น้องแสนท้าวพูดจากับอังกฤษให้เป็นยกเป็นธรรมตามอย่างทำเนียมบ้านเมืองว่าช้าง โค กระบือ เป็นของสำหรับบ้านเมืองมีการศึกสงครามและเกณฑ์กองทัพขึ้นไปแต่กรุงเทพฯ ให้ยกไปทำการ รบพุ่งช้างโคเป็นของบรรทุกเสบียงอาหารกระบือเป็นกำลัง ทำไร่นาอย่างทำเนียมห้ามแต่อังกฤษเป็นไมตรีกันแล้ว จึงได้ผ่อนปรนให้ราษฎรเจรจาขอซื้อขายให้โดยเห็นกับไมตรี ทุกวันนี้ช้าง โค กระบือ ก็น้อยเบาบางไป ไม่มีมากเหมือนแต่ก่อน ช้าง โค กระบือ เป็นของสำหรับบ้านเมืองที่จะซื้อหาเอาเหมือนสินค้านั้นช้าง โค กระบือ หาเป็นของสินค้าไม่ให้พูดจากับอังกฤษให้คล้ายคลึงกับด้อยค่าเสนาบดีพูดจากับมิสเตอร์ริชาร์ดสัน ณ กรุงเทพฯ ตามความซึ่งมีขึ้นมาในท้องตรา พออังกฤษจะซื้อเอามากแลจะมาซื้อหาต่อไปอีกฝ่ายเราไม่ขายให้แล้วแต่ด้อยค่าพูดจา ให้พูดจาได้ตอบจันเมืองเป็นไมตรีกัน ด้วยอังกฤษได้เข้ามาเป็นไมตรี

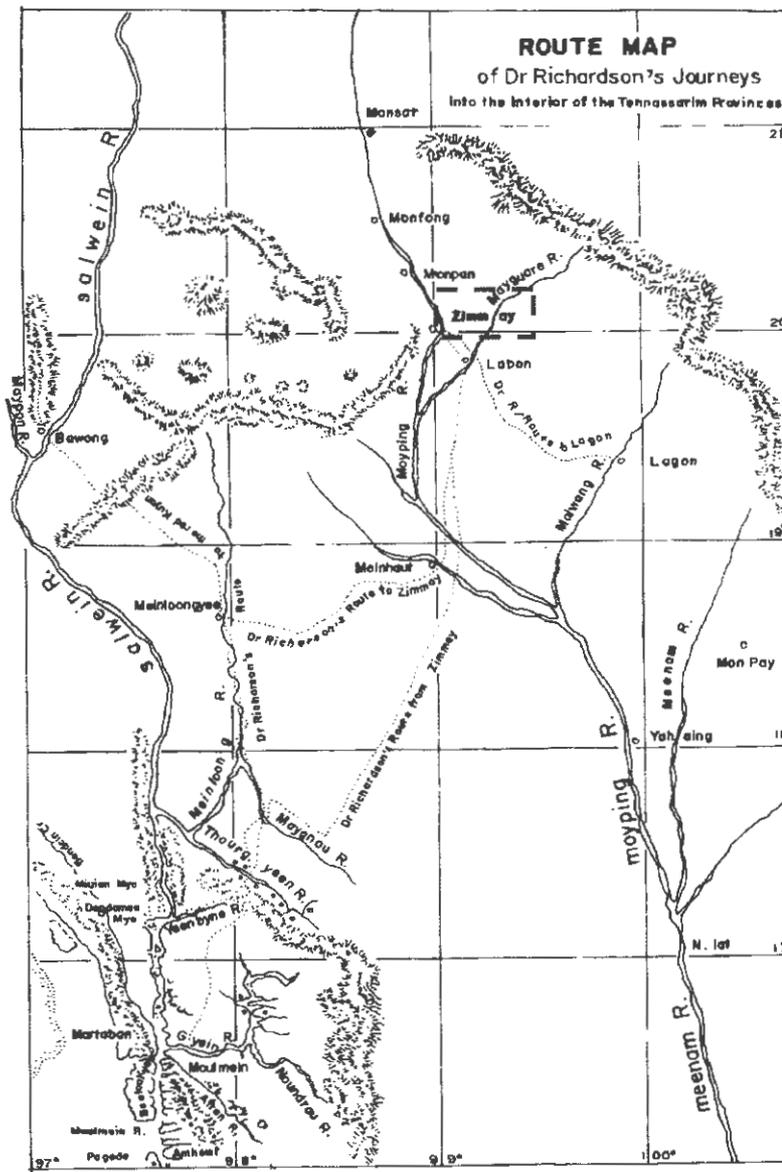
⁴⁵นายแพทย์เดวิด ริชาร์ดสัน ถูกกล่าวถึงในเอกสารสยามในชื่อต่างๆ อาทิ มิสเตอร์ริชชอน, มีศฤง์ชวร, มีศฤง์ชอร, มีศฤง์ชวร และ มีศฤง์ชอร

⁴⁶เจ้าพระยาทิพากรวงศมหาโกษาธิบดี, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3, 78.

⁴⁷"สารตราเจ้าพระยาจักรีถึงเมืองเชียงใหม่ เรื่องห้ามขายช้าง โค กระบือให้พ่อค้าอังกฤษ จ.ศ. 1200 (พ.ศ. 2381)," ใน จดหมายเหตุนครเชียงใหม่ (กรุงเทพฯ : สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, 2542), 35.

กับกรุงเทพฯ นานหลายปีแล้ว อังกฤษก็รักษาทางไมตรีหามีความร้าวฉานไม่ ข้างฝ่ายเราก็จะต้องรักษาทางไมตรีไว้ก่อน การยังไม่ควรจะให้ทางไมตรีมีหมอง...⁴⁸

ด้วยเหตุข้างต้น ทำให้ในการเดินทางมายังเชียงใหม่ในครั้งที่ 4 พ.ศ. 2381 ของนายแพทย์ริชาร์ดสัน เน้นหนักไปที่การเจรจาความเมืองกับเจ้าอุปราชมหางวงส์ แต่เจ้าอุปราชก็ยิ่งแสดงท่าทีที่ชัดเจนว่าไม่ต้องการให้มีการค้าโคกระบือให้แก่พ่อค้าจากตะนาวศรี

รูปที่ 11 เส้นประคือเส้นทางที่นายแพทย์ริชาร์ดสันใช้เดินทางมายังล้านนา ส่วนคำว่า Zimay คือ เชียงใหม่ที่มา : วงศ์สักร์ ณ เชียงใหม่, บรรณาธิการการ, เจ้าหลวงเชียงใหม่ (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้ง, 2539), 117.

⁴⁸เรื่องเดียวกัน, 35 - 36.

กล่าวโดยสรุปภารกิจของนายแพทย์ริชาร์ดสัน สะท้อนให้เห็นความสำคัญของล้านนา ในสายตาชาวอังกฤษ และด้านศักยภาพของล้านนาในการเป็นเมืองการค้าทางบกบนเส้นทาง การค้ามะละแหม่ง-เชียงใหม่-ยูนนาน และสะท้อนให้เห็นนโยบายของกรุงเทพฯ ต่ออังกฤษและต่อ ประเทศราชล้านนาซึ่งแม้ล้านนาจะไม่จำเป็นต้องปฏิบัติตามทุกเรื่องแต่ในกรณีนี้มีไชนั้น

ร้อยเอกวิลเลียม ซี. แม็กคลาวด์

ร้อยเอกวิลเลียม ซี. แม็กคลาวด์ เดินทางจากมัทราสเข้าไปยังแคว้นตะนาวศรีปฏิบัติ หน้าที่ผู้ช่วยผู้ว่าราชการการเมืองมะริดใน พ.ศ. 2377⁴⁹ จากนั้นเขาจึงได้รับมอบหมายภารกิจจาก เอ็ดเวิร์ด บลันเดลล์ (Edward Blundell) ข้าหลวงอังกฤษประจำตะนาวศรี ให้สำรวจเส้นทางไปยัง เชียงตุง ในปลายปี 2379 โดยหวังจะให้กองคาราวานจีนฮ่อที่เมืองยอง รัฐฉานฝั่งตะวันออก เดินทางผ่านเชียงใหม่และล้านนาเพื่อไปยังตะนาวศรีซึ่งจะใช้เวลาน้อยกว่าเส้นทางที่พ่อค้าเหล่านี้ใช้ กับปกติ คือ ยอง-ตองอุ-ย่างกุ้ง

ร้อยเอกแม็กคลาวด์เริ่มภารกิจดังกล่าวพร้อมกับนายแพทย์ริชาร์ดสัน โดยออก เดินทางจากมะละแหม่งในวันที่ 13 ธันวาคม พ.ศ. 2379 จากนั้นเมื่อคณะสำรวจข้ามน้ำคองหรือ แม่น้ำสาละวินแล้วจึงได้แบ่งออกเป็นสองกลุ่ม กลุ่มของนายแพทย์ริชาร์ดสันแยกออกไปคนละ เส้นทางโดยมุ่งหน้าไปยังทิศเหนือผ่านรัฐยางแดง (Kya State) ของกะเหรี่ยงและอีกหลายเมืองใน รัฐฉาน ปลายทางของคณะเดินทางนายแพทย์ริชาร์ดสันอยู่ที่กรุงอังวะ⁵⁰ ส่วนร้อยเอกแม็กคลาวด์ แยกมาตามเส้นทางที่มุ่งหน้าทิศตะวันออกเฉียงเหนือเพื่อสำรวจเส้นทางไปยูนนานในจีนตอนใต้⁵¹ โดยใช้เส้นทางสะดวกที่สุดคือจะต้องผ่านไปยังลำพูน เชียงใหม่ เชียงรุ่ง และเชียงตุง

เขายังได้รับมอบหมายให้เจรจาความเมืองกับผู้ปกครองเชียงใหม่ให้บังคับใช้กฎหมาย ที่อนุญาตให้ทำการค้าโค-กระบือได้เช่นเดียวกับเมืองลำพูน ร้อยเอกแม็กคลาวด์เดินทางถึงเมือง ลำพูนได้เข้าเฝ้าเจ้าราชวงศ์ของลำพูนและจากนั้นก็เข้าเฝ้าเจ้าหลวงพุทธวงส์ แต่ในช่วงเวลา ดังกล่าวเจ้าอุปราชและเจ้าราชบุตรลำพูน ตลอดจนเจ้าอุปราชมหาวงส์แห่งเชียงใหม่เดินทางไป

⁴⁹Volker Grabowsky and Andrew Turton, *The Gold and Silver Road of Trade and Friendship The McLeod and Richardson Diplomatic Mission to Tai States in 1837* (Chiang Mai : Silkworm Books, 2003), 49.

⁵⁰ไฟล์เกอร์ กราบาวสกี, "ล้านนา สิบสองพันนา และรัฐฉานในสายตาของชาวตะวันตก : จดหมาย เหตุของ W.C. McLeod และ Dr. Richardson เกี่ยวกับการเดินทางเมื่อปี ค.ศ. 1836/37" ใน *ประวัติศาสตร์ ปรีทรรศน์*, 175.

⁵¹เรื่องเดียวกัน.

เข้าเฝ้าฯ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่กรุงเทพฯ โอกาสนี้จึงน่าจะเป็นการดีสำหรับการเจรจา ถึงกระนั้นเมื่อเขาเจรจากับเจ้าราชวงศ์เมืองลำพูนกลับไม่เกิดประโยชน์แต่อย่างใดเนื่องด้วยเจ้าราชวงศ์องค์นั้นตอบว่าไม่มีอำนาจอนุญาตให้เขาเดินทางผ่านไปยังยูนนานได้ อย่างไรก็ตามท่าทีที่เมืองลำพูนแสดงออกมามีความสนใจการค้าขายกับอังกฤษ และทรงเตือนว่าการเจรจากับฝ่ายเชียงใหม่อาจจะไม่ราบรื่นนักจึงทำให้ร้อยเอกแม็กคลาวด์ชื่นชมอย่างยิ่ง คำเตือนของเจ้าราชวงศ์เมืองลำพูนเป็นดังที่กล่าวไว้ ร้อยเอกแม็กคลาวด์พบว่าแม้เจ้าอุปราชมหาวงศ์แห่งนครเชียงใหม่ไม่อยู่ในเมือง แต่องค์เจ้าหลวงก็มีได้ตัดสินใจประการใด

ในการเข้าเฝ้าเจ้าหลวงพุกทรวงศ์แห่งนครเชียงใหม่ ในวันที่ 15 มกราคม พ.ศ. 2380 ทรงต้อนรับอย่างดีในคัมภ์ของเจ้าหลวง ทว่าสิ่งสำคัญคือฝ่ายเชียงใหม่เกรงว่าหากปล่อยให้ร้อยเอกแม็กคลาวด์เดินทางผ่านเชียงใหม่ไปยังตอนเหนือได้ราชสำนักสยามอาจจะไม่พอใจ เพราะท่าทีที่สยามแสดงออกตลอดมานั้นคือต้องการจำกัดบทบาทของอังกฤษ ในดินแดนในขอบเขตพหุสยาม และให้เชียงใหม่ และประเทศราชอื่นๆ เกรงครัดในการติดต่อกับอังกฤษอย่างมากด้วย นอกจากนี้ราชสำนักเชียงใหม่ก็ยังเกรงว่าร้อยเอกแม็กคลาวด์จะแสดงบทบาทนอกเหนือจากแค่การเดินทางไปแทรกแซงความสัมพันธ์ระหว่างเชียงใหม่กับบ้านเมืองต่างๆ ในอำนาจของเชียงใหม่ ครั้นจะปฏิเสธจนนักเดินทางผู้นี้ไม่พอใจก็จะเป็นปัญหาต่อความสัมพันธ์ได้ ดังนั้นองค์เจ้าหลวงจึงแสดงพระประสงค์ว่าทรงห้ามปรามโดยยกข้ออ้างว่าการเดินทางไม่สะดวก มีโจรผู้ร้ายมากและเสนอให้ใช้เส้นทางเมืองน่านแทน ซึ่งเป็นการผลัดภาระให้ราชสำนักน่านรับผิดชอบ ผู้ศึกษาวิเคราะห์ว่าจะเป็นการช่วยถ่วงเวลาได้อีกระยะหนึ่งเนื่องจากนครน่านก็จะต้องแจ้งให้กรุงเทพฯ ทราบเสียก่อน เมื่อถึงเวลานั้นก็จะประจวบกับฤดูฝน อังกฤษก็ต้องยกเลิกภารกิจไปโดยปริยาย แต่เมื่อเขาไม่ตอบรับ เจ้าหลวงจึงรับสั่งให้เขารอไปก่อน พระองค์จะปรึกษากับเจ้านายของลำพูนและลำปาง

อีก 3 วันต่อมา ร้อยเอกแม็กคลาวด์ได้เข้าเฝ้าเจ้าหลวงพุกทรวงศ์โดยย้ำเตือนว่าตนเองต้องการเดินทางไปยังยูนนาน และโอกาสนั้นเขาได้เจรจาความเมืองเรื่องการค้าโคกระบือ ซึ่งอังกฤษให้ความสำคัญมาโดยตลอด แต่เนื่องจากมีข้อขัดขวางการค้าจนอังกฤษต้องเจรจากับสยามเสียเอง ร้อยเอกแม็กคลาวด์ขอเพียงให้เชียงใหม่บังคับใช้คำสั่งที่เจ้าอุปราชมหาวงศ์ทรงตอบรับกับนายแพทย์ริชาร์ดสันเมื่อ 21 เมษายน พ.ศ. 2377 ที่จะให้มีการค้าโค-กระบือในเชียงใหม่ได้และเก็บภาษีเท่ากับเมืองลำพูน ยกเลิกระบบขึ้นทะเบียนพ่อค้าโค-กระบือของเมืองเชียงใหม่ แต่เจ้าหลวงก็ไม่ให้คำตอบใดๆ และทรงประวิงเวลารอให้เจ้าอุปราชกลับจากกรุงเทพฯ ก่อนเท่านั้น

อย่างไรก็ดีการรอคอยของร้อยเอกแม็กคลาวด์ก็ประสบผลสำเร็จ เพราะในที่สุดเจ้าหลวงพุทธวงศ์ก็ทรงอนุญาตให้เขาเดินทางต่อไปยังตอนเหนือได้ โดยให้ชาวฉานเป็นผู้นำทาง และใช้เส้นทางที่กองคาราวานพ่อค้าจีนฮ่อใช้

เขาออกเดินทางในวันที่ 29 มกราคม พ.ศ. 2380 ผ่านชุมชนเหนือสุดของเชียงใหม่คือปากบงที่เป็นด่านเล็กๆ ที่มีบ้านเรือนเพียง 25 หลังคาเรือน เข้าสู่เชียงรายผ่านบริเวณที่เป็นอำเภอแม่สายในปัจจุบันจนถึงเมืองพยากเป็นระยะทางราวๆ 150 กิโลเมตร⁵² ไปสู่เชียงตุง จากนั้นคณะของเขาเดินทางไปถึงเชียงรุ่งในสิบสองพันนา และกลับมาทางเชียงตุงกระทั่งถึงนครเชียงใหม่ในวันที่ 18 เมษายน ปีเดียวกันสร้างความประหลาดใจต่อขุนนางเชียงใหม่ที่นักเดินทาง ผู้นี้กลับมาก่อนเวลา⁵³

เมื่อร้อยเอกแม็กคลาวด์กลับถึงเชียงใหม่เจ้าอุปราชมหาวงศ์ก็ยังไม่กลับจากกรุงเทพฯ เขาจึงเข้าเฝ้าขอเจรจากับเจ้าหลวงอีกครั้งเพื่อขออนุญาตให้พ่อค้าจากมะละแหม่งเดินทางไปยังท่าโขง เจ้าหลวงมิได้ทรงให้คำสัญญาประการใด เช่นเดียวกับบรรดาขุนนางที่พยายามถ่วงเวลาต่อไป

เขาได้เข้าเฝ้าเจ้าอุปราชมหาวงศ์ในวันที่ 4 พฤษภาคม เจ้าอุปราชทรงถามเขาถึงสุขภาพและสายตาของเจ้าฟ้าเชียงตุง (เจ้ามหาขานาน) ตลอดจนการเมืองของบ้านเมืองทางตอนเหนือ⁵⁴ ทรงแสดงท่าทีที่ดีต่อสัมพันธไมตรีกับอังกฤษเนื่องจากทรงเห็นว่าการค้าที่กรุงเทพฯ เพียงพามากจากพ่อค้าอังกฤษและอเมริกา ทรงยินดีที่จะสานสัมพันธ์อันดีกับอังกฤษ⁵⁵

อย่างไรก็ดี ท่าทีเช่นนี้มีได้หมายความว่าเชียงใหม่ตัดสินใจเป็นอิสระจากนโยบายของกรุงเทพฯ เพราะเมื่อร้อยเอกแม็กคลาวด์เข้าเฝ้าอีกครั้งในวันที่ 7 พฤษภาคม และทูลว่าหากทรงต้องการให้การค้าในเชียงใหม่เฟื่องฟูเช่นเดียวกับที่กรุงเทพฯ ก็ควรจะเปิดโอกาสให้มีการติดต่อกับบ้านเมืองตอนเหนืออย่างเสรี⁵⁶ เจ้าอุปราชกลับทรงตอบว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่โปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาต เนื่องจากทรงไม่ไว้ใจพม่า และหากเขาต้องการเดินทางไปยังยูนนานจะต้องใช้เส้นทางที่ทำโขงซึ่งอยู่ในเขตน่านแทน ก่อให้เกิดความกังวลใจว่า

⁵²โฟลเกอร์ กราบาวด์สกี, "ล้านนา สิบสองพันนา และรัฐฉานในสายตาของชาวตะวันตก : จดหมายเหตุของ W.C. McLeod และ Dr. Richardson เกี่ยวกับการเดินทางเมื่อปี ค.ศ. 1836/37" ใน ประวัติศาสตร์ปริทรรศน์, 187.

⁵³Volker Grabowsky and Andrew Turton, *The Gold and Silver Road of Trade and Friendship The McLeod and Richardson Diplomatic Mission to Tai States in 1837*, 413.

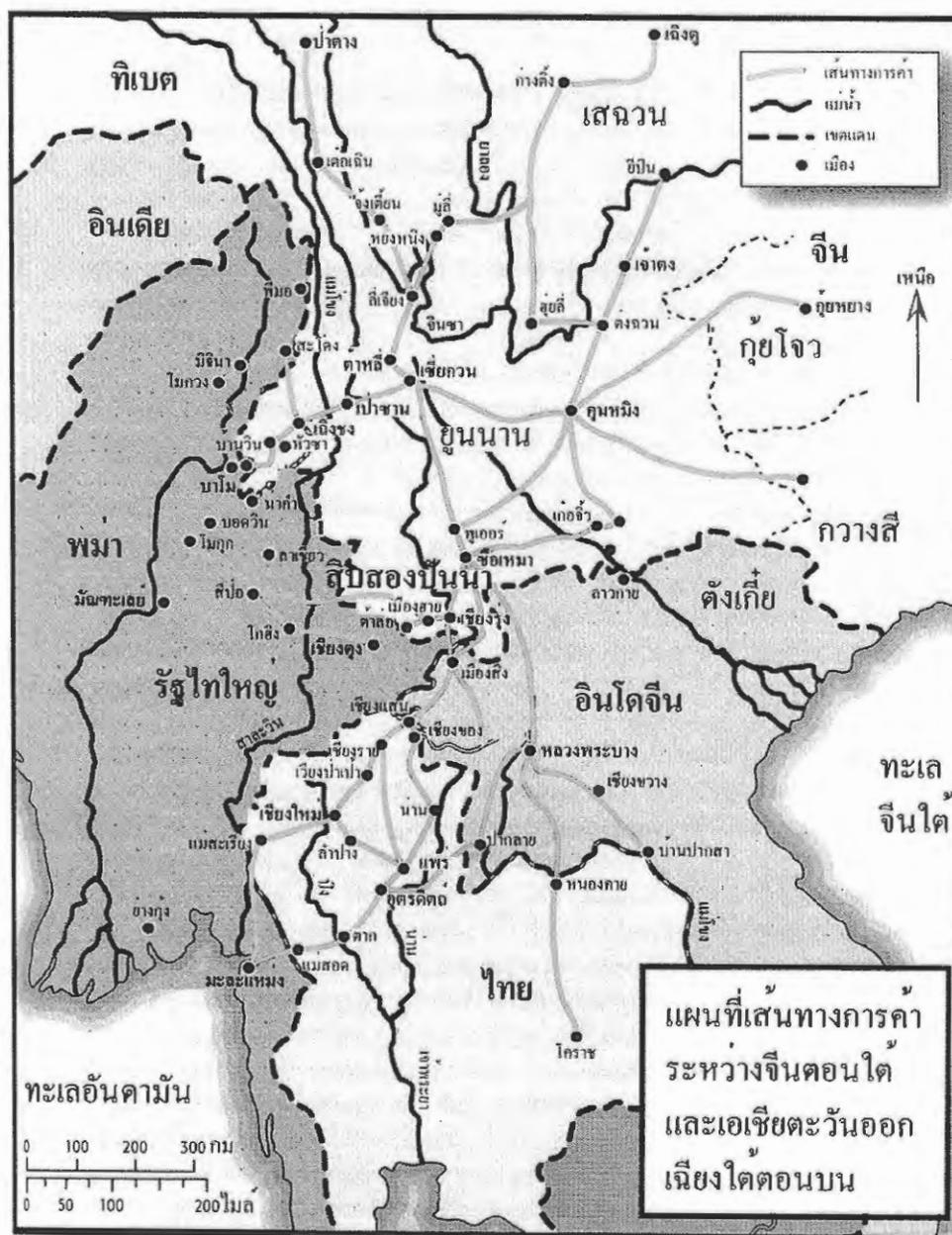
⁵⁴Ibid., 421.

⁵⁵Ibid.

⁵⁶Ibid., 423.

จะต้องมีการกักเพิ่มคือต้องเดินทางไปเจรจากับเจ้าหลวงนครน่านอีก เจ้าอุปราชเชียงใหม่จึงเร่งให้คำตอบว่าจะทรงออกใบอนุญาตผ่านทางให้⁵⁷ ส่วนเรื่องการขอลดภาษีโค-กระบือนั้นแม้ว่าเจ้าอุปราชจะรับเรื่องไว้แต่ก็มิได้ลดให้

ร้อยเอกวิลเลียม ซี. แม็กคลาวด์ และคณะออกเดินทางจากนครเชียงใหม่วันที่ 11 พฤษภาคม พ.ศ. 2377 กลับถึงมะละแหม่งวันที่ 26 เดือนเดียวกัน

รูปที่ 12 แผนที่แสดงเส้นทางการค้าระหว่างอาณาจักรล้านและเพื่อนบ้าน

⁵⁷ Ibid.

1.4 ผลจากการขยายอิทธิพลของอังกฤษในพม่าและการติดต่อกับล้านนา

การติดต่อสัมพันธ์ระหว่างนครเชียงใหม่ นครลำปาง และนครลำพูน กับอังกฤษ ดำเนินต่อเนื่องมา การค้าขายเริ่มเพิ่มมากขึ้นหลังจากการเดินทางของนักบุกเบิกชาวอังกฤษทั้ง นายแพทย์เดวิด ริชาร์ดสัน และร้อยเอกวิลเลียม ซี. แม็กคลาวด์ หลังจากนั้นพ่อค้าซึ่งเป็น คนในบังคับของอังกฤษและพ่อค้าจีนฮ้อก็ได้นำสินค้าของตนเดินทางผ่านล้านนาค้าขาย ระหว่างกัน นครเชียงใหม่ยิ่งโดดเด่นในฐานะศูนย์กลางของเส้นทางการค้าอุปมาดังเส้นทางความ มั่งคั่งสายเงินสายทองและมิตรภาพ (The Gold and Silver Road of Trade and Friendship) การแทรกแซงของสยามต่อนครเชียงใหม่ก็ไม่ได้เข้มงวด เพราะการกระทำและความเคลื่อนไหวใดๆ ราชสำนักเชียงใหม่ก็รายงานให้กรุงเทพฯ ทราบอยู่เสมอ อย่างไรก็ตามสิ่งหนึ่งที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปริวิตกคือการพิพาทเรื่องอาณาเขตดินแดน

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตระหนักถึงภัยคุกคามทั้งจากพม่าที่แม้จะ พ่ายแพ้สงครามอังกฤษแต่ก็ยังมิได้สูญเสียอำนาจไปทั้งหมด และอังกฤษที่เข้าครอบครอง ตะนาวศรีก็มีท่าทีที่ต้องการผลประโยชน์ในล้านนาเพิ่มมากขึ้นจากโค-กระบือก็เริ่มมีความต้องการ ไม้สักจากป่าไม้ในแขวงเมืองเชียงใหม่ มีการขอสัมปทานตัดไม้แล้วส่งขอนไม้เหล่านั้นไปตามลำ น้ำสาละวินซึ่งที่มะละแหม่งปากแม่น้ำสาละวินมีโรงเลื่อยแปรรูปไม้ส่งออกไปยังอังกฤษ

การติดต่อขอสัมปทานได้ดำเนินการโดยตรงมิได้ผ่านราชสำนักสยาม และสยาม ก็ถือว่าเป็นสิทธิ์ของเจ้าเมืองที่จะอนุญาตให้ทำประโยชน์ในแผ่นดินของตน ตราบใดที่ไม่ กระทบกระเทือนต่อความมั่นคงของพระราชอาณาจักร

ในช่วงเวลานั้นความรู้ในข้อมูลด้านแผนที่ยังไม่แพร่หลายและถูกจำกัดอยู่ในแต่ชนชั้น ปกครองซึ่งในจำนวนนี้ก็มีผู้รู้เพียงไม่กี่คน ความเป็นห่วงในเรื่องเขตแดนเริ่มได้รับความสำคัญ มากขึ้น ในปลายรัชกาลเจ้าหลวงพุทธวงศ์ พ.ศ. 2388 มีการกล่าวถึงเรื่องเขตแดน ปรากฏใน สารตราเรื่องให้ไปพูดจากันเรื่องเขตแดนที่ติดต่อกับอังกฤษ จ.ศ. 1207 ว่าร้อยเอกเฮนรี เบอร์ นีย์ ซึ่งได้รับแต่งตั้งเป็นเจ้าเมืองมะละแหม่ง แฉ่งไปยังกรุงเทพฯ ว่าราชสำนักอังวะแจ้งต่อร้อยเอก เฮนรี เบอร์นีย์ ว่าเมืองเชียงใหม่ไปรุกเขตแดนของพม่า อย่างไรก็ตามพม่ามิได้ทำสิ่งใดกับผู้ไปรุกเขต แดนพม่าเพราะอังกฤษทำหนังสือสัญญาไว้แต่ก่อนว่าพม่าเป็นไมตรีกับอังกฤษ อังกฤษเป็นมหา มิตรกับกรุงเทพฯ ดังนั้นพม่าก็ต้องเป็นไมตรีด้วย⁵⁸

⁵⁸“สารตรา เรื่องให้ไปพูดจากันเรื่องเขตแดนที่ติดต่อกับอังกฤษ จ.ศ. 1207 (พ.ศ. 2388)” ใน จดหมายเหตุนครเชียงใหม่ (กรุงเทพฯ : สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, 2542), 133.

ในเอกสารของร้อยเอกเฮนรี เบอริเนียนี่ ชูนี้แจ้ว่าขุนนางอังกฤษจะเดินทางขึ้นไปดูเขตแดนฝ่ายเหนือ และพูดคุยถึงเรื่องเขตแดนพร้อมกันในเดือนมกราคม พ.ศ. 2389 ในกรณีเขตแดนเมืองตากและเขตแดนข้างเมืองเชียงใหม่ที่โปรดเกล้าฯ ให้เมืองเชียงใหม่พูดคุยกับอังกฤษ ตามแต่เมืองเชียงใหม่กับอังกฤษจะพูดคุยกัน⁵⁹ คำสั่งนั้นระบุว่า ได้โปรดเกล้าฯ ให้ฝ่ายเมืองเชียงใหม่คอยรับรองพูดคุยกับอังกฤษ ถ้าอังกฤษจะมาเจรจาเรื่องเขตแดนต่อแดนกับเมืองเชียงใหม่ก็ให้เจ้าหลวงเชียงใหม่ เจ้าอุปราช นายภิมสาร เจ้าราชวงศ์ เจ้าบุรีรัตน์ (รัตนเมืองแก้ว) เจ้าราชบุตร เจ้านายพี่น้องบุตรหลานและเสนาบดีปรึกษาหารือกัน หากพิจารณาว่ามีผู้ใดรู้ที่เขตแดนสามารถจะพูดคุยกับอังกฤษได้โดยไม่เอาไรต์เอาเปรียบก็ให้ไปทำหน้าที่เจรจาทกลงกับอังกฤษ ให้ยึดถือว่าแต่ก่อนเขตแดนของเรามาถึงแค่ไหนก็ให้ว่าแค่นั้น อย่าให้ล้ำเกินเข้าไป ถ้าฝ่ายอังกฤษจะเอาเขตแดนให้ล้ำเกินเข้ามา ก็อย่ายอม⁶⁰

2. รูปแบบ สาเหตุ และผลของการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ ช่วง พ.ศ. 2390 – 2413

ในช่วงเวลานี้ เหตุการณ์สำคัญ คือ สงครามเชียงตุงที่เชียงใหม่ต้องส่งกองทัพเข้าร่วมรบด้วยถึง 3 ครั้ง เชียงตุงนั้นขึ้นกับพม่าในขณะที่เชียงรุ่งเป็นเมืองสามฝ่ายฟ้าที่ส่งบรรณาการให้ทั้งสยาม พม่า และจีน แต่เมื่อเกิดความวุ่นวายขึ้นในเชียงรุ่ง พ.ศ. 2386 จนเป็นเหตุให้เจ้านายเชียงรุ่งต้องลงไปขอพึ่งพระบารมีพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ในขณะที่เชียงตุงขอความช่วยเหลือจากพม่า ดังนั้นสงครามเชียงตุงซึ่งเชียงใหม่เข้าร่วมด้วยนี้ จึงเป็นสงครามครั้งสำคัญของทั้งสยามและพม่า

เมื่อเจ้าหลวงพุทธวงศ์ถึงแก่พิราลัยใน พ.ศ. 2389 หลังจากครองนครเชียงใหม่ยาวนานถึง 21 ปี เจ้าอุปราชมหาวงศ์โดยความยินยอมพร้อมใจของเจ้านายต่างๆ ก็ได้ขึ้นปกครองล้านนาเป็นองค์ที่ 5 และได้รับการรับรองจากกรุงเทพฯ ในปี 2390 เมื่อคราวที่เจ้านายองค์นี้นำช้างพลายสี่ประหลาดลงไปถวาย ในช่วงเวลานี้เกิดเหตุการณ์สำคัญๆ อันนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ระหว่างเชียงใหม่-สยาม-พม่า และส่งผลให้เชียงใหม่ยอมเข้าเป็นส่วนหนึ่งของสยามในการปกครองแบบเทศาภิบาลในที่สุด

⁵⁹ เรื่องเดียวกัน, 135.

⁶⁰ เรื่องเดียวกัน, 139-140.

นครเชียงใหม่

นับจาก พ.ศ. 2389 เป็นต้นมา อังกฤษมีบทบาทต่อทั้งสยามและพม่ามากขึ้น ขณะที่เชียงใหม่การขึ้นครองเมืองของเจ้าหลวงมหาวงส์ทำให้บทบาทของอังกฤษจำกัดอยู่แต่เพียงด้านการค้าขายเป็นหลัก ราวปีใดที่ผลประโยชน์การค้าลงตัวก็ไม่มีเหตุให้อังกฤษต้องเรียกร่องต่อเจ้าหลวงเชียงใหม่องค์นี้มากนัก

แต่หลังจากเจ้าหลวงมหาวงส์ถึงแก่พิราลัย ในรัชกาลของเจ้าหลวงกาวิโลรสสุริยวงศ์ กลับเกิดความวุ่นวายกับอังกฤษจนสยามต้องเข้าไปจัดการ

สยาม

ช่วงปลายรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชอาณาจักรสยามอยู่ในสภาพมั่นคงอุดมสมบูรณ์ เป็นปีกแผ่นยิ่งกว่าเมื่อครั้งที่พระองค์เสด็จขึ้นครองราชย์ (พ.ศ. 2367)⁶¹ มีการติดต่อกับต่างชาติทั้งในแถบเอเชียและชาติตะวันตก ราชทูตเดินทางมาเจริญสัมพันธไมตรีเพิ่มมากขึ้น เช่นเดียวกับบรรดาพ่อค้าตลอดจนมิชชันนารี

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตระหนักดีว่าการแผ่อำนาจของอังกฤษจะส่งผลกระทบต่อสยามมากยิ่งขึ้น จึงทรงมีพระราชดำริให้ระแวดระวังภัยคุกคามของมหาอำนาจที่มาในรูปแบบมหามิตรเช่นอังกฤษให้มาก การส่งกองทัพนครเชียงใหม่หัวเมืองประเทศราชล้านนา และหลวงพระบาง ให้ไปทำศึกเชียงตุงก็เพื่อประกาศว่าบ้านเมืองในพื้นที่ตอนเหนือเมืองเชียงใหม่ที่อยู่ระหว่างลุ่มแม่น้ำสาละวินถึงลุ่มแม่น้ำโขงที่ทั้งสยาม พม่า และจีน มีอำนาจอยู่นั้น ทำยที่สุดเป็นข้าขอบขัณฑสีมาของพระราชอาณาจักรสยาม ทรงเร่งดำเนินการให้สำเร็จในช่วงที่พม่าอ่อนแอจากปัญหาการแย่งชิงอำนาจภายใน และก่อนที่อังกฤษจะมีบทบาทมากไปกว่านี้ในพม่า ขณะที่จีนกำลังจะกลายเป็นอดีตมหาอำนาจเนื่องจากภัยคุกคามของจักรวรรดินิยมและกบฏต่อต้านราชวงศ์ชิง

สงครามเชียงตุงยังไม่เรียบร้อย พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก็เสด็จสวรรคตเมื่อ พ.ศ. 2394 และพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ขึ้นครองราชย์แทน ทำให้ในรัชกาลดังกล่าวต้องทำสงครามอีกถึง 2 ครั้ง

หลังจากขึ้นครองราชย์แล้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเปิดประเทศรับสัมพันธไมตรีและมีสนธิสัญญาการค้ากับนานาชาติมากขึ้นกว่ารัชกาลก่อน ทั้งด้านวิทยาการเทคโนโลยี ข้าราชการ เพราะทรงเข้าพระทัยในสถานการณ์ขณะนั้นและทรงตระหนักถึงภัยของจักรวรรดินิยมที่เข้ามาใกล้สยามมากขึ้นทุกขณะ พระราชกรณียกิจสำคัญของพระองค์ตั้งแต่

⁶¹วอลเตอร์ เอฟ. เวลลา, แผ่นดินพระนั่งเกล้าฯ, 265.

ต้นรัชกาลคือการทำสนธิสัญญาบาวริงกับอังกฤษ ซึ่งมีผลผูกพันต่อประเทศราชต่างๆ ของสยามรวมทั้งล้านนาด้วย

อย่างไรก็ดี เนื่องจากเจ้าหลวงเชียงใหม่องค์ใหม่ คือ เจ้าหลวงกาวิโลรสสุริยวงษ์มิได้ยอมรับว่าข้อตกลงในสนธิสัญญาบาวริงไม่มีอำนาจผูกพันในดินแดนของพระองค์ แต่อังกฤษไม่มีท่าทีว่าจะยินยอมให้ปัญหานั้นถูกเพิกเฉย จึงขอให้สยามในฐานะเจ้าอธิราชของประเทศราชเชียงใหม่แก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น ด้วยเหตุที่ราชสำนักสยามเล็งเห็นผลที่เกิดกับจีนในสงครามฝิ่น สงครามอังกฤษ-พม่า ทั้งสองครั้ง ทำให้สยามต้องดำเนินการเพื่อป้องกันมิให้อังกฤษอ้างความขัดแย้ง ลำห้วย ป่าเถื่อน เข้าแทรกแซงหัวเมืองประเทศราชล้านนาที่สำคัญแห่งนี้

นอกจากนี้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังได้รับคำร้องเรียนจากเจ้านายของล้านนาฟ้องร้องว่าเจ้าหลวงกาวิโลรสสุริยวงษ์ฝักใฝ่พม่า จนในที่สุดต้องเรียกตัวเจ้าหลวงไปยังกรุงเทพฯ เพื่อไต่สวนความผิด แต่ผลการพิจารณาปรากฏว่ายังหาความผิดมิได้ เจ้าหลวงจึงไม่ถูกลงโทษและให้กลับไปครองเมืองเช่นเดิม แสดงให้เห็นว่าช่วงเวลาดังกล่าวราชสำนักสยามเกรงใจและพยายามเอาใจเชียงใหม่อย่างยิ่ง เนื่องจากการคุกคามของจักรวรรดินิยมตะวันตกอาจทำให้เชียงใหม่ดึงอังกฤษเข้ามาเกี่ยวข้องซึ่งจะนำพาความยุ่งยากและอาจทำให้สยามต้องสูญเสียประเทศราชล้านนาทั้งเชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน และหัวเมืองอื่นๆ ได้

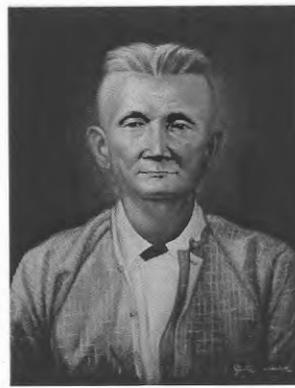
พม่า

เมื่อพระเจ้าแสงรกแมงเสียดพระสติเช่นเดียวกับพระเจ้าจุกกายแมง) จากปัญหากับอังกฤษทำให้บรรดาพระโอรสต้องควบคุมพระองค์ไว้ แล้วเกิดการแย่งชิงอำนาจกัน

ในที่สุดเจ้าพุกามมินเป็นฝ่ายมีชัย และสั่งประหารชีวิตพระอนุชาพร้อมทั้งขชายาตลอดจนโอรสและธิดาของพระอนุชา และขึ้นครองราชย์ใน พ.ศ. 2388 การขึ้นครองราชย์ของพระเจ้าพุกามมินเป็นยุคมืดที่นำพม่าเข้าสู่ปัญหาการเมืองภายในและไม่สามารถลดความขัดแย้งกับอังกฤษลงได้ ในรัชกาลนี้เองที่เกิดสงครามกับอังกฤษอีกครั้งหนึ่ง สงครามอังกฤษ-พม่า ครั้งที่ 2 เกิดขึ้นและสิ้นสุดลงอย่างรวดเร็วใน พ.ศ. 2395 แม้สงครามครั้งนี้ไม่ยืดเยื้อและสูญเสียชีวิตมากเท่ากับสงครามอังกฤษ-พม่า ครั้งแรก (พ.ศ. 2367 - 2369) แต่ทำให้ราชอาณาจักรพม่า หมดอำนาจในพม่าตอนล่างทั้งหมด ตลอดจนสูญเสียเมืองท่าและทางออกสู่ทะเล

ความพ่ายแพ้ในครั้งนี้ของพระเจ้าพุกามมินทำให้พระราชอำนาจของพระองค์เสื่อมลง กระทั่งในที่สุดเจ้าชายมินดงผู้เคร่งครัดในพุทธศาสนาและไม่ได้อยู่ในข่ายที่จะแย่งชิงราชสมบัติประกาศพระองค์ต่อต้านพระเจ้าพุกามมิน เนื่องจากไม่เห็นด้วยกับการนำพม่าเข้าสู่สงครามกับ

อังกฤษ โดยมีอัครมหาเสนาบดีสนับสนุน ในวันที่ 18 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2396 เจ้าชายมินดงเข้ายึดพระราชวังและปลดพระเจ้าฟุกามมินออกจากราชสมบัติ

เจ้าหลวงมหาวงศ์ และ เจ้าหลวงกาวิโลรสสุริยวงศ์

รูปที่ 13 เจ้าหลวงนครเชียงใหม่องค์ที่ 5 และ 6

ที่มา : วงศ์ศักดิ์ ณ เชียงใหม่, บรรณาธิการการ, เจ้าหลวงเชียงใหม่ (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้ง, 2539), 101,107.

2.1 นครเชียงใหม่ในรัชกาลเจ้าหลวงมหาวงศ์ – เจ้าหลวงกาวิโลรสสุริยวงศ์

รัชกาลเจ้าหลวงมหาวงศ์และเจ้าหลวงกาวิโลรสสุริยวงศ์เกิดปัญหาสำคัญใน 2 รัชกาลนี้ เหตุการณ์สำคัญ คือ 1.การทำสงครามเชียงตุง ในรัชกาลเจ้าหลวงมหาวงศ์ 2.เจ้าหลวงกาวิโลรสสุริยวงศ์ ถูกร้องเรียนว่าฝึกไฝพม่า และ 3.การพิพาทระหว่างเจ้าหลวงกาวิโลรสสุริยวงศ์กับคนในบังคับของอังกฤษโดยมีมูลเหตุจากสัมปทานตัดไม้

อำนาจการปกครองนครเชียงใหม่กลับมาอยู่ภายใต้การนำของทายาทสายตรงของ “เจ้าเจ็ดตน” เมื่อเจ้าหลวงมหาวงศ์ขึ้นครองนครเชียงใหม่ ตลอด 8 ปีในรัชกาลเจ้าหลวงมหาวงศ์ (พ.ศ. 2389-2397) ภารกิจสำคัญที่สะท้อนภาพความสัมพันธ์ระหว่างนครเชียงใหม่กับสยามที่เห็นเด่นชัดที่สุดคือ เป็นกองทัพหลักในการบุกเชียงตุงครั้งที่ 1 ตามพระราชบัญชาในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว กระทั่งเป็นกองทัพผสมในสงครามเชียงตุงครั้งที่ 2 และ 3 ตามพระราชบัญชาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

2.1.1 สงครามเชียงตุง

การที่สยามเลือกทำสงครามโจมตีเมืองเชียงตุงที่เป็นประเทศราชของพม่าเนื่องมาจากปัญหาการเมืองภายในเชียงรุ่ง ซึ่งขึ้นกับสยามนับตั้งแต่รัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช แต่เมื่อเกิดปัญหาแย่งชิงบัลลังก์เมืองเชียงตุงใน พ.ศ. 2386 เจ้ามหาขานานผู้ครองเมืองเชียงตุงอาศัยอำนาจที่ได้รับจากราชสำนักพม่าเข้าแทรกแซงการเมืองภายในของ

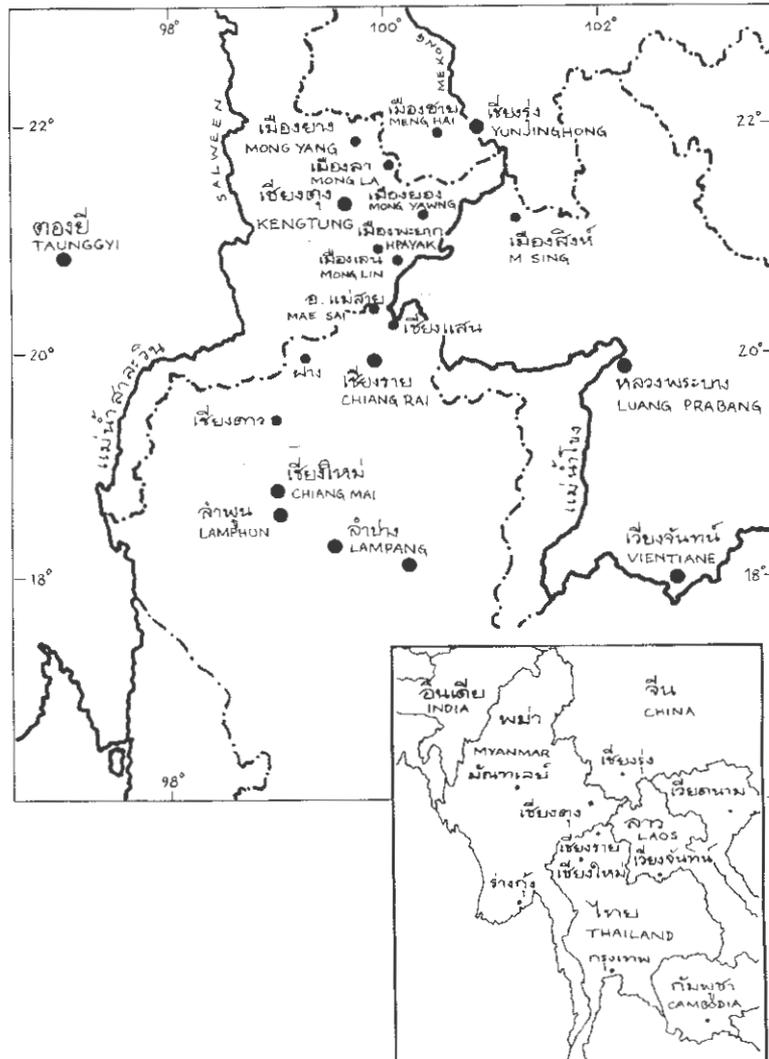
เชียงใหม่ สยามในฐานะเจ้าอธิราชจึงต้องโจมตีเมืองเชียงตุงเพื่อแก้ปัญหา ความวุ่นวายที่เกิดกับเมืองเชียงรุ่ง⁶² ประกอบกับทางเชียงรุ่งขอรับพระราชทานความช่วยเหลือพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริว่า “เมืองเชียงรุ่งนี้ถ้าตัดเมืองเชียงตุงเสียได้ ก็จะเป็นลัทธิฝ่ายเรา”⁶³ จึงโปรดเกล้าฯ ให้มีตราเกณฑ์ทัพเมืองเชียงใหม่ไปตีเมืองเชียงตุง⁶⁴ ใน พ.ศ. 2392 – 2393

สาเหตุที่สยามเลือกดำเนินยุทธศาสตร์ปราบเชียงตุงเพื่อแก้ปัญหาเชียงรุ่งนั้น เพราะเจ้านายเชียงรุ่งแสดงความประสงค์ว่ายังเป็นข้าขอบขัณฑสีมาของสยามอยู่ เมื่อมีปัญหาจึงขอเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารกษัตริย์สยาม ประกอบกับฝ่ายสยามเห็นโอกาสจากความอ่อนแอของพม่าอย่างต่อเนื่อง และสยามยังคาดการณ์ว่าอังกฤษกำลังจะทำสงครามกับพม่าอีกครั้ง เมื่อนั้นอำนาจของอังกฤษในพม่าจะขยายเขาไปใกล้กับบ้านเมืองในรัฐฉานมากยิ่งขึ้น ฉะนั้นเพื่อตัดปัญหาให้เด็ดขาดและรวดเร็วจึงเป็นจังหวะที่ดีที่จะประกาศพระราชอำนาจให้ชัดเจนว่าดินแดนเหล่านี้เป็นของสยาม ส่วนหนึ่งเพื่อดำรงรักษาอำนาจของสยามในเชียงรุ่ง และอีกส่วนหนึ่งก็เพื่อขยายแนวป้องกันให้เชียงใหม่อยู่ไกลจากอิทธิพลทางทหารของพม่ามากยิ่งขึ้น

⁶²โปรดอ่านรายละเอียดและจุดเริ่มต้นของปัญหาการเมืองภายในเมืองเชียงรุ่งจนนำมาสู่สงครามเชียงตุง จาก ทิพย์พาพร อินคุ่ม, “สงครามเชียงตุงในประวัติศาสตร์ไทย พ.ศ. 2392 – 2488” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2551).

⁶³เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3, 142.

⁶⁴ศรีสวัสดิ์ อ่องสกุล, ประวัติศาสตร์ล้านนา, พิมพ์ครั้งที่ 7 (กรุงเทพฯ : อมรินทร์, 2551), 375.

รูปที่ 14 แผนที่ตั้งเมืองเชียงตุงและเมืองสำคัญโดยรอบ

ที่มา : อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ นฤมล เรืองรังษี, บรรณาธิการ, **เรื่องเมืองเชียงตุง** (เชียงใหม่ : สุวิวงศ์บุ๊ค เซ็นเตอร์, 2538), V.

พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานไปยัง พระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงวงษาธิราชสนิท เมื่อปลายปีชวด จุลศักราช 1214 (พ.ศ. 2395) อธิบายสาเหตุที่สยามตั้งแต่ครั้งปลายรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจำเป็นต้อง แก้ปัญหาเมืองเชียงรุ่งและทำสงครามตีเมืองเชียงตุง สืบเนื่องมาจากรัชกาลของพระองค์ ว่า

เพราะมีเหตุที่มีศึกพม่ากับอังกฤษตั้งว่ามานี้ การที่เราประสงค์จะเอาชัยชนะแก่เมือง เชียงตุงนั้น ก็เป็นการเข้าช่องแคบ ... ถ้าพม่าไม่มีความกับอังกฤษ ฤๅเป็นความที่วากแล้วกัน เสียไม่ร้อยหรือยี่สิบเย็น เมื่อภัยมีกับเชียงตุงเขาก็คงให้กองทัพมาช่วย การก็จะมากไปหน่อยหนึ่ง

ถึงกระนั้นก็ควรเราจะทำให้ได้ด้วยมานะรักษาเกียรติยศ และจะได้ทำขุนนางของเราให้เคยการทัฬหศึกษาไว้ไม่ให้สูญคนรู้คนเคยการสงคราม ก็ถ้าพม่าได้ต้องรบกับอังกฤษมาจนร้อยหรือเสี้ยวพลแลเขตแดนแล้วจึงเสร็จความกัน เมื่อเป็นเช่นนั้น การก็เป็นที่ย่างเรามากขึ้น ...

...ถ้าอังกฤษเขาได้เขตแดนพม่าชิดเชียงตุงเข้ามาทางด้านเหนือแล้วเราจะยกไปตีเชียงตุงทีหลัง พวกลาวเชียงตุงก็หวังจะเข้าพึ่งอังกฤษ ฝ่ายอังกฤษก็ไว้ตัวเป็นคนดี มีคนในประเทศใกล้เคียงเป็นที่รัก ทำใจคิดว่าจะไม่ให้คนในประเทศใกล้เคียงเป็นข้าเป็นเชลยแก่กัน ถ้ารับเอาฐานะเชียงตุง มีหนังสือเข้ามาต่อว่าไต่ถามแลห้ามปรามฝ่ายเราไม่ให้ทำกับเชียงตุง ด้วยสำนวนเช่นว่า ทามลวงหน้าไว้ในหนังสือพิมพ์ กับที่ว่าด้วยเชียงใหม่ที่ส่งขึ้นไปแล้วนั้น การของเราที่จะขัดข้องเสีย แลเมื่อเป็นไปได้นี้หัวเมืองลาวประเทศราชของเราทั้งปวงก็จะหมิ่นประมาทเราได้ก็จะเกิดความร่อยหรอไปเร็วทีเดียวยากนักหนา⁶⁵

ตั้งที่กล่าวมาแล้วข้างต้น ราชสำนักที่กรุงเทพฯ หวังผลให้อิทธิพลของสยามเข้าไปตั้งมั่นในหัวเมืองไทใหญ่ในรัฐฉานฝ่ายตะวันออกซึ่งอยู่สองฟากฝั่งแม่น้ำสาละวินเรื่อยมาจนถึงเชียงรุ่งในสิบสองพันนาที่อยู่ริมฝั่งแม่น้ำโขง ต้องการให้ดำเนินการได้สำเร็จก่อนที่อังกฤษจะขยายอิทธิพลเข้าไปในพื้นที่เหล่านั้น จึงจะเห็นได้ว่าในสงครามตีเมืองเชียงตุง กองทัพสยามเป็นฝ่ายเปิดฉากโจมตีเมืองเชียงตุงซึ่งเป็นเมืองสำคัญในกลุ่มรัฐฉานฝ่ายตะวันออก ทั้งนี้เมืองในรัฐฉานยังคงเป็นประเทศราชของพม่าและเป็นดินแดนที่พม่ายังหวังพึ่งพาประโยชน์เพราะส่วนอื่นๆ ที่มีใช้ดินแดนพม่าแต่ต่างตกอยู่ในความครอบครองของอังกฤษไปแล้ว

สงครามเชียงตุงเกิดขึ้น 3 ครั้ง ระหว่าง พ.ศ. 2392 – 2395 ครั้งแรกเกิดในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่ยังไม่ทันรู้ผลก็สวรรคตเสียก่อน อย่างไรก็ตามครั้งนี้เกิดปัญหาระหว่างกองทัพเจ้านายล้านนา สงครามครั้งที่ 2 พ.ศ. 2395 ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แม้เจ้าหลวงมหาวงส์จะเคยทูลขอว่าจะส่งกองทัพร่วมรบแก้ตัวคราวสงครามครั้งแรกแต่เนื่องจากประชวรจึงมาร่วมไม่ได้แต่ให้เจ้านายองค์อื่นนำทัพไปแทน กองทัพจากกรุงเทพฯ และล้านนาในที่สุดก็ต้องล่าถอยเพราะได้ข่าวว่าพม่าจะยกกองทัพมาช่วยเชียงตุง แม้เชียงใหม่จะมีได้ช่วยเหลือกองทัพสยามอย่างเต็มความสามารถดังที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชหัตถเลขาถึงพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท

⁶⁵ พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รวมครั้งที่ 1, (พระนคร : กรมศิลปากร, 2496. พิมพ์ในงานฌาปนกิจศพ หม่อมวาสน์ กมลาสน์ ในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นราชศักดิ์สโมสร 30 พฤษภาคม 2496), 8 - 9.

วิเคราะห์เปรียบเทียบข้อมูลและพระราชทานแนวคิดเพื่อประกอบการแก้ปัญหาที่ฝ่ายเชียงใหม่ให้เหตุผลว่าไม่พร้อมเรื่องเสบียงเลี้ยงกองทัพ เนื้อความ ตอนหนึ่งว่า

ฉันวิตกว่าเมื่อกองทัพเรายกขึ้นมาในปีที่ฟ้าฝนเป็นวิปริตมาก ลวาก็พาโลร้องว่าขัดสนเสบียงอาหาร ถึงการเราสืบดูรู้แล้วว่าข้าวกเขามีอยู่พอใช้ก็จะแบ่งเอามาเป็นเสบียงเลี้ยงกองทัพเรา ได้ ผู้ที่ทวงไม่ยอมให้ด้วยเหตุที่ว่าแล้วนั้น เมื่อเราริตนาทาเร้นเข้าก็เห็นเป็นอันทำให้ร้อนรนไปจนเป็นเหตุให้แตกร้างเสียใจหม่นหมอง ด้วยเห็นว่าอันแต่พอได้เป็นเจ้าของดินขึ้นใหม่ ๆ ก็คิดโลกกลมจะเอาบ้านเมืองลาวไกลๆ มาเป็นเมืองขึ้น ให้กองทัพรบยกขึ้นไปในเพลช้ำวากหนามากแพงไม่รู้สุขทุกข์ของราษฎรว่าขัดสน ฝ่ายแม่ทัพที่ขึ้นมาเสาก็คิดแต่จะเอาบำเหน็จความชอบ แต่เจ้านายของตัว ไม่มีกรุณา จะเอาลาวเป็นหนังหน้าไฟให้ไปตายในการรบ แลตายด้วยอดอยากก่อนไทยดังนี้เป็นแน่ เหตุการณ์อันนี้เธอจงดำริดูให้มาก ฉันจะคิดมาให้ก็ไกลตา เธอมีปัญญาแลได้ขึ้นมาเห็นลาวเองแล้วจะคิดอย่างไร อย่าให้มันเสียใจแตกร้างนักนั้นจึงจะดี⁵⁶

พระองค์ก็ยิ่งทรงพระกรุณาฯ เลื่อนเจ้าหลวงมหาวงศ์เป็นพระเจ้ามโหตรประเทศราชราชิบดีนรินทร์ที่ลีนทรมหานครราชิสฐาน ภูบาลพิตร สถิตในอุดมขิยวงคราชวงศ์ เจ้านครเชียงใหม่ เพื่อผูกใจให้เชียงใหม่ยังมีใจช่วยสยามทำศึกเชียงตุงในปีต่อมา สงครามครั้งที่ 3 เกิดขึ้นในปี 2396 กรุงเทพฯเตรียมการรบดีกว่าเดิมแต่ในที่สุดเมื่อกองทัพนำโดยพระเจ้านั่งงยาเธอ กรมหลวงวงษาศิราชสนิท รบกับเชียงตุงซึ่งมีกองทัพพม่าและไทใหญ่ช่วยรักษาเมืองอย่าง แน่นหนาจนกระสุนดินดำและอาหารหมดจึงยกกลับไป ส่วนกองหนุนก็มีได้ยกไปถึงเชียงตุงเพราะได้ข่าวว่ากองทัพพระเจ้านั่งงยาเธอ กรมหลวงวงษาศิราชสนิท ถอนทัพในที่สุดสงครามก็ยุติด้วยมีห้องตราเรียกให้เลิกทัพกลับกรุงเทพฯ

ชัยภูมิของเมืองเชียงตุงเป็นอุปสรรคสำคัญที่ทำให้การรบทั้ง 3 ครั้งไม่ประสบความสำเร็จ เส้นทางขนส่งเสบียงเลี้ยงกองทัพจำนวนมากและการลำเลียงอาวุธยุทโธปกรณ์เป็นไปด้วยความยากลำบากจากภูมิประเทศที่เป็นเทือกเขาและหุบเขา ทั้งนี้ปืนใหญ่ที่กองทัพสยามใช้ในการสงครามครั้งนี้ไม่สามารถใช้ หักดีเอาเมืองเชียงตุงได้และกลายเป็น “ตัวถ่วง” ในการเดินทัพ แต่พม่าส่งทหารไปช่วยเหลือเชียงตุงได้

สำหรับปัญหาภายในของกองทัพฝ่ายสยามคือเจ้านายจากเชียงใหม่เข้าร่วมสงครามแต่เลือกเดินทัพแยกกับกองทัพหลวงที่พระเจ้านั่งงยาเธอ กรมหลวงวงษาศิราชสนิท เป็นแม่ทัพใหญ่ และให้เหตุผลว่าควรจะเลื่อนเวลาโจมตีเชียงตุงออกไปเพราะฝนแล้ง ในเมืองขัดสนเสบียง

⁵⁶ เรื่องเดียวกัน, 3 - 4.

อาหาร หากเกณฑ์ไปทำสงครามจะทำให้พลเมืองอดอยากมากยิ่งขึ้น ฯลฯ เหล่านี้ล้วนทำให้สยามไม่สามารถมีชัยชนะในสงครามเชียงตุง ผู้ศึกษาวิเคราะห์ว่าความบกพร่องในราชการสงครามถึง 3 ครั้ง นั้นเป็นเรื่องที่ร้ายแรง ถ้ายังอยู่ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว กองทัพนครเชียงใหม่และประเทศราชล้านนาอื่นๆ น่าจะมีความความแข็งแกร่งในสงครามเชียงตุงครั้งที่ 2 และ 3 มากกว่านี้ เนื่องจากเกรงพระราชอาญาในราชการสงครามและบทเรียนจากการที่สยามปราบปรามเจ้าอนุวงศ์และกองทัพนครเวียงจันทน์ที่กระด้างกระเดื่อง

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ สถาปนาเจ้าหลวงมหาวงส์ จากเจ้าประเทศราชเป็น “พระเจ้าประเทศราช” ปรากฏพระนามตามจารึกพระสุพรรณบัฏว่า “พระเจ้ามโหตรประเทศราชธิบดินทร์ นพีสินทรมหานครศรีฐาน ภูบาลบพิตร สถิตในอุดม-ชียงนคราขวงศ์เจ้านครเชียงใหม่”⁶⁷ พร้อมเครื่องสูงประกอบอิสริยยศ ใน พ.ศ. 2396 สะท้อนให้เห็นความสำคัญของนครเชียงใหม่ในสายตาของราชสำนักสยามอย่างยิ่ง หลังจากรับพระราชทานเลื่อนยศได้ 5 เดือน พระเจ้าเชียงใหม่ก็ถึงแก่พิราลัยเพราะประชวรอยู่ก่อน สถานการณ์ในเชียงใหม่เกิดวุ่นวายขึ้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยามุขมนตรี (เกษ) กับหลวงวิสุตรสมบัติขึ้นไประงับเหตุวิวาทและปลงพระศพพระเจ้าเชียงใหม่⁶⁸

2.2 การเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ในรัชกาลเจ้าหลวงกาวิโลรสสุริยวงษ์

เมื่อเสร็จสิ้นงานพระศพ เจ้าพระยามุขมนตรีและหลวงวิสุตรสมบัติจึงนำเจ้าสุริยวงษ์ผู้ดำรงตำแหน่งเจ้ารัตนนะหัวเมืองแก้วหรือเจ้าบุรีรัตน์, นายน้อยมหาพรหม, นายขนานสุริยวงศ์ โอรสเจ้าหลวงมหาวงส์ที่เพิ่งถึงแก่พิราลัย และเจ้าอุปราชเมืองนครลำปาง ลงไปยังกรุงเทพฯ แต่เนื่องจากเจ้าอุปราชพิมพิศาลป่วยมิได้ไปเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท และในที่สุดก็ถึงแก่อสัญกรรมในอีก 2 เดือนต่อมา การพิจารณาแต่งตั้งเจ้าหลวงนครเชียงใหม่จึงเกิดขึ้น ณ กรุงเทพฯ เป็นครั้งแรก เพราะก่อนหน้านี้ที่เจ้าหลวงทั้ง 5 องค์ผ่านการพิจารณาจากเจ้านายผู้ใหญ่ของทั้ง 3 เมือง (เชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน) แล้วมีศุภอักษรแจ้งลงไปยังกรุงเทพฯ ให้โปรดเกล้าฯ แต่งตั้งตามทีเสนอ

2.2.1 อำนาจทางการเมืองของสยามต่อล้านนา

การแต่งตั้งเจ้าหลวงขึ้นปกครองนครเชียงใหม่ในครั้งนี้เป็นโอกาสที่กรุงเทพฯ จะได้มีส่วนร่วมในการตัดสินใจตั้งเจ้าเมืององค์ใหม่ เจ้ารัตนนะหัวเมืองแก้วได้รับเลื่อนให้เป็นเจ้าหลวง

⁶⁷ พระยาประชาภิจักรจักร์, พงศาวดารโยนก, 492.

⁶⁸ เรื่องเดียวกัน.

เชียงใหม่องค์ที่ 6 เจ้าหลวงองค์นี้เป็นโอรสในเจ้าหลวงกาวิละ (เจ้าหลวงองค์แรกของนครเชียงใหม่ ในยุคประเทศราชของสยาม) โอกาสนี้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สถาปนาเจ้านครเชียงใหม่ เจ้าเมืองน่าน เจ้านครลำพูน ให้เป็นมีสถานะและออกพระนามเป็น “เจ้า” ในเอกสารราชการของ สยาม เนื่องจากก่อนหน้านี้สถานะของเจ้าชั้นห้าใบและเจ้านายในประเทศราชล้านนาทั้งหลายเป็น แต่เพียงเจ้าของเมืองนั้นๆ มิได้เป็นเจ้าของสยามด้วย ดังนั้นโอกาสดังกล่าวจึงทรงเลื่อนเจ้านาย เหล่านั้น ให้เป็นเจ้าที่ได้รับการรับรองจากราชสำนักสยาม ปรากฏในสัญญาบัตรทรงแต่งตั้งเจ้านครเชียงใหม่ เจ้านครลำพูน และเจ้าราชวงศ์ เจ้าราชบุตร เมืองนครเชียงใหม่ จ.ศ. 1218 (พ.ศ. 2399) ความว่า

ให้พระยาบุรีรัตน เปนเจ้านครเชียงใหม่ มีราชทินนามว่าเจ้ากาวิโลรสสุริยวงศ์ดำรงนพิสี-นคร ศูนย์ทศลักษณะเกษตร วรฤทธิเดชมหาโยนางคราชวงษาธิบดี เจ้านครเชียงใหม่ ให้มีอิศริยยศ เสมอเจ้านครเชียงใหม่แต่ก่อนมา ได้บังคับบัญชาญาติพี่น้องแลท้าวเพี้ยกรมการ บันดาอยู่ใน เขตแดนแขวงนครเชียงใหม่ทั้งสิ้นตามที่เจ้านครเชียงใหม่แต่ก่อนได้บังคับมานั้น โดยยุติธรรมแล ให้ชอบด้วยราชการ จงเว้นการควรเว้น แลอุทิศสหประพฤติการณ์ควรประพฤดิทั้งปวงแลรักษา ความซื่อสัตย์สุจริตต่อกรุงเทพมหานคร ตามอย่างธรรมเนียมเจ้านครเชียงใหม่แต่ก่อน จงทุกประการ...⁶⁹

อย่างไรก็ดี เนื่องจากผลงานความชอบของเจ้านายเมืองน่านในราชการสงครามและ ปฏิบัติตนเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัย สถานการณ์ข้างฝ่ายประเทศราชล้านนาตะวันออกก็ดำเนินไป โดยดี ในโอกาสที่สถาปนาเจ้านายจากประเทศราชล้านนาตะวันตกให้เป็นเจ้าแล้วจึงโปรดเกล้าฯ แก่เมืองน่านเช่นกัน สำหรับนครน่านเจ้านายที่รั้งตำแหน่งเจ้าเมืองก็โปรดเกล้าฯ เลื่อนเจ้าบุรีรัตน เมืองน่านให้เป็นเจ้านันตวรฤทธิเดชกุลเชฐกุมหันทไชยนันทบุระมหาราชพงษาธิบดี เจ้านครเมืองน่าน⁷⁰ ส่วนเจ้าเมืองลำปางที่ว่างลงก่อนหน้านี้ โปรดเกล้าฯ เลื่อนเจ้าอุปราชขึ้นดำรง ตำแหน่งเป็นเจ้าเมืองและเป็นเจ้าวรญาณรังษีเจ้านครลำปาง และเลื่อนเจ้าราชวงศ์มหาพรหม เมืองลำปางเป็นเจ้าอุปราชเมืองนครลำปาง ดำเนินนครลำพูนโปรดเกล้าฯ ให้เลื่อนพระยาลำพูน

⁶⁹“ตั้งเจ้านครเชียงใหม่ เจ้านครลำพูน และเจ้าราชวงศ์ เจ้าราชบุตร เมืองนครเชียงใหม่ จ.ศ. 1218 (พ.ศ. 2399)” ใน จดหมายเหตุนครเชียงใหม่ (กรุงเทพฯ : สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, 2542), 252.

⁷⁰เรื่องเดียวกัน.

ไชยลังการ เป็นเจ้ามีพระนามว่าเจ้าไชยลังการพิศาลโสภาคคุณทวีบุญไชยมหาเจดีย์บุษการ
ราชภูธรธาดา ประดิษฐาธิบัติ เจ้านครลำพูนให้มีอิศริยยศเสมอเจ้านครลำพูนแต่ก่อนมา⁷¹

จากนั้นอีก 3 ปีต่อมาเมื่อเจ้าหลวงกาวิโลรสสุริยวงศ์ส่งต้นไม้เงินต้นไม้ทอง เครื่องราช
บรรณาการลงไปทูลเกล้าฯ ถวาย โดยมอบหมายให้นายน้อยหน่อคำ นายน้อยแผ่นฟ้า คุมลิ่งของ
เหล่านั้นเดินทางจนถึงกรุงเทพฯ จึงมีพระบรมราชโองการดำริว่าตำแหน่งเจ้าราชวงศ์เมืองเชียงใหม่
ยังว่างอยู่ และโปรดเกล้าฯ เพิ่มตำแหน่งเจ้าราชภาคินัยเพิ่มขึ้นในคราวเดียวกัน

นายน้อยหน่อคำเป็นบุตรพระยาเชียงใหม่ข้างเผือก⁷² สมควรเป็นที่ราชวงศ์ได้ นายน้อย
แผ่นฟ้าก็เป็นหลานพระเจ้ากาวิละผู้มีความชอบต่อแผ่นดิน ควรให้นายน้อยแผ่นฟ้าได้รับตำแหน่ง
ยศที่ใดหนึ่งได้ ครั้นแล้วจึงโปรดเกล้าฯ ตั้งนายน้อยหน่อคำเป็นที่ราชวงศ์ ตั้งนายน้อยแผ่นฟ้า
เป็นที่เจ้าราชภาคินัยเมืองนครเชียงใหม่ ให้กลับไปรับราชการ ณ เมืองเชียงใหม่⁷³

เจ้านายเชียงใหม่ที่คุมเครื่องราชบรรณาการแทนเจ้าหลวงลงมาน้อมเกล้าฯ ถวายถึง
กรุงเทพฯ แสดงว่าเป็นบุคคลที่เจ้าหลวงไว้วางพระทัยและมีความสำคัญในราชสำนักเชียงใหม่
อันนี้ราวกับเป็นธรรมเนียมมาตั้งแต่ครั้งรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช
ที่จะพระราชทานตำแหน่งเป็นบำเหน็จความชอบในราชการแก่ผู้ที่เป็นผู้แทนเจ้าหลวงนำ
เครื่องราชบรรณาการตลอดจนข้างสำคัญมาสู่พระบารมี สาเหตุที่โปรดเกล้าฯ เลื่อนตำแหน่ง
พร้อมกันก็เพราะองค์หนึ่งเป็นบุตรเจ้าหลวงเชียงใหม่องค์ที่ 2 จึงโปรดเกล้าฯ ให้เป็นเจ้าราชวงศ์ซึ่ง
เป็นหนึ่งในตำแหน่งเจ้าชั้นห้าใบ ส่วนเจ้านายอีกองค์หนึ่งก็เป็นหลานและสืบเชื้อสายจากเจ้าหลวง
เชียงใหม่องค์แรก จึงโปรดเกล้าฯ ให้เป็นเจ้าราชภาคินัย อันเป็นตำแหน่งที่เพิ่มขึ้นมาในหัวเมือง
ประเทศราชล้านนาระหว่างรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นต้นมา

ในรัชกาลเจ้าหลวงกาวิโลรสสุริยวงศ์ทรงปกครองนครเชียงใหม่และได้รับความเคารพ
นับถือจากเจ้านายของอีก 2 เมืองเมืองใหญ่ คือ นครลำปางและนครลำพูน ดังจะเห็นได้จาก พ.ศ.
2405 ครั้งนั้นพระองค์เสด็จไปนมัสการพระธาตูลำปางหลวง แล้วเสด็จเข้าไปในเมืองนครลำปาง
“เพื่อว่ากล่าวสมัครสมานเจ้าอุปราชกับเจ้านครลำปางซึ่งไม่ปรองดองกัน เจ้าอุปราชยอมขอสมมา

⁷¹เรื่องเดียวกัน.

⁷²เจ้าหลวงธรรมลังกา เจ้าหลวงองค์ที่ 2 ของนครเชียงใหม่ในยุคประเทศราชของสยาม.

⁷³พระยาประจักษ์จักรจักร, พงศาวดารโยนก, 494.

การวะแก่เจ้าหลวงนครลำปาง ด้วยเครื่องขอสมา มีต้นไม้เงินทองหนักตันละร้อยบาทหนึ่งคู่⁷⁴ แล้ว พระองค์ก็เสด็จกลับจากเมืองนครลำปาง

เนื่องจากเจ้าหลวงกาวิโลรสสุริยวงษ์ได้ดำรงฐานันดรศักดิ์เป็นเจ้านครเชียงใหม่ จึงจัดการครองเมือง คือตั้งข้อบัญญัติกำหนดกฎหมาย สำหรับพิจารณาพิพากษาคดีถ้อยความ ณ สนามหลวง และจัดการบูรณปฏิสังขรณ์สถานที่ต่างๆ⁷⁵ และต่อมาใน พ.ศ. 2404 ครั้งที่เจ้าหลวงกาวิโลรสสุริยวงษ์เสด็จล่องลงไปเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เลื่อนจากเจ้านครเชียงใหม่ เป็น พระเจ้าประเทศราช ดังเช่นเจ้าหลวงองค์ก่อน

จากการที่พระองค์ทรงมีสถานะเป็นถึงพระเจ้านครเชียงใหม่จึงทำให้ทรงใช้อำนาจการปกครองที่ได้ขาด ราษฎรถวายพระสมัญญานามว่า “เจ้าชีวิตอ้าว” เนื่องจากทรงรับสั่งให้ประหารบุคคลที่ทำให้พระองค์พิโรธจนกระทั่งตรัสบริภาษว่า “อ้าว” ราชสำนักสยามไม่ได้เข้าไปยุ่งเกี่ยวกับการบริหารราชการภายในของราชสำนักเชียงใหม่ เพราะเชียงใหม่ปฏิบัติตามกรอบการปกครองที่สยามวางไว้ คือ ไม่ติดต่อกับอังกฤษนอกเหนือจากการค้าและป่าไม้ ซึ่งในทางนโยบายผู้แทนรัฐบาลอังกฤษก็เคารพในสถานะดังกล่าว ส่วนกับพม่านั้นยังคงไม่มีการติดต่อโดยตรงทั้งจากสยามหรือจากนครเชียงใหม่ การสิ่งใดที่จำเป็นจะดำเนินการผ่านข้าหลวงอังกฤษประจำพม่า แต่แล้วก็เกิดมีเหตุการณ์สำคัญที่สั่นคลอนสถานะของเจ้าหลวงเชียงใหม่ และมีผลต่อความสัมพันธ์ระหว่างราชสำนักเชียงใหม่กับสยามและพม่า เนื่องจากองค์เจ้าหลวงถูกเจ้านายของเชียงใหม่และลำพูนกล่าวโทษ

เรื่องราวแรงที่เจ้าหลวงกาวิโลรสสุริยวงษ์ถูกกล่าวหาส่งผลให้ราชสำนักสยามมีคำสั่งเรียกตัวเจ้าหลวงเชียงใหม่ลงไปแก้ต่าง เป็นผลจากในระหว่างที่เจ้าหลวงกาวิโลรสสุริยวงษ์เสด็จไปเมืองนครลำปางใน พ.ศ. 2405 เจ้าฟ้าโกหล่าน เจ้าเมืองหมอกใหม่ในรัฐฉานตะวันออก ส่งหนังสือมายังเมืองเชียงใหม่โดยให้อำมาตย์หึงคำเป็นผู้เชิญสาสน์ดังกล่าวมาขอกำลังจากนครเชียงใหม่ไปช่วยตนเองสู้รบกับเจ้าฟ้าเมืองนายซึ่งเป็นเมืองในรัฐฉานตะวันออกเช่นกัน เมื่อเจ้าหลวงเชียงใหม่ทราบความแล้วจึงมีอาญาสั่งให้เกณฑ์กำลังพลเมืองเชียงใหม่ 300 คน ให้พระยาไชยอำมาตย์กับพระยาปราบพลมารเป็นนายปลัดทัพยกไปช่วยตามที่ขอ ในระหว่างนั้นเจ้าหลวงเชียงใหม่เสด็จจากเมืองนครลำปางแล้วแวะประทับเมืองนครลำพูนเพื่อหลอ่อกังสดาลไว้บูชาพระธาตุหริภุญไชย

⁷⁴ เรื่องเดียวกัน, 496.

⁷⁵ เรื่องเดียวกัน, 494.

เหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับเมืองหมอกใหม่แทบจะไม่มีอะไรมากไปกว่าความขัดแย้งและรบรากันระหว่างเจ้าเมืองไทใหญ่ในรัฐฉาน เมื่อไม่สามารถสู้รบได้ก็ขอความช่วยเหลือมายังราชสำนักเชียงใหม่ที่เป็นใหญ่อยู่ในอาณาบริเวณนั้น

อย่างไรก็ดีหลังจากนั้นมีเหตุที่มีมูลกล่าวฟ้องจากเจ้าอุปราช เจ้าราชวงศ์ เจ้าราชบุตร เมืองนครเชียงใหม่ ทำหนังสือต่างกรรมต่างวาระแจ้งลงไปยังกรุงเทพฯ ทุกเดือน เดือนละ 1 ฉบับ เนื้อความตรงกันว่า เจ้าหลวงกาวิโลรสสุริยวงษ์เกณฑ์คนตัดทางจากเมืองเชียงใหม่ไปถึงท่าผาแดง แล้วจัดช้างพลายสองเชือก กับปืนเป็นบรรณาการ แต่งคนนำไปถวายพระเจ้ามินดง พระเจ้ามินดง จึงโปรดเกล้าฯ ให้พม่านำสิ่งตอบแทนมาพระราชทานแก่เจ้าหลวงเชียงใหม่ แต่เนื่องจากเจ้าหลวงเชียงใหม่ให้นำพม่าที่นำบรรณาการและล่เข้ามาเข้าไปพูดจากันในที่ลับ ครั้นทูตพม่ากลับไปแล้ว เจ้าหลวงให้เอาล่พม่านั้นไปฆ่าเสีย⁷⁶ นอกจากนี้ยังมีฎีกาจากนายน้อยเทพวงศ์บุตรนายน้อยมหาพรหม⁷⁷ ทูลเกล้าฯ ถวายกล่าวโทษเจ้าหลวงกาวิโลรสสุริยวงษ์อีกหลายข้อ แสดงให้เห็นว่าราชสำนักเชียงใหม่เกิดความขัดแย้งแบ่งออกเป็น 2 พวก คือ 1.เจ้าหลวง, เจ้าบุรีรัตน์, เจ้าราชภาคิไนย, นายบุญทวงษ์, นายน้อยพุทธวงศ์ 2. เจ้าอุปราช, เจ้าราชวงศ์, เจ้าราชบุตร ความขัดแย้งนั้นรุนแรงมาจนมีความต้องการโค่นอำนาจเจ้าหลวง

เมื่อความทราบถึงพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้พระยามหามนตรี เจ้ากรมพระตำรวจในขวา ขึ้นมายังนครเชียงใหม่ เพื่อเรียกเจ้ากาวิโลรสสุริยวงษ์ลงไปกรุงเทพฯ แต่ในขั้นต้นเมื่อทราบข่าวว่ากรุงเทพฯ เรียกตัว เจ้าหลวงแสดงท่าทีว่าจะไม่ยอมเดินทางไปกรุงเทพฯ เจ้าหลวงกาวิโลรสสุริยวงษ์และเจ้าราชภาคิไนยปรึกษากันว่า “ถ้ากรุงเทพฯ หาตัวลงไปเผ่าก็ไม่ไปถึงชั้นมากดขี่เอาตัวก็จะสู้รบ เจ้าเชียงใหม่ เจ้าบุรีรัตน์ เจ้าราชภาคนัยว่า ตายอ้วนดีกว่าตายผอม”⁷⁸ แต่เมื่อพระยามหามนตรีเดินทางมาถึงเชียงใหม่ ในที่สุดเจ้าหลวงจึงเสด็จไปพร้อมสิ่งที่ได้รับจากกษัตริย์พม่าและทูลเกล้าฯ ถวายสิ่งของเหล่านั้นแต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

⁷⁶เรื่องเดียวกัน, 498.

⁷⁷นายน้อยมหาพรหม คือ โอรสเจ้าหลวงมหาวงส์ ที่โปรดเกล้าฯ ให้ทำราชการอยู่ในกรุงเทพฯ ดำรงตำแหน่งพระยาอุตรการโกศล”

⁷⁸หวัญ. จดหมายเหตุ ร.4 จ.ศ. 1227 เล่มที่ 13 คัดบอกเมืองตาก, อ้างถึงใน สวัสดิ์ อ่องสกุล, ประวัติศาสตร์ล้านนา, 350, ตายผอมคือถูกจองจำในคุกจนถึงแก่ความตาย.

เจ้าหลวงเชียงใหม่ที่ถูกกล่าวโทษนำเสนอความชอบในราชการของพระองค์ด้วย ในคราวดังกล่าว ทรงแสดงให้เห็นว่าการตัดสินใจช่วยเหลือบ้านเมืองที่เกิดวิวาทกันแล้วขอความช่วยเหลือมานั้นอยู่ในกรอบและวิสัยที่จะกระทำได้

เมื่อเจ้าหลวงกาวิโลรสสุริยวงศ์เสด็จลงไปเฝ้าฯ เมื่อ พ.ศ. 2409 และถือโอกาสกราบบังคมทูลพระกรุณาว่าฟ้าโกห่ล่านจะพาคครัวเข้ามาขอเป็นข้าขอบขัณฑสีมา จึงได้ให้ขุนหลวงบุตรของเจ้าฟ้าโกห่ล่านเข้ามาเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทก่อน จากนั้นเจ้าหลวงเชียงใหม่จึงทูลเกล้าฯ ถวายสิ่งของซึ่งพระเจ้าแผ่นดินพระราชทานมาให้ ประกอบด้วยแหวนศีรษะทับทิมขนาดผลบัวแก้ว 2 วง สายสังวาลทองคำมีสร้อยรวม 15 สาย มีประจายามใหญ่ 1 เล็ก 2 มีตาบทองคำ 1 ประดับพลอยทับทิมใหญ่ 4 เล็ก 96 รวม 100 เม็ด ผ้าเกี้ยวพม่า 3 ผืน ผ้าตาลวด 8 ผืน รวมผ้า 11 ผืน⁷⁹ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงมีพระราชดำรัสว่า “ของทั้งนี้พระเจ้า อังวะให้แก่เจ้า เชียงใหม่ ก็ให้เจ้าเชียงใหม่เอาไว้เถิด จะทรงรับไว้แต่แหวนทับทิมวงหนึ่งพอไม่ให้ เจ้าเชียงใหม่เป็นที่เสียใจ”⁸⁰ แล้วมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้เสนาบดีชำระข้อกล่าวหาเจ้าหลวงเชียงใหม่

เมื่อถูกไต่สวนเจ้าหลวงทรงให้การไม่รับคำกล่าวหา ให้การว่าช้าง 2 เชือกนั้นเดิมเจ้าเมืองนายต้องการจะซื้อ แต่เจ้าหลวงเห็นว่าเอาเงินค่าช้างเพียงเล็กน้อยก็จะเสียเกียรติยศไป จึงมอบให้ ในเวลาต่อมาเจ้าเมืองนายกลับนำช้างไปถวายพระเจ้าอังวะอีกต่อหนึ่ง พระเจ้าอังวะจึงให้ขุนนางพม่าคุมสิ่งของมีค่ามาให้เพื่อตอบแทนความชอบ ซึ่งของเหล่านั้นได้ทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

การสอบสวนจึงจบลงว่าเจ้าหลวงเชียงใหม่ทรงรับแต่ว่าทรงรับสิ่งของจากกษัตริย์พม่าจริง แต่พระองค์มิได้เป็นฝ่ายส่งช้างและบรรณาการไปถวายพระเจ้าแผ่นดินที่กรุงมณฑลเลย⁸¹ ก่อนแต่อย่างใด เป็นแต่เพียงเจ้าฟ้าไทใหญ่ของเมืองนายซื้อช้างจึงยกให้ไปไม่คาดคิดว่าเจ้าเมืองดังกล่าวจะนำช้างไปน้อมเกล้าฯ ถวายกษัตริย์พม่าพร้อมแอบอ้างว่าเป็นบรรณาการจากเจ้าหลวงเชียงใหม่

ผลการพิจารณาของเสนาบดีทำคำปรึกษากราบบังคมทูลว่า “ยังหามีความผิดเป็นข้อใหญ่ไม่ ขอพระราชทานให้กลับขึ้นไปรักษาอาณาเขต ปกครองพี่น้องบุตรหลาน ทำราชการฉลองพระเดชพระคุณต่อไป แต่เจ้าราชวงศ์ ราชบุตร นายน้อยมหาวัง นายขนานมหาเทพ

⁷⁹พระยาประจักษ์จกรจักร, พงศาวดารโยนก, 499.

⁸⁰เรื่องเดียวกัน.

⁸¹พระเจ้าแผ่นดิน มีพระราชบัญชาให้สร้างและย้ายราชธานีไปอยู่ ณ กรุงมณฑลเลย นับตั้งแต่ พ.ศ. 2400 และเป็นเมืองหลวงแห่งสุดท้ายของราชอาณาจักรพม่า

นายน้อยเทพวงศ์ซึ่งเป็นโจทก์นั้น ควรเอาตัวไว้ ณ กรุงเทพฯ ก่อน”⁸² สะท้อนให้เห็นว่าด้วยคุณงาม-
 ความดีที่ยังคงประจักษ์อยู่ และอาจเป็นเพราะพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว “ทรง
 เกรงใจ”⁸³ เจ้าหลวงเชียงใหม่องค์นี้อยู่บ้าง แม้จะมีความผิดจริงแต่ราชสำนักสยามพยายามรักษา
 ความสัมพันธ์อันดีกับเจ้าหลวงเชียงใหม่เอาไว้ หากตัดสินความผิดขั้นรุนแรงแก่เจ้าหลวงองค์นี้ไป
 อาจนำพาความวุ่นวายและการแย่งอำนาจภายในล้านนา ซึ่งจะเป็นไปตามเป้าหมายที่ฝ่าย
 เจ้าอุปราชกล่าวหาเจ้าหลวง เหตุการณ์อาจลุกลามจนถึงขั้นที่อาจชักจูงให้อังกฤษซึ่งมี
 ผลประโยชน์จากการค้า-ป่าไม้อยู่ในล้านนา และกำลังมีการฟ้องร้องเจ้าหลวงจากการให้สัมปทาน
 ข้ำซอห์น เป็นข้ออ้างใช้กำลังเข้าบีบให้ชนชั้นปกครองชดใช้ความเสียหาย

2.2.2 สยามอนุญาตให้มิชชันนารีเผยแผ่คริสต์ศาสนาในเชียงใหม่

เมื่อเจ้าหลวงกาวิโลรสสุริยวงศ์ลงไปกรุงเทพฯ และแก้ข้อกล่าวหา ระหว่างนั้นกงสุล
 สหรัฐอเมริกาได้นำศาสนาจารย์ แดเนี่ยล แมคกิลวารี ดี.ดี. มิชชันนารีอเมริกันนิกายเพรสไบทีเรียน
 เข้าเฝ้าฯ ขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ให้
 เดินทางไปเผยแผ่คริสต์ศาสนาและจัดตั้งคริสตจักรในล้านนา เมื่อได้รับโปรดเกล้าฯ พระราชทาน
 จึ่งทรงฝากมิชชันนารีให้เจ้าหลวงเชียงใหม่ให้ความอนุเคราะห์ ศาสนาจารย์แดเนี่ยล แมคกิลวารี
 และภรรยา โซเฟีย แมคกิลวารี (บุตรสาวของนายแพทย์แดน บี. เบรดลีย์ หรือ หมอบรัดเลย์) จึง
 เดินทางสู่นครเชียงใหม่ สองสามีภรรยาแมคกิลวารี พร้อมด้วย ศาสนาจารย์โจนาธาน วิลสัน
 มิชชันนารีร่วมชั้นเรียนกับศาสนาจารย์แดเนี่ยล แมคกิลวารี ที่วิทยาลัยพระคริสต์ธรรมบรินสตัน
 เดินทางไปยังนครเชียงใหม่เพื่อสำรวจจุดมุ่งในการเผยแผ่คริสต์ศาสนา⁸⁴ ต่อมาศาสนาจารย์วิลสัน
 เดินทางกลับกรุงเทพฯ เพื่อรายงานให้คริสตจักรกรุงเทพฯ รับทราบข้อมูล ทำให้ช่วงแรกของการ
 ประกาศศาสนามีเพียงสองสามีภรรยาครอบครัวแมคกิลวารีทำหน้าที่บุกเบิก

มิชชันนารีทั้งสามเดินทางถึงเมืองเชียงใหม่ในวันที่ 7 มกราคม พ.ศ. 2410 เริ่มภารกิจ
 ประกาศศาสนา ในช่วงแรกได้รับความกรุณาจากองค์เจ้าหลวงอย่างดีเพราะนอกจากการสอน

⁸² พระยาประชากรกิจกรจักร์, พงศาวดารโยนก, 499.

⁸³ วินัย พงศ์ศรีเพียร, “เอกสารลำดับที่ 32 จดหมายเหตุร้อยเอกโทมัส ลาวนด์ส์ (Captain Thomas Lowndes) เกี่ยวกับนครเชียงใหม่ใน ค.ศ. 1871/พ.ศ. 2414” ใน 100 เอกสารสำคัญ : สรรพสาระ
 ประวัติศาสตร์ไทย ลำดับที่ 5 (จารึก เอกสารตะวันตก และวรรณคดี), 64.

⁸⁴ ประสิทธิ์ พงศ์อุตม, “มิชชันนารีอเมริกันกับการสร้างชุมชนชาวคริสต์ในล้านนาช่วงสมัยของการ
 ปรับเปลี่ยนทางสังคม พ.ศ. 2410 – 2476” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทชั้นปริญญาตรีบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะ
 อักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2550), 56.

ศาสนาแล้วศาสนาจารย์แมคกิลวารียังทำหน้าที่รักษาผู้ป่วยด้วยยาตะวันตก โรคที่ระบาดอยู่ในพื้นที่นี้คือโรคมาลาเรียซึ่งยาสมุนไพรรักษาไม่หายขาด ยาควินินที่เขานำมาจากกรุงเทพฯ จึงหมดลงอย่างรวดเร็ว และอีกหนึ่งภารกิจทางการแพทย์ที่สำคัญคือเริ่มการปลูกฝีป้องกันโรคฝีดาษ ซึ่งเป็นภัยคุกคามสำคัญต่อชีวิตของราษฎรตลอดจนเจ้านาย แม้แต่พระนัดดาของเจ้าหลวงที่ได้รับการปลูกฝีแล้ว แต่บังเอิญป่วยด้วยโรคแทรกซ้อน (ท้องร่วง) ถึงแก่ความตาย

หลังจากนั้นเกิดเหตุให้เจ้าหลวงทรงไม่พอพระทัยมิชชันนารีครอบครัวแมคกิลวารีอีกหลายสาเหตุ ประการสำคัญคือ มีผู้เลื่อมใสคำสอนของพระเยซูคริสต์ที่ศาสนาจารย์แมคกิลวารีเผยแผ่กระทั่งเข้ารีตเปลี่ยนศาสนา ชัดกับพระอุปนิสัยของเจ้าหลวงเนื่องจากเจ้าหลวงทรงเคร่งครัดในพระพุทธศาสนาเช่นเดียวกับชาวล้านนาทั่วไป การเปลี่ยนศาสนาของคริสต์ศาสนิกชนชุดแรกในล้านนาเกิดขึ้นกับบุคคลผู้ใกล้ชิดกับเจ้าหลวง 1.หนานอินตะ อดีตเจ้าอาวาสวัดที่ลาลมณเพศมาเป็นฆราวาส 2.น้อยสัญญา หมอพื้นบ้านที่มีหน้าที่ดูแลปศุสัตว์ของเจ้าหลวง 3.แสนยวิชัย เป็นเจ้าหน้าที่ของเจ้าหลวงลำพูน และ 4.หนานชัย เพื่อนบ้านของน้อยสัญญา และเคยเป็นเจ้าอาวาสมาก่อนเช่นเดียวกัน หนานชัยไม่ต้องเข้าระบบเกณฑ์แรงงาน เพราะได้รับยกเว้นให้ทำหน้าที่ดูแลวัด⁸⁵

การเปลี่ยนศาสนาทำให้เกิดความหวั่นเกรงว่าแม้แต่ผู้ที่เคยเลื่อมใสและครองสมณเพศในบวรพุทธศาสนายังเปลี่ยนการนับถือได้ อีกทั้ง “หนาน” (ผู้ผ่านการอุปสมบทพระภิกษุ) และ “น้อย” (ผู้ผ่านการบรรพชาสามเณร) ยังเป็นกลุ่มแรกที่สนใจคำสอนของคริสต์ศาสนา⁸⁶ และจะทำให้การปกครองอาณาจักรขององค์เจ้าหลวงเกิดปัญหาตลอดจนการทำลาย ศาสนาจารย์แดเนี่ยล แมคกิลวารี วิจารณ์เจ้าหลวงชราองค์นี้ว่า “เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในเวลาต่อมา ทำให้พวกเราทราบว่าสาเหตุรุนแรงที่สุดอันเป็นป่อเกิดของพายุก็คือ ความโกรธเคืองขององค์เจ้าหลวงที่ไม่อาจเดาได้เลยเมื่อทรงรู้ว่าจารีตเก่าๆ ถูกทำลาย ซึ่งทำให้พระราชอำนาจที่เคยเด็ดขาดหมดความหมายต่อพลกนิกร”⁸⁷ พร้อมกันนี้ยังมีการกล่าวอ้างว่า “การมาของพวกมิชชันนารีได้สร้างความไม่พอใจให้กับเสือเมือง จนนำไปสู่ดินฟ้าวิฤต”⁸⁸ ทำให้เทพยดาอารักษ์ของนครเชียงใหม่พิโรธการ

⁸⁵แดเนี่ยล แมคกิลวารี, กิ่งศตวรรษในหมู่คนไทยและลาว อุตชีวประวัติของศาสนาจารย์แดเนี่ยล แมคกิลวารี, จิตราภรณ์ ตันรัตนกุล, ผู้แปล, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ : มติชน, 2544), 109 – 111.

⁸⁶ประสิทธิ์ พงศ์อุดม, “มิชชันนารีอเมริกันกับการสร้างชุมชนชาวคริสต์ในล้านนาช่วงสมัยของการปรับเปลี่ยนทางสังคม พ.ศ. 2410 – 2476”, 65.

⁸⁷แดเนี่ยล แมคกิลวารี, กิ่งศตวรรษในหมู่คนไทยและลาว อุตชีวประวัติของศาสนาจารย์แดเนี่ยล แมคกิลวารี, 113 – 114.

⁸⁸เรื่องเดียวกัน, 114.

เก็บเกี่ยวข้าวของปีนั้นประสบความล้มเหลว เพราะฝนไม่ตกเลยในต้นฤดูหว่านไถ และเมื่อหว่านไถแล้วเกิดน้ำท่วมที่ร้ายแรงที่สุดอย่างไม่เคยปรากฏมาก่อน และได้ทำลายต้นข้าวที่ลุ่มจนหมดสิ้น แต่พอพ้นจากวิกฤตแล้ว ฝนก็หยุดตกจนข้าวในที่สูงขาดน้ำ ด้วยข้ออ้างในการกล่าวโทษมิชชันนารี ข้อนี้ดูจะมีผลต่อความเชื่อของราษฎรทั้งหลาย

ในที่สุดจึงมีคำสั่งลงโทษผู้ที่เข้ารีตจนพวกเขาก็ถึงแก่ความตาย เพื่อหวังให้เป็นการปราบไม่ให้ราษฎรคิดเปลี่ยนความเชื่อทางศาสนา จากสถานการณ์ดังกล่าวทำให้ศาสตราจารย์แมคคิลวารีร้องเรียนไปยังราชสำนักที่กรุงเทพฯ เพราะมีความเป็นไปได้ว่าการคุกคามเหล่านี้ จะมาถึงตนและส่งผลกระทบต่อศาสนจักรที่เผยแพร่พระคริสต์ธรรมต้องปิดตัวลง

จะเห็นได้ว่าการตัดสินใจดำเนินการรุนแรงกับผู้เข้ารีตเปลี่ยนศาสนานั้นเกิดขึ้น ใน พ.ศ. 2412 ตรงกับช่วงต้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งยังต้องมีผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ การบริหารราชการอยู่ในความควบคุมของเสนาบดี ขณะที่เจ้าหลวงเชียงใหม่ เจริญพระชนม์กว่า อำนาจบารมีในฐานะพระเจ้าประเทศราชที่สั่งมานาน และช่วงหลังจากถูกกล่าวหาว่าฝักใฝ่พม่าในช่วงอำนาจของเจ้าอุปราชที่ต่อต้านพระองค์ก็สูญสลายลงไป เจ้าอุปราชถึงแก่อนิจกรรมไปก่อน อำนาจการปกครองเมืองจึงอยู่ที่องค์เจ้าหลวง และพระญาติที่ใกล้ชิดที่เป็นฝ่ายเจ้าหลวงมาก่อน คือพระยาบุรีรัตนอินทนนท์ บุตรชาย, เจ้าราชภาตินัยน้อยแผ่นฟ้า (หลาน) นายอินทนนท์ (น้องเจ้าอินทนนท์ ในรัชกาลต่อมาได้เป็นอุปราชเชียงใหม่) และนายน้อยพุทธวงศ์ (บุตรบุญธรรมของเจ้าหลวง) หากจะกล่าวถึงเจ้าหลวงกาวิโลรสสุริยวงศ์ทรงมีอำนาจล้มฟ้าในนครเชียงใหม่ก็คงไม่เป็นการกล่าวเกินความจริง ราชสำนักสยามตั้งแต่รัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงยกย่องเจ้าหลวงแห่งราชสำนักเชียงใหม่ เมื่อมีมูลความผิดที่ถูกรู้ว่าคิดฝักใฝ่พม่าแต่ที่สุดก็ตัดสินใจว่าไม่ผิดข้อใหญ่ ราชสำนักสยามไม่ติดใจ เอาความ ทรงพระราชทานให้กลับมาปกครองบ้านเมืองต่อ ดังนั้นในครั้งนี้ การกระทำที่ทรงถือว่าเป็นการลงอาญาแก่ราษฎรในการปกครองก็เป็นอำนาจของพระองค์

ในระหว่างที่รอความกระจ่างจากราชสำนักสยามในการแก้ปัญหาการขัดขวางการประกาศเผยแพร่คริสต์ศาสนาในเชียงใหม่ นั้น “หมอมแมคฯ” หรือ “พ่อครูหลวง” ยังคงปฏิบัติงานรักษาผู้ป่วยและประกาศศาสนาไปพร้อมกัน เมื่อผู้แทนพระองค์นำสารตราจากกรุงเทพฯ ขึ้นมาถึงพร้อมกับมิชชันนารีจากกรุงเทพฯ อีกสองคนซึ่งเป็นเพื่อนร่วมงานในคริสตจักรสยามของศาสตราจารย์แมคคิลวารี คือ ศาสตราจารย์เอ็น. แมคโดนัลด์ และ เอส. ซี. ยอร์จ ครอบครวั แมคคิลวารี และครอบครัวยิวลัน ที่กำลังประกาศศาสนาอาจจะต้องเดินทางกลับลงไปยังเขตแดนสยาม เพื่อความปลอดภัยซึ่งก็เป็นความต้องการของผู้แทนพระองค์ของกษัตริย์สยาม เพราะ

สารตรา่นั้นมิได้มีเนื้อหากล่าวโทษความผิดของเจ้าหลวงกาวิโลรสสุริยวงษ์ ดังที่องค์เจ้าหลวงและ
 เจ้านายเมืองเชียงใหม่ปริวิตก เพียงแต่ “ให้สิทธิพิเศษแก่พวกมิชชันนารีให้พ้นนักต่อไป ถ้าหากพวก
 เขาต้องการ หรือจะกลับไปก็ได้ถ้าพวกเขาเลือกจะทำเช่นนั้น”⁸⁹ ด้วยเหตุนี้จึงทำให้ศาสนาจารย์
 แมคคิลวารีกล่าวโทษเจ้าหลวงกาวิโลรสสุริยวงษ์ต่อผู้แทนพระองค์ ในท้องพระโรงที่เจ้าหลวง
 เสด็จออกรับสารตรา ก่อให้เกิดการเผชิญหน้าระหว่างกัน และทุกคนก็คาดว่าอีกไม่ช้ามิชชันนารี
 จะถูกขับออกนอกอาณาจักรขององค์เจ้าหลวง แต่ศาสนาจารย์แมคคิลวารีและครอบครัวก็ยังมิได้
 เดินทางออกจากเชียงใหม่ วันรุ่งขึ้นหลังจากเหตุการณ์ในท้องพระโรงเขาได้เฝ้าเจ้าหลวงผู้มี
 พระอารมณ์ผ่องใสรอีก ที่คุ้มหลวงของพระองค์ ศาสนาจารย์แมคคิลวารีบันทึกว่า

ตามที่คาดเอาไว้พระองค์ทรงต้อนรับผมด้วยมารยาทที่ไม่เคยมีมาก่อนเลย ผมอ้างถึง
 มิตรภาพของพระองค์กับพ่อตาของผมคือ คุณหมอบรัดเลย์ ถึงพระราชานุญาตที่ให้กับพวกเราใน
 การเดินทางมายังราชอาณาจักรของพระองค์เพื่อสอนศาสนาคริสเตียน และถึงผลประโยชน์ที่
 ประชาชนของพระองค์ได้รับในด้านอื่นๆ อันรวมไปถึงการต้อนรับด้วยพระเมตตาจากพระองค์
 ท่าน เมื่อพวกเรามาถึงแล้ว พระองค์ประทานบ้านให้อาศัยตลอดจนความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ที่
 ประทานให้พวกเราเฝ้าพระองค์ประหนึ่งมิตร และผมไม่อาจจากกันประหนึ่งศัตรู อาทิปฏิกิริยา
 ของพระองค์แสดงให้เห็นว่าทรงพอพระทัยที่ผมเปิดโอกาสให้ และตรัสว่า เป็นพระประสงค์ของ
 พระองค์ที่จะให้พวกเราตั้งรกรากอยู่ก่อน อย่างน้อยที่สุดจนกว่าพระองค์จะเสด็จกลับจากบางกอก
 เพื่อว่าผมจะได้เตรียมตัวกลับอย่างสบาย⁹⁰

เจ้าหลวงตรัสกับเขาตามปกติแสดงว่าทรงหายพิโรธแล้ว เขาได้รับปากกับเจ้าหลวงว่า
 จะอยู่ต่อจนกระทั่งเจ้าหลวงจะเสด็จกลับจากกรุงเทพฯ อย่างไรก็ตามเจ้าหลวงกาวิโลรสสุริยวงษ์
 ประชวรในระหว่างเสด็จลงไปกรุงเทพฯ และถึงแก่พิราลัยในขณะที่ขบวนเสด็จกำลังจะเดินทาง
 กลับถึงเขตเมืองเชียงใหม่

2.2.3 ปัญหาชายพระราชอาณาเขต

สืบเนื่องจากฟ้าโกหล่านเจ้าเมืองหมอกใหม่เคยขอความช่วยเหลือจากนครเชียงใหม่
 ให้ช่วยตนทำการรบกับเจ้าเมืองนาย เจ้าหลวงกาวิโลรสสุริยวงษ์ทรงช่วยเหลือไปตามที่ขอ และเป็น
 ที่รับทราบของราชสำนักสยาม ครั้งนั้นฟ้าโกหล่านส่งบุตรชายเข้ามาถวายตัวเป็นข้าขอบขัณฑสีมา

⁸⁹ เรื่องเดียวกัน, 136.

⁹⁰ เรื่องเดียวกัน, 142.

ของกษัตริย์สยาม แล้วตนจะติดตามมาในภายหลัง แต่แล้วฟ้าโกห่ล่านกลับขัดขึ้น ไม่พาคระบคร้ว มาสวามิภักดิ์ตั้งที่ได้สัญญาไว้แต่ก่อน ดังนั้น พ.ศ. 2412 เจ้าหลวงเชียงใหม่จึงสั่งการให้เจ้าบุรีรัตน์ (เจ้าอินทนนท์) กับเจ้านายบุตรหลานยกกำลังไปตีเมืองหมอกใหม่ กวาดครัวฟ้าโกห่ล่านเข้ามาไว้ ณ เมืองเชียงใหม่ ขณะเดียวกันก็ส่งช้างพลายสี่ประหลาดโดยให้ชานานไชยวงศ์และพระยาไชย พุกษัคมช้างดังกล่าวลงไปกรุงเทพฯ

ปลายปีเดียวกันเจ้าหลวงกาวิโลรสสุริยวงศ์เสด็จลงไปกรุงเทพฯ ฟ้าโกห่ล่านยก กองทัพมาตีเมืองปายซึ่งเป็นเมืองขึ้นทางตะวันตกของเชียงใหม่ เจ้าราชภาติไนย นายบุญทวงศ์ นายน้อยอินทร์ รักษาเมืองเชียงใหม่ในระหว่างนั้นจึงมีหนังสือแจ้งราชการไปยังเจ้านครลำปางและ นครลำพูนคุมกำลังนครเชียงใหม่ 1,000 นครลำปาง 1,000 และ นครลำพูน 500 รวม 2,500 แบ่งเป็น 3 กอง ยกไปช่วยป้องกันเมืองปายแต่ไม่ทันการณ์เพราะเจ้าเมืองหมอกใหม่ตีเมือง ปายแตกเสียก่อน กองทัพเมืองหมอกใหม่จุดไฟเผาบ้านเรือนเสียหายหมดสิ้นพร้อมกับกวาดต้อน ชาวเมืองปายไปยังเมืองหมอกใหม่ กองทัพทั้ง 3 กองยกติดตามไปจนถึงฝั่งแม่น้ำสาละวินซึ่งสุด เขตแดนตะวันตกของเมืองเชียงใหม่แต่ไม่ทัน นั่นคือการรุกเข้าใกล้และทำลายอำนาจของเจ้าหลวง กาวิโลรสสุริยวงศ์ครั้งสำคัญ

ยังไม่ทันที่เจ้าหลวงจะได้แก้ไขปัญหาฟ้าโกห่ล่านด้วยพระองค์เอง เพราะในระหว่าง นั้นพระองค์ติดราชการอยู่ในกรุงเทพฯ ถวายเครื่องราชบรรณาการ กราบบังคมทูลขอราชการเรื่อง ฟ้าโกห่ล่านเจ้าเมืองหมอกใหม่แข็งข้อไม่ยอมขึ้นแก่เมืองเชียงใหม่ และขอพระราชทานเจ้าราชวงศ์ หน่อคำ นายชานานมหาเทพกับญาติพี่น้อง ซึ่งอยู่ ณ กรุงเทพฯ ตั้งแต่ครั้งมีคดีฟ้องร้องกล่าวหาว่า พระองค์ผิดใฝ่พม่าเมื่อ พ.ศ. 2409 นั้น ให้กลับคืนไปช่วยราชการเมืองเชียงใหม่ ซึ่งก็ได้รับ พระราชทานตามที่ทูลขอ แต่ยังมีทันเสด็จกลับเจ้าหลวงกาวิโลรสสุริยวงศ์ก็ประชวร พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้หมอลองไปกำกับพยาบาลแต่อาการไม่ ดีขึ้น เจ้าหลวงจึงกราบบังคมลากลับไปรักษาตัว ณ เมืองเชียงใหม่ จึงโปรดเกล้าฯ พระราชทาน หมอลองกำกับไปด้วย การเสด็จกลับครั้งนี้ขบวนต้องเดินทางโดยระมัดระวังเนื่องจากอาการ ประชวรของเจ้าหลวงที่เพิ่มขึ้น หลังจากเดินทางกลับได้ราว 2 เดือน ขบวนเสด็จก็ถึง บ้านท่าพระนคร เขตเมืองเชียงใหม่ พระอาการก็ทรุดหนักกระทั่งถึงแก่พิราลัยในเช้าวันที่ 29 มิถุนายน พ.ศ. 2413 พระชนม์ 70 พรรษา⁹¹

⁹¹แดเนียล แมคกิลวารี, กิ่งศตวรรษในหมู่คนไทยและลาว อดีตชีวิตประวัติของศาสนาจารย์ แดเนียล แมคกิลวารี, 151.

ภายหลังจากเจ้าหลวงกาวิโลรสสุริยวงศ์ถึงแก่พิราลัย กองทัพของฟ้าโกล่านเจ้าเมืองหมอกใหม่รุกเข้ามากวาดต้อนผู้คนในเขตเมืองเชียงใหม่ จุดไฟเผาบ้านเรือนราษฎรและกวาดต้อนไปเป็นเชลย เหตุการณ์รุนแรงลุกลามมาจนเกือบถึงตัวเมืองเชียงใหม่ ระยะทางเดินทัพเพียง 1 วันเท่านั้น ช่วงดังกล่าวอยู่ในระหว่างการพระศพอดีตเจ้าหลวง ราชสำนักสยามส่งพระยาราชวรานุกล (รอด) ไปร่วมการพระศพ เจ้าอุปราชอินทนนท์รักษาการเจ้าหลวงเชียงใหม่จึงจัดกองทัพเมืองเชียงใหม่ 5,000 ทပ်เมืองลำปาง 2,000 และทပ်เมืองลำพูนอีก 1,000 รวม 8,000 คน ซึ่งเป็นการระดมทัพขนาดใหญ่อีกครั้งหนึ่ง⁹²ออกไปขับไล่พวกไทใหญ่เมืองหมอกใหม่จนพ้นไปจากเขตเมืองเชียงใหม่

2.2.4 ปัญหาสัมปทานป่าไม้

การดำเนินธุรกิจป่าไม้นั้นเริ่มทำโดยชาวพม่าที่เป็นคนในบังคับของอังกฤษเดินทางเข้ามาฝากตัวกับเจ้านายในประเทศราชเชียงใหม่ ลำปาง และลำพูน เพื่อขออนุญาตเจ้านายรายนั้นๆ ที่ได้รับสิทธิจากเจ้าหลวงให้ครอบครองพื้นที่ป่าไม้ ต่อมากิจการป่าไม้เป็นที่นิยมมาก มีบริษัทการค้าของอังกฤษที่สำคัญ เดินทางเข้ามาทำกิจการป่าไม้อย่างจริงจัง บริษัทที่สำคัญได้แก่ บริษัท บริติชบอร์เนียว (British Borneo) เข้ามาในราว พ.ศ. 2407⁹³ และต่อมาได้มีบริษัทอื่นๆ เข้ามาดำเนินกิจการป่าไม้อีกหลายแห่ง เช่น บริษัท บอมเบย์ เบอร์มา (Bombay Burmah) เข้ามาในราว พ.ศ. 2432 เป็นต้น เจ้านายเจ้าของป่าก็ได้รับผลประโยชน์จากสัมปทานค่าตัดไม้ เจ้าหลวงได้ส่วนแบ่งจากค่าสัมปทานเหล่านั้น แต่เพราะการอนุญาตซ้ำซ้อนกันทำให้ผู้เสียผลประโยชน์ร้องเรียนให้ราชสำนักเชียงใหม่แก้ปัญหา

ในรัชกาลเจ้าหลวงกาวิโลรสสุริยวงศ์กิจการป่าไม้ในดินแดนของเชียงใหม่เติบโตขึ้นอย่างมาก ผู้ขอสัมปทานป่าไม้ดำเนินการการตัดไม้อยู่ในป่าทั้งในเมืองเชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง แต่ป่าไม้สักในเขตเมืองเชียงใหม่ได้รับความนิยมเพราะสามารถล่องขอนไม้สักไปตามลำน้ำสาละวิน ออกสู่โรงเลื่อยที่เมืองมะละแหม่งได้สะดวก จึงทำให้เมืองเชียงใหม่เป็นศูนย์รวมของผู้ดำเนินการสัมปทานป่าไม้ในล้านนา ส่งผลให้จำนวนคนในบังคับของอังกฤษเข้ามาปฏิบัติงาน

⁹²วินัย พงศ์ศรีเพียร, "เอกสารลำดับที่ 32 จดหมายเหตุร้อยเอกโทมัส ลาวนด์ส์ (Captain Thomas Lowndes) เกี่ยวกับนครเชียงใหม่ใน ค.ศ. 1871/พ.ศ. 2414" ใน 100 เอกสารสำคัญ : สรรพสาระประวัติศาสตร์ไทย ลำดับที่ 5 (จารึก เอกสารตะวันตก และวรรณคดี), 64.

⁹³พรพรรณ จงวัฒนา, "กรณีพิพาทระหว่างเจ้านครเชียงใหม่กับคนในบังคับของอังกฤษอันเป็นเหตุให้รัฐบาลสยามจัดการปกครองมณฑลพายัพ (พ.ศ. 2401 - 2445)" วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. 2517, 47.

ให้แก่พ่อค้าพม่า ไทใหญ่ มอญ ตองสู๋ เพิ่มขึ้น บุคคลเหล่านี้เป็นคนในบังคับของอังกฤษ และได้รับสิทธิสภาพนอกอาณาเขต ตามที่ระบุไว้ในสนธิสัญญาบาวริง ซึ่งราชสำนักสยามลงนามกับอังกฤษ ใน พ.ศ. 2398 แต่เจ้าหลวงเชียงใหม่มิได้ดำเนินการให้เป็นไปตามที่ระบุไว้ในสนธิสัญญาดังกล่าว ซึ่งเป็นเหตุให้มีการฟ้องร้องเรียกค่าเสียหายในช่วงเวลาต่อมา

ช่วงปลายรัชกาลเจ้าหลวงกาวิโลรสสุริยวงษ์เกิดปัญหาระหว่างราชสำนักเชียงใหม่กับคนในบังคับของอังกฤษเพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะเรื่องสัมปทานป่าไม้ เหตุกระทบกระทั่งกันเรื่องการตัดไม้ในพื้นที่ของอีกฝ่าย เจ้าของป่าออกใบอนุญาตซ้ำซ้อน เนื่องจากผู้ขออนุญาตทำป่าไม้ได้เสียเงินค่าตัดฟันไม้ให้แก่เจ้าของป่าและเจ้าหลวงเชียงใหม่ องค์เจ้าหลวงกาวิโลรสสุริยวงษ์ในฐานะเจ้าหลวงมีอำนาจสิทธิขาดที่จะอนุญาตให้ตัดไม้ในเขตของเชียงใหม่ได้ และคิดว่าจะสามารถบังคับบัญชาคนเหล่านี้ ต่อมาเมื่อการขอสัมปทานป่าไม้มากขึ้นจึงเกิดการแย่งทำป่าไม้และไม่ยอมเชื่อฟังหากตนจะเสียผลประโยชน์ ดังนั้นเจ้าหลวงเชียงใหม่จึงลงโทษด้วยการห้ามตัดไม้ ปรากฏว่าพวกที่ถูกลงโทษเหล่านั้นได้รับคำแนะนำจากเนติบัณฑิตในพม่าให้ร้องทุกข์ต่อกงสุลอังกฤษ ณ กรุงเทพฯ กงสุลกี้เป็นใจช่วยเหลือโดยทำการร้องเรียน⁹⁴มายังราชสำนักสยามให้เรียกค่าปรับจากเจ้าหลวงเชียงใหม่

ด้วยเหตุที่เจ้าหลวงเชียงใหม่ไม่ยอมรับข้อตกลงระหว่างสยามกับอังกฤษ จึงไม่พิจารณาแก้ปัญหาให้คลี่คลายลงได้ เพราะพระองค์ทรงถือว่าอำนาจในการให้สิทธิทำป่าไม้ หรือสิ่งอื่นใดในอาณาจักรของพระองค์เป็นสิทธิที่พระองค์จะพิจารณา อย่างไรก็ตามที่กรุงเทพฯ ต้องดำเนินการพิจารณาตัดสินจากการร้องเรียนเหล่านั้น เนื่องจากในข้อที่ 2 ของสนธิสัญญาบาวริงกำหนดว่า

ฝ่ายไทยยอมให้ฝ่ายอังกฤษตั้งกงสุลเข้ามาประจำอยู่ในกรุงเทพฯ และให้กงสุลอังกฤษมีอำนาจพิจารณาตัดสินความหรือคดีทั้งหลาย จะเป็นคดีอาญาที่ดี หรือคดีแพ่งที่ดี ซึ่งคนในบังคับอังกฤษเป็นจำเลย ส่วนคดีที่คนในบังคับอังกฤษเป็นโจทก์และคนไทยเป็นจำเลยนั้นให้ขึ้นศาลไทย แต่เมื่อเป็นคดีที่คนในบังคับอังกฤษมีส่วนได้เสีย หรือเข้าเกี่ยวข้องอยู่ด้วยดังนี้ กงสุลอังกฤษจะไปนั่งฟังการพิจารณาอยู่ด้วยก็ได้ และถ้ากงสุลอังกฤษต้องการให้เจ้าพนักงานไทยคัดสำเนารายงานการพิจารณาส่งไปให้⁹⁵

⁹⁴ เรื่องเดียวกัน, 49.

⁹⁵ หลวงสิทธิสยามการ, สัญญาทางพระราชไมตรีระหว่างสยามกับต่างประเทศ, (พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2506, พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพหลวงสิทธิสยามการ 10 พฤษภาคม 2506), 25.

กรณีพิพาทสำคัญที่คนในบังคับของอังกฤษฟ้องร้องความผิดของเจ้าหลวงกาวิโลรส-สุริยวงษ์ ผ่านศาลกงสุลอังกฤษประจำกรุงเทพฯ ตามที่กำหนดไว้ในสนธิสัญญาเบาริง พ.ศ. 2398 ตัวอย่าง 1.คดีมองสวยกาน 2.คดีมองกุงะ 3.คดีมองโ 4.คดีป่าไม้เมืองยวม เป็นอาทิ

คดีมองสวยกานนี้เกิดขึ้นตั้งแต่ พ.ศ. 2402 ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มองสวยกานคนพม่าในบังคับของอังกฤษเป็นโจทก์ฟ้องร้องเรียกค่าเสียหายต่อเจ้าหลวงเชียงใหม่ว่าได้ขายไม้ของเขาแก่ผู้อื่น ต้นเหตุของการฟ้องร้องคือป่าไม้เมืองยวมหรือป่าไม้แม่สะเรียงเป็นของเจ้าราชบุตร เจ้าราชบุตรให้มองสวยกานเข้าดำเนินการตัดฟันต้นไม้ได้ตามที่ขอเสียเงินค่าต่อไม้ตามอัตราที่กำหนดกันไว้ แต่จากนั้นก็มีเหตุให้มองสวยกานต้องหยุดการตัดฟันไม้ในป่าเพราะพวกกะเหรี่ยงแดงเข้าโจมตีและยึดครองเมืองยวมที่มองสวยกานทำป่าไม้อยู่ มองสวยกานจึงกลับไปอยู่ที่มะละแหม่งโดยไม่จ่ายเงินค่าปวดยการให้แก่เจ้าราชบุตรตามที่สัญญากันไว้เป็นเวลาถึง 3 ปี⁹⁶ กระทั่ง พ.ศ. 2404 มองสวยกานกลับเข้าไปในเมืองยวม พบว่านายเลนเน (Lenaine) ชาวยุโรปเชื้อสายเอเชีย ได้รับอนุญาตจากองค์เจ้าหลวงให้ทำป่าไม้ที่เมืองยวม

มองสวยกานฟ้องร้องนายเลนเนครั้งแรกที่เมืองมะละแหม่ง แต่ครั้งนั้นหลักฐานที่นายเลนเนมียุ่่นั้นทำให้เขาเป็นฝ่ายได้เปรียบมองสวยกาน ต่อมามองสวยกานได้ที่ปรึกษาคือ กัปตันเบอร์นซึ่งเป็นเจ้าหน้าที่อังกฤษประจำตะนาวศรี จึงนำเรื่องฟ้องร้องต่อศาลกงสุลอังกฤษในกรุงเทพฯ ผู้พิจารณาคดีคือ นายยอร์จ น็อกซ์ รองกงสุลอังกฤษ ผลการสอบสวนพบว่าเจ้าราชบุตรรับชำระค่าต่อตามที่ตกลงกันไว้แต่ไม่ได้ขายป่าให้มองสวยกาน มองสวยกานไม่มีสิทธิในป่าไม้ดังกล่าวและไม้ที่ตัดฟันทิ้งไว้นั้นเมื่อสอบสวนแล้วได้ความว่า ยังไม่ได้เสียค่าต่อตามธรรมเนียม เจ้าหลวงเชียงใหม่พิจารณาว่าถ้าปล่อยทิ้งไว้อาจถูกไฟป่าเผาเสียหายหมด จึงออกหนังสืออนุญาตให้นายเลนเนเข้าดำเนินการป่าไม้แทน

สืบเนื่องจากเมื่อครั้งที่มองสวยกานประท้วงการอนุญาตให้เลนเนดำเนินการป่าไม้เมืองยวมแทนตน จึงฟ้องร้องที่ศาลในมะละแหม่งกล่าวหาว่านายเลนเนลักลอบตัดไม้ของตน แต่มองสวยกานเสียเปรียบเพราะนายลีเนนถือหนังสืออนุญาตจากเจ้าหลวงเชียงใหม่ จึงเป็นเหตุให้มองสวยกานฟ้องร้องอีกครั้งผ่านศาลกงสุลในกรุงเทพฯ ครั้งนี้เขาให้คนไปขอหนังสือรับรองจากเจ้าราชบุตรว่าได้ให้มองสวยกานเช่าป่าผืนดังกล่าวโดยสัญญาว่าถ้าชนะจะมอบค่าต่อไม้ให้แก่เจ้าราชบุตร เมื่อเจ้าราชบุตรปฏิบัติตามข้อเสนอออกหนังสือรับรองสิทธิการทำป่าไม้เมืองยวม

⁹⁶พรพวรรณ จงวัฒนา, "กรณีพิพาทระหว่างเจ้านครเชียงใหม่กับคนในบังคับของอังกฤษอันเป็นเหตุให้รัฐบาลสยามจัดการปกครองมณฑลพายัพ (พ.ศ. 2401 - 2445)", 62 - 63.

แก่มองสวยกาน เป็นผลให้มองสวยกานเป็นฝ่ายได้เปรียบนายเลเนน ในที่สุดจึงประนีประนอมยอมความกัน นายเลเนนยอมจ่ายเงินให้แก่มองสวยกาน 47,000 รูปี

คดีความดังกล่าวยังไม่จบลงโดยง่าย มองสวยกานขอเปิดคดีที่กรุงเทพฯ อีกครั้งใน พ.ศ. 2406 ทำให้เจ้าหลวงกาวิโลรสสุริยวงษ์และเจ้าราชบุตรต้องลงไปกรุงเทพฯ ครั้งนี้เจ้าราชบุตรให้การว่าเจ้าหลวงมิได้พยายามยึดป่าที่เกี่ยวข้องในคดีพร้อมกับปฏิเสศที่ตนเขียนจดหมายรับรองให้มองสวยกาน ดังนั้นใน พ.ศ. 2407 ศาลจึงพิจารณาตัดสินให้เจ้าหลวงเชียงใหม่ทรงชนะคดีความ เพราะมองสวยกานเป็นผู้ผิดสัญญาไม่ทำป่าไม้และไม่เสียค่าต่อไม้ถึง 3 ปี เจ้าราชบุตรผู้เป็นเจ้าของป่าจึงมีสิทธิบอกเลิกข้อตกลงได้

ข้อพิพาทระหว่างเจ้าหลวงกาวิโลรสสุริยวงษ์กับมองสวยกาน เป็นการฟ้องร้องกล่าวโทษเจ้าหลวงเชียงใหม่ครั้งแรกและเป็นครั้งสำคัญ เพราะหนังสือที่รองกงสุลอังกฤษทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นภาษาอังกฤษ (ดูรายละเอียดในภาคผนวก ข) เนื้อหาขอเอกสารมีข้อความกล่าวหาด้วยถ้อยคำรุนแรง กระทั่งขอให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถอดเจ้าหลวงเชียงใหม่ออกจากตำแหน่ง⁹⁷

กรณีพิพาทเรื่องป่าไม้ระหว่างเจ้าหลวงกาวิโลรสสุริยวงษ์กับคนในบังคับของอังกฤษเกิดขึ้นอีกหลายครั้ง เมื่อเจ้าหลวงถึงแก่พิราลัยไปแล้วคดีความก็ยังตกเป็นความรับผิดชอบของเจ้าอุปราชอินทนนท์รักษาการในตำแหน่งเจ้าหลวงเชียงใหม่ ในที่สุดกรุงเทพฯ จึงต้องเข้าแทรกแซง

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้พระยาจำแลนบดีศรีบริบาล เจ้ากรมพลำพังมหาไถ่ฝ่ายเหนือกับพระยาสุริยภักดี เจ้ากรมพระตำรวจสนมทหารซ้าย ช่วยชำระความที่ค้างอยู่ร่วมกับพระยาราชวราวุฒกมล พระยามหามนตรี และกงสุลอังกฤษใน พ.ศ. 2414 ผลการพิจารณาคดีปรากฏว่า ยกฟ้อง 21 เรื่อง และจำเลยคือฝ่ายเจ้านายเชียงใหม่ แพ้ 1 เรื่อง ทำให้ต้องเสียค่าปรับเป็นเงิน 4,000 ชั่งเศษ⁹⁸ แต่เนื่องจากเงินค่าปรับมีมูลค่ามาก เจ้าอุปราชอินทนนท์ต้องยืมเงินพระคลังมหาสมบัติไปเสียค่าความโดยสัญญาใช้เงินคืนในกำหนด 7 ปี

⁹⁷“หนังสือโต้ตอบกับกงสุลอังกฤษเรื่องความระหว่งกับตันเบอร์น มองสวยกาน กับเจ้านครเชียงใหม่ เรื่องสัญญาเช่าทำป่าไม้ (22 มิ.ย. 84 – 14 มิ.ย. 85)” เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 4 ร.4.3/1, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

⁹⁸วินัย พงศ์ศรีเพียร, “เอกสารลำดับที่ 32 จดหมายเหตุร้อยเอกโทมัส ลาวนด์ส์ (Captain Thomas Lowndes) เกี่ยวกับนครเชียงใหม่ใน ค.ศ. 1871/พ.ศ. 2414” ใน 100 เอกสารสำคัญ : สรรพสาระประวัติศาสตร์ไทย ลำดับที่ 5 (จารึก เอกสารตะวันตก และวรรณคดี), 64.

ด้วยเหตุนี้ทำให้เกียรติยศและอำนาจของเจ้าหลวงเชียงใหม่ถูกลดทอนไปมาก และเพื่อป้องกันปัญหาที่จะเกิดขึ้นอีกในอนาคต และการไม่ยอมรับข้อตกลงที่ราชสำนักสยามกระทำกับชาติต่างๆ เช่นที่เจ้าหลวงกาวิโลรสสุริยวงษ์เคยปฏิบัติข้อผูกพันของนครเชียงใหม่ในสนธิสัญญาบาวริงมาแล้ว ทำให้ราชสำนักสยามเสนอต่อรักษาการเจ้าหลวงเชียงใหม่ ว่าจะต้องปฏิบัติตามสนธิสัญญาที่ราชสำนักสยามลงนาม เพื่อแลกกับการแต่งตั้งและรับรองสถานะของพระองค์เป็นเจ้าหลวงพระองค์ใหม่

จากปัญหาความขัดแย้งในกิจการป่าไม้และปัญหาความวุ่นวายในหัวเมืองชายแดน ทำให้คนในบังคับของอังกฤษเสียผลประโยชน์ รัฐบาลอังกฤษที่อินเดียจึงเรียกร้องให้สยามจัดการปกครองเชียงใหม่ให้เป็นที่เรียบร้อย ในการนี้จึงได้ตกลงทำ “สนธิสัญญาระหว่างรัฐบาลสยามกับรัฐบาลอินเดีย เพื่อส่งเสริมการติดต่อทางพาณิชย์ระหว่างพม่าของอังกฤษกับอาณาเขตของเมืองเชียงใหม่ ลำปาง และลำพูน ลงนาม ณ เมืองกัลกัตตา เมื่อวันที่ 14 มกราคม ค.ศ. 1874”⁹⁹ รู้จักในชื่อ สนธิสัญญาเชียงใหม่ (The Treaty of Chiangmai) ฉบับแรก พ.ศ. 2416 นับเป็นการแทรกแซงการเมืองภายในของนครเชียงใหม่อย่างเต็มที่ของสยามและอังกฤษจากสนธิสัญญาเชียงใหม่ ส่งผลให้สยามสามารถตั้งอำนาจการปกครองประเทศราชเข้าสู่ศูนย์กลางได้มากขึ้น โดยเจ้าประเทศราชไม่อยู่ในฐานะที่จะต่อรองได้เลย¹⁰⁰

สรุป

จากการศึกษาพบว่าในรัชกาลเจ้าหลวงพุทธวงษ์ เจ้าหลวงมหาวงษ์ และเจ้าหลวงกาวิโลรสสุริยวงษ์ ความสัมพันธ์ระหว่างนครเชียงใหม่กับสยามใกล้ชิดมากยิ่งขึ้น สถานะของเจ้าหลวงและเจ้านายเชียงใหม่ได้รับการยกย่องและได้รับเกียรติอย่างสูงในบรรดาประเทศราชของสยาม ส่วนความสัมพันธ์ระหว่างนครเชียงใหม่กับพม่านั้นห่างเหินออกไปเนื่องจากอังกฤษเข้ามามีบทบาทในพม่า ส่งผลให้อำนาจทางการเมืองของพม่าลดลงอย่างมาก และอังกฤษก็พยายามเข้าไปมีบทบาทในเชียงใหม่มากขึ้นโดยเป็นที่ยอมรับและจับตามองจากราชสำนักสยามที่กรุงเทพฯ อังกฤษแสดงให้เห็นว่าต้องการใช้ประโยชน์จากประเทศราชล้านนาโดยเฉพาะนคร

⁹⁹ สวัสดิ์ อ่องสกุล, ประวัติศาสตร์ล้านนา, 412.

¹⁰⁰ ดูรายละเอียดใน พรพวรรณ จงวัฒนา, “กรณีพิพาทระหว่างเจ้านครเชียงใหม่กับคนในบังคับของอังกฤษอันเป็นเหตุให้รัฐบาลสยามจัดการปกครองมณฑลพายัพ (พ.ศ. 2401 - 2445)” วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. 2517

เชียงใหม่เพื่อเป็นเส้นทางการค้าจากตะนาวศรีไปสู่จีน การค้าโค-กระบือ และทรัพยากรป่าไม้ ซึ่งทำรายได้ให้แก่ทั้งอังกฤษและเจ้าหลวงเชียงใหม่อย่างยิ่ง

เนื่องจากในรัชกาลเจ้าหลวงกาวิโลรสสุริยวงษ์เป็นช่วงเวลาที่ยังใหม่เกิดปัญหาต้องเผชิญหน้ากับกองโจรตามแนวชายแดนที่รุกเข้ามาถึงชานเมือง เจ้าเมืองจึงต้องใช้อำนาจเด็ดขาดในการปกครอง อีกทั้งปัญหาผลประโยชน์ของเจ้านายด้วยกันเองในการทำป่าไม้และผลประโยชน์ของอังกฤษและคนในบังคับของอังกฤษทำให้เมื่อสิ้นเจ้าหลวงกาวิโลรสสุริยวงษ์แล้ว สยามจำเป็นต้องตั้งอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางด้วยการรวมนครเชียงใหม่เป็นส่วนหนึ่งของมณฑลลาวเฉียงของประเทศสยามหลังการปฏิรูปการปกครองในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นผลมาจากความพยายามปรับปรุงและพัฒนาสยามให้พ้นจากลัทธิจักรวรรดินิยม ไม่ว่าผู้รักษาการเจ้าหลวงเชียงใหม่จะยินดีหรือไม่กับความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนี้ ก็ไม่สามารถจะบายเบี่ยงได้เพราะสยามใช้อำนาจการแต่งตั้งเจ้าเมืองขึ้นมาเป็นข้อแลกเปลี่ยน และราชสำนักเชียงใหม่เองก็ตระหนักถึงภัยคุกคามของอังกฤษดังที่เกิดขึ้นกับอินเดียและพม่ารวมถึงจีน การยอมรับรวมกับสยามน่าจะเป็นผลดีกว่าตกไปอยู่กับอังกฤษ

บทที่ 5

สรุป

การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างเชียงใหม่-สยาม-พม่า พ.ศ.2325-2413 นี้เป็นการศึกษาโดยนำเสนอมุมมองและสถานะของนครเชียงใหม่กับ 2 มหาอำนาจที่มีบทบาทต่อนครเชียงใหม่ซึ่งเป็นศูนย์กลางของอดีตอาณาจักรล้านนา การศึกษาเริ่มขึ้นใน พ.ศ.2325 เนื่องจากเป็นปีที่เกิดความเปลี่ยนแปลงสำคัญกับทั้ง 3 อาณาจักรสำคัญในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นทวีป

ด้วยเหตุที่แนวคิดพระจักรพรรดิราชเป็นแนวคิดหลักของกษัตริย์ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ยุคจารีต ทั้งกษัตริย์ที่ครองราชย์โดยการสืบราชสมบัติหรือปราบดาภิเษกต่างก็ต้องการแสดงพระองค์ว่าทรงเป็นพระจักรพรรดิราช เครื่องมือของการประกาศความเป็นพระจักรพรรดิราชก็คือการขยายพระราชอาณาเขตเข้าครอบครองบ้านเล็กเมืองน้อยให้อยู่ภายใต้พระบรมโพธิสมภาร เหตุที่นครเชียงใหม่ซึ่งเป็นศูนย์กลางของอาณาจักรล้านนาจึงถูกผนวกเป็นปริมณฑลแห่งอำนาจของทั้งกษัตริย์สยามและกษัตริย์พม่าที่ต่างประกาศพระองค์เป็นพระจักรพรรดิราช เนื่องจากนครเชียงใหม่มีที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ที่เหมาะสม มีความสำคัญทางการเมือง เป็นศูนย์กลางทางสังคม-วัฒนธรรม และเป็นชุมทางการค้า กล่าวโดยสรุป ไม่ว่าจะสยามหรือพม่าจะได้ครอบครองนครเชียงใหม่ย่อมนำมาซึ่งอำนาจและผลประโยชน์ในทุกๆ ด้าน นครเชียงใหม่จึงเป็นที่หมายปองของทั้งสองมหาอำนาจที่แข่งขันแสนยานุภาพ และที่สุดแล้วนครเชียงใหม่และหัวเมืองประเทศราชล้านนาก็กลายเป็นสมรภูมิของการทำสงครามระหว่างสยามกับพม่า และล้านนาก็ตกเป็นของพม่ายาวนานถึงประมาณสองร้อยปีแล้วเลือกเข้าสวามิภักดิ์กับสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีใน พ.ศ. 2317

การปราบดาภิเษกของพระเจ้าปดุงก่อให้เกิดการขยายพระราชอำนาจเพื่อประกาศพระองค์เป็นพระจักรพรรดิราช แต่เนื่องจากปริมณฑลแห่งอำนาจของกษัตริย์พม่านั้นทับซ้อนกับปริมณฑลแห่งอำนาจของกษัตริย์สยาม จึงเกิดความสัมพันธ์ในรูปของการสงครามระหว่างกัน

ส่วนสยาม จากความวุ่นวายรัชกาลสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ส่งผลให้สมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึกปราบดาภิเษกขึ้นเป็นกษัตริย์สยามพระองค์ใหม่ ทรงตั้งราชวงศ์จักรีพร้อมกับสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์เป็นราชธานี และในการเถลิงถวัลยราชสมบัติได้โปรดเกล้าฯ แต่งตั้งเจ้ากาวิละ พระยานครลำปางซึ่งเป็นผู้นำรุ่นที่ 3 ของราชวงศ์ทิพจักราชวงศ์-เชื้อเจ้าเจ็ดตนแห่งนครลำปาง ให้เป็นเจ้าเมืองเชียงใหม่ ราชทินนามพระยาวชิรปราการ

นับจากนั้นเป็นต้นมานครเชียงใหม่ จึงปกครองโดยเจ้านายในราชวงศ์ทิพจักราชวงศ์-เชื้อเจ้าเจ็ดตน ในฐานะประเทศราชของสยาม พระยาวชิรปราการ (กาวิละ) หรือที่ชาวเชียงใหม่ในเวลาต่อมาออกพระนามเจ้าเมืองของตนว่า “เจ้าหลวงกาวิละ” แบ่งกำลังไพร่พลจากนครลำปางไปฟื้นฟูนครเชียงใหม่ที่รกร้าง เพื่อป้องกันการยึดครองของกองทัพพม่า แต่ภารกิจมีไฉ่แค่เพียงนำกำลังพลเข้าไปครอบครองและฟื้นฟูเมือง เพราะเจ้าหลวงกาวิละพร้อมทั้งพี่น้องในราชวงศ์ทิพจักราชวงศ์-เชื้อเจ้าเจ็ดตน ต้องกระทำมีหลายประการที่สำคัญ อาทิ การป้องกันเมืองให้รอดพ้นจากการโจมตีของกองทัพพม่า นอกจากนี้ยังต้องฟื้นฟูนครเชียงใหม่ ซึ่งเป็นเมืองขนาดใหญ่และเป็นศูนย์กลางของอาณาจักรล้านนาในอดีต ที่ขณะนั้น (พ.ศ. 2325) รกร้างผู้คนเนื่องจากภาวะสงคราม

ดังนั้นในช่วงแรกของรัชกาลเจ้าหลวงกาวิละ ระหว่าง พ.ศ. 2325 – 2339 จึงเลือกตั้งที่มั่นชั่วคราวอยู่เพียงเวียงป่าซาง ซึ่งอยู่ระหว่างนครลำปางและนครเชียงใหม่ นครเชียงใหม่ต้องเพิ่มจำนวนพลเมืองด้วยการสงคราม เริ่มจากการเจรจาเกลี้ยกล่อมเรื่อยไปจนกระทั่งทำสงครามโจมตีเพื่อให้สำเร็จดังเป้าหมายคือ กวาดต้อนไพร่พลตั้งแต่เจ้าเมือง ขุนนาง ราษฎร ลงมายังนครเชียงใหม่ กระทั่งจำนวนไพร่พลเพียงพอที่จะฟื้นฟูดูแลเมืองขนาดใหญ่ได้ทั่วถึง จึงประกอบพิธีครองเมืองตามประเพณีโบราณดังเช่นกษัตริย์ราชวงศ์มังรายกระทำมา

สาเหตุที่เจ้านายในราชวงศ์ทิพจักราชวงศ์-เชื้อเจ้าเจ็ดตน เลือกอยู่กับสยามเนื่องจากนโยบายการปกครองประเทศราชของสยามให้อิสระแก่เจ้าหลวงเชียงใหม่ปกครองดินแดนและผู้คนของตนมากกว่าพม่า นโยบายของกษัตริย์พม่าราชวงศ์คองบองตอนต้นเข้มงวดและดักดวงผลประโยชน์จากประเทศราชมากเพราะบทเรียนที่เกิดขึ้นช่วงปลายราชวงศ์ญองญาน (ตองอูยุคฟื้นฟู) ทำให้ราชสำนักพม่าจำเป็นต้องป้องกันไม่ให้เกิดปัญหาซ้ำรอย กระนั้นปัญหาสงครามกับจีนส่งผลให้กองทัพพม่าต้องเกณฑ์ไพร่พลจากประเทศราชชายพระราชอาณาเขตเข้าร่วมรบ เช่นเดียวกับการแผ่พระราชอำนาจทางการเมืองของกษัตริย์พม่าก็จำเป็นต้องใช้กำลังทหารเข้ารุกราน สิ่งเหล่านี้ล้วนต้องระดมพลจากประเทศราชเข้าร่วมในกองทัพทั้งสิ้น

ในขณะที่สยามมีนโยบายต่อประเทศราชเฉพาะในกรณีที่เกี่ยวข้องกับความมั่นคงเพื่อสร้างความเข้มแข็งให้แก่ประเทศราชซึ่งอยู่ห่างไกลให้เป็นแนวปราการป้องกันการรุกรานจากข้าศึก ดังนั้นสยามนับจากรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชจึงดำเนินนโยบายปกครองของนครเชียงใหม่และหัวเมืองประเทศราชล้านนาโดยทางอ้อม คือ การแต่งตั้งรับรอง หรือเลื่อนตำแหน่ง เจ้าหลวงและตำแหน่งอื่นๆ อีก 4 ตำแหน่ง คือ เจ้าอุปราช เจ้าราชบุตร เจ้าราชวงศ์ และเจ้ารัตนห้วยเมืองแก้ว(เจ้าบุรีรัตน์) ดำเนินไปตามการเสนอขอรับพระราชทาน

สำหรับสิ่งที่ราชสำนักเชียงใหม่ต้องตอบแทนสยามก็เป็นไปตามหน้าที่และภารกิจในฐานะประเทศราชที่จะพึงมีต่อเจ้าอธิราช คือ ในยามศึกสงครามต้องส่งกำลังพลและเสบียงอาหารสนับสนุนกองทัพสยาม หรือแผ่ขยายดินแดนเพื่อสร้างความมั่นคงทางอำนาจในพื้นที่ชายพระราชอาณาเขตของพม่า ส่วนในยามปกติราชสำนักเชียงใหม่ก็เช่นเดียวกับประเทศราชอื่นๆ คือ ถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา ส่งเครื่องราชบรรณาการ ส่วย ทรัพย์สินที่มีในพื้นที่ เช่น ช้างสำคัญ และขนไม้สักตามที่ราชสำนักกรุงเทพฯ กระเกณฑ์ เป็นต้น อย่างไรก็ตาม ทุกครั้งที่ราชสำนักเชียงใหม่ส่งสิ่งของลงไปยังราชสำนักที่กรุงเทพฯ ก็จะมีพระราชทานของตอบแทนกลับคืนให้เสมอ

จะเห็นได้ว่าสิ่งที่ราชสำนักเชียงใหม่ต้องปฏิบัติต่อสยามนั้นไม่ได้เป็นสิ่งที่เกินกำลังความสามารถหรือก่อให้เกิดความเดือดร้อนแต่อย่างใด ซึ่งตรงข้ามกับเมื่อพม่าปกครอง ดังนั้นจึงเป็นเหตุผลสำคัญที่เจ้านครเชียงใหม่เลือกที่จะยอมเป็นประเทศราชของสยามดีกว่าจะกลับไปอยู่กับพม่าที่กดขี่ขูดรีดนำความเดือดร้อนมาสู่พลเมืองล้านนา

ความสัมพันธ์ระหว่างเชียงใหม่-สยาม-พม่า เกิดความเปลี่ยนแปลงขึ้นเพราะสงครามอังกฤษ - พม่า ครั้งแรก ใน พ.ศ. 2367 เนื่องจากพม่าพิพาทเรื่องดินแดนกับอังกฤษที่ขยายอำนาจครอบครองอินเดีย สงครามอังกฤษ - พม่า ครั้งแรกดำเนินต่อเนื่องมาจนถึง พ.ศ. 2369 จึงสิ้นสุดลง นี่จึงเป็นจุดเริ่มต้นของอังกฤษในการขยายอิทธิพลของลัทธิจักรวรรดินิยมตะวันตกบนภาคพื้นทวีปเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ส่งผลให้ทั้งราชสำนักเชียงใหม่และสยามเล็งเห็นว่าอำนาจของพม่ากำลังถูกลบเลือนด้วยแสนยานุภาพของกองทัพอังกฤษ จากสงครามอังกฤษ - พม่า ครั้งแรกปรากฏชัดเจนว่าความเกรียงไกรของจักรวรรดิพม่า ศัตรูผู้กดขี่ข่มเหงชาวล้านนามายาวนานกว่าสองศตวรรษ เปลี่ยนแปลงไปแล้วเพราะพม่าสูญเสียดินแดน ต้องลงนามในสนธิสัญญาสงบศึกและชดใช้ค่าปฏิกรรมสงครามมหาศาล

ระหว่าง พ.ศ. 2368 -- 2413 อังกฤษที่พม่าได้เข้ามามีบทบาทในนครเชียงใหม่และหัวเมืองประเทศราชล้านนา เพราะดินแดนตะนาวศรีที่อังกฤษได้ครอบครองประชิดกับอาณาเขตของเชียงใหม่ ดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นด้วยเหตุที่อังกฤษเป็นเพื่อนบ้านใหม่และยังเอาชนะอดีตมหาอำนาจอย่างพม่าลงได้ ราชสำนักเชียงใหม่จึงไม่อาจมองข้ามความสำคัญนี้ได้

อย่างไรก็ตาม การติดต่อสัมพันธ์ระหว่างนครเชียงใหม่กับอังกฤษที่ปกครองตะนาวศรีไม่ได้รับการสนับสนุนจากราชสำนักสยามเท่าที่ควร เนื่องจากสยามไม่ต้องการให้อังกฤษมีอิทธิพลกับนครเชียงใหม่และหัวเมืองประเทศราชล้านนาอื่นๆ ดังเช่นที่อังกฤษแสดงท่าทีแทรกแซงปัญหาภายในของไทรบุรีซึ่งเป็นประเทศราชของสยามบนคาบสมุทรมลายู ครั้นจะเข้มงวด ห้ามปรามและกระทำการรุนแรงก็ไม่ใช่นโยบายที่สยามเลือกดำเนินการ เนื่องจากนครเชียงใหม่เป็นดินแดนที่อยู่

ห่างไกลจากราชธานีที่กรุงเทพฯ ขณะที่ศูนย์กลางของอังกฤษในพม่านั้นกลับอยู่ใกล้กับเชียงใหม่มากกว่าสยาม หากสยามกระทำการรุนแรงอาจเป็นแรงผลักดันให้ราชสำนักเชียงใหม่หันไปพึ่งพิงอังกฤษ

ด้วยเหตุที่เรื่องความสัมพันธ์นั้นอ่อนไหวและซับซ้อน ราชสำนักสยามตระหนักถึงการเลือกใช้ทั้งพระบรมเดชาอนุภาพและพระมหากษัตริย์คุณในการปกครองตลอดจนดำเนินความสัมพันธ์กับประเทศราช ดังนั้นสยามจึงแสดงออกว่าต้องการให้อังกฤษติดต่อกับสยามโดยตรงที่กรุงเทพฯ แทนที่จะติดต่อกับประเทศราชอันอาจเกิดอุปสรรคหรือข้อพิพาทเนื่องจากความไม่เข้าใจและธรรมเนียมที่แตกต่าง ก่อปรกักรับเริ่มมีปัญหาที่เกิดจากการไม่ปฏิบัติตามข้อตกลงระหว่างผู้ซื้อและผู้ขายโค-กระบือในล้านนาจึงเป็นเหตุให้สยามใช้โอกาสดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าสยามมีอำนาจสั่งการไปยังเจ้านายและขุนนางของประเทศราชเพื่อให้ปฏิบัติหรือไม่ปฏิบัติตามคำสั่งจากกรุงเทพฯ อย่างไรก็ตามความต้องการของสยามสอดคล้องกับความต้องการของราชสำนักเชียงใหม่ด้วยเช่นกัน เพราะเจ้าอุปราชนครเชียงใหม่ไม่โปรดให้ค้าขายโค-กระบือกับอังกฤษหรือคนในบังคับของอังกฤษเพราะมีผลต่อความมั่นคงของนครเชียงใหม่โดยตรง

การเปิดเส้นทางการค้าสายเงินสายทองและมิตรภาพ (The Gold and Silver Road of Trade and Friendship) ได้สำเร็จนำความเจริญและผลประโยชน์มาสู่ราชสำนักล้านนาเป็นอันมาก ซึ่งสยามในฐานะเจ้าอธิราชมิได้เข้าแทรกแซงเพราะเห็นว่าเป็นเรื่องเศรษฐกิจซึ่งเป็นเรื่องภายในของล้านนาและนครเชียงใหม่

จากผลของการเปิดสัมพันธ์กับอังกฤษส่งผลให้นครเชียงใหม่ที่ปลอดจากภาวะสงครามเฟื่องฟูทางการค้ามากยิ่งขึ้น มีพ่อค้าซึ่งเป็นคนในบังคับของอังกฤษเข้ามาทำการค้ากับประเทศราชของสยามเพิ่มขึ้น นครเชียงใหม่เป็นที่หมายปองเนื่องจากมีทรัพยากรเป็นที่ต้องการของพ่อค้าเหล่านั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งป่าไม้ เจ้าหลวงเชียงใหม่ได้รับผลประโยชน์จากการเปิดสัมปทานป่าไม้กับคนในบังคับของอังกฤษ แต่ผลประโยชน์ที่ไม่ลงตัวก็ส่งผลให้เกิดการกระทบกระทั่งระหว่างผู้ขอสัมปทานที่เสียผลประโยชน์กับเจ้าหลวงผู้ให้สัมปทาน เป็นปัญหาเรื้อรังที่สยามต้องเข้าแก้ไขเพื่อมิให้อังกฤษใช้เป็นสาเหตุเข้าแก้ปัญหาเสียเอง ซึ่งหากเป็นเช่นนั้นสยามอาจต้องสูญเสียดินแดนล้านนาให้เจ้าอาณานิคมเช่นอังกฤษไปก็เป็นได้

อนึ่ง ช่วงเวลาก่อนหน้านั้นมีเหตุให้สยามต้องใช้อำนาจของตนผ่านความสัมพันธ์กับราชสำนักเชียงใหม่ในกรณีสงครามเชียงใหม่ กษัตริย์สยามมีพระบรมราชโองการให้เจ้าหลวงเชียงใหม่ส่งกองทัพไปปราบเชียงใหม่ การสั่งการครั้งนี้ราชสำนักสยามเล็งเห็นว่าอังกฤษกำลังทุ่มเทสรรพกำลังในการขยายอิทธิพลในจีน ภายหลังจากชัยชนะในสงครามฝิ่น ขณะที่ในพม่า อังกฤษ

กำลังจะต้องทำสงครามกับพม่าอีกครั้งที่ 2 และการณ์ต่อมาก็เป็นเช่นนั้นจริง สยามจึงอาศัย จังหวะที่พม่าต้องเตรียมการทำสงครามและอังกฤษต้องเตรียมการและวางแผนรับมือกับพม่า ใช้เป็นโอกาสดำเนินการแก้ปัญหาความวุ่นวายทางการเมืองในเชียงใหม่ของสยามด้วยการ เข้าปราบปรามเชียงใหม่ สงครามเชียงใหม่จึงเป็นสงครามระหว่างสยาม (พร้อมทั้งประเทศราช เชียงใหม่และหัวเมืองประเทศราชล้านนา) กับพม่าครั้งสุดท้ายในยุครัฐจารีต อย่างไรก็ตาม สงครามเชียงใหม่ก็เป็นสงครามที่ยาวนานที่สุดครั้งหนึ่ง และจะเห็นได้ว่าสมรภูมิการรบเปลี่ยนจาก ดินแดนในล้านนาเป็นเมืองเชียงใหม่ ฐานกำลังสำคัญปลายพระราชอาณาเขตของพม่า

ท่าทีของเจ้าหลวงเชียงใหม่เมื่อต้องทำสงครามเชียงใหม่ครั้งแรก พ.ศ. 2392 - 2393 ดูแข็งขันตามคำสั่งจากกรุงเทพฯ แต่เจ้าหลวงก็มีได้นำทัพไปด้วยตัวเอง กลับมอบหมายให้ เจ้านายเชียงใหม่นำทัพไปแทน เป็นเพราะไม่อาจปฏิเสธพระบรมราชโองการของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ แม้การทำสงครามเชียงใหม่ครั้งแรกของกองทัพประเทศราชล้านนาที่นำ โดยนครเชียงใหม่จะไม่ประสบความสำเร็จ แต่เจ้าหลวงเชียงใหม่ก็ยังมีได้ถูกลงโทษประการใด

เมื่อฝ่ายสยามผลัดแผ่นดินพระเจ้าอยู่หัวพระองค์ใหม่ยังคงโปรดเกล้าฯ ให้ทำการศึก เชียงใหม่ให้สำเร็จก่อนที่อังกฤษจะได้ดินแดนพม่าเพิ่มขึ้น เพราะในระหว่างนั้นอังกฤษได้ทำสงคราม กับพม่าในสงครามอังกฤษ-พม่า ครั้งที่ 2 พ.ศ. 2395 แล้ว สงครามเชียงใหม่ครั้งที่ 2 จึงเกิดขึ้นในปี เดียวกัน ครั้งนั้นสยามส่งกองทัพหลวงจากกรุงเทพฯ มอบหมายให้พระเจ้านั่งงยาเธอ กรมหลวง วังษาราชสนิท เป็นแม่ทัพหลวงนำทัพไปสมทบกับกองทัพหัวเมืองฝ่ายเหนือของสยาม กองทัพ ประเทศราชล้านนาตะวันออกคือนครน่านและแพร่ และอีกเส้นทางหนึ่งคือกองทัพหน้าที่มี เจ้าพระยายมราชเป็นแม่ทัพระดมพลจากนครเชียงใหม่ นครลำปาง นครลำพูน เข้าสมทบ แต่เกิด เหตุขัดข้องในการลำเลียงเสบียงเลี้ยงไพร่พลจำนวนมากทั้งจากกรุงเทพฯ และประเทศราช ตลอดจนชัยภูมิที่ดีของเมืองเชียงใหม่ ในที่สุดกองทัพทั้งสองไม่สามารถยึดเมืองเชียงใหม่ได้ กองทัพ สยามต้องถอยร่นกลับลงมาเพื่อเตรียมเสบียงอาหารทำการรบในครั้งต่อไป ระหว่างนั้นมีเหตุที่นคร เชียงใหม่อ้างว่าเสบียงอาหารไม่เพียงพอเพราะภัยธรรมชาติขอเลื่อนการเดินทางทัพแต่ฝ่ายสยามไม่ ีรื้อสั่งการให้ทำราชการสงครามให้สำเร็จ แต่แล้วการทำสงครามเชียงใหม่ครั้งที่ 3 พ.ศ. 2397 ก็ไม่ ประสบความสำเร็จ กระนั้นเจ้าหลวงมหาวงศ์แห่งนครเชียงใหม่ก็ยังคงได้รับพระมหากรุณาธิคุณ โปรดเกล้าฯ สถาปนาเป็นพระเจ้าเชียงใหม่ ราชทินนาม “พระเจ้ามโหตรประเทศฯ”

ในช่วงเวลาที่เกิดสงครามเชียงใหม่ครั้งที่ 2 และ 3 นั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า เจ้าอยู่หัวเพิ่งเสด็จขึ้นครองราชย์ ฐานกำลังสนับสนุนก็มีแต่เพียงเสนาบดีในราชสำนัก อำนาจที่จะ แผ่ไปยังเจ้าประเทศราชนั้นยังไม่เข้มแข็งจนเป็นที่เกรงขาม นอกจากนั้นพระบาทสมเด็จพระจอม

เกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงตระหนักดีถึงภัยจากลัทธิจักรวรรดินิยม จึงเลือกใช้วิธีผูกใจเจ้าหลวงมหาวงส์ เจ้าหลวงเชียงใหม่ไม่ให้ทำทลายอำนาจของสยาม จึงไม่มีการลงโทษแม้จะทำสงครามไม่ได้ชัยชนะ แต่ยังคงเลื่อนสถานะเจ้านครเชียงใหม่ขึ้นเป็นพระเจ้าประเทศราช

สยามเลือกใช้วิธีการสนับสนุนและยกย่องเจ้าหลวงเชียงใหม่ เป็นผลประโยชน์ต่างตอบแทนระหว่างกัน เพราะสยามมิได้สูญเสียแต่อย่างใด ขณะที่เจ้านายประเทศราชก็ได้ประโยชน์จากการเลื่อนสถานะเพราะได้รับการยกย่องยอมรับให้มีสถานะสูงส่งขึ้นเป็นเจ้าประเทศราช ทำให้สยามก็ยังคงได้รับประโยชน์จากการเป็นเจ้าอธิราชและเชียงใหม่เป็นประเทศราชที่อยู่ในอาณัติของสยามเช่นนี้ต่อไป อำนาจของเจ้าหลวงเชียงใหม่ก็ยังคงได้รับการสนับสนุนส่งเสริม นับเป็นกุศโลบายของฝ่ายสยามที่สร้างความมั่นใจว่าความสัมพันธ์เหล่านี้ที่เป็นพระมหากษัตริย์คุณนอกรเหนือจากพระราชอำนาจในฐานะผู้ปกครองและผู้ถูกปกครอง คงจะไม่ทำให้อาณาจักรเชียงใหม่เลือกหนทางที่ชักนำอังกฤษเข้ามาข้องเกี่ยวกับสร้างความวุ่นวายต่อการปกครอง และสายสัมพันธ์ระหว่างกัน

ขณะที่ราชสำนักเชียงใหม่ก็ตระหนักเช่นกันว่าหากเลือกแปรพักตร์ไปพึ่งพิงอำนาจอังกฤษผลประโยชน์ที่ตนจะได้รับย่อมจะต้องถูกอังกฤษเข้าจัดการเสียเอง แม้ระยะแรกจะเป็นการแบ่งปันผลประโยชน์ทางการค้าแยกกับการปกครองก็ตาม แต่ในที่สุดเมื่อการเมืองเป็นเรื่องของอำนาจและผลประโยชน์ การปกครองแบบเบ็ดเสร็จจะส่งผลดีต่ออังกฤษมากกว่าทั้งการเมืองและเศรษฐกิจ ดังตัวอย่างจากเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในอินเดียและพม่า ฉะนั้นเมื่อเทียบกับสิ่งที่เชียงใหม่ได้รับจากการอยู่ภายใต้อำนาจของสยาม เชียงใหม่ก็ยังสามารถควบคุมผลประโยชน์ทั้งหลายได้

ราชสำนักสยามเริ่มใช้อำนาจการปกครองเชียงใหม่มากขึ้นในการแต่งตั้งเจ้าหลวงเชียงใหม่ขึ้นทดแทนเจ้าหลวงมหาวงส์ เนื่องจากเกิดการแย่งอำนาจกันภายในนครเชียงใหม่ เมื่อการตัดสินผู้สมควรได้รับตำแหน่งไม่ลงตัว และระหว่างนั้นเจ้าอุปราชที่เตรียมจะขึ้นเป็นเจ้าหลวงเชียงใหม่ประจวบและถึงแก่อนิจกรรมยังมีทันได้ลงไปปรับการแต่งตั้งอย่างเป็นทางการจากกรุงเทพฯ ทำให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวใช้โอกาสที่เจ้าบุรีรัตน์สุริยวงษ์ซึ่งเป็นเจ้าขันห้าใบ ที่มีอาวุโสสูงสุดของนครเชียงใหม่เดินทางไปเข้าเฝ้าฯ โปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้เป็นเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ องค์ที่ 6 และโปรดเกล้าฯ ให้มีสถานะเป็น “เจ้า” ในคำเรียกขานของสยามด้วย

อย่างไรก็ดีในโอกาสดังกล่าวก็ได้โปรดเกล้าฯ ให้เจ้านายของนครลำพูน นครน่าน เป็นเจ้าเช่นกัน แสดงให้เห็นว่าการใช้สิทธิในฐานะเจ้าอธิราชแทรกแซงแต่งตั้งเจ้าหลวงเชียงใหม่ครั้งนี้ กรุงเทพฯ มีบทบาทมากขึ้นกว่าการแต่งตั้งเจ้าหลวงเชียงใหม่องค์ก่อนๆ และการตั้งเจ้าเมืองให้เป็นเจ้าประเทศราชนั้นก็เพื่อให้เห็นว่านครเชียงใหม่ไม่ได้สำคัญอยู่เมืองเดียว เนื่องจากยังมีเมืองอื่นๆ

ของล้านนาที่มีความดีความชอบสมควรแก่การพระราชทานบำเหน็จรางวัล โดยมีเป้าหมายเพื่อผูกกระชับความสัมพันธ์ระหว่างสยามและหัวเมืองประเทศราชเหล่านั้นให้จงรักภักดีต่อสยามต่อไป

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยิ่งแสดงให้เห็นถึงพระมหากรุณาธิคุณมากยิ่งขึ้นเมื่ออังกฤษเริ่มใช้ปัญหาจากการค้าและป่าไม้เป็นเครื่องมือคุกคามเจ้าหลวงเชียงใหม่ แต่ไม่ว่าอังกฤษจะมีท่าทีแข็งกร้าวเพียงใดหรือเจ้าหลวงเชียงใหม่จะถูกฟ้องร้องกล่าวโทษว่าฝักใฝ่พม่า สยามก็ยังคงปกป้องและยกย่องเจ้าประเทศราช ส่งผลให้เจ้าหลวงเชียงใหม่เกิดความเกรงใจราชสำนักสยามมากยิ่งขึ้นแม้ว่าจะเปลี่ยนแผ่นดิน กษัตริย์พระองค์ใหม่ขึ้นครองราชย์โดยมีผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ก็ตาม

ผลที่สืบเนื่องจากการเลือกดำเนินนโยบายความสัมพันธ์ระหว่างนครเชียงใหม่กับสยามนับตั้งแต่รัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สืบมาจนกระทั่งรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเช่นนี้ ทำให้เมื่อสยามเข้าแทรกแซงการแต่งตั้งเจ้าหลวงองค์ใหม่พร้อมกับยื่นข้อเสนอว่าจะยังคงช่วยปกป้องเชียงใหม่ ตลอดจนให้ความช่วยเหลือในกรณีที่เจ้าหลวงเชียงใหม่องค์ก่อนถูกฟ้องร้องและแพ้คดีความ เพื่อแลกกับผลประโยชน์ที่เจ้าหลวงองค์ใหม่จะยังคงได้รับ เหตุการณ์เหล่านี้เกิดขึ้นท่ามกลางภัยคุกคามของจักรวรรดินิยมอังกฤษที่ทวีความรุนแรง ทางเลือกของราชสำนักเชียงใหม่มีเพียงสองทางระหว่างเลือกเส้นทางใหม่ไปพึ่งอังกฤษที่เป็นมหาอำนาจซึ่งประสบความสำเร็จสามารถขยายดินแดนในครอบครองไปยังส่วนต่างๆ ของโลก และเหนือกว่าสยามในทุกๆ ด้าน กับยังคงดำรงอยู่เป็นรัฐนาว่าเดียวกับสยาม ร่วมฝ่ากระแสคุกคามของจักรวรรดินิยมไปด้วยกัน

แม้การตัดสินใจของเจ้าบุรีรัตนอินทนนท์ผู้ที่จะก้าวขึ้นเป็นเจ้าหลวงเชียงใหม่ องค์ที่ 7 จะส่งผลต่อความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองของนครเชียงใหม่ โดยเลือกปฏิบัติตามคำสั่งของสยาม รับทราบข้อตกลงที่สยามกระทำกับชาติอื่นๆ และจะต้องยอมรับผลผูกพันจากสนธิสัญญาระหว่างรัฐบาลสยามกับรัฐบาลอังกฤษที่อินเดีย ที่จะลงนามในปีเดียวกับที่สยามแต่งตั้งพระองค์เป็นเจ้าหลวงเชียงใหม่ สนธิสัญญาฉบับดังกล่าวเป็นที่รู้จักกันในนาม "สนธิสัญญาเชียงใหม่ พ.ศ. 2416" ซึ่งสาระสำคัญคือจำกัดสิทธิ์ของเจ้าหลวงเชียงใหม่ในการออกสัมปทานอนุญาตทำป่าไม้วาง จะต้องดำเนินการโดยได้รับการเห็นชอบและยินยอมจากสยาม กำหนดพื้นที่ชัดเจนเพื่อป้องกันการขัดผลประโยชน์จากกรรมสิทธิ์ทับซ้อน เป็นอาทิ เพื่อป้องกันมิให้เกิดกรณีพิพาท แต่นั่นก็ถือเป็นการแลกกับสิ่งที่อาจเกิดเป็นความรุนแรงจนไม่อาจแก้ไขหรือยุติได้ทัน ซึ่งในที่สุดแล้วกลุ่มเจ้านายของเชียงใหม่อาจจะสูญเสียผลประโยชน์เป็นการถาวร

ในมุมมองของสยามการที่สยามทำข้อตกลงกับอังกฤษที่พยายามขยายอิทธิพล เข้าไปยัง ประเทศราชเชียงใหม่และหัวเมืองประเทศราชล้านนาอื่นๆ เพื่อป้องกันไม่ให้เจ้าประเทศราชกระทำ การผิดพลาดจนเป็นผลให้ฝ่ายอังกฤษใช้เป็นข้ออ้างแทรกแซงการเมืองในหัวเมืองประเทศราช ล้านนา สยามถือว่าเป็นหน้าที่ของเจ้าอธิราชที่มีอาจปล่อยวางและละเลยได้ กอปรกับสยามก็ เล็งเห็นผลประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ของนครเชียงใหม่จึงทำให้มีพระบรมราชโบาย ดึงผลประโยชน์เหล่านั้นให้ลงมายังกรุงเทพฯ แทนที่จะส่งออกไปยังมะละแหม่งเสียหมด

และนั่นคือจุดเริ่มต้นกับนโยบายของสยามต่อมาๆ ที่จะทำให้นครเชียงใหม่ค่อยๆ ถูก เปลี่ยนสถานะจากประเทศราชเป็นหัวเมืองในระบบการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาลของสยาม และเป็นช่วงสิ้นสุดของการศึกครั้งนี้ อย่างไรก็ตามในชวงเวลาถัดมาในรัชกาลของเจ้าหลวง อินทวิชยนันทราชสำนักสยามได้ส่งข้าหลวงขึ้นมาเริ่มดำเนินการจัดการปกครอง และบังคับใช้ กฎหมายให้สอดคล้องกับสยาม และนำไปสู่การผนวกประเทศราชเชียงใหม่เป็นเพียงหัวเมืองหนึ่ง ของมณฑลลาวเฉียง ในการจัดการปกครองมณฑลแบบเทศาภิบาล พ.ศ. 2427 ซึ่งนับเป็นการ สิ้นสุดสถานะประเทศราชของนครเชียงใหม่อย่างเป็นทางการ

จากการศึกษานี้ทำให้ผู้ศึกษามีความคิดที่แตกต่างไปจากนักวิชาการท่านอื่นที่ว่า สถานะของนครเชียงใหม่และหัวเมืองประเทศราชล้านนาอื่นๆ สิ้นสุดสถานะภาพประเทศราชเมื่อ สยามดำเนินการปฏิรูปการปกครองและจัดการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล ใน พ.ศ. 2427 – 2442 เพราะเมื่อผู้ศึกษาพิจารณาจากปัจจัยที่เกิดขึ้นกับนครเชียงใหม่ นับจากเจ้าหลวงกาวิโลรส- สุริยวงษ์ เจ้าหลวงองค์ที่ 6 ถึงแก่พิราลัย ใน พ.ศ. 2413 แสดงให้เห็นว่าอำนาจในฐานะเจ้าประเทศ ราชของเจ้าหลวงอินทวิชยนันทราชสำนักสยามแต่ตั้งแต่นั้นแทบจะไม่สามารถดำเนินการอิสระในทาง ปกครองได้โดยปราศจากการแทรกแซงของราชสำนักสยาม

บรรณานุกรม

หนังสือและเอกสารภาษาไทย

เอกสารชั้นต้น

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 4 ร.4.3/1, “หนังสือโต้ตอบกับ
กงสุลอังกฤษเรื่องความระหวังกัปตันเบอร์น็ มองสวอยการ กับเจ้านครเชียงใหม่ เรื่อง
สัญญาเช่าทำป่าไม้ (22 มิ.ย. 84 – 14 มิ.ย. 85)”

เอกสารชั้นต้นที่ได้รับการตีพิมพ์

กางหลวง, พระยา. พงศาวดารเมืองเชียงตุง. ทวี สว่างปัญญางกูร ผู้เรียบเรียง. ม.ป.ท., 2533.

คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี. จดหมายเหตุนคร

เชียงใหม่. กรุงเทพฯ : สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, 2542.

_____. เรื่องทรงตั้งเจ้าประเทศราช กรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1. พระนคร : โรงพิมพ์สำนัก
นายกรัฐมนตรี, 2514.

เคอร์ติส, ลิลเลียน จอห์นสัน. ชาวลาวทางตอนเหนือของประเทศสยาม ตอนที่ 2. แปลโดย ชรัตัน
สิงหาเดชากุล. กรุงเทพฯ : สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2546.

จดหมายเหตุความทรงจำกรมหลวงนรินทรเทวี (พ.ศ. 2310-2381) และพระราชวิจารณ์ใน

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. พิมพ์ครั้งที่ 6. ม.ป.ท. : ม.ป.ป. (ทรงพระ

กรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงพระศพพระเจ้าบรมวงศ์เธอ

พระองค์เจ้าวาปีบุษบากร, 2526)

เจ้าราชบุตร. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์กรมแผนที่ทหาร, 2516. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ

พลตรี เจ้าราชบุตร (วงศ์ตวัน ณ เชียงใหม่) 13 มกราคม 2516).

पालเลกัวซ์, ฌัง-บัปติสต์. เล่าเรื่องกรุงสยาม. แปลโดย สันต์ ท.โกมลบุตร. พิมพ์ครั้งที่ 3.

นนทบุรี : ศรีปัญญา, 2549.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2.

กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2546.

_____. พงศาวดารเรื่อง ไทยรบพม่า. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : มติชน, 2551.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ. สงครามครั้งสำคัญในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์.

กรุงเทพฯ : วัชรินทร์การพิมพ์, 2530.

..... นิทานโบราณคดี. พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2487.

ทวี สว่างปัญญากร. ชื่อล้านนา ตามทัศนะต่างประเทศ. เอกสารอัดสำเนา. ม.ป.ท., 2530.

ทวี สว่างปัญญากร, ผู้ปริวรรต. ตำนานเมืองยอง. เชียงใหม่ : ทรัพย์การพิมพ์, 2527.

..... ตำนานเมืองเชียงตุง. เชียงใหม่ : โครงการตำรามหาวิทยาลัย สำนักหอสมุดมหา
วิทยาลัยเชียงใหม่, 2529.

ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 ฉบับเจ้าพระยา

ทิพากรวงศ์ ฉบับตัวเขียน. กรุงเทพฯ : อัมรินทร์, 2539.

..... พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2. กรุงเทพฯ : อัมรินทร์, 2548.

..... พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3. พิมพ์ครั้งที่ 6.

กรุงเทพฯ : กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2538.

..... พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4. พิมพ์ครั้งที่ 6.

กรุงเทพฯ : อัมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2548.

นิธิ เอียวศรีวงศ์, บรรณาธิการ. พื้นเมืองเชียงแสน. กรุงเทพฯ : อัมรินทร์, 2546.

บ็อด, คาร์ล อัลเฟรด. ท้องถิ่นสยามยุคพระพุทธเจ้าหลวง. แปลโดย เสถียร พันธังสี และ อัมพร

ทีชะระ. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพฯ : ศิลปวัฒนธรรม, 2550.

ประชาภิจักรจักร์, พระยา. พงศาวดารโยนก. พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพฯ : แพรวพิทยา. 2515.

ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 7. กรุงเทพฯ : กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์

กรมศิลปากร, 2545.

ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 10. กรุงเทพฯ : กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์

กรมศิลปากร, 2542.

ประชุมปาฐกถาของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์

พระจันทร์, 2519. (พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าศิริรัตนบุษบง โปรดให้พิมพ์ในงาน

พระราชทานเพลิงศพ หม่อมเจ้าอาชวดีศ ดิศกุล 22 มกราคม 2519).

ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 11. กรุงเทพฯ : สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์

กรมศิลปากร, 2551.

ประเสริฐ ณ นคร. มั่งรายศาสตร์หรือกฎหมายพระเจ้ามั่งราย. กรุงเทพฯ : ภาควิชาประวัติศาสตร์

มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร, 2521.

ประเสริฐ ณ นคร และคนอื่นๆ, ผู้ปริวรรต. กฎหมายวัดกาศา ตันฉบับวัดกาศา อำเภอแม่จัน
เชียงใหม่. เชียงใหม่ : คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2526.

พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) จดหมายเหตุรายวันทัพ, อภินิหาร
บรรพบุรุษ และเอกสารอื่นๆ. กรุงเทพฯ : ศรีปัญญา, 2551.

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน. พิมพ์ครั้งที่ 4. พระนคร
: คลังวิทยา, 2514.

พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รวมครั้งที่ 1. พระนคร : กรมศิลปากร,
2496. (พิมพ์ในงานฉาบปัดนิกิจศพ หม่อมมาศน์ กมลาสน์ ในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรม
หมื่นราชศักดิ์สโมสร 30 พฤษภาคม 2496).

เพลงยาวพระยาสุนทรพิทักษ์เรื่องรอบพม่ารัชกาลที่ 1 จุล 1159. กรุงเทพฯ : สมาคมประวัติศาสตร์
ในพระราชูปถัมภ์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, 2539.

พระรัตนปัญญาเถระ. ชินกาลมาลีปกรณ์. แปลโดย แสง มนวิฑูร, ร้อยตำรวจโท. พิมพ์ครั้งที่ 4.
กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2517. (ในงานพระราชทานเพลิงศพ ศาสตราจารย์ ร้อย
ตำรวจโท แสง มนวิฑูร).

พงศาวดาร มอญพม่า. พระนคร : โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, 2509. คัดจากประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 1
พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พลตรี พระศัลยเวทย์วิศิษฎ์ (สาย คช
เสนี) 4 มกราคม 2510), 116.

แมคกิลวารี, เดเนียด. กิ่งศตวรรษในหมู่คนไทยและคนลาว : อดีตชีวิตประวัติของ ศาสตราจารย์
เดเนียด แมคกิลวารี ดี.ดี. แปลโดย จิตราภรณ์ ตันรัตนกุล. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ :
มติชน, 2544.

รวมเรื่องแปลหนังสือและเอกสารทางประวัติศาสตร์ชุดที่ 1. แปลโดย นันทนา ตันติเวส และคน
อื่นๆ. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2539.

สุจิตต์ วงษ์เทศ, บรรณาธิการ. มหาราชวงศ์ พงษาวดารพม่า. กรุงเทพฯ : มติชน, 2545.

เอกสารเฮนรี เบอร์นี. เล่ม 1 (ตุลาคม 1825 ถึง เมษายน ค.ศ. 1826). แปลโดย สาวิตรี สุวรรณ
สถิต. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2551.

_____. เล่ม 2 (พฤษภาคม ถึง มิถุนายน ค.ศ. 1826). แปลโดย สาวิตรี สุวรรณสถิต.
กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2551.

- เอกสารเฮนรี เบอร์นี่. เล่ม 3 (พฤษภาคม ถึง กันยายน ค.ศ. 1826). แปลโดย ประสิทธิ์ เมธาคณวุฒิ. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2551.
- _____ . เล่ม 4 (กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1822 ถึง สิงหาคม ค.ศ. 1825). แปลโดย ประสิทธิ์ เมธาคณวุฒิ. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2551.
- _____ . เล่ม 5 (มกราคม ถึง มิถุนายน ค.ศ. 1825). แปลโดย สวัสดิ์ สุวรรณสถิต. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2551.
- _____ . เล่ม 6 (พฤษภาคม ค.ศ. 1824 ถึง กรกฎาคม ค.ศ.1826). แปลโดย ไพโรจน์ เกษแม่นกิจ. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2551.
- _____ . เล่ม 7 (สิงหาคม ถึง ธันวาคม ค.ศ. 1825). แปลโดย น้อม นิลรัตน์ ณ อยุธยา. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2551.
- _____ . เล่ม 8 (มิถุนายน ค.ศ.1824 ถึง มิถุนายน ค.ศ. 1827). แปลโดย เรือเอกหญิง ลินจง สุวรรณโกคิน. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2551.
- _____ . เล่ม 9 (กุมภาพันธ์ ค.ศ.1825 ถึง ตุลาคม ค.ศ. 1827). แปลโดย สวัสดิ์ ชื่นพิศาล. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2551.
- _____ . เล่ม 10 (มกราคม ค.ศ.1826 ถึง กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1831). แปลโดย ตง เรียมศิริ. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2551.
- _____ . เล่ม 11 (มีนาคม ค.ศ.1827 ถึง มิถุนายน ค.ศ. 1833). แปลโดย เรือเอกหญิง ลินจง สุวรรณโกคิน. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2551.
- _____ . เล่ม 12 (สิงหาคม ค.ศ.1830 ถึง มิถุนายน ค.ศ. 1840). แปลโดย เรือเอกหญิง ลินจง สุวรรณโกคิน. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2551.
- _____ . เล่ม 13 (สิงหาคม ค.ศ.1830 ถึง มิถุนายน ค.ศ. 1840). แปลโดย เรือเอกหญิง ลินจง สุวรรณโกคิน. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2551.
- _____ . เล่ม 14 (มีนาคม ค.ศ. 1846 ถึง ธันวาคม ค.ศ. 1846). แปลโดย น้อม นิลรัตน์ ณ อยุธยา. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2551.
- _____ . เล่ม 15 (การหวนระลึกถึงนโยบายของอังกฤษ จากช่วงแรกสถาปนาปีนัง วันที่ 17 กรกฎาคม ค.ศ. 1786-1839). แปลโดย ชัยวัน พรประสิทธิ์. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2551.
- อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ เดวิด เค. ้วยอาจ ผู้ปริวรรต. ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่. เชียงใหม่ : ซิลค์เวอร์มบุคส์, 2543.

อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และคณะ. พจนานุกรมศัพท์ล้านนาเฉพาะคำที่ปรากฏในใบลาน. เชียงใหม่ : ตริสวิน, 2539.

หนังสือ

กรมศิลปากร. เมืองประเทศราชของสยามในสมัยรัตนโกสินทร์. แปลโดย นันทนา ตันติเวส. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2528.

กรมสนธิสัญญาและกฎหมาย. สนธิสัญญาและความตกลงทวิภาคี ระหว่าง ประเทศไทย กับ ต่างประเทศ และ องค์การระหว่างประเทศ. พระนคร : กรมสนธิสัญญาและกฎหมาย กระทรวงการต่างประเทศ, 2511.

ไกรศรี นิมมานเหมินท์. ลายคราม. เชียงใหม่ : ศูนย์หนังสือเชียงใหม่, 2527. (เพื่อเฉลิมฉลอง อายุครบ 6 รอบ นายไกรศรี นิมมานเหมินท์ 24 ธันวาคม 2527).

ขวัญดี อัครวฤฒิชัย. "เจ้าศรีอินชา : มหาสุรสิงหนาทราชปฏิพัทธ์." ขัตติยานีศรีล้านนา. เชียงใหม่ : วิทอินดีไซน์, 2547.

ขุนวิจิตรมาตรา [กาญจนาคพันธุ์]. ภูมิศาสตร์วัดโพธิ์. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : 2517.

จรรยา สุภาพ. ศัพท์วิชาการทางรัฐศาสตร์. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2512.

เจ้ายันฟ้าแสนหวิ. ประวัติศาสตร์ไทใหญ่. แปลโดย สมปอง ไตตุ้มแก่น และ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. เชียงใหม่ : ซิลค์เวอร์มบุคส์, 2544.

ขวลีย์ ณ ถลาง. ประเทศราชของสยามในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2541.

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. สังเขปประวัติศาสตร์พม่า. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2525.

ธเนศวร์ เจริญเมือง. ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น : 700 ปีของเมืองเชียงใหม่. กรุงเทพฯ : อักษรสยาม การพิมพ์, 2529.

ธิษณา วีรเกียรติสุนทร. "จดหมายเหตุหมอเดวิด ริชาร์ดสัน : ภาพสะท้อนความสัมพันธ์ระหว่าง ล้านนา อังกฤษ สยามและพม่า." 100 เอกสารสำคัญ : สรรพสาระประวัติศาสตร์ไทย ลำดับที่ 3 (วรรณคดีและเอกสารตะวันตก). กรุงเทพฯ : โครงการวิจัย 100 เอกสาร สำคัญเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไทย, 2553.

นวลศิริ วงศ์ทางสวัสดิ์. ชุมชนโบราณในเขตล้านนา. เชียงใหม่ : ภาควิชาภูมิศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2528.

เดช บุนนาค. การปกครองระบบเทศาภิบาลของประเทศสยาม พ.ศ. 2435-2458. แปลโดย ภรณ์
กาญจน์ชรีดิ. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์,
2548.

ทองเจือ อ่างแก้ว. เถลิงศก 5285 ปี ตั้งแต่กสิยุคศักราช 0 ถึง 5285 ก่อนพุทธศักราช 2558
ถึง 2727 คำนวณตามสูตร คัมภีร์ สุริยยาตร์. สระบุรี : ชวนะการพิมพ์, 2516.

ทาร์ลิง, นิโคลาส. บรรณาธิการ. ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ฉบับเคมบริดจ์. เล่มสอง
จากประมาณคริสต์ศักราช 1500 ถึง ประมาณคริสต์ศักราช 1800. กรุงเทพฯ :
สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2552.

ธิดา สาระยา. อารยธรรมไทย. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2552.

นายต๋อ (นามแฝง). มหาราชวงศ์พงษาวดารพม่า. กรุงเทพฯ : มติชน, 2545.

ณัฐพัชร์ จันทวิช. ข้างราชพานนะ. กรุงเทพฯ : โครงการสืบสานมรดกวัฒนธรรมไทย, 2542.

ณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม. สมเด็จพระบรมราชาเจ้ามหาสุรสิงหนาท. กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตยสถาน,
2553.

พุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, พระบาทสมเด็จพระ. กลอนเพลงยาวนิราศเรื่องรบพม่าที่ท่าดินแดง.
กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2464

พูนพล อาสนจินดา, พันเอก. เส้นทางในภาคเหนือ. กรุงเทพฯ : สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์ประยุกต์
แห่งประเทศไทย, 2514.

ปิยนาด บุนนาค. บทบาททางการเมืองการปกครองของเสนาบดีตระกูล "บุนนาค". กรุงเทพฯ :
ดวงกมล, 2520.

_____. ประวัติศาสตร์ไทยสมัยใหม่ (ตั้งแต่การทำสนธิสัญญาบาวริง ถึง "เหตุการณ์ 14
ตุลาคม" พ.ศ. 2516). กรุงเทพฯ : โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2550.

ปิยนาด บุนนาค และคณะ. รายงานผลการวิจัยเรื่องพระมหากษัตริย์กับการสื่อสารโทรคมนาคม.
กรุงเทพฯ : คณะกรรมการกิจการโทรคมนาคม, 2553.

มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์. มณีปิ่นนิพนธ์ : รวมบทความด้านภาษา วรรณคดี และวัฒนธรรมไทย.
กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2547

ภมวี สุรเกียรติ. เมียนมาร์-สยามยุคที่. กรุงเทพฯ : มติชน, 2553.

- ภูเดช แสนสา ผู้ปริวรรต. ประวัติ-ตำนานลำปางในชื่อ เขตกลางคืนคร ลัมกับปะปนคร ทุกกฏนคร นครลำปาง. ลำปาง : ลำปางบรรณกิจพริ้นติ้ง, 2553. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระเทพมงคลมุนี อดีตเจ้าคณะจังหวัดลำปาง 19 ธันวาคม พ.ศ. 2553).
- ยงยุทธ ชูแว่น. ครึ่งศตวรรษแห่งการค้นหาและเส้นทางสู่นาคตประวัติศาสตร์ท้องถิ่นไทย. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2551.
- ยุพิน เข็มมุกด์, บรรณาธิการ. "อีลาว" และการสร้างภาพทับซ้อนของภาพลักษณ์ผู้หญิงเหนือ." ช่วงมณเฑาะว์เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงครองสิริราชสมบัติครบ 60 ปี. เชียงใหม่ : สถาบันภาษา ศิลปะและวัฒนธรรม, 2549.
- รัตนารณีย์ เศรษฐกุล. "พญาช้างอยู่เหนือ พญาเสืออยู่ใต้ รัฐในขอบขัณฑ์สยามและสยามประเทศ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว." เอกสารสัมมนาทางวิชาการ เนื่องในโอกาสเฉลิมฉลองศุภวาระ 200 ปี แห่งพระราชสมภพพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. กรุงเทพฯ : สถาบันไทยคดีศึกษา, 2548.
- _____ . ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจวัฒนธรรมแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน. เชียงใหม่ : สำนักพิมพ์ซิลค์เวอร์ม. 2552.
- ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542. กรุงเทพฯ : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์, 2546.
- ลัดดาวลัย แซ่เขียว. 200 ปี พม่าในล้านนา. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2545.
- วงศ์ศักดิ์ ณ เชียงใหม่, บรรณาธิการ. เจ้าหลวงเชียงใหม่. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้ง, 2539.
- วอลเตอร์ เอฟ. เวลลา. แผ่นดินพระนั่งเกล้าฯ. แปลโดยพันเอกนิจ ทองโสภิต. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2530.
- วินัย พงศ์ศรีเพียร. คลองตัดคำพระพุทฺธโฆษาจารย์. กรุงเทพฯ : โครงการวิจัย "กฎหมายตราสามดวง : ประมวลกฎหมายไทยในฐานะมรดกโลก", 2549.
- วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ. "ล้านนา สิบสองพันนา และรัฐฉานในสายตาของชาวตะวันตก จดหมายเหตุ ของ W.C. McLeod และ Dr. Richardson เกี่ยวกับการเดินทางเมื่อปี ค.ศ. 1836/37." ประวัติศาสตร์ปริทรรศน์ พิพิธนิพนธ์เขตชูเกียรติ พลโท ดำเนียร เลขาธิการ เนื่องในโอกาสมีอายุครบ 7 รอบ พ.ศ. 2542. กรุงเทพฯ : กองทุน ดำเนียร เลขาธิการ เพื่อประวัติศาสตร์, 2542.

- วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ. 100 เอกสารสำคัญ : สรรพสาระประวัติศาสตร์ไทย ลำดับที่ 3 (วรรณคดีและเอกสารตะวันตก. กรุงเทพฯ : โครงการวิจัย 100 เอกสารสำคัญ เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไทย ในความสนับสนุนของกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2553.
- _____ . 100 เอกสารสำคัญ : สรรพสาระประวัติศาสตร์ไทย ลำดับที่ 5 (จารึก เอกสารตะวันตก และวรรณคดี). กรุงเทพฯ : โครงการวิจัย 100 เอกสารสำคัญเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไทย ในความสนับสนุนของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2553.
- _____ . ปาไปสี่ฟู-ปาไปดำเตียน เชียงใหม่ในเอกสารประวัติศาสตร์จีน โบราณ. กรุงเทพฯ : คณะกรรมการสืบค้นประวัติศาสตร์ไทยในเอกสารภาษาจีน สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี. 2539.
- _____ . ประวัติศาสตร์ปริทรรศน์. กรุงเทพฯ : กองทุนดำเนิน เลขะกุล เพื่อประวัติศาสตร์, 2542. (พิพิธพันธ์เชิดชูเกียรติ พลโท ดำเนิน เลขะกุล เนื่องในโอกาสมีอายุครบ 7 รอบ พ.ศ. 2542)
- วิไลเลขา ถาวรธนาสาร. ชนชั้นนำไทยกับการรับวัฒนธรรมตะวันตก. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2545.
- วุฒิชัย มูลศิลป์. "สงครามคราวตีเชียงตุง (พ.ศ. 2392 – 2397)." เอกสารสัมมนาทางวิชาการเรื่อง ตามรอยจดหมายเหตุทัพเชียงตุง พ.ศ. 2395 – 2397. กรุงเทพฯ : ประชาชน, 2552.
- วุฒิชัย มูลศิลป์, บรรณาธิการ. "ความสัมพันธ์ระหว่างล้านนาและรัฐไทย." สายธารแห่งความคิด 2. กรุงเทพฯ : กองทุนเพื่อวิชาการวรุณยุพา, 2544.
- _____ . "เชียงใหม่ใน 100 ปีที่ล่วงแล้ว." สายธารแห่งความคิด 2. กรุงเทพฯ : กองทุนเพื่อวิชาการวรุณยุพา สนิตวงษ์, 2544.
- สมบัติ พลายน้อย [ส. พลายน้อย]. วังหน้าพระยาเสือ. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ : มติชน, 2549.
- สมหมาย เปรมจิตต์ ผู้ปริวรรต. คำสอนพระยามังราย ภาคปริวรรตลำดับที่ 11 ภาควิชาสังคม วิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2519.
- สุนิสา มั่นคง, บรรณาธิการ. "ราชสกุลวงศ์ สมเด็จพระบรมราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท." สมเด็จพระบรมราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท. กรุงเทพฯ : สำนักโบราณคดี กรมศิลปากร, 2547.
- สายชล สัตยานุรักษ์. พุทธศาสนากับแนวคิดทางการเมืองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พ.ศ. 2325 – 2352. กรุงเทพฯ : มติชน, 2546.
- สร้อยสวัสดิ์ อ่องสกุล. ประวัติศาสตร์ล้านนา. พิมพ์ครั้งที่ 7. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้ง, 2553.

- สร้อยดี อ่องสกุล. เวียงกุมกาม. พิมพ์ครั้งที่ 2. เชียงใหม่ : วิทอินดีไชน์, 2546.
- สังข์ พิธินทัย. ปทานุกรมศัพท์การเมือง อังกฤษ-ไทย. กรุงเทพฯ : ศูนย์การพิมพ์, 2513.
- สิทธิสยามการ, หลวง. สัญญาทางพระราชไมตรีระหว่างสยามกับต่างประเทศ. พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2506. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพหลวงสิทธิสยามการ 10 พฤษภาคม 2506).
- สุศักดิ์ ศรีสำอาง. ลำดับกษัตริย์ลาว. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : สำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2545.
- สุพันธ์ ฤทธิเพ็ญ. เขมรรัฐนครเชียงตุง. เชียงใหม่ : วัดท่ากระดาศ 2541.
- สุนทร ชูตินทรานนท์, บรรณารักษ์. พม่าอ่านไทย. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, 2544.
- เสมอชัย พูลสุวรรณ. รัฐฉาน (เมืองไต) : พลวัตของชาติพันธุ์ในบริบทประวัติศาสตร์และสังคมการเมืองร่วมสมัย. กรุงเทพฯ : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), 2552.
- แสง มาละแซม. คนยอย้ายแผ่นดิน. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2544.
- หม่อง ทิน อ่อง. ประวัติศาสตร์พม่า. แปลโดย เพ็ชรี สุมิตร. พิมพ์ครั้งที่ 3.
- อนุ เนินหาด, พันตำรวจโท. สังคมเมืองเชียงใหม่ เล่ม 4. เชียงใหม่ : นพบุรีการพิมพ์, 2545.
- อุดม รุ่งเรืองศรี. พจนานุกรมล้านนาไทย ฉบับแม่ฟ้าหลวง (ตอนที่ 1 อักษร พ ถึง ฮ). กรุงเทพฯ : อมรินทร์ พริ้นติ้ง กรุ๊ป, 2534.
- กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2551.
- ฮอลล์, ดี.จี.อี.. ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ สุวรรณภูมิ-อุษาคเนย์ภาคพิสดาร. เล่ม 2. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2549.
- ฮันส์ เพนธ์. ประวัติศาสตร์ล้านนาฉบับย่อ. แปลโดย ศิริรัฐ ทองใหญ่ ณ อยุธยา. เชียงใหม่ : หอศิลปวัฒนธรรมเมืองเชียงใหม่ เทศบาลนครเชียงใหม่, 2547.

วิทยานิพนธ์

- ชวลีย์ ณ ถลาง. "การศึกษาเปรียบเทียบระหว่างความสัมพันธ์ของหัวเมืองประเทศราชฝ่ายเหนือและฝ่ายใต้กับรัฐบาลไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว." วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2521.

- ชาญชัย วรรณวงศ์. "การศึกษาวิเคราะห์สงครามไทยรบพม่าเฉพาะเรื่องยุทธศาสตร์และยุทธวิธีทางการทหาร พ.ศ. 2310 – พ.ศ. 2397." วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2527.
- ชูลิทธิ ชูชาติ. "วิวัฒนาการเศรษฐกิจหมู่บ้านในภาคเหนือของประเทศไทย (พ.ศ. 2394 – 2475)." วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2523.
- ทิพย์พาพร อินคัม. "สงครามเชียงตุงในประวัติศาสตร์ไทย พ.ศ. 2392 – 2488." วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2551.
- ธัญญารัตน์ อภิวงศ์. "หยกกับเศรษฐกิจพม่าในสมัยอาณาจักรมอญ (ค.ศ. 1885 - 1948)." วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2548.
- ธำรงค์ดี ทำบุญ. "กำเนิดอาณาจักรล้านนาไทย." วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2528.
- นคร พันธุ์ณรงค์. "การเจรจาข้อตกลงระหว่างรัฐบาลสยามกับรัฐบาลอังกฤษเกี่ยวกับหัวเมืองชายแดนล้านนาไทยพม่า สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ระยะเวลา พ.ศ. 2428 – 2438." วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย วิทยาลัยวิชาการศึกษา ประสานมิตร, 2516.
- นิ่มนวล อุดระ. "สัมพันธภาพระหว่างไทยกับพม่าในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2367 – พ.ศ. 2394)." วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2522.
- เบญจวรรณ บุญโทแสง. "พัฒนาการการปรับตัวทางการเมืองของกลุ่มอำนาจท้องถิ่นภายหลังการผนวกดินแดนของสยาม (พ.ศ. 2442-2547): กรณีศึกษาตระกูล ณ เชียงใหม่." วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต สาขาวิชาการเมืองและการปกครอง บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2550.
- ปริศนา ศิรินาม. "ความสัมพันธ์ระหว่างไทยและประเทศราชในหัวเมืองล้านนาไทย สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น." วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย วิทยาลัยวิชาการศึกษา ประสานมิตร, 2516.

- ประสิทธิ์ พงศ์อุดม. "มิชชันนารีอเมริกันกับการสร้างชุมชนชาวคริสต์ในล้านนาช่วงสมัยของการปรับเปลี่ยนทางสังคม พ.ศ. 2410 - 2476." วิทยานิพนธ์ปริญญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2550.
- ปาริชาติ วิลาวรรณ. "การค้าของป่าในประวัติศาสตร์อยุธยา พ.ศ. 1893 - 2310." วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2528.
- พิชิต พิทักษ์. "'ท้องถิ่น' ในการรับรู้ของชนชั้นนำไทยช่วงสมัยปฏิรูปการปกครอง พ.ศ. 2435." วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2540.
- พรพรรณ จงวัฒนา. "กรณีพิพาทระหว่างเจ้านครเชียงใหม่กับคนในบังคับอังกฤษ อันเป็นเหตุให้รัฐบาลสยามจัดการปกครองมณฑลพายัพ (พ.ศ. 2401 - 2445)." วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2517.
- พรธมนิภา อภิภูษพงศ์. "เจ้า 'ไพร่' กับความเปลี่ยนแปลงในสังคมล้านนา ระหว่าง พ.ศ. 2427 - 2476." วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2532.
- ภมรี สุรเกียรติ. "พลวัตของสงครามไทย-พม่า ตั้งแต่กลางคริสต์ศตวรรษที่ 16 ถึงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 19." วิทยานิพนธ์ปริญญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2548.
- วรรณชลิย์ บุญมี. "ความสัมพันธ์กับอังกฤษในบางลักษณะ สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว : การป่าไม้และการเหมืองแร่." วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2520.
- วรวิทย์ หัสภาค. "การศึกษาความสัมพันธ์ของกำแพงดิน และกำแพงเมืองเชียงใหม่." สารนิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาโบราณคดี บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2539.
- วราภรณ์ เวียงศรี. "การค้ากับเครือข่ายความสัมพันธ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ในล้านนาก่อนการสถาปนาระบบเทศบาล." วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2550.

- สมมะโน ณ เชียงใหม่. "ศูนย์ทางการค้าและเส้นทางการค้าในอาณาจักรล้านนาไทย ช่วง พ.ศ. 1839-2442." สารนิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต สาขาวิชาภูมิศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2538.
- สุทธิณี จันทร์วิรัตน์. "พระบรมราชโบายทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย." วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530.
- สุพรวณี กาญจนฐิติ. "บทบาทของมิชชันนารีในประเทศไทยตั้งแต่รัชกาลที่ 3 ถึง รัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์." วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2507.
- อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. "การวิเคราะห์สังคมเชียงใหม่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ตามต้นฉบับโบราณในภาคเหนือ." วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2520.
- อุษณีย์ ธงไชย. "ความสัมพันธ์ระหว่างอยุธยาและลานนา พ.ศ. 1839 – 2310." วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526.
- อเนก มากอนันต์. "แนวคิดเรื่องจักรพรรดิราชของชนชั้นนำไทย ตั้งแต่ พ.ศ. 2172 – 2394." วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2550.

บทความ

- กราบาวสกี, โพลเกอริ. "เก็บผักใส่ซ้า เก็บข้าใส่เมือง" ศิลปวัฒนธรรม 16, 3 (มกราคม 2538) : 103 - 114.
- _____. "ล้านนา สิบสองพันนา และรัฐฉาน ในสายตาของชาวตะวันตก จุดหมายเหตุของ W.C. McLeod และ Dr. Richardson เกี่ยวกับการเดินทางเมื่อปี ค.ศ. 1836/37." วารสารโลกประวัติศาสตร์ 5, 3 (กรกฎาคม-กันยายน 2542) : 5 - 36.
- จิระนันท์ พิตรปรีชา. "'ยุন্নาน' การค้าทางไกลในอดีต." ศิลปวัฒนธรรม 11, 10. (สิงหาคม 2533) : 120 – 129.
- ฐลัทธิต์ ชูชาติ. "การผลิตเพื่อเลี้ยงตัวเองในสังคมลานนา : ศึกษาเฉพาะการผลิตระดับหมู่บ้านในภาคเหนือของประเทศไทย พ.ศ. 1839 – 2475." วารสารมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 11, 1 (กรกฎาคม – ธันวาคม 2525) : 46 - 118.

- ประเสริฐ ฌ นคร. "พื้นเชียงแสนเชียงรายและเชียงใหม่ (ฉบับย่อ)." รวมบทความประวัติศาสตร์ 18 (2539) : 1 – 15.
- โยชิยุกิ มาซุฮารุ. "ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของราชอาณาจักรลาวล้านช้าง จาก 'รัฐการค้าภายในภาคพื้นทวีป'" ศิลปวัฒนธรรม 24, 1 (พฤศจิกายน 2545) : 118 – 122.
- ภมรี สุรเกียรติ. "อาวุธปืนไฟตะวันตกและทหารรับจ้างชาวต่างชาติในประวัติศาสตร์พม่า" ศิลปวัฒนธรรม 30, 6 (เมษายน 2552) : 118 – 130.
- รัตนภรณ์ เศรษฐกุล. "ความสัมพันธ์ระหว่างเมืองเชียงใหม่และเชียงตุงจนถึงคริสต์ศตวรรษที่ 19." วารสารมนุษยศาสตร์ 12, 1 (กรกฎาคม-ธันวาคม 2527) : 18 – 41.
- สมชาย ปรีชาศิลปปะกุล, "กำเนิดและความเปลี่ยนแปลงของสัญชาติไทย," ศิลปวัฒนธรรม 24, 1 (พฤศจิกายน 2545) : 66 - 75.
- สวัสดิ์ ประยูรเสถียร. "กระบวนการรวมหัวเมืองประเทศราชลานนาไทยเข้าสู่ส่วนกลาง (พ.ศ. 2427-2476)," ศิลปวัฒนธรรม 2, 12 (ตุลาคม 2524) : 10 - 23.
- สุรเชษฐ์ สมิตินันท์. "เจ้าครอกฟ้าศรีอินทรา และ เจ้าฟ้าพิบูลทอง." วารสารฐานธรรมสาร 18, 1 (1 มกราคม 2542) : 34 – 38.
- สิงมะ วรรณสัย. "ตำนานเจ้าเจ็ดตน." รวมบทความประวัติศาสตร์ 18 (2539) : 17 – 31.
- อดิศร ศักดิ์สูง. "แม่กำลัง: หญิงหนึ่งซึ่งสังคมประณาม." วารสารภูมิแลมมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์วิทยาเขตปัตตานี 25, 1 (มกราคม – เมษายน 2547) : 13 – 25.
- อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. "แนวความคิดเกี่ยวกับการสร้างเมืองเชียงใหม่" วารสารราชบัณฑิตยสถาน 21, 4 (กรกฎาคม – กันยายน 2539) : 57 - 66.

หนังสือและเอกสารภาษาต่างประเทศ

เอกสารชั้นต้นที่ตีพิมพ์แล้ว

Farrington, Anthony. ed. Dr Richardson's missions to Siam 1829 – 1839. Bangkok : White Lotus, 2004.

Original inscriptions Collected by King Bodawpaya in Upper Burma and new placed near the Patodowgyi pagoda, Amarapura. 1913. Rangoon : Office of the Superintendent, Government Printing, Burma.

The Glass palace chronicle of the kings of Burma. Tr. by Pe Maung Tin and G. H. Luce. Rangoon : Rangoon University Press, 1960.

- Tun, Than. ed. The Royal Order of Burma, A.D. 1598 – 1885 Part Four, A.D. 1782-1787. Kyoto : The Center for Southeast Asian Studies, Kyoto University, 1986.
- _____. The Royal Order of Burma, A.D. 1598 – 1885 Part Five, A.D. 1788-1806. Kyoto : The Center for Southeast Asian Studies, Kyoto University, 1986.
- _____. The Royal Order of Burma, A.D. 1598 – 1885 Part Six, A.D. 1807-1810. Kyoto : The Center for Southeast Asian Studies, Kyoto University, 1986.
- _____. The Royal Order of Burma, A.D. 1598 – 1885 Part Seven, A.D. 1811-1819. Kyoto : The Center for Southeast Asian Studies, Kyoto University, 1986.
- _____. The Royal Order of Burma, A.D. 1598 – 1885 Part Eight, A.D. 1819-1853. Kyoto : The Center for Southeast Asian Studies, Kyoto University, 1986.
- _____. The Royal Order of Burma, A.D. 1598 – 1885 Part Nine, A.D. 1853-1885. Kyoto : The Center for Southeast Asian Studies, Kyoto University, 1986.

หนังสือ

- Grabowsky, Volker, and Turton, Andrew. The Gold and Silver Road of Trade and Friendship. Chiang Mai : Silkworm Books, 2003.
- Koenig, William J.. The Burmese Polity, 1752 – 1819 Politics, Administration, and Social Organization In the Early Kon-baung Period. Michigan : Center for South and Southeast Asian Studies The University of Michigan, 1990.
- Lieberman, Victor B. "Ethnic Politics in Eighteenth-Century Burma." Modern Asian Studies. Cambridge : Cambridge University Press, 1978.
- _____. Burmese Administrative Cycles Anarchy and Conquest, c. 1580-1760. Princeton, N.J. : Princeton University Press, 1982.

- Lieberman, Victor B. Strange Parallels : Southeast Asia in Global context, c. 800-1830
Vol.1. Integration on the mainland. Cambridge : Cambridge University Press,
 2003.
- Mangrai, Sao Saimong. The Shan States and the British Annexation. Ithaca, New York :
 Department of Asian Studies Cornell University, 1965.
- Ongsakul, Sarassawadee. History of Lanna. Translated by Chitraporn Tanratanakul.
 Chiang Mai : Silkworm Books, 2005.
- Prasertkul, Chiranan. Yunnan Trade in Nineteenth Century : Southwest China Cross
Boundaries Functional System. Bangkok : Institute of Asian Studies
 Chulalongkorn University, Chulalongkorn University Printing House, 1990.
- Scott, James Gorge. And Hardiman, J.P. Gazetteer of Upper Burma and Shan States
Part 2. Rangoon : The Superintendent, Government Printing, 1901.
- Syms, Michael. Account of An Embassy to The Kingdom of Ava. Farnborough, Hants :
 Gregg International, 1969.
- Thant, Myint-U. The Making of Modern Burma. Cambridge : Cambridge University
 Press, 2001.
- Thongchai, Usanee. Lan Na – Yunnan Relations in 13th – 18th century. Translated by
 Suwanna Tantayanusorn. n.p., 1997.
- Trocki, Carl A.. The Cambridge History of Southeast Asia. Volume Three From c.1800
to the 1930s. Nicholas Tarling (Editor). Cambridge : Cambridge University
 Press, 1992, 1999.
- Winichakul, Thongchai. Siam Mapped : A History of the Geo-Body of a Nation. Honolulu
 : University of Hawaii Press, 1994.

บทความ

- Grabowsky, Volker. "Forced Resettlement Campaigns in Northern Thailand During the
 Early Bangkok Period." Journal of the Siam Society 87, 1 & 2 (1999) : 45 – 86.
- Subhindu, Thien. [Luang Phraison Salarak]. "Intercourse between Burma and Siam,
 As Recorded in Hmannan Yazawindawgyi." Journal of the Siam Society 19,
 (1919) : 117 – 183.

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก

ตารางลำดับรัชกาลกษัตริย์เชียงใหม่ในสมัยราชวงศ์มังราย

ภาคผนวก ก

ตารางลำดับรัชกาลกษัตริย์เชียงใหม่ในสมัยราชวงศ์มังราย

พระนาม	ประสูติ (พ.ศ.)	ครองราชย์ (พ.ศ.)	รายละเอียด
พญามังราย	1781	1802	ครองราชย์อายุ 21
พญาไชยสงคราม			ครองเชียงใหม่, เชียงราย สวรรคตอายุ 63
พญาแสนพู		1861	ครองราชย์อายุ 41
พญาน้ำท่วม		1865	ครองราชย์อายุ 30
พญาแสนพู		1867	ครองราชย์ครั้งที่ 2
พญาคำฟู		1871	ครองราชย์อายุ 26 สวรรคตอายุ 47
พญาผายู		1888	ครองราชย์อายุ 29 สวรรคตอายุ 57
พญาเกีอณา			ครองราชย์อายุ 40 สวรรคตอายุ 61
พญาแสนเมืองมา		1943	ครองราชย์อายุ 14
พญาสามฝั่งแกน		1944	ครองราชย์อายุ 13
พญาติโลกราช (พระเจ้าติโลกราช)	1952	1985	ครองราชย์อายุ 34 สวรรคตอายุ 78
พญาฮอดเชียงราย	1999	2030	ครองราชย์อายุ 32
พญาเมืองแก้ว		2038	ครองราชย์อายุ 14 สวรรคตอายุ 44
พญาเมืองเกษแก้ว	2040	2069	ครองราชย์ครั้งแรกอายุ 19, ราชาภิเษกอายุ 30
ท้าวชายคำ	(2087)		บ้านเมืองว่างจากกษัตริย์ปกครอง

ตารางลำดับรัชกาลกษัตริย์เชียงใหม่ในสมัยราชวงศ์มังราย (ต่อ)

พระนาม	ประสูติ (พ.ศ.)	ครองราชย์ (พ.ศ.)	รายละเอียด
พระนางจิริประภาเทวี		2088	
พญาเชษฐาธิราช (พระไชยเชษฐาธิราช)			เสด็จมาจากล้านช้าง พระมารดา เป็นเจ้าของเมืองในราชวงศ์มังราย สละราชสมบัติไปครองล้านช้าง
พญาแม่กุ	2094		เชื้อสายพญามังรายจากเมืองนาย
พระนางวิสุทธิเทวี		2017	เมื่อพระนางวิสุทธิเทวีสิ้นพระชนม์ แล้วราชสำนักพม่าส่งมังนรธาชื่อ ราชโอรสพระเจ้าบุเรงนอง มาปกครองนครเชียงใหม่

ที่มา : รวบรวมและเรียบเรียงจาก อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ เดวิด เค. วัลยาจ, ผู้ปริวรรต, ตำนานพื้นเมือง
เชียงใหม่, พิมพ์ครั้งที่ 2 (เชียงใหม่ : ซิลค์เวอร์มบุคส์, 2547), (26).

ภาคผนวก ข

ตารางลำดับรัชกาลเจ้าหลวงเชียงใหม่ – กษัตริย์สยาม – กษัตริย์พม่า
ในช่วงที่ทำการศึกษา

ภาคผนวก ข

ตารางลำดับรัชกาลเจ้าหลวงเชียงใหม่ – กษัตริย์สยาม – กษัตริย์พม่า ในช่วงที่
ทำการศึกษา

ปีที่ครองเชียงใหม่	รัชสมัยของเชียงใหม่	รัชสมัยของสยาม	รัชสมัยของพม่า
พ.ศ. 2325 – 2358 (ค.ศ. 1782 - 1815)	เจ้าหลวงกาวิละ (พระเจ้ากาวิละ)	พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พระพุทธเลิศหล้านภาลัย	พระเจ้าปดุง
พ.ศ. 2359 – 2364 (ค.ศ. 1816 – 1821)	เจ้าหลวงธรรมลังกา (พระยาธรรมลังกา)	พระพุทธเลิศหล้านภาลัย	พระเจ้าปดุง
พ.ศ. 2366 – 2368 (ค.ศ. 1823 – 1825)	เจ้าหลวงคำฝั้น (พระยาคำฝั้น)	พระพุทธเลิศหล้านภาลัย	พระเจ้าปดุง พระเจ้าจ๊กกายแมง
พ.ศ. 2368 – 2389 (ค.ศ. 1825 – 1846)	เจ้าหลวงพุทธวงศ์ (พระยาพุทธวงศ์)	พระพุทธเลิศหล้านภาลัย พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว	พระเจ้าจ๊กกายแมง พระเจ้าสรแวง พระเจ้าพุกามมิน
พ.ศ. 2390 – 2397 (ค.ศ. 1847 – 1854)	เจ้าหลวงมหาวงศ์ (พระเจ้ามโหตรประเทศ)	พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	พระเจ้าพุกามมิน พระเจ้ามินดง
พ.ศ. 2399 – 2413 (ค.ศ. 1856 – 1870)	เจ้าหลวงกาวิโลรสสุริยวงษ์ (พระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงษ์)	พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	พระเจ้ามินดง

ภาคผนวก ค

แผนที่อาณาจักรล้านนาและดินแดนรอบข้าง

ภาคผนวก ง

การสงครามระหว่างสยามและพม่า ในหัวเมืองประเทศราชล้านนา ช่วง พ.ศ.2325 – 2368

ภาคผนวก ง

การสงครามระหว่างสยามและพม่า ในหัวเมืองประเทศราชล้านนา ช่วง พ.ศ.2325 - 2368

ดังที่ได้กล่าวไว้ในบทที่ 3 ว่าเกิดสงครามระหว่างนครเชียงใหม่กับพม่าขึ้นหลายครั้ง และสงครามใหญ่แต่ละครั้งนครเชียงใหม่จะขอกองทัพจากกรุงเทพฯ ขึ้นมาช่วย โดยมีสมเด็จพระราชวังบรมมหาสุรสิงหนาทเสด็จนำทัพมาด้วยพระองค์เองเสมอ สงครามที่กล่าวถึงนั้นมีรายละเอียด สาเหตุ และผลของสงครามดังต่อไปนี้

1 สงครามสยาม-พม่า ครั้งที่ 1 ปีมะเส็ง พ.ศ. 2328 “สงครามคราวพม่ายกกองทัพมา 5 ทาง หรือ สงคราม 9 ทัพ”

สงครามคราวพม่ายกกองทัพมา 5 ทาง หรือสงคราม 9 ทัพ เกิดขึ้นภายหลังจากพระเจ้าปดุงปราบดาภิเษกขึ้นเป็นกษัตริย์พม่าได้สำเร็จใน พ.ศ. 2325 มหาราชวงศ์พงษาวดารพม่า บันทึกว่า “...จุลศักราช 1143 พดุงมางศิริสุธรรมราชาซึ่งเปนพระอนุชาของพระเจ้าข้างเผือกที่สวรรคตนั้นเข้าแย่งชิงราชสมบัติจากพระภาคินัยซึ่งเปนพระราชโอรสของพระเจ้าข้างเผือก¹ ได้แล้วก็ขึ้นเสวยราชสมบัติที่กรุงรัตนอังวะต่อไป”² จากนั้นเริ่มสร้างความเป็นปึกแผ่นและสถาปนาอำนาจของพระองค์ให้มั่นคงด้วยการปราบปรามกลุ่มที่คิดจะแยกตัวออกจากอำนาจของราชสำนักพม่าทั้งในเขตพม่า รัฐมอญทางใต้ รัฐไทใหญ่ทางเหนือ จากนั้นโปรดเกล้าฯ ให้สร้างราชธานีขึ้นใหม่คือกรุงอมรปุระ³ เหนือเมืองอังวะระยะทาง 300 เส้น⁴ แผนการขั้นต่อไปคือขยายพระราชอำนาจไปยังยะไข่ซึ่งตั้งอยู่ทางตะวันตก

เมื่อพระเจ้าปดุงมีชัยชนะปรากฏพระราชอำนาจกว้างขวางกว่ารัชกาลก่อนๆ จึงมุ่งมาดปรารถนากรีธาทัพมายึดศูนย์กลางอำนาจของสยาม “ครั้นจุลศักราช 1147 พดุงมางศิริ-

¹ในที่นี้หมายถึง พระเจ้ามังระ.

²นายต่อ [นามแฝง], ผู้แปล, มหาราชวงศ์พงษาวดารพม่า (กรุงเทพฯ : มติชน, 2545), 284.

³พงศาวดาร มอญพม่า (พระนคร : โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, 2509. คัดจากประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 1 พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พลตรี พระศัลยเวทย์วิศิษฎ์ (สาย คชเสนี) 4 มกราคม 2510), 116. ระบุว่า “ครั้นถึงเดือน 12 ในปีขาล จัตวาศกนั้น ปะดุงให้สร้างเมืองใหม่ที่ตำบลผ่องกา เหมือนเมืองอังวะทาง 300 เส้น ให้ชื่อเมืองอะมะระปุระ ลุศักราช 1145 ปีเถาะ เบญจศก เดือน 7 ปะดุงยกไปอยู่เมืองสร้างใหม่”

⁴อัตราส่วน 1 เส้น = 20 วา ถ้า 300 เส้น = 6,000 วา เมื่อ 1 วา = 2 เมตร ดังนั้น 6,000 วา = 3,000 เมตร = 3 กิโลเมตร

สุธรรมราชาพระองค์ทรงจัดกองทัพไปตีกรุงศรีอยุธยา...”⁵ พระราชดำริของพระเจ้าปดุงนั้นทรงกระทำดั่งเช่นพระเชษฐาธิราช คือ พระเจ้ามังระ ทำสำเร็จมาแล้วเมื่อคราวตีกรุงศรีอยุธยา พ.ศ. 2310 สำหรับในสงครามครั้ง พ.ศ.2328 พระเจ้าปดุงก็ทรงกำหนดเส้นทางเดินทัพผ่านหัวเมืองล้านนาดังเช่นอดีต ซึ่งเส้นทางจากนครเชียงใหม่ นครลำปางที่อยู่ในอำนาจของเจ้ากาวิละ และเส้นทางจากเมืองเชียงแสนซึ่งยังคงเป็นฐานที่มั่นของพม่าในขณะนั้น ทั้งสองยุทธศาสตร์นี้ (1.เชียงใหม่-ลำปาง 2.เชียงแสน) จะช่วยให้กองทัพพม่ามีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น เพราะหากทหารพม่ามีชัยชนะเหนือนครเชียงใหม่และนครลำปางจะเป็นการยึดครองปราการสำคัญด้านเหนือของสยามอย่างเบ็ดเสร็จ แล้วกวาดต้อนผู้คนตลอดจนช้าง ม้า โค กระบือ อีกทั้งเสบียงอาหารเลี้ยงกองทัพมาเป็นกำลังเสริมในการรบ ดังเช่นการสงคราม พ.ศ. 2310 ที่ทำให้เสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2

การเตรียมกองทัพเพื่อทำสงครามในปีมะเส็ง พ.ศ. 2328 พระเจ้าปดุงโปรดเกล้าฯ ให้เกณฑ์คนจากทั้งในเมืองหลวงและหัวเมืองขึ้นตลอดจนเมืองประเทศราชหลายชาติหลายภาษามีทั้งไพร่พลจากกองทัพพม่า มอญ เมง ทวาย ยะไข่ กระแซ⁶ ลาว ลื้อ เงี้ยว เป็นคนหลายหมื่นหลายทัพ⁷ รวมจำนวนพล 144,000 จัดเป็นกระบวนทัพ 9 ทัพ⁸ เดินทางไปยังเส้นทางต่างๆ เท่าที่เคยกระทำมา

ทัพที่ 1 ให้แมงยีแมงชองกยอ⁹ เป็นแม่ทัพ มีทั้งทัพบก ทัพเรือ จำนวนพล 10,000 เรือกำปั่นรบ 15 ลำ ลงมาตั้งที่เมืองมะริด ให้ยกทัพบกมาตีหัวเมืองทางบกซึ่งได้ของสยามตั้งแต่เมืองชุมพร¹⁰ เมืองไชยา เรื่อยลงไปจนถึงสงขลา ส่วนทัพเรือนั้นให้ตีหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกตั้งแต่

⁵ นายต่อ [นามแฝง], ผู้แปล, *มหาราชวงศ์พงษาวดารพม่า*, 284.

⁶ อนุวิจิตรมาตรา [กาญจนาคพันธุ์], *ภูมิศาสตร์วัดโพธิ์*, พิมพ์ครั้งที่ 2, (กรุงเทพฯ : 2517), 533. กล่าวว่ “กระแซ ชื่อนี้ว่าเป็นชื่อพม่าเรียกชาวมณีปุระ ซึ่งไทยและชาติอื่นๆ ทางแหลมอินโดจีนก็เรียกอย่างเดียวกัน แต่ชาวมณีปุระเอง ไม่ได้เรียกตัวเองว่า “กระแซ” เขาเรียกตัวเองว่า “มอยไท” คำ มอยไท ว่าเป็นคำเพี้ยนมาจาก เมาไท หรือ ไทเมา”

⁷ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ขำ บุนนาค), *พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ฉบับตัวเขียน* ชำระต้นฉบับโดย นฤมล วีระวัฒน์ (กรุงเทพฯ : อมรินทร์, 2539), 62.

⁸ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, *พงศาวดารเรื่อง ไทยรบพม่า* พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ : มติชน, 2551), 542.

⁹ พงศาวดารพม่ารามัญหรือพงศาวดารมอญพม่า กล่าวนามว่า แกงวุ่น

¹⁰ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, *พงศาวดารเรื่อง ไทยรบพม่า*, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ : มติชน, 2551), 542.

เมืองตะกั่วป่าลงไปถึงเมืองถลาง นอกจากนี้ภารกิจสำคัญของทัพที่หนึ่งคือเตรียมเสบียงอาหารไว้ให้ทัพหลวง ซึ่งจะลงมาประชุมทัพที่เมืองเมาะตะมะ

อย่างไรก็ตามปัญหาสำคัญของสงครามครั้งนี้นำไปสู่ความพ่ายแพ้ก็เกิดจากกองทัพที่หนึ่ง เมื่อแมงยีแมงชองยกยอไม่สามารถเตรียมเสบียงไว้รองรับกองทัพหลวงได้จนเป็นเหตุให้กองทัพพม่า ไม่อาจเดินทางต่อไปได้อย่างเต็มที่ พระเจ้าปดุงใช้อาญาทัพสั่งประหารแมงยีแมงชองยกยอแล้วแต่งตั้งอัครมหาเสนาบดีเกงหวุ่นแมงยีมหาสิหะสุระเป็นแม่ทัพที่หนึ่งแทน จากนั้นจึงเคลื่อนทัพต่อ

ทัพที่ 2 ให้ออกนอกแปกคิดหวุ่น¹¹ เป็นแม่ทัพ ถือพล 10,000 ลงมาตั้งที่เมืองทะวาย เดินทางพม่ายังด่านบ้องดี¹² เพื่อตีหัวเมืองฝ่ายตะวันตกตั้งแต่เมืองราชบุรี เมืองเพชรบุรี ลงไปบรรจบกับทัพที่ 1 ที่เมืองชุมพร

ทัพที่ 3 ให้อหฺวุ่นคยีสะโตะศิริมหาอุจจะนา¹³ เจ้าเมืองตองอูเป็นโบซุกแม่ทัพ ถือพล 30,000 ยกมาทางเมืองเชียงแสน แยกให้ลงมาตีเมืองนครลำปางและหัวเมืองทางริมแม่น้ำแควใหญ่และแม่น้ำยมตั้งแต่เมืองสวรรคโลก เมืองสุโขทัย ลงมาบรรจบกับกองทัพหลวงที่กรุงเทพฯ¹⁴ และทาง แจ้ห่มนั้นให้อาประกามณีเจ้าเมืองเชียงแสนเป็นแม่ทัพ กับพระยาของ, พระยาไชย, เชียงทะเล และน้อยอรอด รวม 5 นาย ถือพลพม่าลาว 3,000 เป็นกองหน้า ส่วนหวุ่นคยีสะโตะศิริมหาอุจจะนา แม่ทัพ กับจังกายโบ, อคฺหวุ่น, อุดิงแจกกะโบ, เนมโยยันตมิก และพระยาแพ้ว รวม 6 นาย ถือพล 15,000 ทั้ง 2 ทัพเป็นคน 18,000 ยกมาตีเมืองนครลำปางทางหนึ่ง¹⁵

ทัพที่ 4 ให้เมียนหวุ่นแมงยีมหาทิมชองเป็นแม่ทัพ ถือพล 11,000 ยกลงมาตั้งที่เมืองเมาะตะมะ เป็นทัพหน้าที่จะยกเข้ามาตีกรุงเทพฯ ทางด่านพระเจดีย์สามองค์¹⁶

ทัพที่ 5 ให้เมียนหวุ่นเป็นแม่ทัพ ถือพล 5,000 มาตั้งที่เมืองเมาะตะมะ เป็นทัพหนุนที่ 4¹⁷

¹¹พงศาวดารพม่ารามัญหรือพงศาวดารมอญพม่า กล่าวนามว่า อนุชแพกติคะวุ่น

¹²สมเด็จพระ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, พงศาวดารเรื่อง ไทยรบพม่า, 543.

¹³คนเดียวกับที่กล่าวไว้ในบทที่ 2 อามาดยัตตะโดเอื้อชะหน้า (Wungyi Thado Thiri Maha Uzana)

¹⁴สมเด็จพระ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, พงศาวดารเรื่อง ไทยรบพม่า, 543.

¹⁵เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ฉบับตัวเขียน, 64.

¹⁶สมเด็จพระ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, พงศาวดารเรื่อง ไทยรบพม่า, 543.

¹⁷เรื่องเดียวกัน.

ทัพที่ 6 ให้ศิริธรรมราชาหรือตะแคงกษัตริย์บุตรที่ 2 เป็นแม่ทัพ ถือพล 12,000 มาตั้งที่เมืองเมาะตะมะ เป็นทัพหน้าทีหนึ่งของทัพหลวงที่จะยกเข้ามากรุงเทพฯ ทางด่านพระเจดีย์สามองค์¹⁸

ทัพที่ 7 ให้สะโตะมันชอหรือตะแคงจักรวรรดิบุตรที่ 3 เป็นแม่ทัพ ถือพล 11,000 มาตั้งที่เมืองเมาะตะมะ เป็นทัพหน้าที่ 2 ของทัพหลวง¹⁹

ทัพที่ 8 เป็นกองทัพหลวง จำนวนพล 50,000 พระเจ้าปดุงเป็นจอมพล เสด็จลงมาเมืองเมาะตะมะ²⁰ ในเดือน 12 ปีมะเส็ง

ทัพที่ 9 ให้จอซอของนรธา²¹ เป็นแม่ทัพ ถือพล 5,000 ยกมาทางด้านแม่ละเมา แขวงเมืองตาก มาตีหัวเมืองเหนือทางริมแม่น้ำปิง ตั้งแต่เมืองตาก เมืองกำแพงเพชร ลงมาบรรจบทัพหลวงที่กรุงเทพฯ²²

พระเจ้าปดุงทรงกำหนดให้ทั้ง 9 ทัพของพม่ายกกำลังพลเข้ามาตีในเดือนอ้าย ปีมะเส็งพร้อมกันทุกทัพ คือตีกรุงเทพฯ 5 ทัพ พล 89,000 ตีหัวเมืองฝ่ายเหนือ 2 ทัพ พล 35,000 ตีหัวเมืองปักษ์ใต้ฝ่ายตะวันตก 2 ทัพ พล 20,000 จำนวนพลของข้าศึกที่ยกมาตีเมืองสยามครั้งนี้รวม 144,000 คน

พระวิจารณ์ในสมเด็จเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เรื่องสงครามเก้าทัพ คราวพม่ายกกองทัพมา 5 ทาง ปีมะเส็ง พ.ศ. 2328 ว่าด้วยเรื่องเบื้องต้นแห่งการสงคราม บรรยายแสนยานุภาพของกองทัพพระเจ้าปดุงว่าทรงมีพระราชอำนาจเหนือเมืองต่างๆ เกณฑ์ไพร่พลเข้าร่วมสงครามมากกว่าทุกครั้ง และวางแผนการเดินทางทัพจากทุกทิศทางเพื่อให้ตีโอบจากชายพระราชอาณาเขตของสยามทั้งเหนือ ใต้ และตะวันตก เข้าสู่กรุงเทพฯ ความว่า

กระบวนทัพที่พระเจ้าปดุงให้ยกมาครั้งนี้ ผิดกับกระบวนทัพที่พม่าเคยยกมาตีเมืองไทยแต่ก่อน กองทัพพม่ายกมาตีเมืองไทยแต่ก่อน แม้เป็นทัพใหญ่ทัพกษัตริย์ เช่น ครั้งพระเจ้าหงสาวดี กิติ และครั้งพระเจ้าอลองพญากิติ ก็ยกมาแต่ทางเดียว บางทีก็ยกมาเป็น 2 ทาง เช่นเมื่อคราวให้พระยาพลิมยกมากับพระเจ้าเชียงใหม่ในครั้งสมเด็จพระนเรศวร และครั้งพม่าตีกรุงศรีอยุธยาเมื่อคราวหลังนั้น แต่คราวนี้ยกมาถึง 5 ทาง คือทางใต้ที่พม่าเคยยกกองทัพเข้ามา

¹⁸ เรื่องเดียวกัน.

¹⁹ เรื่องเดียวกัน.

²⁰ เรื่องเดียวกัน.

²¹ พงศาวดารพม่ารามัญหรือพงศาวดารมอญพม่า กล่าวนามว่า จอมองนอระธา

²² สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, พงศาวดารเรื่อง ไทยรบพม่า, 543.

เมืองไทยแต่ก่อน ก็ให้กองทัพยกเข้ามาในคราวนี้ พร้อมกันหมดทุกทาง ประสงค์จะเอากำลึงใหญ่หลวงเข้าท่วมเท ตีให้พร้อมกันหมดทุกด้านมิให้ไทยมีประตูที่จะสู้ได้²³

ฝ่ายสยามเตรียมการตั้งแตกกองมอญลาดตระเวนสืบข่าวรู้ว่าพม่าลงมาประชุมพลในฤดูฝนปีมะเส็ง พ.ศ. 2328 ที่เมืองเมาะตะมะ เมืองกาญจนบุรีจึงมีใบบอกเข้ามาถึงกรุงเทพฯ เมื่อวันอาทิตย์ เดือน 12 แรม 9 ค่ำ จากนั้นหัวเมืองเหนือและใต้ก็บอกข่าวศึกพม่าเข้ามา พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกจึงโปรดให้ประชุมพระราชวงศ์กับเสนาบดีข้าราชการผู้ใหญ่พร้อมกับเตรียมการต่อสู้กับกองทัพพม่า เนื่องจากสยามมีกำลึงพลเมือง 70,000 เศษ ขณะที่ฝ่ายพม่ามีกำลึงพลรวม 144,000 หากสามารถมีชัยเหนือหัวเมืองชายพระราชอาณาเขตได้อีกจะเพิ่มจำนวนกำลึงพลในกองทัพมากยิ่งขึ้น ดังนั้นเส้นทางที่สำคัญที่ทัพพม่าจะยกเข้ามาคือทางด้านพระเจดีย์สามองค์ และเส้นทางดังกล่าวนี้พระเจ้าปดุงก็เป็นจอมพลเสด็จในทัพหลวงมาในเส้นทางนี้

ตารางแสดงจำนวนพลและที่ตั้งกองทัพที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก โปรดเกล้าฯ ให้รับศึก

ทัพที่	แม่ทัพ	จำนวนพล	ที่ตั้งทัพ
1	สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอนุรักษ์เทเวศร์	15,000	ตั้งขัดตาทัพอยู่ที่เมืองนครสวรรค์ ป้องกันไม่ให้พม่าที่ยกลงมาทางข้างเหนือล่วงมาถึงกรุงเทพฯ ได้ในเวลาที่กำลังต่อสู้กับทัพหลวงของพม่าที่เมืองกาญจนบุรี
2	สมเด็จพระราชวังบวร-สถานมงคล เป็นจอมพล	30,000	เมืองกาญจนบุรี เพื่อต่อสู้กับกองทัพหลวง ของพระเจ้าปดุงที่เข้ามาทางด้านพระเจดีย์สามองค์
3	เจ้าพระยารรรมา (บุญรอดเสนาบดีกรมวัง) เจ้าพระยายมราช (ทองอิน)	5,000	เมืองราชบุรี รักษาทางลำเลียงของกองทัพที่ 2 และคอยต่อสู้พม่าซึ่งยกมาแต่ข้างใต้หรือทางเมืองทวาย
4	พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า-จุฬาโลก บัญชาการกองทัพหลวง	20,000 เศษ	จัดเตรียมไว้ในกรุงเทพฯ เป็นกองหนุน ถ้ากำลึงศึกหนักทางด้านไหนจะได้ยกไปช่วยทันที

²³ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดโชฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, "สงครามเก้าทัพ คราวพม่ายกกองทัพมา 5 ทาง ปีมะเส็ง พ.ศ. 2328 ว่าด้วยเรื่องเบื้องต้นแห่งการสงคราม" ใน สงครามครั้งสำคัญในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์, ชมรมพระนิพนธ์ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (กรุงเทพฯ : วัชรินทร์การพิมพ์, 2530), 7.

สงครามครั้งนี้พม่าส่งกองทัพเข้าตีเมืองนครลำปางและป่าซาง ทหารพม่าล้อมนครลำปางเอาไว้ 2 เดือน 26 วัน²⁴ เจ้าหลวงกาวิละได้ฝากเวียงป่าซางให้พระบิดาคือเจ้าฟ้าชายแก้ว และเจ้าอุปราชธรรมลังกาดูแล ส่วนเจ้าหลวงกาวิละเสด็จมาช่วยพระอนุชาคือเจ้าหลวงคำโสม ป้องกันเมืองนครลำปาง กระทั่ง “พระมหากษัตริย์เจ้า ณ กรุงศรีอยุธยาเกณฑ์แม่ทัพนายกองคุมริพล 3 หมื่น ขึ้นมาตีมานอันล้อมเมืองละครนั้นแตกกระจัดกระจายไป”²⁵ สงครามครั้งนี้ยุติลงได้เพราะเจ้าหลวงกาวิละและเจ้าหลวงคำโสมได้กำลังสำคัญจากกองทัพสยามขึ้นมาช่วยเหลือ แม้มิใช่สมรภูมิกองทัพที่สำคัญของสงครามครั้งนี้ แต่ทั้งนครลำปางและเวียงป่าซางคือยุทธศาสตร์ซึ่งสยามมีอจรรงรอ เมื่อสบโอกาสจึงเร่งนำกองทัพสยามมุ่งสู่นครลำปางเพื่อให้ความช่วยเหลือ เพราะหากปล่อยให้เนิ่นนานไพร่พลของเจ้าหลวงกาวิละและเจ้าหลวงคำโสมอาจเพลียงพลถ้าถ้านครลำปางตกเป็นของพม่าแล้วเป้าหมายต่อไปคือการบุกตีเวียงป่าซาง

สงครามสยาม-พม่า ครั้งที่ 1 ปีมะเส็ง พ.ศ. 2328 คราวพม่ายกกองทัพมา 5 ทาง หรือ “สงคราม 9 ทิศ” มีสมรภูมิสำคัญอยู่ที่ทุ่งลาดหญ้าเมืองกาญจนบุรี และจากเหตุที่กองทัพหลวงของพระเจ้าปดุงไม่สามารถหาเสบียงเลี้ยงกองทัพที่มีไพร่พลราว 109,000 ที่จะเข้าโจมตีสยามจากปักปันใต้และทางตะวันตก (ด้านพระเจดีย์สามองค์) การเดินทางที่กำลังพลจำนวนมาก เส้นทางใกล้ไกลแตกต่างกัน ยุทธศาสตร์ของแต่ละเส้นทางนั้นต่างกัน บางเป็นหัวเมืองที่มีไพร่พลเบาบาง เจ้าเมืองไม่อาจรักษาต้านทานไว้ได้ บางเป็นเมืองที่กรุงเทพฯ ส่งกำลังมาช่วยต้านทาน บางผู้นำอาศัยกำลังของตนเท่าที่มีอยู่ ตัวอย่างนครลำปาง สามารถต้านทานทัพหุนคยี่สะโตะศิริมหา-อุจจะนาเจ้าเมืองตองอู พล 30,000 เป็นต้น ด้วยปัญหาเหล่านี้ ทำให้กองทัพทั้งหมดของพระเจ้าปดุงไม่สามารถเดินทางมาบรรจบกันเพื่อตีกรุงเทพฯ ได้สมดังพระราชประสงค์

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ กล่าวในปาฐกถาวิทยุกระจายเสียง ว่าด้วยพระราชมรดกของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พระราชมรดกฯ สิ่งที่ 3 ใน 6 พระราชมรดกสำคัญ คือการสงครามหลังสร้างกรุงรัตนโกสินทร์แล้วในปีมะเส็ง พ.ศ.2328 ความตอนหนึ่งว่า

เวลานั้นพระเจ้าปดุงมีอำนาจปกแผ่พระเจ้าหงสาวดีแต่โบราณ ด้วยปราบประเทศที่ใกล้เคียงไว้ในอำนาจได้รอบข้าง กะเกณฑ์ให้พวกเมืองขึ้นที่อยู่ต่อแดนไทยยกกองทัพมาสมทบ

²⁴อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ เดวิด เค. วัยอาจ, ผู้ปริวรรต, ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่, พิมพ์ครั้งที่ 2 (เชียงใหม่ : ซิลค์เวอร์มบุคส์, 2547), 156.

²⁵เรื่องเดียวกัน.

ตีเมืองไทยด้วย ข้าศึกจึงยกเข้ามาทุกทิศทุกทาง จำนวนพลมาก เป็นศึกใหญ่ยิ่งกว่าครั้งไหนๆ ที่เคยมีมาในพงศาวดารแต่ก่อนทั้งสิ้น...²⁶

สอดคล้องกับพระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเรื่องสงครามดังกล่าวว่า

...ข้าฝายเหนือพม่าอยู่ข้างจะกระจายมากกว่าทางอื่น จึงต้องเสด็จพระราชดำเนินหนุนขึ้นไป ตีต้อนออกไปเป็นต้อนๆ ท้าฝายเหนือนี้ทำพาค้ายๆ อย่างเก่ามาก ต้อนออกทางกำแพงเพชรบ้าง ออกทางเชียงใหม่บ้าง ถ้าจะว่าพม่าตีกรุงทุกครั้งแล้ว ครั้งนี้ใหญ่โตมากกว่าทุกครั้งทุกครั้ง ท่านจึงร้องว่าเป็นทัพกษัตริย์ทั้ง 5 ทาง²⁷

บทเรียนจากความพ่ายแพ้ของพระเจ้าปดุงในสงคราม พ.ศ. 2328 ทำให้พระองค์ทรงเปลี่ยนยุทธวิธีในการรบเสียใหม่ และสงครามครั้งที่ 3 เมื่อ พ.ศ. 2330 คราวพม่าตีเมืองนครลำปางและป่าซาง คือตีกหนักที่เจ้าหลวงกาวิละและเจ้าหลวงคำโสมต้องเผชิญจนแทบจะพ่ายแพ้แก่กองทัพพม่า เนื่องจากพระเจ้าปดุงมุ่งหมายให้พระมหาอุปราชนำทัพมาตีเอานครเชียงใหม่กลับคืนสู่พระราชอำนาจให้จงได้ เนื่องจากทรงเล็งเห็นความสำคัญของศูนย์กลางล้านนาแห่งนี้ และต้นเหตุคือเจ้ากาวิละเป็น “กบฏ” ทำให้หัวเมืองประเทศราชที่อยู่ชายพระราชอาณาเขต และอยู่ใกล้เชียงใหม่พากันกระด้างกระเดื่องต่อราชสำนักพม่า

²⁶สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, “ปราชญ์ถวญทูลกระจ่ายเสียง ว่าด้วยพระราชสมรรถของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงแสดง เมื่อวันที่ 31 มีนาคม พ.ศ.2474” ใน ประชุมปาฐกถาของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2519. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าศิริรัตนบุษบงโปรดให้พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมเจ้าอาชวดีศ ดิศกุล 22 มกราคม 2519), 357.

²⁷พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “ตัดบทอ่านจดหมายเหตุความทรงจำของพระเจ้าปดุงกาเธอ กรมหลวงนรินทรเทวี ในเวลาระยะ 53 ปี” ใน จดหมายเหตุความทรงจำกรมหลวงนรินทรเทวี (พ.ศ. 2310-2381) และพระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พิมพ์ครั้งที่ 6 (กรุงเทพฯ : ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงพระศพพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวาปีบุษบง, 2526), 183.

2. สงครามสยาม-พม่า ครั้งที่ 3 ปีมะแม พ.ศ. 2330 “สงครามคราวพม่าตีเมืองนครลำปางและป่าซาง”

สืบเนื่องจากความพ่ายแพ้ของกองทัพพม่าในสงครามปีมะเส็ง พ.ศ. 2328 หรือ สงครามคราวพม่ายกกองทัพมา 5 ทาง (สงคราม 9 ทัพ) ต่อเนื่องถึงสงครามปีมะเมีย พ.ศ. 2329 คราวรบพม่าที่ท่าดินแดง ทำให้พระเจ้าปดุงมิได้มุ่งหมายจะยกกองทัพขยายพระราชอำนาจเข้ารุก ศูนย์กลางของสยาม หากแต่ทรงเปลี่ยนยุทธวิธีมุ่งสู่หัวเมืองชายพระราชอาณาเขตแทน

พระเจ้าปดุงทรงต้องการให้พม่ากลับเข้าครอบครองหัวเมืองในอดีต เช่น อาณาจักร ล้านนา เพราะนอกจากราชสำนักพม่ามีความคุ้นเคยกับภูมิประเทศของอดีตประเทศราชแล้ว อำนาจของพม่ายังคงหลงเหลืออยู่ในเมืองเล็กเมืองน้อยรอบนอกนครเชียงใหม่ ในเวลาเดียวกัน อำนาจของราชวงศ์ทิพจักรราชวงศ์-เชื้อเจ้าเจ็ดตน คงมีอยู่เพียงที่นครลำปางและนครเชียงใหม่ ซึ่งนครเชียงใหม่ยังคงเป็นเมืองร้าง เจ้าหลวงกาวิละยังรั้งรอตั้งมั่นอยู่เพียงเวียงป่าซาง ประกอบกับกองทหารพม่าที่ใหญ่ที่สุดตั้งอยู่ที่เมืองเชียงแสนซึ่งอยู่ไม่ไกลจากนครเชียงใหม่และนครลำปาง ดังนั้นยุทธศาสตร์ในการทำสงครามปีมะแม พ.ศ. 2330 พระเจ้าปดุงจึงกำหนดให้กองทัพพม่า โจมตีหัวเมืองที่มีท่าทีกระด้างกระเดื่องต่อราชสำนักพม่า แล้วกวาดต้อนเมืองเหล่านั้นเป็นกำลัง เสริมในการทำศึกครั้งนี้ เป้าหมายของการรบและปลายทางของกองทหารอยู่ที่การตีหักเอานคร ลำปางและเวียงป่าซาง

อีกหนึ่งข้ออ้างของการโปรดเกล้าฯ ให้กรีธาทัพจากกรุงอมรปุระครั้งนี้ เนื่องจาก กิตติศัพท์เลื่องลือแพร่หลายไปว่าสยามมีชัยชนะพระเจ้าปดุง พวกหัวเมืองประเทศราชลี้ภัยหนีซึ่งเป็นเมืองขึ้นพม่าอยู่ข้างเหนือมีเมืองเชียงรุ่งและเมืองเชียงตุงเป็นต้น จึงพากันกระด้างกระเดื่อง²⁸ พระเจ้าปดุงจึงทรงเกรงว่าหัวเมืองลี้ภัยที่ลี้ภัยจะหันมาเข้ากับเจ้าหลวงกาวิละ เพราะช่วงเวลา ดังกล่าวเจ้าหลวงกาวิละได้เร่งกวาดต้อนหัวเมืองต่างๆ ให้เข้ามาร่วมกับพระองค์ จึงนับเป็นภัย ที่ล้นคลอน พระราชอำนาจของกษัตริย์พม่าอย่างยิ่ง ซึ่งเมื่อหัวเมืองต่างๆ เข้าสวามิภักดิ์ต่อนคร เชียงใหม่ (ที่เวียงป่าซาง) ก็หมายความว่าเมืองประเทศราชขึ้นกับสยาม ดังนั้นจึงเป็นพระราช-ภารกิจที่พระเจ้าปดุงจะต้องประกาศว่าพระองค์ยังคงมีพระราชอำนาจเหนือหัวเมืองทั้งหลาย

การส่งกองทัพจากราชธานีแล้วตระเวนเกณฑ์ไพร่พลจากหัวเมืองประเทศราช ให้เข้าร่วมกองทัพปราบปรามกบฏแข็งเมืองก็เพื่อให้เป็นไปเหมือนเมื่อครั้งรัชกาลพระเจ้ามังระ พระเชษฐาและรัชกาลพระเจ้าอลองพญาพระราชบิดา แต่เนื่องจากพระองค์ทรงมีพระราชอำนาจ สูงสุดในแผ่นดิน การลดพระองค์เสด็จไปในการสงครามเป็นทัพกษัตริย์ปราบหัวเมืองประเทศราช

²⁸ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, พงศาวดารเรื่อง ไทยรบพม่า, 571.

จึงไม่สมพระเกียรติ จึงทรงมีพระราชวินิจฉัยเห็นควรมอบหมายให้หุ่นยิมหาไชยสุระเป็นแม่ทัพ
ถือพล 45,000 ยกลงมาทางหัวเมืองไทยใหญ่

เมื่อกองทัพที่นำโดยหุ่นยิมหาไชยสุระเคลื่อนพลถึงเมืองนายจึงแบ่งกองทัพออกเป็น
หลายกองให้แยกทัพออกไปปราบปรามหัวเมืองลื้อจีนที่กระด้างกระเดื่อง อีกส่วนหนึ่งมอบหมาย
ให้จอซ่องนรทาคุมพลกองหนึ่ง จำนวน 5,000 ยกลงมาปราบปรามหัวเมืองในล้านนา ข้อมูลจาก
หมายรับสั่งพระเจ้าปดุงที่รวบรวมอยู่ใน The Royal Orders of Burma, A.D. 1598-1887 Part
Four, A.D. 1782-1787 กล่าวว่าต่อมาพระเจ้าปดุงโปรดเกล้าฯ ให้พระมหาอุปราชาธิบดี
กองทัพทั้งหมด²⁹ สอดรับกับหนังสือพงศาวดารไทยรบพม่า ถึงการเพิ่มกำลังพลในสงคราม
ความว่า ในขณะนั้นพระเจ้าปดุงให้กองทัพพม่าอีกทัพหนึ่งเลาะละสีหะสิงครัน³⁰ เป็นแม่ทัพ³¹
มีจำนวนพล 35,000 ยกมาจากเมืองเมาะตะมะทางท่าต่าฝิ่ง แขวงเมืองยวม ตรงมาตีเมืองป่าซาง
ด้วยพร้อมกัน³²

ในสงครามปีมะแม พ.ศ. 2330 หรือ สงครามคราวพม่าตีเมืองนครลำปางและป่าซาง
กองทัพพม่าปรับยุทธศาสตร์การสงครามเสียใหม่โดยตั้งกองทัพล้อมทั้งสองเมือง คือ นครลำปาง
และ เวียงป่าซาง ก่อให้เกิดปัญหาความอดอยากเสบียงอาหารภายในเมือง เนื่องจากไม่สามารถ
ออกไปทำการเพาะปลูกเก็บเกี่ยวในพื้นที่นอกเมือง อีกทางหนึ่งเมืองใดเมืองหนึ่งจะยกกำลังและ
ขนเสบียงมาช่วยเหลือกันไม่สะดวกเนื่องจากต่างต้องปกป้องเมืองของตนเองไม่ให้พ่ายแก่กองทัพ
พม่า ซึ่งกองทัพของหุ่นยิมหาไชยสุระ ยกกองทัพลงมาจากเมืองเชียงตุงตีได้เมืองเชียงรายแล้ว
สมทบกับจอซ่องนรทาที่ตั้งอยู่ ณ เมืองฝาง ยกลงมาทางเมืองพะเยาเพื่อตีเมืองนครลำปาง

สงครามครั้งนี้อาจจะเป็นไปตามที่ฝ่ายพม่าคาดการณ์และปรับเปลี่ยนการยุทธ์ไว้
รัดกุมกว่าครั้งก่อน หากนครลำปางและเวียงป่าซางไม่ได้รับความช่วยเหลือจากสยาม โดยเฉพาะ
ในเบื้องต้นได้เร่งส่งกองทัพเมืองสุวรรณคโลกและเมืองกำแพงเพชรยกขึ้นไปช่วยเจ้าหลวงกาวิละ
รักษาเมืองป่าซาง ซึ่งเจ้าหลวงกาวิละและกองทัพเสริมจากทั้งสองเมืองได้ช่วยกันอย่างเต็มกำลัง
แม้ว่าไม่สามารถตีกองทัพพม่าจนแตกพ่ายกลับไป แต่ก็สามารถยันทัพพม่าไว้ไม่ให้เอาชนะ
เวียงป่าซางได้ ส่วนที่เมืองนครลำปางกองทัพของหุ่นยิมหาไชยสุระซึ่งยกลงมาจากทางข้างเหนือ

²⁹ ผู้ศึกษากล่าวถึงการสงครามครั้งนี้ไว้แล้วในบทที่ 2 หน้า 42-44

³⁰ และหย่าสีหะสิงครัน

³¹ Than Tun, ed., The Royal Orders of Burma, A.D. 1598-1885 Part Four, A.D. 1782-
1787 (Kyoto : The Center for Southeast Asian Studies, Kyoto University, 1986), 157-158.

³² สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, พงศาวดารเรื่อง ไทยรบพม่า, 573.

ถึงเมืองนครลำปางก็เข้าตีเมือง เจ้าหลวงคำโสมนำกำลังไพร่พลชาวนครลำปางต่อสู้ป้องกันเมือง เต็มกำลังความสามารถ ดังนั้นแม่พม่ายกเข้าปล้นเวียงป่าซางและเมืองนครลำปางหลายครั้งก็ไม่ได้เมือง พม่าจึงทำได้เพียงตั้งค่ายล้อมไว้ทั้งสองแห่ง

เมื่อกองทัพสยามซึ่งเตรียมไว้ทำศึกตีเมืองทวายได้รับพระบรมราชโองการ ให้ยกกองทัพหลวงที่เตรียมไว้พร้อมสรรพยาตราทัพขึ้นไปช่วยเวียงป่าซางและนครลำปางก่อน สมเด็จพระราชวังบรมมหาสุรสิงหนาทจึงนำกองทัพหลวงกำลังพล 60,000 ขึ้นไปนครลำปาง และได้รับชัยชนะเนื่องจากใช้อาณัติสัญญาณประสานกำลังกันตีกระหนาบกองทัพพม่าที่ตั้งค่าย โอบล้อมเมืองนครลำปาง หลังจากกองทัพพม่าที่ล้อมเมืองนครลำปางแตกพ่ายแล้วจึงเร่งยกทัพ ต่อไปยังเวียงป่าซาง เมื่อเจ้าหลวงกาวิละเห็นกองทัพสยามขึ้นไปช่วยก็ตีกองทัพพม่าฝ่ายล้อม ออกมาบรรจบกับกองทัพสยาม ทำให้กองทัพพม่าแตกพ่ายจากเวียงป่าซางกลับไป

หลังจากสงครามปีมะแม พ.ศ. 2330 คราวพม่าตีเมืองนครลำปางและป่าซางแล้ว ปลายปีระกาต่อเนื่องต้นปีจอ พ.ศ. 2332-2333 มีกองทัพพม่า 3,000 นำโดยยานแควงสิริโป เดินทัพจากเมืองอังวะมาตั้งอยู่ ณ เมืองตวนห้วยอด เมืองจายแม่แซน เจ้าหลวงกาวิละจึงนำ เจ้านายข้าราชการเชียงใหม่ประกอบด้วยเจ้าบุรีรัตนคำฝั้น, เจ้าพุทธวงส์, เจ้าจันทราชา, เจ้าคำมูล และเจ้าน้อยกาวิละ นำพล 1,000 เดินทาง 15 วัน (ออกเดินทางวันพฤหัสบดี แรม 13 ค่ำ เดือน 7 ล้านนา ตรงกับวันที่ 12 เมษายน พ.ศ. 2332 ถึงวันพฤหัสบดี ขึ้น 13 ค่ำ เดือน 8 ล้านนา ตรงกับ วันที่ 26 เมษายน พ.ศ. 2332) ทำการรบจนพม่า (พม่า) ยานแควงสิริโปที่ตั้งอยู่ ณ เมือง ตวนห้วยอดแตกพ่ายกลับไปแล้วยังได้เครื่องศาสตราวุธ ปืน หอก ดาบ ปืนใหญ่กลับมาอีกจำนวนมาก³³ เมื่อกองทัพเชียงใหม่ยกไปมีชัยเห็นกองทัพพม่าถึงเมืองตวนห้วยอดแล้ว เจ้าหลวงกาวิละ อาศัยช่วงที่กำลังพลฮึกเหิมจากการรบชนะจึงรับสั่งให้เจ้าจันทราชา เจ้าน้อยกาวิละ คุมพล 100 ช้ามแม่ น้ำคาง (สาละวิน) ไปฝั่งตะวันตก ตีบ้านอมซึกได้ครอบครวกลับเข้ามาเพิ่มแล้วยังส่งกองทัพ หนาต่อยอมหลักร้อยคนไปตีตามบ้านเมืองต่างๆ

3. สงครามสยาม-พม่า ครั้งที่ 6 ปีมะเส็ง พ.ศ. 2340 “สงครามคราวพม่าตีเมือง เชียงใหม่”

ด้วยความจำเป็นทางยุทธศาสตร์ และตัวอย่างจากสงครามปีมะแม พ.ศ. 2330 (สงครามคราวพม่าตีเมืองนครลำปางและป่าซาง) ที่พม่ายกพลล้อมเวียงป่าซาง แม่เจ้าหลวง กาวิละได้รับกำลังเสริมจากเมืองสวรรคโลกและเมืองกำแพงเพชรแต่ก็มีผลเพียงต้านทานไม่ให้

³³อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ เดวิด เค. วัลยาจ, ผู้ปริวรรต, ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่, 160-161.

ทหารพม่าตีฝ่าเข้ายึดเวียงป่าซางได้สำเร็จ กระทั่งได้รับความช่วยเหลือจากกองทัพสยาม เป็นผลให้เจ้าหลวงกาวิละต้องเร่งนำขุนนางไพร่พลยกขึ้นไปตั้ง ณ นครเชียงใหม่ โดยหวังให้ใช้กำแพงเมืองเป็นปราการป้องกันการรุกรานจากกองทัพพม่า และปฏิบัติตามพระราชบัญญัติของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และสมเด็จพระราชวังบรมมหาสุรสิงหนาท ครั้นอยู่ได้เดือนเศษก็ไม่อาจตั้งอยู่ต่อไปได้ “เหตุด้วยคนน้อยไม่พอก่อนครอันใหญ่ และรกร้างมานาน เหลือกำลังที่จะแผ้วถางก็พากันกลับคืนมาอยู่เวียงป่าซางดั่งเก่า”³⁴

ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าแม้เจ้าหลวงกาวิละมาตั้งมั่นที่เวียงป่าซางถึง 15 ปี แล้ว แต่การสงครามที่เกิดขึ้นเป็นระยะๆ ก็ส่งผลให้ไม่อาจรวบรวมไพร่พลจำนวนมากได้ และอีกประการหนึ่ง แสดงว่าอำนาจของเจ้าหลวงกาวิละยังไม่ครอบคลุมมากเพียงพอ ดังนั้นพระองค์จึงมอบหมายให้เจ้าอุปราช เจ้ารัตนหัวเมืองแก้ว และบรรดาท้าวพระยาข้าราชการบริพารนำกำลังออกไปกวาดต้อนบ้านเมืองต่างๆ อาทิ เมืองยวม เมืองธวาง บ้านตองโละ บ้านแม่ปะ เมืองชวาด เมืองแหนน³⁵ เมืองเชียงตุง เมืองฝาง เมืองยง เมืองสาด เมืองพร้าว เมืองปู้ เมืองเชียงราย³⁶ บ้านอมซึก(ตั้งอยู่ฝั่งตะวันตกของแม่น้ำสาละวิน) บ้านสะตอย บ้านวังลู่ วังกาศ³⁷ บางครั้งเจ้าหลวงกาวิละก็นำทัพไปทำศึกกับกองทัพพม่าตามเมืองต่างๆ ด้วยองค์เอง แล้วกวาดต้อนบ้านเมือง เช่น เมืองตวันห้วยยอด เมืองจาย แม่แสน³⁸ เข้ามารวมไว้ยังเวียงป่าซาง-นครเชียงใหม่ ตลอดจนกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกขอพระราชทานชาวระแหง บ้านตาก บ้านเชียงเงิน ชาวเถิน ที่ถูกเกณฑ์ลงไปอยู่ ณ กรุงเทพฯ ให้กลับขึ้นไปตั้งบ้านตั้งเมือง³⁹ เพื่อเป็นกำลังสำคัญของนครเชียงใหม่อันจะช่วยเป็นบ้านเมืองรายทางระหว่างการเดินทางจากนครเชียงใหม่ลงมายังหัวเมืองเหนือของสยาม และช่วยสอดส่องดูแลความเคลื่อนไหวของพม่า ตลอดจนควบคุมเส้นทางการคมนาคมกับสินค้าต่างๆ ที่จะมีไปมาระหว่างกัน

เจ้าหลวงกาวิละดำเนินนโยบายเก็บผักใส่ซ้าเก็บข้าใส่เมืองอย่างต่อเนื่อง กระทั่งมีไพร่พลเข้ามาอยู่ในเขตชั้นหตุสีมาจำนวนมากเพียงพอจะช่วยกันหักล้างถางพง ดูแลรักษานครที่มีขนาดใหญ่ได้ทั่วถึง และมีกำลังการเพาะปลูกเสบียงอาหารได้เพียงพอแล้ว ปีมะโรง พ.ศ. 2339 จึง

³⁴ พระยาประชาภิจักรจักร์, พงศาวดารโยนก, พิมพ์ครั้งที่ 6 (กรุงเทพฯ : แพร่พิทยา. 2516), 458.

³⁵ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ เดวิด เค. วัลยาจ, ผู้ปริวรรต, ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่, 155-156.

³⁶ เรื่องเดียวกัน, 158.

³⁷ เรื่องเดียวกัน, 161.

³⁸ เรื่องเดียวกัน, 162.

³⁹ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ เดวิด เค. วัลยาจ, ผู้ปริวรรต, ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่, 157.

เสด็จเข้าครองนครเชียงใหม่โดยจัดขบวนและประกอบพิธีตามแบบกษัตริย์ราชวงศ์มังราย ได้กระทำมา เพื่อประกาศตนว่ามีศักดิ์และสิทธิ์อันชอบธรรมในฐานะเจ้าหลวงนครเชียงใหม่ และเป็นใหญ่ในอาณาจักรล้านนา ทั้งนี้แม้จะเป็นพระยาประเทศราชมิใช่กษัตริย์แต่มีอำนาจเป็น เจ้าหลวงเหนือไพร่พลทั้งปวง อีกทั้งได้รับการรับรองและส่งเสริมให้ครอบครองนครเชียงใหม่ จากราชสำนักสยาม ส่วนบรรดาแสนท้าวพระยาไพร่พลทั้งหลายก็ตั้งบ้านเรือนอยู่ทั่วไป ทำให้เมือง ที่เคยร้างผู้คนเป็นป่ารกชัฏกลับฟื้นคืนเป็นนครขึ้นอีกครั้ง

สืบเนื่องจากข่าวเจ้าหลวงกาวิละเสด็จเข้าตั้งมั่นยังนครเชียงใหม่ ปีรุ่งขึ้น พ.ศ. 2340 พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี ระบุว่า

ลุศักราช 1159 ปีมเสงนพศก (พ.ศ. 2340) เป็นปีที่ 16 (ในรัชกาลที่ 1) ครั้นณเดือน สิบสอง แรมเก้าค่ำ อ้ายพม่าเอาหนังสือเข้ามาชวนที่ด่านเมืองเพชรบุรี เมืองราชบุรี เมือง ไชยโยก เมืองอุไทยธานี เมืองตาก เมืองเชียงใหม่ เมืองหลวงพาง ความต้องการว่าพม่าจะเข้าตี กรุง แลอังกฤษจะมาช่วยเปนทัพเรือทางปากน้ำเจ้าพระยา⁴⁰

จากนั้นพระเจ้าปดุงมีพระราชบัญชาให้กองทัพพม่ากรีธาทัพสู่นครเชียงใหม่ แม่ทัพใหญ่คือ เนมะโยกยอดินสีหะสุระ ส่วนแม่ทัพคืออินแชะโป้และซิดชิงโป้⁴¹ ยกมาจากกรุง อมรปุระมาตั้งประชุมทัพที่เมืองนาย เกณฑ์ไทใหญ่ในหัวเมืองประเทศราชของพม่าเข้าสมทบ พงศาวดารเรื่อง ไทยรบพม่าบันทึกว่า รวมได้จำนวนพลทั้งสิ้น 55,000 แล้วจัดเป็น 7 กองทัพ ให้ เนมะโยกยอชองเป็นนายทัพที่ 1, เนมะโยกยอชองนรทา เป็นนายทัพที่ 2, อุบากองเป็นนายทัพที่ 3, เนมะโยกยอดินสีหะเป็นนายทัพที่ 4, แมงยีสิงกายาเป็นนายทัพที่ 5, แมงยีนนทกยอดินเป็น นายทัพที่ 6 และเนมะโยกยอดินสีหะสุระแม่ทัพใหญ่คุมกองทัพที่ 7 เมื่อพร้อมแล้วให้ยกกองทัพ ที่ 1 - 4 ลงมาทางเมืองเชียงใหม่ ส่วนกองทัพที่ 5 ยกอ้อมลงมาทางเมืองบัน กองทัพที่ 6 ยกมาทาง เมืองริน รวบรวมเสบียงอาหารมาบรรจบกันที่เชียงใหม่ แล้วแม่ทัพใหญ่ยกทัพตามมา⁴² แต่ตำนาน พื้นเมืองเชียงใหม่ให้ข้อมูลว่ากองทัพพม่าในสงครามปีมะเส็ง พ.ศ. 2340 มีรีพลมากถึง 99,000 เข้าตั้งล้อมเมืองนครเชียงใหม่

⁴⁰เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ฉบับตัวเขียน, นฤมล ธีรวัฒน์ ผู้ชำระต้นฉบับ, 162.

⁴¹พระยาประชาภิจักรจักร์, พงศาวดารโยนก, 462, ระบุชื่อ อั้งแชะโป้และซิดชิงโป้ มีรีพลเก้าหมื่นเศษ

⁴²สมเด็จพระนเรศวรมหาราช, กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, พงศาวดารเรื่อง ไทยรบพม่า, 613.

จากจำนวนกองทหารของสงครามครั้งนี้ถูกบันทึกว่า “เชียงใหม่ต่อสู้ชนรบกับด้วยกัน เป็นมหาสงครามอันใหญ่”⁴³ เมื่อพม่ารู้ว่าเจ้าหลวงกาวิละเตรียมป้องกันเมืองไว้เข้มแข็ง กองทัพพม่าก็ตั้งค่ายล้อมเมืองไว้ 3 ชั้น “ประสงค์จะทำการแรมปีตีเอาเชียงใหม่ให้จงได้ แล้วให้ เนมะโยกยอชองคุมกำลัง 10,000 มาตั้งที่เมืองป่าซางแห่งหนึ่ง ให้กองทัพอีก 10,000 ใครจะเป็น นายทัพหาปรากฏไม่ มาตั้งรักษาเมืองลำพูนอีกแห่งหนึ่ง คอยสกัดทางมิให้กองทัพกรุงฯ ยกขึ้นไป ช่วยเมืองเชียงใหม่ได้”⁴⁴ เจ้าหลวงกาวิละเตรียมการรักษาเมืองไว้อย่างรอบคอบ มอบหมายให้ บรรดาอนุชาและเจ้านายลูกหลาน “ถือพลออกต่อสู้รบกับกองทัพพม่าทุกทิศทุกด้านหลายกอง พม่ามิอาจ หักเอาเมืองเชียงใหม่ได้ ก็ตั้งล้อมรบกันอนอยู่ พม่าแตกแล้วกลับคืนมาเล่าหลายครั้ง หลายคราว เพราะกองทัพฝ่ายพม่ามีกำลังมากกว่า”⁴⁵

รูปที่ 15 ภาพวาดในอนุสรณ์สถานพระเจ้ากาวิละ หน้าค่ายกาวิละ มณฑลทหารบกที่ 33 จังหวัดเชียงใหม่
ที่มา : วงศ์ศักดิ์ ณ เชียงใหม่, บรรณารักร, **เจ้าหลวงเชียงใหม่** (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง, 2539), 66.

เจ้าหลวงกาวิละจึงทุ่มเทตั้งมั่นรักษาเมืองไว้ ปรีกษากับเจ้าอุปราชและเจ้านุริรัตนว่า จะรบกับพม่าก็ไม่กลัว พม่าจะเข้ามาปล้นเอาเมืองก็ไม่ได้ควรจะขอกองทัพสยามขึ้นมาเพิ่มเติม ปรีกษาดังนั้นแล้วจึงส่งแสนศิริอักษรอัญเชิญสุภอักษรและคุมเชลยพม่าที่จับไว้ได้ลงไปพูลเกล้าฯ ถวาย ณ กรุงเทพฯ ดังปรากฏในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ผูก 7 ว่า

⁴³อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ เดวิด เค. ้วยอาจ, ผู้ปริวรรต, **ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่**, 165.

⁴⁴สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **พงศาวดารเรื่อง ไทยรบพม่า**, 614.

⁴⁵พระยาประชาภิจักรจักร์, **พงศาวดารโยนก**, 462.

เท่าว่า เมืองเราก็ตั้งใหม่ซ้ำน้ำป้ำจ้ายก็บับวรมวล เราควรใช้ลงไปชอยังกองทัพได้ขึ้นมา เต็ม⁴⁶ทันกับด้วยเราแล้วอัน แล้วจึงมีหนังสือแต่งหือแสนสิริอักษรรคมเอามาอันจับยับได้ลงไป ทูลเกล้าทูลกระหม่อมพระมหากษัตริย์เจ้า ณ กรุงศรีอยุธยา แล้วทูลชอกกองทัพ ล้นเกล้า ล้นกระหม่อม กรมพระราชวังบวรสถานมงคลวังหน้าเป็นแม่ทัพใหญ่⁴⁷

เมื่อความทราบถึงฝ่าละอองธุลีพระบาท พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกจึง โปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทเสด็จนำทัพหลวงขึ้นไปยังนครเชียงใหม่ โดยกระบวนชลมารคถึงเมืองตาก จากนั้นเสด็จพระราชดำเนินต่อทางสถลมารค กองทัพเดินทาง ถึงนครลำปาง

จะเห็นได้ว่าสงครามครั้งนี้ นับเป็นครั้งแรกที่พม่าใช้กลยุทธ์บายข่มขวัญสยามร่วมด้วย เนื่องจากพม่าอ้างว่ากองเรือของอังกฤษจะเข้าร่วมรบกับพม่า ทำให้สยามต้องแบ่งกำลังพลเกณฑ์ กองทัพตั้งรักษาตามเมืองต่างๆ ตามจุดยุทธศาสตร์ของราชอาณาจักรเอาไว้คือ เมืองตาก เมือง ระแหง เมืองกาญจนบุรี เมืองอุทัยธานี ตามเส้นทางที่พม่าเคยใช้เดินทัพ ความสงสัยนั้นสอดคล้องกับ หนังสือพม่าที่มาแขวนไว้ที่ด่านเมือง และคำให้การของพม่าที่มาตีนครเชียงใหม่แต่ถูกจับได้ เมื่อสอบสวนแล้วส่งลงมายังกรุงเทพฯ ในคราวเชิญศุภอักษรมาทูลเกล้าฯ ถวาย และขอ พระราชทานกองทัพสยามขึ้นไปช่วย ข้อความเรื่องอังกฤษจะเอาสลูปกำปั่นเข้ามารบทางทะเล ไม่ได้ถูกบันทึกไว้ในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่คงไว้แต่สถานการณ์ที่เกิดขึ้นจากการโอบล้อมของ ค่ายพม่า อาจเป็นเพราะเรื่องกำปั่นอังกฤษนั้นเป็นประเด็นสำคัญที่สยามให้ความสนใจเป็นพิเศษ

อย่างไรก็ดีสำหรับนครเชียงใหม่ นั้นสงครามครั้งนี้ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่บันทึกไว้ว่า เป็น “มหาสงคราม” เมื่อแต่งศุภอักษรลงมาทูลเกล้าฯ ยังระบุว่ามีความประสงค์กราบบังคมทูล เชิญสมเด็จพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท ขอให้นำทัพหลวงขึ้นมาช่วยเหลือ เนื่องจาก กรมพระราชวังบวรสถานมงคลพระองค์นี้เชี่ยวชาญและมีประสบการณ์การศึกษาอีกทั้งทรง ชำนาญภูมิประเทศของล้านนาตะวันตกเป็นอย่างดี การแจ้งลงมานั้นให้ข้อมูลการตั้งกองทัพของ พม่า ทำให้ทรงวางแผนจัดแบ่งกองทัพสยามออกเป็นเส้นทาง เพื่อตีฝាកองทัพพม่าที่ตั้งอยู่ ณ จุดต่างๆ ขึ้นไปจนถึงนครเชียงใหม่

⁴⁶อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และคณะ, พจนานุกรมศัพท์ล้านนาเฉพาะคำที่ปรากฏในใบลาน (เชียงใหม่ : ตริสวิน, 2539), 296. ระบุว่า เต็ม หมายถึงความว่า เต็ม, และ อุดม รุ่งเรืองศรี พจนานุกรมล้านนา ไทย ฉบับแม่ฟ้าหลวง (ตอนที่ 1 อักษร ก ถึง ฉ) (กรุงเทพฯ : อมรินทร์ พริ้นติ้ง กรุ๊ป, 2534), 521, ระบุว่า เต็ม หมายถึงความว่า เต็ม, เพิ่ม, แถม, เสริม, ชดเชยให้ครบจำนวน เต็มก็ว่า

⁴⁷อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ เดวิด เค. วัลยาจ, ผู้บวรราช, ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่, 166.

สมเด็จพระราชวังบรมมหาสุรสิงหนาทเสด็จนำทัพวังหลวง ทัพวังหน้า จำนวนพล 20,000 ประกอบกับทัพเจ้าอนุวงศ์จากเวียงจันทน์อีก 20,000 ให้สมเด็จพระราชวังบรมสถาน-พิมพ์ (กรมพระราชวังหลัง) เจ้าฟ้ากรมหลวงจักรเจษฎา เจ้าฟ้ากรมหลวงเทพหริรักษ์ และพระยายมราชตามเสด็จ ส่วนฝ่ายวังหน้าประกอบด้วย กรมขุนสุนทรภูเบศร กับพระเจ้าลูกเธอในกรมพระราชวังบรมสถานมงคล คือ พระองค์เจ้าลำดวน และพระองค์เจ้าอินทปัต ทั้งนี้ยังมีข้าราชการวังหน้าตามเสด็จอีกมาก

ที่ตั้งชุมนุมพลของกองทัพสยามอยู่ที่เมืองเถิน มีกำลังพลจากหัวเมืองตามรายทางขึ้นไปสมทบ อาทิ พระยานครสวรรค์ คู่มพล 3,000 รีบขึ้นไปสืบราชการที่เมืองนครลำปาง เพื่อประเมินกระบวนทัพพม่าที่ตั้งล้อมนครเชียงใหม่ จากนั้นองค์จอมทัพมีพระราชบัญชาให้เจ้าฟ้ากรมหลวงเทพหริรักษ์กับพระยายมราชคุมกองทัพหัวเมือง 8,000 ขึ้นไปช่วยรักษาเมืองนครลำปาง ให้เป็นที่มั่น เพื่อป้องกันมิให้กองทัพพม่ายกพลมายึดเอาเมืองดังกล่าวได้ก่อนที่ทัพหลวงจะไปถึง ส่วนกรมขุนสุนทรภูเบศรกับพระยากลาโหมราชเสนาคุมกองทัพฝ่ายพระราชวังบวรฯ 8,000 กับกองทัพหัวเมืองสมทบอีก 2,000 ได้ 10,000 ยกตามขึ้นไป แล้วให้กรมพระราชวังหลังกับเจ้าฟ้ากรมหลวงจักรเจษฎายกตามไปเป็นกองหนุน ทำหน้าที่จัดส่งเสบียงอาหารและเครื่องศาสตราวุธ ยุทธภัณฑ์

ด้านการรบที่เมืองลำพูนนั้น กรมพระราชวังบวรโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าลำดวน และพระองค์เจ้าอินทปัต นำพล 5,000⁴⁸ เดินทางไปทางเมืองลี้ ตีขนาบทัพพม่าของอิงเซะโป (อิงแซะโป) ที่เมืองลี้สู้รบกันได้ 3 วัน 3 คืน กองทัพพม่าด้านทานไม่ได้แตกถอยมาตั้งอยู่เมืองลำพูน⁴⁹ แล้วทรงกำหนดยุทธวิธีการรบโดยจัดให้ออกตีกองทัพพม่าที่ตั้งรับอยู่ที่เมืองลำพูน เป็นทำนองประชันกันระหว่างกองทัพวังหลวงกับวังหน้า⁵⁰ จากนั้นเข้าตีกองทัพพม่าที่ตั้งอยู่ ณ เวียงป่าซาง ในที่สุดกองทัพพม่าจึงแตกพ่ายไป และจับได้อุปปะคองไปและไพร่พลพม่าอีกมาก กองทัพกรมพระราชวังหลังและเจ้าฟ้ากรมหลวงจักรเจษฎาตามขึ้นไปทัน และกองทัพเจ้าอนุวงศ์ก็มาถึงพร้อมกัน ณ นครเชียงใหม่

⁴⁸แต่ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ผูก 7 หน้า 166 ระบุว่า "หื้อเจ้าอินทปัตม์ เจ้าลำดวนอันเป็นโอรสบุตรทั้ง 2 องค์พี่น้องเป็นแม่ทัพคู่มริพล 4 หมื่น ขึ้นมาทางเมืองลี้"

⁴⁹อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ เดวิด เค. ภัยอาจ, ผู้ปริวรรต, ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่, 166.

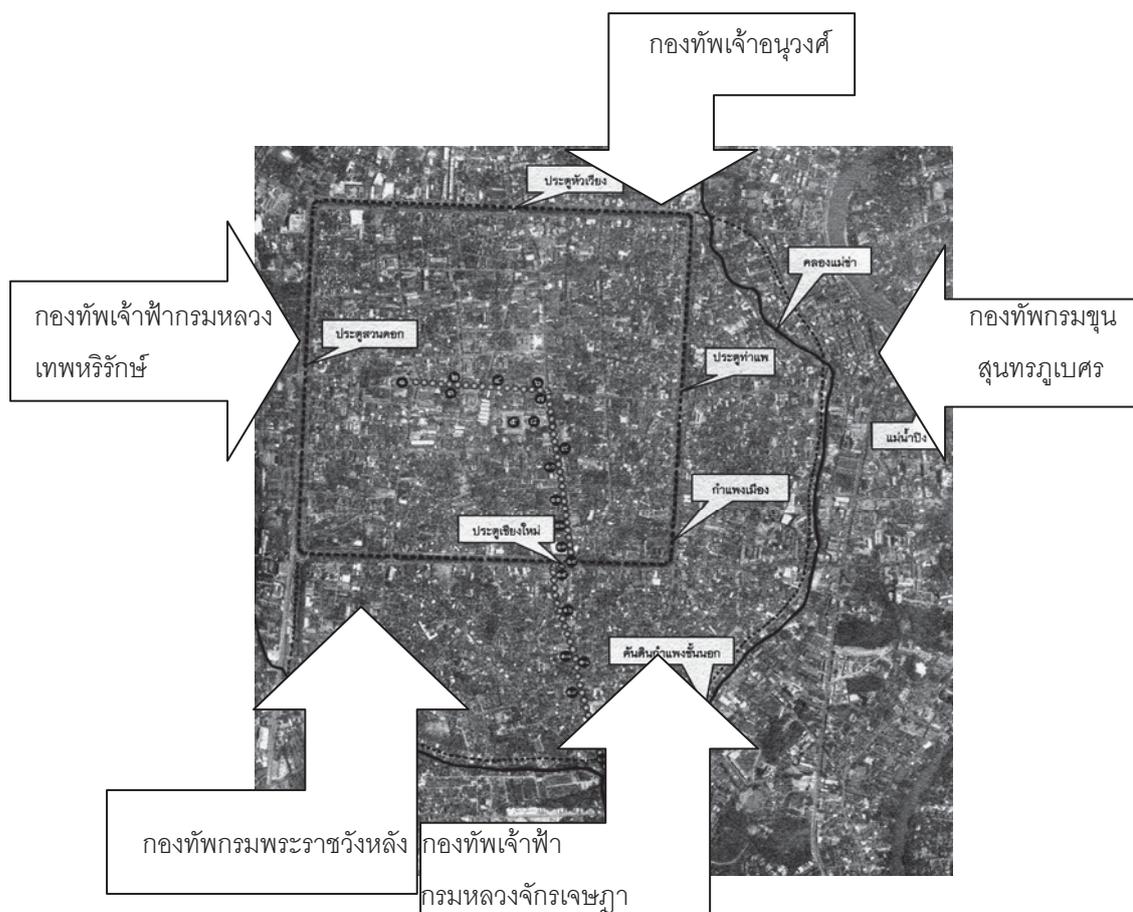
⁵⁰รายละเอียดการรบอยู่ใน สมเด็จพระราชดำรัสฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งเจ้าอนุวงศ์ให้สำเร็จราชการแทนพระองค์, พงศาวดารเรื่อง ไทยรบพม่า, 613-617.

รูปที่ 16 ภาพประติมากรรมปูนตื้นที่ฐานอนุสาวรีย์พระเจ้ากาวิละ หน้าค่ายกาวิละ มณฑลทหารบกที่ 33 จังหวัด
เชียงใหม่

ที่มา : วงศ์ศักดิ์ ณ เชียงใหม่, บรรณาธิการ, **เจ้าหลวงเชียงใหม่** (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง, 2539), 57.

เจ้ากาวิละตั้งมั่นรักษาเมืองรั้งรองกองทัพสยามขึ้นมาช่วยเหลือสิริรวมผูกพมามาดังทัพ
ล้อมนครเชียงใหม่นาน 2 เดือน 18 วัน โดยฝ่ายเชียงใหม่อาศัยยุทธศาสตร์ที่มีกำแพงนครแข็งแรง
และยังมีคูน้ำล้อมรอบกำแพงเมืองอยู่อีกชั้น ด้านกำลังพลของนครเชียงใหม่ก็เพิ่มมากขึ้นเพียงพอ
จะวางกำลังดูแลรักษาจุดต่างๆ ได้ทั่วถึง ในที่สุดเมื่อกองทัพสยามที่ได้รับกำลังเสริมจากเจ้าอนุวงศ์
นำทัพเวียงจันทน์มาช่วย ทำให้มีกำลังพลรวม 40,000 จึงระดมเข้าตีค่ายพม่าพร้อมกัน แบ่งเป็น
กองทัพเจ้าฟ้ากรมหลวงเทพหริรักษ์เข้าตีข้างตะวันตก กองทัพกรมขุนสุนทรภูเบศรเข้าตีด้านแม่น้ำ
ปิงข้างตะวันออก กองทัพเจ้าอนุวงศ์เข้าตีด้านห้วยแม่ข้าข้างเหนือ กองทัพกรมพระราชวังหลังและ
เจ้าฟ้ากรมหลวงจักรเจษฎาเข้าตีด้านวังตาลข้างใต้ ส่วนด้านในเวียงเจ้าหลวงกาวิละก็ยกกองทัพ
ออกมาตีพม่าอีกทางหนึ่ง เพียงวันเดียวทัพพม่าแตกพ่าย แม่ทัพใหญ่ เนมโยกยอดินสีหะสุระ
ตายในที่รบ อุบากองนายทัพพม่าที่ 3 ยกทัพมาจะตีโอบหลังกองทัพสยามถูกจับได้ ทหารพม่า
ถูกฆ่าตายจำนวนมาก ส่วนเครื่องศาสตราวุธอีกทั้งช้างม้าพาหนะก็ถูกยึดไว้ได้เกือบหมด
ส่วนที่เหลือก็ถอยหนีกลับไปเมืองเชียงแสน เมื่อพระเจ้าปดุงทราบข่าวกองทัพตีนครเชียงใหม่
ไม่สำเร็จจึงให้มีตราเรียกหากองทัพกลับคืนสู่กรุงอมรปุระ

รูปที่ 17 แผนผังกองทัพสยามช่วยเหลือนครเชียงใหม่ ในสงครามสยาม-พม่า ครั้งที่ 6 ปีมะเส็ง พ.ศ. 2340

“สงครามคราวพม่าตีเมืองเชียงใหม่” ปรับปรุงจาก แผนที่ภาพถ่ายทางอากาศเมืองเชียงใหม่
เกรียงไกร เกิดศิริ กำหนดจุดสำคัญป้อม กำแพงเมือง แนวคันดิน คูน้ำ แม่น้ำ

ที่มา : เกรียงไกร เกิดศิริ “เอกสารลำดับที่ 20 โศกนาฏกรรมหรือภัยพิบัติ : เมืองเชียงใหม่และเมืองลำพูนในวรรณคดี

ล้านนา” ใน 100 เอกสารสำคัญ : สรรพสาระประวัติศาสตร์ไทย ลำดับที่ 3 (วรรณคดีและเอกสาร
ตะวันตก), วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ, (กรุงเทพฯ : โครงการวิจัย 100 เอกสารสำคัญเกี่ยวกับ
ประวัติศาสตร์ไทย ในความสนับสนุนของกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2553), 23.

4. สงครามสยาม-พม่า ครั้งที่ 7 ปีจอ พ.ศ. 2345 “สงครามคราวขับไล่พม่าจาก เขตล้านนาไทย”

นับตั้งแต่เจ้ากาวิละน่านนครลำปางและพญาเจ้าบ้านน่านนครเชียงใหม่เข้าสวามิภักดิ์
ต่อสยามใน พ.ศ. 2317 เมืองเชียงแสนที่พม่าฟื้นฟูให้เป็นแคว้นหนึ่งของพม่าและมีอำนาจทาง
การเมืองในล้านนาเทียบเท่านครเชียงใหม่ตั้งแต่ พ.ศ. 2244 ก็เป็นที่มั่นสุดท้ายของพม่าในล้านนา
เมืองเชียงแสนจึงเป็นเป้าหมายสำคัญที่ราชสำนักสยามต้องการพิชิตให้สำเร็จ แต่ด้วยภูมิศาสตร์

ของเมืองตั้งอยู่ห่างไกลจากนครเชียงใหม่และใกล้กับประเทศราชพม่าในที่ราบสูงฉานจึงทำให้พิชิตได้ยาก

ผู้ศึกษาวิเคราะห์ว่าการส่งกำลังจากเชียงใหม่หรือลำปางเพื่อไปโจมตีเชียงแสนไม่ใช่เรื่องง่ายนัก จำเป็นต้องอาศัยปัจจัยประกอบหลายสิ่ง โดยเฉพาะกำลังพลและเสบียงอาหารหากไม่สามารถเข้าประตูเมืองได้ก็จำเป็นต้องตั้งทัพล้อมเมืองเชียงแสนเอาไว้จนในที่สุดผู้คนอดอยากก่อการกบฏต่อทหารพม่าในเมืองแล้วเปิดประตูรับกองทัพเชียงใหม่เข้าเมือง แต่สถานการณ์นี้ย่อมเกิดขึ้นได้ยากเพราะเชียงใหม่ยังไม่เข้มแข็งเพียงพอ และจากการที่พม่าส่งกองทัพจากราชธานีตระเวนเกณฑ์ไพร่พลจากหัวเมืองประเทศราชรายทางมารวมกับทัพพม่าที่ประจำ ณ เมืองเชียงแสน ทุกครั้งนครเชียงใหม่จึงตกอยู่ในสถานการณ์ที่ถูกพม่าโอบล้อมเสียเอง

สงครามปีจอ พ.ศ. 2345 “คราวขับไล่พม่าจากเขตล้านนาไทย” จึงเป็นการได้กลับรุกฆาตและต่อเนืองหลังจากนครเชียงใหม่ถูกล้อมอย่างหนักแล้วกลับมีชัยชนะเหนือทหารพม่าที่ตั้งค่ายล้อมเมืองไว้ได้ อีกทั้งเป็นกองทัพที่เกิดจากการรวมพลจากหลายเมือง อันประกอบด้วยนครเชียงใหม่ นครลำปาง นครน่าน และเวียงจันทน์

ปีระกา พ.ศ. 2344 เจ้าหลวงกาวิละแต่งทัพออกไปตีเมืองสาตอันเป็นหัวเมืองไทยใหญ่ขึ้นอยู่กับพม่าจับตัวราชาจอมหงส์⁵¹ เจ้าเมืองสาตลงมาถวายพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก จึงทำให้พระเจ้าปดุงพิโรธอย่างมาก เพราะเจ้าหลวงกาวิละปฏิเสธพระมหากษัตริย์ที่ทรงมอบหมายให้ราชาจอมหงส์มาเกลี้ยกล่อมให้กลับเป็นประเทศราชของพม่าแล้วยังจับตัวราชาจอมหงส์และบุตรชายลงไปถวายกษัตริย์สยาม

กล่าวถึงที่มาของราชาจอมหงส์ พม่าได้แต่งตั้งให้ราชาจอมหงส์เป็นเจ้าเมืองสาต ทั้งนี้ราชาจอมหงส์ปรากฏด้วยนาม “หังสाराช อยู่เมืองนูน⁵²ด้านเมืองห่อวิเทหะ”⁵³ คือ เป็นชื่อที่อยู่

⁵¹นามของบุคคลดังกล่าวนี้มีการกล่าวถึง สองแบบ คือ “ราชาจอมหงส์” และ “ราชาจอมหง” ผู้ศึกษาติดตามตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ที่ระบุว่า “หังสाराช” จึงสะกดตามแบบแรก คือ “ราชาจอมหงส์”

⁵²เมืองนูนนี้ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว ผู้ปริวรรตตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่สันนิษฐานว่าเป็นเมืองสูงทางเหนือของเมืองเชียงตุง โดยอ้างถึงหนังสือ Gazetteer of Upper Burma and the Shan States หน้า 439-440 ส่วนวิเทหะ เป็นชื่อภาษาบาลี หมายถึง เมืองในญวนน่าน และ พจนานุกรมศัพท์ล้านนาเฉพาะคำที่ปรากฏในโบราณ, 645. ให้ความหมายของ วิเทหะ ว่า แคว้นญวนน่าน ทั้งนี้ ทวี สว่างปัญญางกูร ผู้ปริวรรตตำนานเมืองเชียงตุง ใน ทวี สว่างปัญญางกูร, ผู้ปริวรรต, ตำนานเมืองเชียงตุง (เชียงใหม่ : โครงการตำรา มหาวิทยาลัย สำนักหอสมุดมหาวิทยาลัยเชียงใหม่), 2529 รวบรวมชื่อเมืองในสิบสองพันนาและพม่าเป็นภาษาบาลี ปรากฏ ชื่อเมืองนูน ว่า นกนัตร์ภูระ

⁵³อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ เดวิด เค. วัลยาจ, ผู้ปริวรรต, ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่, 169.

เมืองนุง ในยุคนาน เมื่อครั้งอินแะแตกทัพจากนครเชียงใหม่ในสงครามคราวพม่าตีเมืองเชียงใหม่ กลับไปเชียงใหม่ แล้วได้จับเอาคนเมืองเชียงใหม่ เมืองยอง เชียงแข็งไปไว้ยังราชธานีอมรปุระ 3 ปี ครั้นพระเจ้าปดุงพิจารณาเห็นว่าจอมหงส์เป็นข้าฮ้อมมาก่อนมิใช่ข้าชาวใต้หรือข้าของสยาม มีความทะเยอทะยานอยากเป็นใหญ่ เมื่อได้เข้าเฝ้าฯ แล้วทูลว่าตนกับเจ้าหลวงกาวิละสนิทคุ้นเคยด้วยกัน มามาก ขอรับอาสาจะไปเกลี้ยกล่อมให้กลับมาเป็นข้าในพระเจ้าปดุง ซึ่งพระเจ้าปดุงยินดี มีพระราชอาชญาให้สร้างบ้านสร้างเมือง และทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานคน "ไท" ทั้งหมดที่หนีไปอาศัยอยู่ในรัฐฉาน (เมืองเงี้ยว) สิบสองพันนา (เมืองลื้อ) เชียงตุง (เมืองเจิน) ยูนนาน (เมืองห่อ/ฮ่อ) ที่หนีไปอยู่ตั้งแต่ 10 ชั่วคนก็ให้นำกลับมาเป็นไพร่บ้านพลเมือง แล้วพระราชทานเครื่องยศคือ ช้างพัง ช้างพลาย ม้าประดับด้วยทองคำ⁵⁴ วงปี่พาทย์⁵⁵ กลองซุม⁵⁶ หอกด้ามหุ้มเงินหุ้มทองคำ⁵⁷ ร่มทองคำ⁵⁸ ฉัตร⁵⁹ เครื่องเบญจราชาภักดิ์แบบพม่า⁶⁰ แล้วให้พาไพร่พลมาตั้งอยู่เมืองสาด ในเดือน 11 แล้วก็พระราชทานพระนามแก่จอมหงส์ว่า "เจ้ามหาสุวรรณหังสจกัวัต" เป็นเจ้าฟ้าหลวงเมืองเชียงใหม่เป็นใหญ่ใน 57 หัวเมืองของล้านนา" และยังทรงตั้งตำแหน่งท้าวพระยาเสนาอำมาตย์อีกมาก มีทั้งพระยาแสนหลวง พระยาสามล้าน พระยาจำบ้าน พระยาเด็กชาย⁶¹ ให้เป็นใหญ่แก่ท้าวพระยาทั้งหลาย แล้วแต่งตั้ง พระยาราชวัง พระยาไชยราชธานี พระยาไชยเสนา เชียงแสน พระยาเทพวงส์เชียงแข็ง พระยาปราบเชียงตุง ท้าวสิงฆราชาคนของท้าววงส์เชียงราย แสนเขื่อนเมืองภยาก (พยาก) แสนแก้วเมืองเลน ราชธานีเมืองยอง มีพระยา 5 ตน ท้าวสองแสน และราชา 1 ไพร่ 70 คน ถือนั่งสือลงมาเจรจาความเมืองขอเป็นไมตรี ขอเป็นบ้านพี่เมืองน้อง ให้ไพร่ค้าขายได้อย่างสะดวก⁶² ฯลฯ

เจ้าหลวงกาวิละและอนุชาพิจารณาราชสาสน์ที่ราชาจอมหงส์ส่งลงมา นั้นพร้อมด้วยพระญาติวงศ์และเสนาอำมาตย์ และใช้วิธีการทำนายนามในประวัติศาสตร์ประกอบ ผลปรากฏว่าไม่ควร

⁵⁴ ม้าเครื่องคำ

⁵⁵ น่าจะเป็นวงปี่พาทย์แบบพม่า, พาทย์ฆ้อง

⁵⁶ คล้ายกลองชนะของสยาม

⁵⁷ หอกเกี่ยงเงินเกี่ยงคำ

⁵⁸ จ้องคำ

⁵⁹ น่าจะเป็นเศวตฉัตรชั้นเดียวสี่ขาแบบพม่า

⁶⁰ เครื่องท้าว 5 ประการ

⁶¹ พระยาแสนหลวง พระยาสามล้าน พระยาจำบ้าน พระยาเด็กชาย คือ ตำแหน่งอัศวินเสนาบดีชั้นสูง เป็นตำแหน่งราชการดั้งเดิมของอาณาจักรล้านนา มีมาตั้งแต่สมัยราชวงศ์มังราย

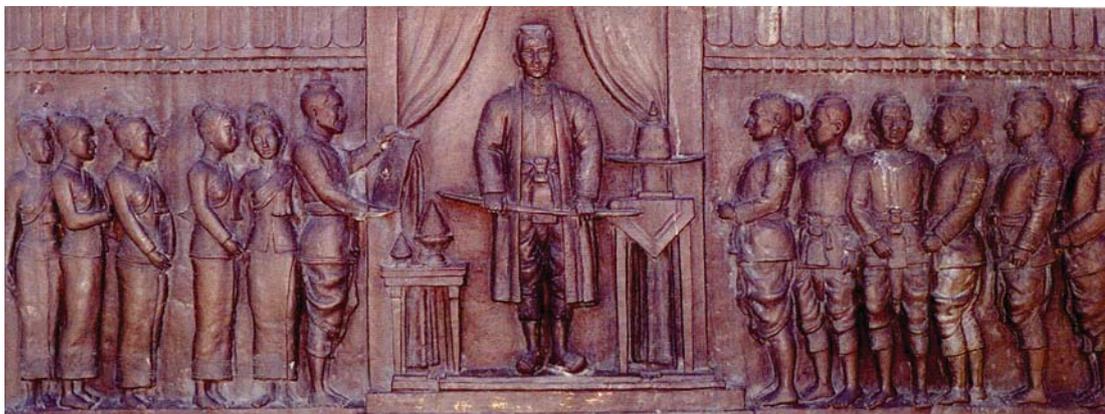
⁶² อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ เดวิด เค. วัลลาจ, ผู้ปริวรรต, ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่, 170.

เพื่อ จึงออกแปลงอักษรกลับไป ทำอูบายแจ้กลับไ้ว่า คนจะมาเจรจว่าเป็นบ้านที่เมืองน้องให้เป็น
ไมตรีก็ต้งให้ตัวเจ้านายคนใดคนหนึ่งลงมาพร้อมเพรียงกันที่เมืองเชียงใหม่ เพราะว่าเป็นประธาน
แก่เมืองทั้งหลาย ให้ท้าวสิงขรราชาถือหนังสือขึ้นไปถึงเมืองสาต แล้วแจ้ให้ราชาจอมหงส์ทราบ
ถ้อยความ เมื่อราชาจอมหงส์ทราบความดังกล่าวก็แจ้เป็นหนังสือให้ท้าวสิงขรราชาถือกลับมา
ถวายเจ้าหลวงกาวิละว่าให้ขึ้นมาพร้อมกันที่เมืองฝาง เพราะว่าเขตแดนเมืองเชียงใหม่ก็สุดที่
เมืองฝางและเขตแดนเมืองสาตก็สุดที่เมืองฝาง เมื่อเจ้าหลวงกาวิละทราบความที่แจ้กลับมานี้ก็
ขัดเคืองไม่ชอบพระทัย จึงเข้าใจได้ว่าราชาจอมหงส์ที่ว่าจะมาสร้างไมตรีด้วยดินนี้ที่แต่ต้องการ
มาแย่งอำนาจของตนเสียมากกว่า เจ้าหลวงกาวิละจึงให้พระอนุชาทั้งสอง คือ เจ้าอุปราชธรรม
ลังกาและเจ้าบุรีรัตนคำฝั้นมาพร้อมกัน แล้วมีอาชญาอาณัติแก่เสนาอมาตย์ทหารทั้งหมดให้ไป
จับเอาท้าวพระยาบรรดาคนรับใช้ของราชาจอมหงส์มาขังคุกให้ได้ทุกคน ซึ่งพระอนุชาทั้งสอง
พร้อมด้วยขุนพลทหาร 5,000 ยกออกจากเมืองเชียงใหม่ 16 ค่ำ ไปถึงเมืองสาตแล้วนำทหาร
เข้าจับราชาจอมหงส์กับบุตรชายคนกลางมาขังไว้ในคุกของทัพหลวง ส่วนบุตรคนโตของราชา-
จอมหงส์หนีไปเมืองเชียงแสนได้ ส่วนคนเล็กยังอยู่ที่ราชธานีของพมามีได้ตามมาอยู่เมืองสาต
จากนั้น 5 วัน ราชาจอมหงส์ถูกส่งมายังนครเชียงใหม่ ส่วนกองทัพนครเชียงใหม่ก็เคลื่อนพลบุก
เมืองเชียงตุง เจ้าเมืองเกรงกลัวอำนาจไม่อาจออกสู้รบได้ก็พาครอบครัวไพร่ฟ้าหนือออกจากเมือง
จากนั้นก็ให้ เจ้าบุรีรัตนคำฝั้นคุมทหารไปถึงเมืองม้า เมืองล่อ เมืองพอก เมืองกา เมืองขาก เมือง
นุ่น⁶³ ถึงเขตว่า ซ่าค่อ ซ่าค่วย⁶⁴ แล้วกลับลงมาถึงเชียงตุง⁶⁵ ขณะนั้นจับตัวพม่าที่หนีไม่ทันตกค้างอยู่
ในเมืองเชียงตุง ชื่อว่า ส่วยหลิงมณี ที่พระเจ้าปดุงใช้ให้ถือหนังสือไมตรีไปชวนญวนมาโจมตีสยาม
พร้อมกับพม่า ส่วยหลิงมณี ถูกส่งมาพร้อมกับกองทัพนครเชียงใหม่ที่กลับจากเมืองเชียงตุง
หลังจากกองทัพนั้นอยู่ ได้ 25 วัน หลังจากนั้น 17 วัน เจ้าหลวงกาวิละก็นำตัวเชลยพม่า
ราชาจอมหงส์พร้อมด้วยบุตรชายคนกลาง และส่วยหลิงมณี รวมทั้งข้าวของทั้งหลายที่ได้มาจาก
ราชาจอมหงส์ ล่องลงไปถวายพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

⁶³ เมืองม้า เมืองล่อ เมืองพอก เมืองกา เมืองขาก เมืองนุ่น (ก่อนหน้านีเขียนว่า เมืองนุ่น) ตั้งอยู่บน
ฝั่งแม่น้ำโขงในประเทศลาว

⁶⁴ ซ่าค่อ ซ่าค่วย เป็นบ้านเมืองของชาติพันธุ์ซ่า ชาวซ่าตั้งถิ่นฐานกระจายอยู่บนพื้นที่สูงทาง
ตอนเหนือของประเทศลาวและสิบสองพันนา

⁶⁵ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ เดวิด เค. วัลลาจ, ผู้ปริวรรต, ดำเนินพิมพ์เมืองเชียงใหม่, 171,

รูปที่ 18 พิธีสถาปนาเจ้าหลวงกาวิละ จากพระยาวชิรปราการ เจ้าเมืองเชียงใหม่ เป็น พระเจ้ากาวิละฯ
ประติมากรรมปูนต้ำที่ฐานอนุสาวรีย์พระเจ้ากาวิละ หน้าค่ายกาวิละ มณฑลทหารบกที่ 33 จังหวัด
เชียงใหม่

ที่มา : วงศ์ศักดิ์ ณ เชียงใหม่, บรรณาธิการ, **เจ้าหลวงเชียงใหม่** (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง, 2539), 59.

ด้วยคุณงามความดีที่สั่งสมมาตลอดนับตั้งแต่เข้าสวามีภักดีกับสยามตั้งแต่ครั้ง
พระเจ้ากรุงธนบุรี จนถึงกรุงรัตนโกสินทร์ ที่เจ้าหลวงกาวิละนำพี่น้องเจ้าเจ็ดตนต่อสู้พม่า
ตั้งบ้านเมืองเข้มแข็งและสามารถเข้าครองนครเชียงใหม่ที่รกร้างได้สำเร็จ กระทั่งจับตัว
ราชาจอมหงส์ และปฏิเสธไมตรีที่พระเจ้าปดุงเสนอให้พร้อมทรัพย์สมบัติทั้งหลาย รวมถึงจับตัว
ส่วยหลังมณีที่ถือราชสาสน์ไปชักชวนพระเจ้าเวียดนามยาลองให้มารบสยามในคราวเดียวกับพม่า
ทำให้เจ้าหลวงกาวิละได้รับสถาปนาเป็นพระเจ้ากาวิละมีสถานะเป็นพระเจ้าประเทศราช สูงกว่า
ตำแหน่งเดิม คือ พระยาประเทศราช มีพิธีอุสสาราชิกิเสกด้วยน้ำมูทธาภิเสกเหนือรัตนบัลลังการ
เล่นมหรสพ 7 วัน 7 คืน เป็นงานใหญ่ จารึกพระนามปรากฏในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ผู้ที่ 7 ว่า
“พระบรมราชานราธิปดีศรีสุริยวงศ์ องค์อินทสุรศักดิ์สมญา มหาชติยราชาติราชาไชย เจ้าสวรรค
เขื่อนขันธเสมา พระนครเชียงใหม่เป็นราชธานี ศรีสวัสดิ์ธิมายุสมอุดม พระเจ้าเชียงใหม่ เป็นใหญ่
ในล้านนาไทย 57 เมือง”⁶⁶ หลังจากอยู่ ณ กรุงเทพฯ ได้ 3 วันก็ทูลลากลับยังนครเชียงใหม่ แล้วมี
พิธีเฉลิมฉลองเป็นการใหญ่ตามประเพณีล้านนาอีกคำรบ

ชัยชนะของสยามที่มีต่อเนืองนับตั้งแต่ตั้งกรุงรัตนโกสินทร์ เช่นเดียวกับการฟื้นฟู
นครเชียงใหม่และนครลำปางของกลุ่มเชื้อเจ้าเจ็ดตน นำโดยเจ้าหลวงกาวิละทำให้พระเจ้าปดุง

⁶⁶ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ เดวิด เค. วัลยาจ, ผู้บรรณาธิการ, **ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่**, 172.

ทรงเคืองแค้นเจ้าหลวงแห่งนครเชียงใหม่องค์นี้เป็นอย่างยิ่ง เมื่อถูกหมิ่นพระเกียรติ กองทัพนครเชียงใหม่จับราชาจอมหงส์ และส่วยหลังมณีไปได้ ยิ่งเพิ่มชดดียะมานะให้แก่พระเจ้าปดุงมากยิ่งขึ้น จนกระทั่งทรงโปรดฯ ให้อินแตะห่วนเป็นแม่ทัพใหญ่เคลื่อนพลถึง 7 ทัพ แบ่งเป็น 1. อินแตะห่วนเป็นแม่ทัพใหญ่คุมพล กองทัพหนึ่ง 2. ชิดชิงโป 3. ปไลโว 4. มะเดมะโยโกงดอรัต 5. นามิแล 6. ตองแพกะเมียบ่วน และ 7. มยอกแพกะเมียบ่วน

ในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่มีได้กล่าวถึงเหตุการณ์ที่กองทัพพม่าล้อมเมืองเชียงใหม่ ใน พ.ศ. 2345 ทว่าเนื้อหาของช่วงเวลาดังกล่าวในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่กลับเน้นพรรณนาถึงวีรกรรมของเจ้าหลวงกาวิละและเจ้านายเชียงใหม่ซึ่งแผ่ขยายอำนาจออกไปไกลมากขึ้นตลอดไป จนถึงเมืองในที่ราบสูงฉาน ผู้เขียนสังเกตว่าเนื้อหาของตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่แทบจะไม่เน้นผลงานของฝ่ายสยามที่ยกทัพขึ้นมาช่วยป้องกันนครเชียงใหม่ดังเช่นครั้งก่อน ตำนานดังกล่าวกลับมาให้ข้อมูลการสงครามอีกครั้งเมื่อเจ้าหลวงเชียงใหม่จัดทัพไปตีพม่าที่เมืองเชียงแสนจนได้ชัยชนะใน พ.ศ. 2347 แทน อย่างไรก็ตามเอกสารของราชสำนักกรุงเทพฯ ยังคงกล่าวถึงผลงานการรบครั้งสุดท้ายของสมเด็จพระราชวังบรมมหาสุริยงนาทไฉไลโดยละเอียดว่าแม้พระองค์ประชวรหนักแต่ก็สามารถวางแผนและบัญชาการรบจนฝ่ายสยามได้ชัยชนะเหนือกองทัพพม่า ดังนั้นเหตุการณ์ตลอดช่วงที่พม่ามาล้อมนครเชียงใหม่ครั้งสุดท้ายจึงปรากฏโดยละเอียดอยู่ในเอกสารฝ่ายสยามคือพระราชพงศาวดารฯ รัชกาลที่ 1 แต่มีได้ชี้ชัดว่าชัยชนะพม่าที่เชียงแสนเป็นผลงานของกองทัพผสมของล้านนา

เมื่อนครเชียงใหม่มีใบบอกไปยังกรุงเทพฯ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก จึงทรงพระราชดำริจะเกณฑ์กองทัพไปรักษาเมืองเชียงใหม่ โดยมีพระราชบัญชาให้สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ กรมหลวงเทพนริรักษ์ เจ้าพระยาอมรราช คุมคนเมืองเหนือ 8 หัวเมือง ทัพ 1 เจ้าอนุวงศ์ คุมไพร่ลาวเวียงจันทน์ทัพ 1 รวมกัน 2 ทัพ สมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวรฯ เสด็จยกทัพขึ้นไปด้วย⁶⁷ รวมถึงเจ้านายและพระเจ้าลูกเธอในกรมพระราชวังบวรฯ ที่เคยตามเสด็จไปในสงครามคราวพม่าตีเมืองเชียงใหม่ ปีมะเส็ง พ.ศ. 2340 คือ กรมขุนสุนทรภูเบศร์ พระองค์เจ้าลำดวน และพระองค์เจ้าอินทปัต ก็ได้ตามเสด็จในครั้งนี้

ทั้ง 7 ทัพของพม่าล้อมนครเชียงใหม่ไว้ 4 ด้าน ตั้งค่ายคูแน่นหนา เจ้าหลวงกาวิละรักษาเมืองเชียงใหม่ไว้มั่นคง เสาค่ายพม่าซึ่งล้อมเมืองนั้น ใหญ่ 3 กำ ยาว 3 วา ลงดิน 4 ศอก ใต้หลังดิน 8 ศอก มีเอ็นร้อยตลอดกัน 3 ชั้น มีกรอบกันปืนแฉ่งบังตา สนามเพลาะสูง 3 ศอก กว้าง 4

⁶⁷เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ฉบับตัวเขียน, นฤมล ธีรวัฒน์, ผู้ชำระต้นฉบับ, 175.

ศอก คูริมสนามเพลาะ กว้าง 4 ศอก ลึก 3 ศอก มีช่องป็นรายๆ รอบค้ำไป⁶⁸ คิดตั้งทำการแรมปี จึงล้อมไว้จะให้ชาวเมืองอดอยาก มิให้ตีหักออกไปได้⁶⁹ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี บรรยายว่าเจ้าหลวงกาวิละรักษาเมือง “ครั้งนั้นองอาจแข็งแรง เวลาบ่ายออกเสียบตรวจตามเชิงเทิน กองทับลาว⁷⁰ ตามพระยาเชียงใหม่⁷¹ พันเศษ สองพันเสมอทุกวัน”⁷²

ฝ่ายแม่ทัพพม่าให้กองทัพมาตั้งรักษาเมืองลำพูนสกัดทางอยู่กองหนึ่ง เพราะคาดว่าสยามคงจะยกขึ้นไปช่วยนครเชียงใหม่ทางนครลำปางทางเดียว ส่วนค่ายที่ล้อมนครเชียงใหม่ก็ตั้งล้อมกดชันมากขึ้น เพื่อมิให้มีคนเล็ดรอดส่งข่าวให้กองทัพสยามรับรู้ได้ เจ้าหลวงกาวิละจึงส่ง ท้าวหม้ายักษ์ทหารเอกให้ลอบออกทางประตูด้านริมน้ำลงมาเฝ้าฯ ถวายรายงานต่อกรมพระราชวังบวรฯ ว่าทัพพม่าล้อมอยู่ 7 ค่าย เจ้าหลวงฯ จะรักษาเมืองไว้คอยท่ากองทัพสยามยกขึ้นไปช่วย

กองทัพสยามนำโดยสมเด็จพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทเดินทางถึงเมืองเถิน ปรากฏว่าสมเด็จพระราชวังบวรฯ ประชวรพระโรคนี้ ในพระราชพงศาวดารฯ บันทึกว่า

ทรงประชวร พระโรคขัดพระบังคลเบา ให้มีพิศร้อนลงแช่อยู่ในพระสาครเสด็จขึ้นไปช่วย เมืองเชียงใหม่หาได้ไม่ จึงรับสั่งให้เจ้าบ่าเรอภูธรซึ่งเปน กรมขุนสุนทรภูเบศร์เปนแม่ทัพ⁷³ พระยาเสนาภูธรซึ่งว่าที่กระลาโหม พระยามหาวิจิตรชัย ซึ่งเป็นที่พระยาจำแสนยกยกขึ้นไปด้วย พระไกรภพพวกสิบหมื่น แลกกองกลางในกองกรมพระราชวังพร้อมกันยกขึ้นไปกองหนึ่ง แลทัพพระเจ้าหลานเธอกรมหลวงเทพหริรักษ์ เจ้าพระยายมราชยกขึ้นไปทางเมืองลี้ ทางที่นั่นเป็นทาง อ้ายพม่ามาได้ แลกกองทัพกรมหลวงเทพหริรักษ์กับเจ้าพระยายมราช ยกรับเร่งขึ้นไป ผู้คนใน

⁶⁸ เรื่องเดียวกัน, 187.

⁶⁹ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, พงศาวดารเรื่อง ไทยรบพม่า, 622.

⁷⁰ ราชสำนักสยามมักเรียกชาวล้านนาว่าลาวพุงดำ หรือเรียกรวมว่า ลาว ซึ่ง “ลาว” ในที่นี้ หมายถึง ชาวล้านนา.

⁷¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ฯ บันทึกตำแหน่งทางราชการเดิม เป็นพระยาเชียงใหม่ ในความเป็นจริง เจ้าหลวงกาวิละได้รับโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งเป็นพระเจ้าเชียงใหม่ ก่อนหน้าสงครามครั้งนี้

⁷² เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ฉบับตัวเขียน. นฤมล ธีร์วัฒน์, ผู้ชำระต้นฉบับ, 175-176.

⁷³ พระองค์เจ้าลำดวน และ พระองค์เจ้าอินทปัต อยู่ในทัพนี้ด้วย

กระบวนทัพหาพริกพร้อมกันไม่ จึงร้องกระบวนทัพอยู่ให้คนลงมาเร่งกองทัพให้รีบยกขึ้นไป กอง
กองทัพมาพร้อมมูลกัน ยกขึ้นไป⁷⁴

ท้าวมหาภัยก็นำห้องตรากลับไปแจ้งต่อเจ้าหลวงกาวิละว่าจะทรงแต่งกองทัพขึ้นไป
ช่วย 3 ทัพ ทรงบัญชาการทัพต่างๆ ที่ประซวร โดยจัดแบ่งกองทัพให้ยกขึ้นไปสองทาง มีพระราช-
ประสงค์ให้ทำศึกประชันกันเหมือนครั้งก่อน

เมื่อกองทัพมาแตกนั้นอินแสะห่วนแม่ทัพใหญ่ของพม่าก็หนีรอดไปได้ เจ้าหลวง
กาวิละจึงจัดพลเชียงใหม่ 1,000 เศษ ให้ออกตามไล่พันพม่าฆ่าเสียจำนวนมาก พระยาเสนาหาญ
เบิกเขตยศทัพพม่า คือ เยล็ดอง พร้อมกับถวายเป็นงาน ณ เมืองเถิน ถึงการศึกเมืองลำพูน เมือง
เชียงใหม่ ส่วนกองทัพนครเวียงจันทน์ของเจ้าอนุวงศ์ที่โปรดฯ ให้เกณฑ์มาในสงครามคราวนี้ยกทัพ
มาช้า ซึ่งช้ากว่าทุกทัพและช้ากว่าการสงครามที่จบไปแล้วถึง 7 วัน เมื่อกรมพระราชวังบวรฯ
ทรงทราบความไม่พร้อมของกองทัพวังหลวงและการมาถึงช้าของกองทัพเจ้าอนุวงศ์จึงทรง
ให้กองทัพทั้งสองไปตีเมืองเชียงแสนเพื่อไถ่โทษ อย่างไรก็ตามก็ตีกองทัพวังหลวง กองทัพเวียงจันทน์
กองทัพนครเชียงใหม่ นครลำปาง และนครน่าน จะขึ้นไปตีเชียงแสนก็ต้องรอจนสิ้นฤดูฝนในเดือน
4 ปีชวด พ.ศ. 2347 จึงออกเดินทางจากเชียงใหม่ไปถึงเชียงแสนในเดือนถัดไป และเข้าล้อมเมือง
เชียงแสนไว้ เจ้าเมืองเชียงแสนไม่ได้สู้รบ จึงถูกล้อมไว้จนชาวเมืองอดอยากขาดเสบียงอาหาร

ในระหว่างนั้นกองทัพวังหลวงซึ่งนำโดยเจ้าฟ้ากรมหลวงเทพหริรักษ์และเจ้าพระยา-
ยมราชเห็นว่าล้อมเมืองอยู่นาน 2 เดือนและได้ข่าวว่าพม่าจะยกกองทัพมาช่วยเชียงแสน
จึงตัดสินใจยกกองทัพกลับโดยมิได้สืบข่าวก่อนว่าในเชียงแสนกำลังวุ่นวายเพราะผู้คนอดอยาก
อย่างหนัก หลังจากกองทัพวังหลวงเลิกไปแล้วชาวเชียงแสนจึงก่อกบฏต่อพม่า ไปมะยงวอน
เจ้าเมืองถูกฆ่าตาย ชาวเมืองเชียงแสนเปิดประตูเมืองให้กองทัพเชียงใหม่และกองทัพหัวเมือง
ล้านนาเข้าเมืองได้ พม่าจึงไม่เหลือที่มั่นในล้านนาอีกต่อไป

ผลจากสงครามปีจอ พ.ศ. 2345 คราวขับไล่พม่าจากเขตล้านนาไทย ที่ยาวนาน
ต่อเนื่องถึง ปีชวด พ.ศ. 2347 นี้ ถึงแม้ยาวนานแต่ก็คุ้มกับการเสียสละ เพราะกองทัพเชียงใหม่และ
พันธมิตรที่ร่วมรบในคราวดังกล่าวได้รู้เฝ้ากำแพงบ้านเมืองเชียงแสนเพื่อไม่ให้พม่ากลับมาตั้งเป็น
ที่มั่นและเกณฑ์คนมารุกรานในอาณาเขตล้านนาได้อีก สิ่งสำคัญคือได้ชาวเชียงแสนและไพร่พล
ครอบครัวที่อยู่ในอำนาจของพม่าถึง 23,000 คน เจ้าหลวงกาวิละและเจ้าเมืองที่ยกไปทำศึก

⁷⁴เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 ฉบับเจ้าพระยา
ทิพากรวงศ์ ฉบับตัวเขียน. นฤมล วีรวัดณ์, ผู้ชำระต้นฉบับ, 175.

ได้ชัยชนะแบ่งเขตยึดออกเป็น 5 ส่วน คือ ส่งลงมาล้อมเกล้าฯ ถวาย ณ กรุงเทพฯ แบ่งไปนครเวียงจันทน์ ไปนครน่าน นครเชียงใหม่ และนครลำปาง

ด้านเจ้าฟ้ากรมหลวงเทพหริรักษ์กับพระยายมราช กลับลงมาโดยมิได้มีความชอบใด ในราชการ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงกริ้วอย่างยิ่ง อีกทั้งกรมพระราชวังบวร-มหาสุรสิงหนาทก็เสด็จสวรรคตไปตั้งแต่เมื่อปีกุน พ.ศ. 2346 ผลงานอันล้มเหลวของเจ้าฟ้า-กรมหลวงเทพหริรักษ์และเจ้าพระยายมราชจึงถูกลงพระราชอาญาจำไว้ที่ทิมดาบชั้นนอก พระบรมมหาราชวัง ตรงศาลาลูกขุนในฝ่ายซ้าย ราว 4-5 วันจึงพระราชทานอภัยโทษ

หลังจากนั้นพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกจึงโปรดให้มีตราสั่งเจ้าเมืองประเทศราชข้างฝ่ายเหนือให้ยกกองทัพขึ้นไปตีเมืองลือ เชน ตลอดจนแคว้นสิบสองพันนา ที่เป็นเมืองขึ้นของพม่าต่อไป ดังนั้นเมื่อฤดูแล้งมาถึงเจ้าหลวงกาวิละจึงยกทัพเมืองเชียงใหม่สมทบกับทัพนครลำปาง ทัพเมืองแพร่ร่วมกับเมืองเถินขึ้นไปอีกทางหนึ่ง ส่วนทัพนครน่านยกขึ้นไปกับกองทัพหลวงพระบางและเวียงจันทน์อีกทางหนึ่งเพื่อตีเมืองตามรับสั่ง

กองทัพนครเชียงใหม่ขึ้นไปถึงเมืองเชน เมืองยอง เจ้าเมืองยอมอ่อนน้อมแต่โดยดี เมื่อเจ้าเมืองเชียงตุงและเมืองเชนทั้งปวงรู้ว่าเมืองยอมยอมสวามิภักดิ์แล้วจึงพากันมาขอขึ้นกับกรุงเทพฯ ทุกเมือง ด้านกองทัพนครน่านกับหลวงพระบางและเวียงจันทน์ขึ้นไปตีได้ถึงเมืองหลวง-ภูคาในสิบสองพันนา ทำให้บรรดาเจ้าเมืองลือตั้งแต่เชียงรุ่งลงมาไม่ต่อต้านและพากันยอมรับแต่โดยดี ส่วนที่เมืองเชียงแเชิงซึ่งมีพม่าตั้งอยู่เจ้าเมืองเชียงแเชิงเกรงว่ากองทัพประเทศราชของสยามจะเข้าตีเชียงแเชิงจึงขับไล่พม่าออกไป แล้วเข้าอ่อนน้อมต่อกรุงเทพฯ เช่นกัน เมื่อรวมแล้วได้หัวเมืองขึ้นของพม่าเพิ่มเข้ามาอีก 40 หัวเมือง ครอบครวและไพร่พลได้ 70,000 เศษ เจ้าเมืองและครอบครัวที่ถูกกวาดต้อนลงมาเข้ากับกรุงเทพฯ ได้รับพระราชทานให้กลับไปยังถิ่นฐานเดิม ของตน เนื่องจากทรงพระกรุณาว่าเป้าหมายที่จะขับไล่พม่าออกไปจากล้านนานั้นสำเร็จแล้ว และเมืองเหล่านั้นเป็นหัวเมืองต่อแดนทั้งสยาม พม่า และจีน ห่างไกลจากกรุงเทพฯ มาก ยากที่จะปกครองให้ถาวรได้ เมื่อเจ้าเมืองขอสวามิภักดิ์อ่อนน้อมแต่โดยดี จึงไม่ควรกวาดต้อนครอบครัวเอาไว้ จึงพระราชทานบำเหน็จรางวัลเจ้าเมืองลือเชนเหล่านั้น แล้วคืนครัวกลับไปเมืองทั้งสิ้น ทำให้หัวเมืองประเทศราชลือเชนที่เคยขึ้นอยู่กับพม่าก็มาอยู่ในเขตชั้นที่สาม ทำให้พระราชอาณาเขตของสยามในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกขยายออกไปจรดดินแดนจีน

ส่วนนครเชียงใหม่เมื่อหมดจากศึกพม่า มีไพร่พลมากขึ้นจึงมีผลผลิตเลี้ยงปากท้อง และผลิตสินค้าสำหรับแลกเปลี่ยนภายในและภายนอกได้มากขึ้น กระทั่งเชียงใหม่กลับมาเป็น

ศูนย์กลางการค้าที่คึกคักของภาคพื้นทวีปตอนบน นับเป็นการเปิดฉากใหม่ของนครเชียงใหม่ ภายหลังจากภาวะสงครามที่รุมเร้ามาอย่างต่อเนื่องและยาวนาน

ความสำเร็จในการร่วมมือกันระหว่างราชสำนักกรุงเทพฯ – เชียงใหม่ สะท้อนการตัดสินใจจงรักภักดีต่อราชสำนักกรุงเทพฯ ของเจ้าหลวงกาวิละและราชวงศ์ทิพจักรธาธิวงศ์-เชื้อเจ้าเจ็ดตน ที่เชื่อมั่นในราชสำนักกรุงเทพฯ และมั่นใจในความสัมพันธ์ส่วนตัวระหว่างเจ้าศรีอินชา กับกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท ซึ่งเป็นการผูกสัมพันธ์ทางการเมืองกันมาตั้งแต่ครั้งกรุงธนบุรี และสะท้อนนโยบายที่ถูกต้องของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ในการให้อำนาจแก่พระยาวชิรปราการ (เจ้ากาวิละ) ในการปกครองตนเองตามนโยบายของกรุงเทพฯ ทำให้ในที่สุดราชสำนักสยามในฐานะเจ้าอธิราชจึงช่วยเจ้ากาวิละขับไล่พม่าออกไปจากล้านนาได้สำเร็จ

ภาคผนวก จ

สงครามเชียงใหม่

ภาคผนวก จ

สงครามเชียงใหม่

สงครามเชียงใหม่ครั้งที่ 1 พ.ศ. 2392 – 2393

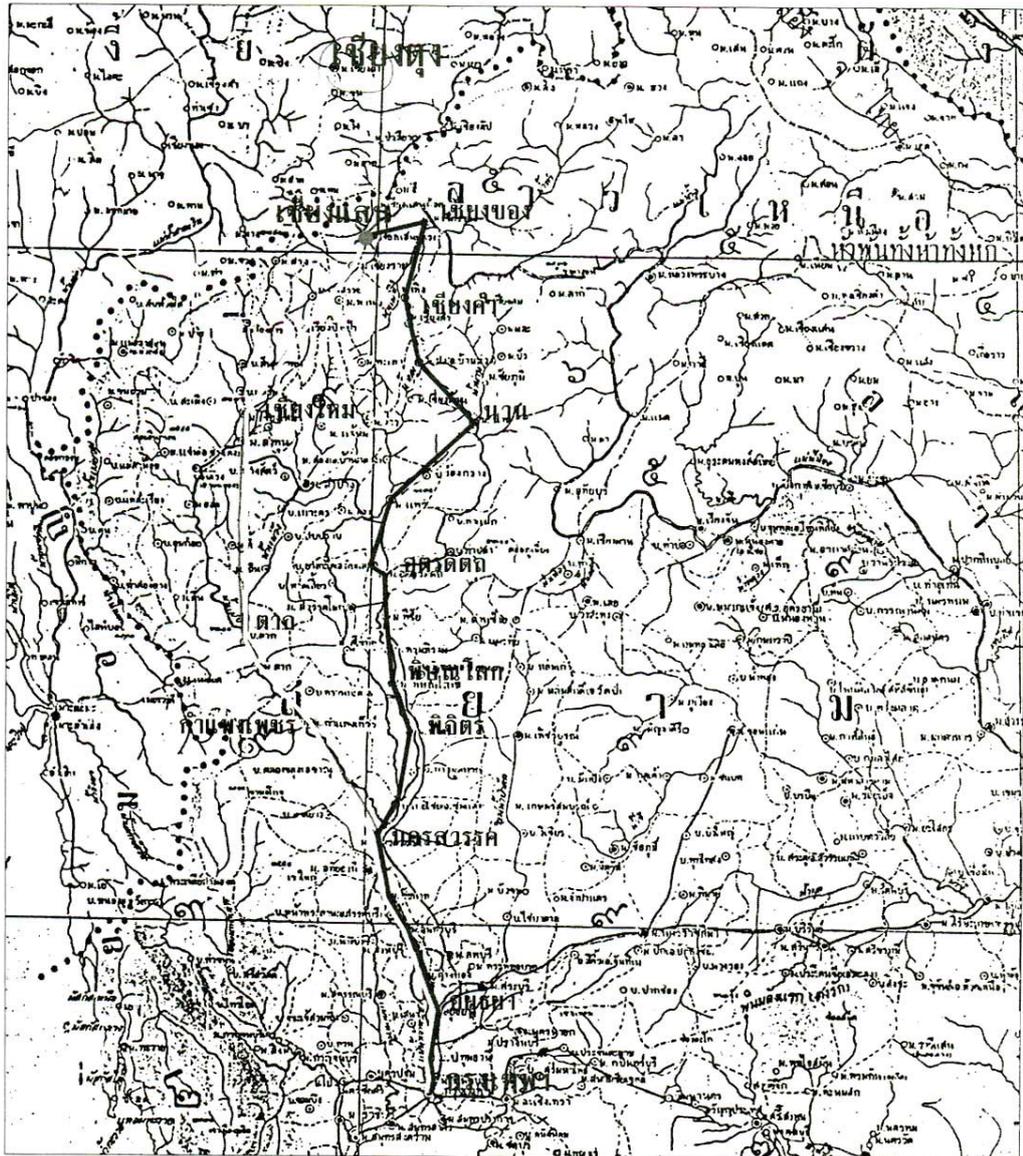
หลังจากมีท้องตราให้เจ้าหลวงเชียงใหม่เกณฑ์กองทัพเมืองเชียงใหม่ 5,000 คน เมืองลำปาง 1,000 คน เมืองลำพูน 1,500 คน แบ่งการเดินทางเป็น 2 เส้นทาง คือเส้นทางเมืองเชียงราย และเส้นทางเมืองสาด มีเจ้าอุปราชพิมพิสารเป็นแม่ทัพใหญ่ กอง 1, เจ้ารัตนหัวเมืองแก้ว สุริยวงษ์ กอง 1, นายหนานธรรมปัญญา กอง 1, นายน้อยดาวเรือง เมืองลำพูน กอง 1 รวมเป็น 4 กอง ยกขึ้นไปทางเมืองเชียงราย ส่วนเส้นทางที่สองมีทัพเจ้าราชบุตรเมืองเชียงใหม่ กอง 1, นายน้อยพรหมและนายหนานสุริยวงษ์ กอง 1, นายน้อยมหาวงศ์ กอง 1, นายน้อยมหาพรหม กอง 1, นายน้อยเทพวงศ์ กอง 1, เจ้าอุปราชเมืองลำพูน กอง 1, เจ้ารัตนหัวเมืองแก้วเมืองลำพูน กอง 1, เจ้าราชบุตรเมืองลำพูน กอง 1 รวมเป็น 8 กอง ยกขึ้นไปทางเมืองสาด กำหนดให้ถึงพร้อมกันที่เมืองเชียงตุง ณ วันอังคารที่ 26 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2393¹

ยุทธศาสตร์การเดินทางสองเส้นทางของประเทศราชล้านนากลายเป็นปัญหาตนเอง เพราะเจ้าราชบุตรเมืองเชียงใหม่ที่เดินทางไปทางเมืองสาด กล่าวโทษว่าฝ่ายเจ้าอุปราชเชียงใหม่ ที่เดินทางไปทางเมืองเชียงรายไม่ยกทัพเข้าเสริม ทั้งๆ ที่ฝ่ายเจ้าราชบุตรเชียงใหม่ตระเวนตีบ้านเมืองรายทาง รุกไปถึงกำแพงเมืองเชียงตุงแล้ว แต่ฝ่ายเจ้าอุปราชเชียงใหม่ไม่ส่งกำลังมาช่วย กองทัพเจ้าราชบุตรที่กำลังจะเข้าตีเมืองเชียงตุง ฝ่ายเจ้าราชบุตรที่รออยู่หน้าเมืองจึงหมดกระสุนดินดำ และเสบียงอาหารต้องถอยทัพกลับลงมา เจ้าหลวงมหาวงศ์แจ้งเหตุดังกล่าวไปยังกรุงเทพฯ และจะขอทำราชการสงครามแก้ตัวในฤดูแล้งปีถัดไปเพื่อฉลองพระเดชพระคุณด้วยตนเอง แต่ขอพระราชทานให้เกณฑ์กองทัพเมืองแพร่ เมืองน่านขึ้นไปสมทบด้วย แต่ระหว่างนั้นพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวกำลังประชวรจึงมิได้มีพระราชดำริประการใด² ปัญหาเชียงตุงจึงค้างคาต่อมาถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

¹เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3, พิมพ์ครั้งที่ 6 (กรุงเทพฯ : กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2538), 141.

²เรื่องเดียวกัน, 142 - 143.

แม้กองทัพของนครเชียงใหม่จะไม่ประสบความสำเร็จ แต่ก็แสดงให้เห็นว่านครเชียงใหม่ยังคงปฏิบัติคำสั่งของสยามอย่างเคร่งครัดไม่ว่าจะเต็มใจหรือไม่ก็ตาม เมื่อไม่ชนะในสงครามครั้งแรกราชสำนักสยามก็มีได้ลงโทษเจ้านายนครเชียงใหม่แต่ประการใด กอปรกับเจ้าหลวงเชียงใหม่พลขอทำศึกอีกครั้งเพื่อแก้ตัว

รูปที่ 19 เส้นทางเดินทัพสยามที่พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท เป็นแม่ทัพสงครามเชียงตุงครั้งที่ 2
ที่มา : ทิพย์พพร อินคัม, "สงครามเชียงตุงในประวัติศาสตร์ไทย พ.ศ. 2392 – 2488" (วิทยานิพนธ์ปริญญา
มหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2551), 55.

สงครามเชียงตุงครั้งที่ 2 พ.ศ. 2395

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวครองราชย์นั้น เหตุความวุ่นวายภายใน เชียงรุ่งและสิบสองปันนาสงบลงแล้ว เจ้าสารวันเมืองเชียงรุ่งจึงขอพระราชทานเจ้านางปิ่นแก้ว พระมารดา ขนิษฐา อุปราชา และหม่อมมหาไชยที่มาขอพึ่งพระบรมโพธิสมภาร เมื่อ พ.ศ. 2392 กลับคืน พร้อมกับรับรองว่าจะส่งบรรณาการให้ทุก 3 ปีเสมอๆ ทรงพิจารณาเห็นว่า

จะกักขังหวงกันเจ้ามหาอุปราชาแลมหาไชยทั้งครอบครัวไว้ ก็ไม่สมควรที่เป็นประเทศ ใหญ่ ควรจะต้องอนุเคราะห์ให้ตลอดไป จะได้สมที่เมืองน้อยมาพึ่งเมืองใหญ่ แต่เมืองลื้อ³ ขึ้นอยู่กับพม่าด้วย จีนฮ่อด้วยทั้งสองฝ่าย ถึงโดยจะรับไว้เป็นข้าขอบขัณฑสีมา ถ้าพม่า จีนมาติด เมืองเข้า จะแต่งทัพออกไปช่วยป้องกันบ้านเมืองก็เป็นอันยาก ด้วยหนทางไกลกันดารยิ่งนัก ครั้น จะไม่เอาพระอุปราชามหาไชยแล้ว อุปราชามหาไชยเป็นผู้น้อยได้เข้ามาพึ่งพระเดชพระคุณแล้ว จะไม่อนุเคราะห์ก็ไม่สมควร จึงทรงปรึกษาเสนาบดีตามเรื่องความซึ่งมีมาแต่หลัง⁴

กระนั้นสยามยังไม่สามารถพิชิตเชียงตุงได้สำเร็จการณสงครามค้างมาแต่รัชกาลก่อน ที่ประชุมเสนาบดีทูลเสนอให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสานต่อความเป็น พระจักรพรรดิราชดังเช่นพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ด้วยเหตุที่ว่า “เมือง น้อยมาพึ่งเมืองใหญ่ ก็ควรจะต้องเป็นธุระพระเกียรติยศซึ่งจะปรากฏแผ่ไปนานาประเทศ แล้วไพร่ พลข้าราชการได้รู้จักการศึกสงครามให้ชำนาญานาญไว้”⁵ พร้อมทั้งเหตุผลยุทธศาสตร์และการเมือง ที่ว่า

ถ้าจะช่วยเมืองลื้อแล้ว จะต้องตีเมืองเชียงตุงเสียก่อน ด้วยเมืองพม่านั้น อาณาเขต กว้างขวางก็เพราะหัวเมืองใหญ่ยึดหน่วงกันเป็นชั้นๆ ออกมา จึงระวังรักษาเมืองอยู่ได้ เมืองมวก [เมือง] นาย ยึดเมืองเชียงตุง เมืองเชียงตุงยึดเมืองเชียงรุ่งไว้ ถ้าตีเมืองเชียงตุงเสียให้ขาดระยะ พม่าจะยกทัพมาทำอันตรายแก่เมืองเชียงรุ่งหนทางก็ไกล เสี่ยงอาหารจะส่งกันก็กันดาร ถ้าทำ ได้ดังนี้ จึงจะรักษาเมืองเชียงรุ่งไว้ได้⁶

³ราษฎรเมืองเชียงรุ่งและเมืองอื่นๆ ในสิบสองปันนาเป็นชาวไทลื้อ

⁴เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4, พิมพ์ครั้งที่ 6 (กรุงเทพฯ : อัมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2548), 69 – 70.

⁵เรื่องเดียวกัน.

⁶เรื่องเดียวกัน.

จึงโปรดเกล้าฯ ให้แต่งกองทัพขึ้นไปปราบเมืองเชียงตุง พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวงษาราชสนิท เป็นแม่ทัพใหญ่คุมกองทัพกรุงเทพฯ หัวเมืองฝ่ายเหนือ และทัพเมืองน่าน เมืองแพร่ เมืองหล่มสัก เป็นคน 10,000 เศษ ยกไปทางเมืองน่าน ตัดไปเมืองลื้อเข้าตีเมืองเชียงตุง ให้อุปราชมหาไชยเมืองเชียงรุ่งไปในทัพหลวงด้วย⁷ สั่งการให้เจ้าหลวงเชียงใหม่เกณฑ์ไพร่พลเสียบียงอาหารเข้าสมทบกับทัพหน้าที่เจ้าพระยายมราช (นุช) เป็นแม่ทัพอีกกองหนึ่ง⁸ โดยเจ้าพระยายมราชจะเกณฑ์ไพร่พลและเสบียงจากเมืองลำปางและลำพูน ยกไปรวมพลที่เชียงใหม่เพื่อยกไปทางเมืองยองกำหนดให้ถึงเมืองเชียงตุงพร้อมกัน

กองทัพของเจ้าพระยายมราชยกออกจากกรุงเทพฯ ก่อนในวันที่ 25 ตุลาคม พ.ศ. 2395 จากนั้นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวงษาราชสนิท เสด็จนำทัพออกจากกรุงเทพฯ ในวันที่ 6 ธันวาคม ปีเดียวกัน ครั้งนั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพร้อมด้วยพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินไปส่งถึงเมืองนนทบุรี

ขณะนั้นเจ้าหลวงมหาวงศ์ประจวบจึงมิได้เสด็จไปในการทัพดังเช่นที่เคยทูลไว้ในปลายรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวว่าจะขอนำทัพด้วยองค์เอง

จึงแต่งให้พระยาเมืองแก้ว⁹ นายน้อยมหาพรหม นายสุริยวงศ์ผู้บุตร กับญาติพี่น้องแสนท้าวพระยาคุมไพร่พลไปเข้ากองทัพหลวงไปรบเมืองเชียงตุง และจัดส่งเสบียงอาหารโดยเต็มกำลัง ครั้งนั้นตีหัวเมืองรายทางได้ตลอดจนถึงเข้ายึดประตูเมืองเชียงตุง แต่เผชิญชะตาเมืองเชียงตุงยังไม่ขาด เผอญให้มีเหตุจำเป็นต้องถอยทัพกลับคืนมา¹⁰

เหตุที่กองทัพสยามและประเทศราชล้านนาต้องถอยทัพกลับลงมาจากเมืองเชียงตุงทั้งที่ยกทัพขึ้นไปถึงและตั้งค่ายประชิดกำแพงเมืองเชียงตุง เนื่องจากได้ข่าวว่าพม่ายกกองทัพไปช่วยเมืองเชียงตุงจึงพากันล่าทัพถอยกลับมา

เชียงตุงมีชัยภูมิของเมืองเชียงตุงที่สามารถตั้งรับศึกอยู่ในกำแพงเมืองได้โดยไม่ขัดสนเสบียงอาหารและน้ำอุปโภคบริโภค ประกอบกับปืนใหญ่ของฝ่ายสยามไม่มีประสิทธิภาพ

⁷เรื่องเดียวกัน.

⁸พระยาพระธาตักจรรย์, พงศาวดารโยนก, พิมพ์ครั้งที่ 6 (กรุงเทพฯ : แพร่พิทยา, 2515), 491.

⁹พระยาเมืองแก้วผู้นี้ คือ เจ้าสุริยวงษ์ ดำรงตำแหน่งเจ้าบุรีรัตน์หรือเจ้าวิริยะหัวเมืองแก้วแห่งนครเชียงใหม่ ต่อมาคือ เจ้าหลวงกาวิโลรสสุริยวงษ์

¹⁰พระยาพระธาตักจรรย์, พงศาวดารโยนก, 491.

เพียงพอ¹¹ หากสยามที่มีไพร่พลเรือนหมื่นได้แต่เพียงตั้งค่ายประชิดกำแพงเมืองแม้จะดูเหมือนกับว่าได้เปรียบกว่า แต่ตราบดีที่ยังไม่สามารถเข้ายึดในเมืองเชียงตุงก็ยิ่งถือว่าชัยชนะของสยามยังห่างไกล หากกองทัพพม่าช่วยเหลื่อมหาชนานเจ้าเมืองเชียงตุงทันเวลาสถานการณ์จะแปรเปลี่ยนไป กองทัพฝ่ายสยามจะกลายเป็นฝ่ายเสียเปรียบเพราะถูกกระหนาบจนไม่มีทางถอยร่นกลับลงมาได้ การล่าเสียดเบียนอาหารเลี้ยงทหารจำนวนมากทำได้ยากเนื่องจากหนทางที่ไปยังเมืองเชียงตุงนั้นทุรกันดาร เต็มไปด้วยเทือกเขาและหุบเขามีเส้นทางสัญจรแคบๆ ลัดเลาะไปตามภูเขา ฝ่ายกองทัพผสมจากเชียงใหม่ก็ใช้ข้ออ้างว่าเก็บเกี่ยวข้าวในนาไม่ได้ผลเพราะฝนแล้งในปีก่อน หากตัดสินใจถอยทัพกลับมาซ้ำอาจทำให้กองทัพสยามพ่ายแพ้และสูญเสียมากกว่า

สงครามเชียงตุงครั้งที่ 3 พ.ศ. 2396

หลังจากไม่ประสบความสำเร็จในการตีเมืองเชียงตุงให้แตกในสงครามเชียงตุง พ.ศ. 2395 พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท จึงกลับลงไปตั้งทัพรออยู่ ณ เมืองน่าน ส่วนเจ้าพระยาอมราชกลับไปพักกองทัพอยู่ยังเมืองเชียงใหม่ แล้วจึงมีใบบอกลงไปยังกรุงเทพฯ เพื่อกราบบังคมทูลให้ทรงทราบเรื่องราวที่ไม่สามารถตีเมืองเชียงตุงได้สำเร็จ

ข้อมูลที่แม่ทัพสยามทั้งสองให้ไม่เหมือนกัน คือเรื่องเสียดเบียนอาหาร พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ทูลว่านาข้าวที่เมืองแพร่ได้ผลดี แต่เจ้าพระยาอมราชรับรองว่านาข้าวเมืองเชียงใหม่ไม่ได้พลเท่าที่ควร พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงวิเคราะหว่า

...ถ้าหากว่าอังกฤษมาขัดแล้ว ก็ยากทีเดียวจะบังคับเธออย่างก่อนไม่ได้ เพราะฉะนั้นคิดดูให้ดี อย่าเป็นคนใจเสาะเพราะเสียดเบียนอาหาร ตริตรองการให้รอบคอบเบื้องหน้าเบื้องหลังนั้นเกิดเธอจะว่าพูดมายืดยาวเป็นหนักหนา ไม่บังคับบัญชาชี้ขาดอะไรไปสักคำเป็นน้ำท่วมทุ่งไป ก็จะทำให้ชี้ขาดไปอย่างไรได้ ด้วยการไกลตา ได้ฟังข่าวมากก็แต่ว่ายังเดินทัพอยู่ ว่าด้วยเสียดเบียนอาหารในหัวเมืองลาวเล่า เธอกับเจ้าพระยาอมราชบอกมาก็ไม่ต้องกัน ช่างเธอว่ามาสองครั้งแล้วว่าไม่เป็นไรพอจะให้ไปเป็นไปได้ แต่เจ้าพระยาอมราชไปรับสมอ้างฮ้ายลาวนครลำปาง ลำพูน เชียงใหม่ ว่าลาวว่าจริง จะให้ฉันตัดสินใจอย่างไร คิดกันดูให้ดีเกิดขึ้นไว้ใจแก่เธอมาแล้ว

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงวิเคราะหสถานการณ์ที่กำลังเกิดขึ้นในเมืองพม่า จากข่าวสารของหนังสือพิมพ์อังกฤษที่มะละแหม่งและพ่อค้าอังกฤษ จึงพระราชทานแนวทางเพื่อให้เร่งทำการรบให้สำเร็จก่อนที่อังกฤษจะมีชัยชนะเหนือพม่าในสงครามอังกฤษ-พม่า

¹¹ สวัสดิ์ อ่องสกุล, ประวัติศาสตร์ล้านนา, พิมพ์ครั้งที่ 7 (กรุงเทพฯ : อมรินทร์, 2553), 379.

ครั้งที่ 2 ซึ่งหากเป็นเช่นนั้นแล้วเชียงตุงและรัฐฉานทั้งหลายอาจจะชักนำให้อังกฤษเข้ามาเกี่ยวข้องกับ
ด้วย “เมื่อรบครั้งก่อนพม่าคอยสู้อังกฤษอยู่ได้แต่คุมเหงคุมเหงหลายวัน ครั้งนี้ไม่ได้ยินสักแห่งหนึ่ง
ว่าพม่าต่อสู้อังกฤษอยู่ได้เข้าจนห้าชั่วโมงเลย ฉันทาคะเนการว่าในเมืองอังวะครั้งนี้ถ้าทัพอังกฤษ
จวนใกล้เข้าไป ที่จะมีใครมาเกลี้ยกล่อมยินยอมทำสัญญาเหมือนครั้งก่อนเห็นจะไม่มี”¹²

ที่จริงนั้นการครั้งนี้ เป็นท่วงที่ของคราวที่ฝ่ายเราจะทำกับเมืองเชียงตุงเชียงรุ่ง เพราะมีการ
รบพุ่งข้างเมืองพม่าแลกับญี่นเมืองยู่หนันหนองแสนฮ้อ และพวก 12 พันนาก็ยังหยุดหยิกกัน
ไม่ตั้งตัวติดในปีนี้ แต่ว่าทูลลาวไพร่พลเมืองตุงแมนถึงลาวผู้ดี ที่ไหนมันจะรอบรู้การงานเมืองไกล
มันก็ยังจะมถือพม่าว่าเป็นใหญ่ คงจะไล่อังกฤษไปเสียเร็วๆ แล้วมาเป็นที่พึ่งแก่เชียงตุงตุงกระไร
นั้น แลถึงมันจะรู้บ้างก็โดยธรรมดาใจลาวทั้งปวงมันไม่ยากได้เกียรติยศ จะแผ่อานาเขตของเรา
ออกไปเหมือนใจเรามันจะเอาแต่ความสุข ถึงความสุขที่ไทยได้ให้มันมามากแต่ก่อน ด้วยไม่ได้กะ
เกณฑ์คำราชการตุงเก็บส่วยไร่ไปเหมือนพม่าทำแก่เมืองเชียงตุงนั้น ก็จะไม่มีสติปัญญาที่มันจะ
เทียบเคียงคิดเห็นระลึกบุญคุณของเรา ถึงกลางที่คิดเห็นก็จะเป็นการของพระบาทสมเด็จพระนั่ง
เกล้าเจ้าอยู่หัวไปเพราะฉันทึ่งได้แผ่นดินใหม่ มันยังไม่รู้ใจว่าจะทำอย่างไรแก่มันต่อไปข้างหน้า
เธอจงคิดอ่านชี้แจงเสียให้ลาวผู้ดีๆ เขารู้การที่จริงๆ นั้นไว้มากๆ จะได้ช่วยได้ตอบแก้ไขคำไพร่
พริ้นพริ้นินทาบ้างกระมัง¹³

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาศรีสุริยวงษ์ ว่า
ที่สมุหพระกลาโหม เดินทางขึ้นไปปรึกษาราชการที่จะให้กองทัพสยามกลับไปตีเมืองเชียงตุงให้ได้
พร้อมทั้งนำทหารปืนและปืนกระสุนแตกขึ้นไปส่งด้วย พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวงษาราช
สนิท และเจ้าพระยายมราช ลงไปปรึกษาราชการกับเจ้าพระยาศรีสุริยวงษ์ ณ เมืองอุดรดิตถ์ เพื่อ
เร่งพิชิตเชียงตุงให้ได้โดยเร็ว ในช่วงฤดูแล้งนั้นข่าวในนาของราษฎรพอจะเก็บเกี่ยวได้จึงเตรียมการ
เคลื่อนพลยกกองทัพกลับขึ้นไป

ทว่าสถานการณ์สงครามไม่เอื้ออำนวยต่อกองทัพสยามอีกต่อไป เพราะในขณะที่ทัพ
ใหญ่ของกรมหลวงวงษาราชสนิทเดินทางไปยังเชียงตุงนั้น กองทัพพม่าและไทใหญ่ช่วยรักษา
เมืองเชียงตุงไว้แน่นหนากว่าเก่า เมื่อกองทัพหลวงของกรมหลวงวงษาราชสนิทเดินทางขึ้นไปยัง

¹²พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รวมครั้งที่ 1, (พระนคร : กรม
ศิลปากร, 2496. พิมพ์ในงานฌาปนกิจศพ หม่อมวาศน์ กมลาสน์ ในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นราชศักดิ์
สโมสร 30 พฤษภาคม 2496), 7.

¹³เรื่องเดียวกัน, 4.

เชียงตุง จึงทำการรบจนกระทั่งกระสุนดินดำและเสบียงอาหารหมดจึงถอยทัพกลับลงมา ส่วนทัพ
เจ้าพระยายมราชเดินทัพไปได้ครึ่งทางทราบข่าวว่ากรมหลวงวงษาธิราชสนิทถอนกำลังกลับเมือง
น่านแล้ว เจ้าพระยายมราชจึงนำทัพกลับไปยังเมืองเชียงใหม่ จากนั้นจึงมีท้องตราให้เรียกกองทัพ
สยามเล็กทัพกลับลงไปกรุงเทพฯ

สงครามเชียงตุงที่ยืดเยื้อยาวนานถึง 3 ครั้ง จึงเป็นสงครามระหว่างสยามและพม่าครั้ง
สุดท้าย ผลของสงครามครั้งนี้แม้กองทัพสยามจะไม่ได้ชัยชนะ แต่สยามก็ไม่ได้ตกอยู่ในสถานะ
ผู้แพ้แต่ประการใด

ภาคผนวก จ

พระราชหัตถเลขาถึงกรมหลวงวงศาธิราชสนิท

ภาคผนวก จ

พระราชหัตถเลขาถึงกรมหลวงวงศาธิราชสนิท¹

กรมหลวงวงศาธิราชสนิทจทรงทราบ

ตั้งแต่หลวงจงพยุหถือตรา ว่าด้วยเรื่องบอกเมืองเชียงใหม่ขึ้นมาแล้ว พระศรีสุเทพกลับลงมาเอาหนังสือของเธอกับขวดเงินรูปน้ำเต้ามาให้ได้รับแล้ว

ตั้งแต่แรมเดือนยี่มาจนแรมเดือนสาม ฉันคอยจะฟังข่าวเธอตามเขาถึงหนังสือบอกทุกวันก็หาใครได้ข่าวไม่ ยังมีที่หมายว่าจะได้ฟังก็แต่เมื่อหลวงจงพยุหกลับมาเกือบปลายเดือนสี่ ฤาอย่างไรไม่แน่ ฉันคิดไปถึงการครั้งนั้นเมื่อฉันบวชอยู่นั้น เมื่อไปเที่ยวไกลๆ ถึงเมืองเหนือฤากลางทะเลห่างกรุงหลายวัน จะวิตกถึงสมเด็จพระศรีสุริเยนทรามาตย์เมื่อท่านยังอยู่ ฤาหาบนแลลูกเต้าของตัวฤาศิษยานุศิษย์ที่อยู่ทีกินของตัวนั้นน้อยดอกไม้ใครมี คิดถึงแต่ในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นแลมากกว่าผู้อื่นสิ่งอื่น เป็นความสัตย์จริง เพราะท่านเป็นหัวใจแผ่นดิน ท่านเป็นสุขสบายพระทัยอยู่แล้ว พวกพ้องแลที่อยู่อาศัยของฉัน ที่อยู่ในแผ่นดิน ว่าเดี๋ยวนี้ในกรุงฤาในพระราชวังมีเหตุการณ์อะไรบ้าง ท่านทรงโปรดปรานฤาขัดเคืองใครบ้าง เพราะสิ่งไรบ้าง การอะไรถ้อยความอะไรเกิดบ้าง อยากทราบนัก คอยไต่ถามเรื่องขึ้นเรือล่องแลคนที่จะเชื่อได้ไปจากกรุงไม่ขาด ถ้าได้หนังสือฝากข่าวราชการแต่ใครๆ ไปสักฉบับหนึ่งดีใจยิ่งกว่าได้ของฝากอย่างอื่นๆ อีก จนครั้งนั้นฉันจะมีที่ไปข้างไหนหลายวันก็สั่งให้คนสามคน คือ พระยาอภัยรณฤทธิ์ 1 พระนรินทรเสนี 1 พระอินทรเดช 1 ผลัดเปลี่ยนกันคอยฟังราชการส่งหนังสือข่าวไปถึงเมืองๆ จึงค่อยสบายเที่ยวอยู่ได้นาน ถ้าได้ข่าวคราวการเสียบไปหลายวันก็ร้อนใจรำคาญนอนไม่ใคร่หลับ ต้องรีบกลับมาเสียเร็วๆ การที่เป็นแก่ใจฉันเมื่อครั้งนั้นฉันใด ฉันเชื่อเป็นหนึ่งแน่ว่าจะเป็นแก่ใจเธอ แลกรมหมื่นภูษิตราชหฤทัยฉันนั้น เธอคงจะคิดถึงตัวฉันมากกว่าคิดถึงครอบครัวบุตรภรรยา จะคอยฟังการข้างกรุงเป็นนิจ ถ้าได้ข่าวคราวห่างวันไปก็จะไม่สบาย ถึงเจ้าพระยายมราชพระยาสิทธิราชฤทธิไกรแม่ทัพนายกอง บางคนที่มีราชการเป็นธุระทำวลงจริงๆ ก็คงจะเป็นคล้ายกัน ฉันเห็นว่าต่อเมื่อมีเหตุแล้วจึงจะให้คนถือท้องตราขึ้นไปแจ้งราชการนั้น ระยะเวลาห่างนัก อนึ่งฉันเองแลคุณพระยาศรีสุริยวงศ์ก็

¹ปรากฏพระนามท้ายสุดคือ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท แต่ในขณะนั้นทรงดำรงพระอิสริยยศเป็นกรมหลวง และออกพระนามโดยสะกดโดยใช้ ศ.ศาลา ดังนั้นภาคผนวกนี้จึงสะกดตามพระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

อยากจะได้ใคร่ฟังก้าวราชการข้างกองทัพว่าอย่างไรบ้างนั้นเป็นนิจ ครั้นจะส่งขึ้นไปทำให้เธอเขียนบอกให้คนถือลงมาแจ้งราชการบ่อยๆ เล่า ก็กลัวการคนในกองทัพเพราะให้มาคราวหนึ่งก็ต้องให้มาหลายคนจึงมาได้ จะคอยรับแต่ใบบอกที่ส่งต่อๆ มาตามเมืองรายทาง ก็ไถ่ถามไล่เลียงหนังสือบอกไม่ได้ จึงคิดจัดแจงมหาเด็กลูกบุตรสกุลที่จะฟังมีพาหนะพอไปได้ 4 คน คือ นายจ่ารง 1 นายสุดจินดา 1 นายไชยขรรค์ 1 นายพิจารณ์สรรพกิจ 1 เพื่อจะได้ให้ผลัดเปลี่ยนกันขึ้นมาฟังราชการข้างกองทัพ แลแจ้งข่าวราชการข้างกรุงแก่เธอทราบเนื่องๆ เธอแลฉันก็จะสบายทั้งสองข้างคนหนึ่งที่ขึ้นมาก็จะได้คุ้นเคยราชการนอกกรุงไว้ครั้นนี้ฉันให้นายพิจารณ์สรรพกิจขึ้นมาก่อน เพื่อจะได้กลับลงไปแจ้งราชการลำดับหลวงจงพยุหไม่ห่างนานนัก

บัดนี้ฉันวิตกนักด้วยเรื่องเสบียงอาหาร ด้วยการปีนี้ฟ้าฝนฤดูคลาดสังเกตน้ำท่าผิดเคือง ข้าวปลาอาหารมีราคาขึ้นไปทั่วทุกบ้านเมืองในประเทศไทยรู้อยู่ด้วยกัน ฝ่ายเมืองลาวก็เป็นบ้านเมืองอยู่ในลำน้ำเดียวกัน ถึงเธอบอกมาว่าที่เมืองแพร่ไม่เป็นอะไรนักก็ดี ก็ยังวิตกอยู่ว่าคงจะเป็นฟ้าฝนน้อยผิดปกติทุกปีซึ่งมีมาแต่หลัง วิชาพยากรณ์ไพร่บ้านพลเมืองๆ เขาก็ดีเราก็คดี ก็ยอมคอยที่จะหวาดหวั่นพรันพริ้งด้วยภัย 3 ประการ คือ การทัพศึก 1 การความไข้ 1 ข้าวยากหมากแพง 1 เมื่อเห็นฝนไม่ตกตามฤดูแต่สักกิ่งเดือน คนที่ไม่มีข้าวฤกษ์มีอยู่ก็ยากขึ้นตั้งชื่อข้าวถูกแพงไม่ว่าเพราะกลัวจะอด คนที่มีข้าวมากก็กลัวราคาแพงข้าวไว้ขายให้แพงด้วยเห็นจะได้เงินมาก ผู้ที่ซื้อด้วยกลัวจะอดอยากซื้อบ้างฤกษ์มีอยู่แต่เดิมเล็กน้อยทั้งผู้ที่มีข้าวมากอยากขายแพง ก็หวงแหนหนักหนาในเวลาเช่นนี้ เพราะฉะนั้นฉันวิตกว่าเมื่อกองทัพเรายกขึ้นมาในปีที่ฟ้าฝนเป็นวิปริตมาก ลาวก็พาโล้ร้องว่าขัดสนเสบียงอาหาร ถึงการเราสืบดูรู้แล้วว่าข้าวเขามีอยู่พอใช้ก็จะแบ่งเอามาเป็นเสบียงเลี้ยงกองทัพเราได้ ผู้ที่หวงไม่ยอมให้ด้วยเหตุที่ว่าแล้วนั้น เมื่อเราริดนาทาเร้นเข้าก็เห็นเป็นอันทำให้ร้อนรนไป จนเป็นเหตุให้แตกร้างเสียใจหม่นหมอง ด้วยเห็นว่าฉันแต่พอได้เป็นเจ้าของดินขนใหม่ๆ ก็คิดโลภลามจะเอาบ้านเมืองลาวไกลๆ มาเป็นเมืองขึ้น ให้กองทัพรบยกขึ้นไปในเพลข้าวยากหมากแพงไม่รู้สุขทุกข์ของราษฎรว่าขัดสน ฝ่ายแม่ทัพที่ขึ้นมาเล่าก็คิดแต่จะเอาบำเหน็จความชอบ แต่เจ้านายของตัว ไม่มีกรุณา จะเออลาวเป็นหน้าไฟให้ไปตายในการรบ แลตายด้วยอดอยากก่อนไทยดังนี้เป็นแน่ เหตุการณ์อันนี้เธอจงดำริดูให้มาก ฉันจะคิดมาให้ก็ไกลตา เธอมีปัญญาแลได้ขึ้นมาเห็นลาวเองแล้วจะคิดอย่างไร อย่าให้มันเสียใจแตกร้างนักนั้นจึงจะดี

ที่จริงนั้นการครั้งนี้ เป็นท่วงทีของคราวที่ฝ่ายเราจะทำกับเมืองเชียงตุงเชียงรุ่ง เพราะมีการรบพุ่งข้างเมืองพม่าแลกเปลี่ยนเมืองยูนนานหนองแสแดนฮ่อ และพวก 12 พันนาก็ยังหยุดหยิกกันไม่ตั้งตัวติดในปีนี้ แต่ว่าหูลาวไพร่พลเมืองถ้ำแมนถึงลาวผู้ดี ที่ไหนมันจะรอบรู้การงานเมืองไกลมันก็ยังจะมีถือพม่าว่าเป็นใหญ่ คงจะไล่อังกฤษไปเสียเร็วๆ แล้วมาเป็นที่พึ่งแก่เชียงตุงฤๅกระไร

นั่น และถึงมันจะรู้บ้างก็โดยธรรมชาติใจลาวทั้งปวงมันไม่อยากจะเกียรติยศ จะแผ่อาณาเขตของเรา ออกไปเหมือนใจเรามันจะเอาแต่ความสุข ถึงความสุขที่ไทยได้ให้มันมามากแต่ก่อน ด้วยไม่ได้กะเกณฑ์ค่าราชการผูกเก็บส่วยไร่ไปเหมือนพม่าทำแกเมืองเชียงตุงนั้น ก็จะไม่มีการตีปัญญาที่มันจะเทียบเคียงคิดเห็นระลึกรับคุณของเรา ถึงกลางที่คิดเห็นก็จะเป็นการของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวไปเพราะฉันเพิ่งได้แผ่นดินใหม่ มันยังไม่รู้ใจว่าจะทำอย่างไรแกมันต่อไป ช่างหน้า เธอจงคิดอ่านชี้แจงเสียให้ลาวผู้ดี ๆ เขารู้การที่จริง ๆ นั้นไว้มาก ๆ จะได้ช่วยโต้ตอบแก้ไขคำไพร่พรันพริงนินทาบ้างกระมัง

ข้อราชการซึ่งจะพึงสั่งในครั้ง นี้ ก็ได้มีในท้องตราแลจดหมายของคุณพระยาศรีสุริยวงศ์แล้ว ความที่ว่ามาด้วยเรื่องคำอังกฤษลูกค้าเมืองเมาะตำเลิมมีในหนังสือพิมพ์ว่าด้วยการเมืองเชียงใหม่นั้น อย่าให้อ้ออิงไปในกองทัพนักจะเข้าหูลาว เธอจงอ่านเองแล้วคิดอ่านตริตรองแต่กับเจ้าพระยาสยามรราช และผู้ใด ๆ ที่จะเป็นเพื่อคิดได้ราชการจริง ๆ นั้นเกิด การอังกฤษรบกับพม่า นั้น ถ้าคนที่เมืองไกล ๆ ไม่รู้กำลังอังกฤษว่าเจริญขึ้นกว่าแต่ก่อน ไม่รู้กำลังพม่าว่าตั้งแต่เสียเมืองแกอังกฤษในปีวอดก ฉศก 1186 มานั้นแล้ว จะมีที่ใดทูนรอนกำลังบ้านเมืองมาแต่ไหนก็หาไม่เลยนั้น ก็จะได้คิดเห็นไปบ้างว่าชะรอยพม่าเดี๋ยวนี้จะมีกำลังเจริญขึ้นกว่าครั้งแผ่นดินเจ้าจักรโกทำศึกกับอังกฤษครั้งโน้นแล้ว ถึงอังกฤษที่ตั้งอยู่ใกล้พม่ารอบด้าน คือ ช้างเมืองเบงคลาเมืองกะแซเมืองทวายเมืองมฤทเมืองตะนาว ช้างตะวันตกเฉียงใต้ ใกล้เขตแดนทุกทิศก็ ชะรอยพม่าจะรู้เป็นแน่ ว่าอังกฤษมีกำลังถอยน้อยกว่าตัวลง ถึงมันเป็นเมืองจ้านนมาถึง 29 ปีแล้ว ครั้นนี้จึงพร้อมใจกันต่อสู้อังกฤษอีก แลซึ่งใครจะเห็นไปตั้งนี้นั้นผินนัก เห็นจะมีแต่ความคิดลาวเชียงตุงเชียงรุ่งลาวพวน บ้างกระมัง แต่ที่จริงนั้นการครั้งนี้เกิดเหตุขึ้นเพราะใงอย่างหนึ่ง ชัดสนอย่างหนึ่งของพม่า เพราะแต่เดิมเจ้าเมืองอย่างกึ่งถือว่าลูกค้าฝรั่งเศส อเมริกัน ไม่ได้อยู่ใต้อำนาจของอังกฤษ เป็นแต่ลูกค้ามาห่าง ๆ เห็นจะมีอำนาจน้อยจึงทำข่มเหงตามอำเภอใจตัว ด้วยเข้าใจว่าอังกฤษจะไม่เอาเป็นธุระผูกพวกแขกเทศลูกค้าที่อยู่ใต้อำนาจอังกฤษก็สำคัญเสียหมิ่น ๆ ว่าแขกเทศมิใช่อังกฤษ จึงข่มเหงเอาอาณาประโยชน์ของตัวไม่กลัวจะเกิดความ ครั้นเมื่อเจ้าเมืองฝรั่งเศสไปว่ากับเมืองอังกฤษ ว่าเมืองพม่าอังกฤษได้ทำสัญญาไว้แต่ก่อนให้อังกฤษต่อว่าความลูกค้าฝรั่งเศสให้ ถ้าไม่ต่อว่าฝรั่งเศสจะยกมารบพม่าเอง ฝ่ายอังกฤษกลัวเมืองพม่าจะเป็นของฝรั่งเศสเข้ามาคั่นกับเขตแดนบ้านเมืองทั้งปวงของอังกฤษ ที่จะได้ตั้งไว้ใกล้เคียงพม่ารอบด้านนั้น จึงรับธุระสั่งให้เจ้าเมืองเบงคลามาต่อว่า เมื่อบังคับเจ้าวิลาศลงมาถึงเบงคลาแล้ว ลูกค้าอเมริกัน แลลูกค้าแขกเทศเป็นอันมากก็มาซ้ำฟ้องเข้าอีก เจ้าเมืองเบงคลาจึงให้หนังสือมาถึงเจ้าอังวะแลให้กอมโมโดลาบาตรมาต่อว่าที่อย่างกึ่ง จะให้พม่าใช้เงินให้ลูกค้าตามฟ้องที่ว่าพม่าเก็บบริบเอาสิ่งของมา ฝ่ายพม่าไม่ยอมเสียเงินคิดแก้ไขด้วย

ความคิดบ้าง ว่าถอดเจ้าเมืองอย่างกึ่งทำโทษให้แล้ว ที่จะชำระเงินทองให้ไม่เป็นธุระเจ้าอังวะฯ ตั้งเจ้าเมืองอย่างกึ่งมาผิด ก็ได้ถอดทำโทษให้อังกฤษแล้วเป็นแล้วกัน ที่เงินทองเกี่ยวของนั้น ใครเอามา ก็ไปเอากับคนนั้นเถิด ครั้นอังกฤษไม่ฟังว่าชมชู้ต่อว่าไปไม่เลิกแล้วเสีย ก็ไม่มีใครออกมาหา พาโลว่าผู้มาว่าเป็นคนเมาสุรา มีหนังสือไปเบงคลาว่าให้เปลี่ยนคนเจรจาความเมืองมาใหม่ คิดอุบายขวางๆ ไปโดยฤทธิ์โง่งมทั้งนั้น ครั้นเจ้าเมืองเบงคลาโกรธแต่งกองทัพมา ครั้นจะยอมก็จะต้องเสียใช้ค่าทูนทัพที่ยกมามากมายนักไม่มีเงินจะใช้จึงต้องดูเงาะกะทำทายเป็น แลต่อผู้ไปตามจนครั้งภายหลังฟังดูก็เห็นว่า ไพร์พลพม่าแลแม่ทัพนายกองข้างพม่าทั้งปวงไม่เต็มใจสู้ขัดเจ้าไม่ได้ก็มาฝ่ายเจ้าเล่าก็ไม่ได้ยินว่าใช้สติปัญญาปฏิบัติตามเหตุผล คิดเอาแต่การดูร้ายจะกดขี่พม่าที่อยู่ในอาณาตมให้มาต่อสู้อย่างกลัวอาญาอย่างเดียว จนแม่ทัพคนหนึ่งซึ่งเจ้าอังวะจะเอาโทษว่าสู้อังกฤษไม่ได้นั้น หนีมาเข้าด้วยอังกฤษเสียกับคนในกองทัพสัก 1000 เศษ แลฟังข่าวดูได้ยินว่า พวกเมืองอังวะเมื่อได้ยินว่าในทัพอังกฤษเกิดความไข้มาลงรากชุมก็ดีใจ ว่าเทวดาช่วยข้างพม่า ฤๅเมื่อแอมิราลอลสเตอร์แม่ทัพเรือผู้ใหญ่ในอังกฤษมาป่วยตายลงที่เมืองปรอน เห็นเรืออังกฤษทุกลำชักธงกิ่งเสาเสาร้าโลก คำนับกันตามธรรมเนียมเขา ก็ดีใจว่าแม่ทัพอังกฤษตายเสียแล้ว เห็นจะไม่มีใครบัญชาการ จะกลับเป็นคุณข้างพม่า ฟังดูมีแต่การโง่ๆ บ้าๆ ทั้งนั้น เมื่อรบครั้งก่อนพม่าคอยสู้อังกฤษอยู่ได้แต่คุมเหงคุมเหงหลายวัน ครั้งนี้ไม่ได้ยินสักแห่งหนึ่งว่าพม่าต่อสู้อังกฤษอยู่ได้เข้าจนห้าชั่วโมงเลย ฉันทาคดคะเนการว่าในเมืองอังวะครั้งนี้ถ้าทัพอังกฤษจวนใกล้เข้าไป ที่จะมีใครมาเกลี้ยกล่อมยินยอมทำสัญญาเหมือนครั้งก่อนเห็นจะไม่มี เจ้าอังวะเมื่อเต็มทีเข้าก็เห็นจะเป็นบ้าดูร้ายไม่ได้เรื่อง จนจับเขาฆ่าเสีย ฤๅมาส่งให้อังกฤษอย่างเจ้าลังกา ฤๅจะลาบวชจะหนีจะฆ่าตัวตายเสีย เมื่อเป็นดังนี้ผู้ที่รับเป็นเจ้าแผ่นดินพม่าต่อไปเห็นจะไม่มี เพราะไม่มีกำลังจะต่อสู้กับอังกฤษ แลทูนรอนจะใกล้เกลี้ยเกลี้ยกล่อมให้ความแล้วก็คงจะวุ่นกันไม่ช้าวันในปีนี้เป็นแน่ แต่ข้างฝ่ายอังกฤษนั้นเขามาทำศึกครั้งนี้ก็ไม่อยากได้เมืองอังวะดอก อยากจะเอาชนะเงินใช้ฤๅเจตแดนใกล้ทะเลเป็นที่ค้าขายเท่านั้น เมื่อเมืองพม่าอังวะเป็นดังว่า เขาจะทำอย่างไรนั้น ฉันทาคาดการไม่ถูกเลย ยังไม่รู้ความคิดเขา

แต่ฝ่ายเราครั้งนี้ เพราะมีเหตุที่มีศึกพม่ากับอังกฤษตั้งว่ามานี้ การที่เราประสงค์จะเอาชัยชนะแก่เมืองเชียงตุงนั้น ก็เป็นการเข้าช่องแคบ อยู่ในหว่างจัมดเข้าเฉพาะในปีนี้เป็นจริงๆ จะรู้ที่ทำได้อย่างไร เพราะว่าเมืองเชียงตุง พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวท่านได้ให้เมืองเชียงใหม่ไปทำไว้ครั้งหนึ่งแล้ว ไม่ช้าพอสิ้นแผ่นดินท่านลงมา เรามาได้แผ่นดินถ้านิ่งเสียไม่คิดอ่านต่อไปให้สำเร็จก็จะเสียเกียรติยศ นานาประเทศราชที่รู้ความเก่าก็จะสำคัญว่า เราขาดมีอำนาจน้อยกว่าท่าน ไม่ทำการทัพศึกสงครามได้ ถ้าพม่าไม่มีความกับอังกฤษ ฤๅเป็นความก็ว่ากล่าวแล้วกันเสียไม่ร่อย

หรือยับเยิน เมื่อภัยมีกับเชียงตุงเขาก็คงให้กองทัพมาช่วย การก็จะมากไปหน่อยหนึ่ง ถึงกระนั้นก็ควรเราจะทำให้ได้ด้วยมานะรักษาเกียรติยศ แลจะได้ทำขุนนางของเราให้เคยการทัพศึกไว้ไม่ให้สูญคนรู้คนเคยการสงคราม ก็ถ้าพม่าได้ต้องรบกับอังกฤษมาจนร้อยหรือเสี้ยวพลแลเขตแดนแล้ว จึงเสร็จความกัน เมื่อเป็นฉะนั้น การก็เป็นที่ข้างเรามากขึ้น แต่ถ้าปีนี้ฝ่ายเราไม่สบายฟ้าฝน ไม่บริบูรณ์ เสี่ยงอาหารขาดสน เราจะดรอรวบเสบียงอาหารต่อปีอื่นสบายสะดวกแล้วจึงจะทำได้ จะตัดการไปต่อปีอื่นก็ควร แลการครั้งนี้เมืองอังวะแลเขตแดนพม่าข้างเหนือก็เป็นใช้หนักอมแล้ว ที่จะไม่ตลอดไปจนปีหน้า ถ้าเราจะว่าจะทำแก่เมืองเชียงตุงยังไม่ได้ในปีนี้ เพราะขาดสนผิดเคือง เสี่ยงอาหาร จะตัดการว่าต่อปีหน้า ดังเธอว่าแก่ฉันครั้งหนึ่ง ที่นั้นไม่ได้เป็นแน่ เพราะถ้าอังกฤษ เขาได้เขตแดนพม่าชิดเชียงตุงเข้ามาทางด้านเหนือแล้วเราจะยกไปตีเชียงตุงที่หลัง พวกลาว เชียงตุงก็หวังจะเข้าพึ่งอังกฤษ ฝ่ายอังกฤษก็ไว้ตัวเป็นคนดี มีคนในประเทศใกล้เคียงเป็นที่รัก ทำใจ คิดว่าจะไม่ให้คนในประเทศใกล้เคียงเป็นข้าเป็นเชลยแก่กัน ถ้ารับเอาฐานะเชียงตุง มีหนังสือเข้ามา ต่อว่าไต่ถามแลห้ามปรามฝ่ายเราไม่ให้ทำกับเชียงตุง ด้วยสำนวนเช่นว่าทามลวงหน้าไว้ใน หนังสือพิมพ์ กับที่ว่าด้วยเชียงใหม่ที่ส่งขึ้นไปแล้วนั้น การของเราก็จะขัดข้องเสีย แลเมื่อเป็นไปได้อันนี้หัวเมืองลาวประเทศราชของเราทั้งปวงก็จะหมิ่นประมาทเราได้ก็จะเกิดความร่อยหรอไปเร็ว ทีเดียวยากนักหนา ในคำที่มีในท้องตราที่ให้พระศรีสุนทรเทพถือขึ้นมา ได้ส่งขึ้นมาว่าถ้าพวกฮ่อมาว่ากล่าวห้ามกองทัพเราไม่ให้ทำแก่เมืองเชียงตุง เพราะว่าเคยค้าขายกับฮ่อชาวของเกี่ยวค้างกันอยู่ จะว่าไยเยชักช้าให้เสียราชการตามประสงค์เราไป ก็ให้เธอคิดอ่านโต้แย้งอย่างใดอย่างหนึ่งแล้ว รีบเอาราชการตามประสงค์ของเราจงได้นั้น ซึ่งจะสั่งเธอมาดั่งนี้ก็ได้อันนี้แต่เมื่อจีนฮ่อมาว่าขัด ถ้าหากว่าอังกฤษมาขัดแล้ว ก็ยากทีเดียวยจะบังคับเธออย่างก่อนไม่ได้ เพราะฉะนั้นคิดดูให้ดี อย่าเป็นคนใจเสาะเพราะเสบียงอาหาร ดริตรองการให้รอบคอบเบื้องหน้าเบื้องหลังนั้นเถิด เธอจะว่าพูดมายืด ยาวเป็นหนักหนา ไม่บังคับบัญชาชี้ขาดอะไรไปสักคำเป็นน้ำท่วมทุ่งไป ก็จะทำให้ชี้ขาดไปอย่างไรได้ ด้วยการไกลตา ได้ฟังข่าวมาก็แต่ว่ายังเดินทัพอยู่ ว่าด้วยเสบียงอาหารในหัวเมืองลาวเล่า เธอกับเจ้าพระยายมราชบอกมากก็ไม่ต้องกัน ข้างเธอว่ามาสองครั้งแล้วว่าไม่เป็นไรพอจะให้ไปเป็นไปได้อันนี้ แต่เจ้าพระยายมราชไปรับสมอ้างอภัยลาวนครลำปาง ลำพูน เชียงใหม่ ว่าลาวว่าจริง จะให้ฉันตัดสินอย่างไร คิดกันดูให้ดีเถิดฉันไว้ใจแก่เธอมาแล้ว

อนึ่งว่าด้วยเรื่องข้างพวกเชียงรุ่งสิบสองพันนานั้น ฉันคิดว่าแต่ก่อนเราก็ได้ว่าแก่ อุปราชมหาไชยว่า เราไม่โลภอยากได้บ้านเมืองสิบสองพันนา แลจะใคร่กักขังครอบครัวของ อุปราชาแลมารดาไว้นั้นก็หาไม่ได้ แต่จะใคร่ได้แต่เกียรติยศ ให้ราชบุตรผู้เป็นเจ้าเมืองเชียงรุ่ง มาค้ำับอ่อนน้อมขอมารดาอุปราชมหาไชยแลครอบครัวไปโดยเคารพแล้วจะยอมให้ไปจากเมือง

หลวงพระบางแลเมืองน่านโดยสะดวกถึงเมื่อพระยาประวิไชยแลท้าวพระยาฤๅ ซึ่งนางปิ่นแก้ว มารดาอุปราชาใช้ลงมาหาฉันเมื่อการพระบรมศพนั้น ฉันก็ได้ว่ากำชับขึ้นไป แต่ว่าให้คิดราชบุตร มาคำนับเราเป็นเกียรติยศ อย่าให้อายน้อยหน้าพม่าเท่านั้น คำนี้ก็ไปคำออกจากปากฉันที่เป็น เจ้าแผ่นดิน แล้วพวกลาวลื้อก็ได้ยินไปแลได้มีในท้องตราไปเมืองน่านเมืองหลวงพระบาง กับอุปราชามหาไชยเมื่อเขาแรกขึ้นไปนั้น ความก็อื้ออึงไปในพวกครอบครัวลาวลื้อ จนเขาก็ได้มีหนังสือ สรรเสริญเราไปถึงเมืองพวกเชียงรุ่งแล้ว แลครั้งนี้ถ้าเราจะคิดรุดไปตีเมืองเชียงรุ่งก่อนเชียงตุง เอาเสบียงอาหารเป็นกำลังตั้งว่าในโบบอกลงมาตามความคิดพระยาน่านว่าเธอเห็นชอบราชการด้วย นั้น ถ้าจะทำแก่เมืองเชียงรุ่งด้วยรีบร้อนอุกฤษกรบวงไม่มีเหตุที่ควร ก็ด่วนทำนั้นแล้ว ฉันก็อายอด ผู้แก่พวกลาวลื้อมันจะติเตียนได้ว่า เป็นเจ้าแผ่นดินใหญ่ล่อลวงมันด้วยการไม่จริงตั้งว่าแก่มันแต่ ก่อน อนึ่งการที่เราเริ่มจะยกทัพขึ้นไปครั้งนี้ ก็มีกิตติศัพท์ว่าจะไปทำแก่เมืองเชียงตุงแห่งเดียวดอก เพราะฉะนั้นใจฉันรักแต่การเกลี้ยกล่อมเล่าโลมให้ได้มาโดยนวลฤๅจนาใจในที่ของราชบุตรเจ้าเมือง เชียงรุ่งผู้เดียว อย่าให้การเป็นว่าเราล่อลวงอุปราชามหาไชยพี่น้องเขาให้ตายใจ แล้วยกไปกดขี่ข่มเหงเอาจึงจะควร อนึ่งถึงเมืองเชียงตุงก็ดี เมื่อกองทัพเราจะยกไปตีให้ถึงก็ขัดเสบียงอาหาร แล้ว หากว่าจะไปตลอดมิได้ ก็ให้คิดมีหนังสือไปเกลี้ยกล่อมมหาชนานให้เข้าหาเราเสียเป็นเกียรติยศ ถ้า หารกอย่างไรในระหว่างนี้พอจะสำเร็จได้ เพราะเชียงตุงเดี๋ยวนี้จะคิดพึ่งพม่าก็ไม่ได้ แลการที่เรา ยกขึ้นไปเป็นทัพใหญ่ก็อื้ออึง ถ้าพวกเชียงตุงตื้นๆ หน้อยหนึ่งก็เห็นจะเข้ามาหาเรากระมัง ฯ

ภาคผนวก ช

เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 4 ร.4.3/1,
“หนังสือโต้ตอบกับกงสุลอังกฤษเรื่องความระหว่งกับตันเบอร์น็ มองสวयर กับเจ้านคร
เชียงใหม่ เรื่องสัญญาเช่าทำป่าไม้ (22 มิ.ย. 84 – 14 มิ.ย. 85)”

ภาคผนวก ข

เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 4 ร.4.3/1, “หนังสือโต้ตอบกับกงสุลอังกฤษเรื่อง ความระหวางกับตันเบอรน์ มองสวयर กับเจ้านครเชียงใหม่ เรื่องสัญญาเช่าทำป่าไม้ (22 มิ.ย. 84 – 14 มิ.ย. 85)”

๑ วัน 5 – 7 ปีกุลศักราช¹⁵ มิสเดอนอกชกงสุลอังกฤษถวายหนังสือเป็นอักษรอังกฤษ ให้หมอสมิติ แปลได้ความว่า¹⁴

๑ มิสเดอนอกชกงสุลอังกฤษ ถวายคำนับพระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุงสยามด้วยข้าพเจ้ามียศได้รับ พระราชหัตถเลขาเขียนวานนี้ทั้งหนังสือพระราชทานส่งเข้ามา ด้วยเรื่องกับตันเบอรน์ได้ยิงยอมที่ เมืองเมาลเมียนดังนี้ มิศนาศเดนผู้ใหญ่ในการนั้นแต่เดิมมาแทนมิสเดอนสโตน อันเปนแต่ผู้รับใช้ได้ใช้ล่วงนำเงิน 35000 รูเปียให้แก่กับตันเบอรน์เพื่อจะได้ไปทำป่าไม้ขอแลก กับ ตันเบอรน์ต้องส่งไม้ทั้งหมดให้แก่มิศนาศเดนต้นละ 42 รูเปียครึ่ง กับตันเบอรน์การนั้นทั้งสิ้นได้ซื้อ มาจากมิสเดอนสโตนได้ใช้เงิน 2000 รูเปีย แลรับแก่มิสเดอนสโตน ช่างทั้งปวงแลเครื่อง สำนับทำป่านั้น บัดนี้ของทั้งนั้นตกเปนของกับตันเบอรน์ ผู้อื่นผู้ใดผู้หนึ่งไม่เกี่ยวข้องแก่มิสเดอ เลเนน แต่มิสเดอนาศเดนการตกลงกันดังนี้เปนความดีแก่เจ้าเชียงใหม่มาก ด้วยว่าตกลงกันเช่นนี้ ได้ตัด มิให้มิสเดอนสโตนแลมิสเดอเลเนนมีความเกี่ยวข้องกับเจ้าเชียงใหม่ต่อไปเลย แต่เจ้าเชียงใหม่เป็นคนบ้าไม่เชื่อฟังใครเลย ถ้าสมเด็จพระเจ้ากรุงสยามไม่ทรงพระราชดำริเห็น ว่า ควรจะถอดเจ้าเชียงใหม่ ด้วยว่าในหลวงจำรู้การอันนี้ดีกว่าผู้อื่นหมด ข้าพระพุทธเจ้าเห็นว่าถ้ามิได้ ทำดังว่าแล้วทำดังนี้ก็จะดี จัดให้คนควรแก่การขึ้นไปสักนายหนึ่งจัดให้การเรียบร้อยโดยเร็วก็จะดี ข้าพระพุทธเจ้าก็จะแต่งหนังสือฉบับหนึ่งให้แก่ผู้รับใช้ไปนั้น ให้สัปปะยกอังกฤษทั้งสิ้นที่นั่นชุมนุมต่อ หน้าท่านแลพิจารณาดูหนังสือรักษาป่าของเขาแลการเกี่ยวข้องของเขาตามเห็นตามสมควร แล้วให้จดหนังสือถือป่าแลความเกี่ยวข้องของเขา เมื่อกลับลงแล้วส่งบาญชีนั้นให้ข้าพระพุทธเจ้าฯ จึงจะแจ้งความแก่ผู้สำเร็จราชการที่เมืองเมาลเมียนว่า เบื้องหน้าข้าพระพุทธเจ้าจะไม่เอาธุระว่า ความเกี่ยวข้องเชียงใหม่กับเมาลเมียน ถ้ามิได้จัดมีบาญชีแล้วทำเช่นนี้จะตัดความข้างนำแลมิให้ คนอื่นที่เมืองเมาลเมียนดีกว่าเมืองเชียงใหม่เปนเมืองเอกราช ถ้าเห็นชอบทำตามเช่นนี้แล้ว ข้าพระพุทธเจ้าไว้ใจว่าต้องแต่งให้คนดีสักชื่อขึ้นไป ด้วยว่าข้าพระพุทธเจ้ามอบอำนาจให้เขาว่า กล่าวสัปปะยกอังกฤษมากแล้ว นายจ่ารงที่ได้ขึ้นไปก่อนเปน

คนตีไม้กั่วใคร หนังสือเขียนที่บางกอกเดือนยุนวันที่ 22 กฤษตศักราช 1865 ปี ๒๕๐๘

๑ มิสเตอร์นอกชิ่งกงสุลอังกฤษ แจ้งความมายัง แจ้งความมายังเจ้าพระยาภูธราภัย, ที่สมุหนายก ด้วยกับต้นเบรอน้อยอยู่ในเขตแดนเมืองเชียงใหม่ มีหนังสือมาถึงข้าพเจ้าว่า เจ้าเชียงใหม่ไม่ยอมให้ทำป่าไม้ ตามหนังสือสัญญาที่กรมหลวงวงษายอมให้แลได้ลงชื่อไว้ด้วยกัน ต่อหน้าเซอร์เบศชอมเบอกรกงสุลคนเก่าแลพระเจ้าน้อยยาเธอกรมหลวงวงษาราชสนิท เจ้าเชียงใหม่ไม่ยอมให้ทำการในป่าที่เป็นของเจ้าราชบุตรให้กับต้นเบรอนมองสวयरการเข้า ข้าพเจ้าได้คัดหนังสือสัญญาที่เจ้าเชียงใหม่ทำให้ไว้แก่กับต้นเบรอนมองสวयरส่งมากับหนังสือนี้ด้วย ข้าพเจ้าเห็นว่ากับต้นเบรอนมองสวयरได้เสียเงินซื้อการป่าไม้ที่มีคยอนชั้นมิสเลนเนน แลผู้อื่นที่ทำป่าในเขตแดนเมืองเชียงใหม่ไว้ทั้งหมด กับต้นเบรอนเข้ามาถึงเมืองเชียงใหม่แล้วได้เข้าไปปรึกษากับเจ้าเชียงใหม่ เจ้าเชียงใหม่ไม่ยอม กับต้นเบรอนเห็นว่าจะต้องส่งความมายังกัตพินมันไทย กับต้นเบรอนจะฟ้องเจ้าเชียงใหม่ฟ้องที่ข้าพเจ้าฯ จะได้ส่งฟ้องมายังกัตพินมันไทยให้ชำระ ข้าพเจ้ามีความเสียใจนักด้วยความนี้มาเกิดขึ้นอีกเป็นการของข้าพเจ้าต้องดูแล ต้องทำให้แข็งแรง ต้องให้ทำตามลูกตามตรงด้วย ข้าพเจ้าคิดมาแต่ก่อนแล้วว่าความรายนี้คงเกิดขึ้นอีกเพราะข้าพเจ้ารู้ว่าเจ้าเชียงใหม่เป็นคนไม่ดีเชื่อไม่ได้ ในหนังสือเซอร์เบศชอมเบอกรกงสุลคนเก่ามีเข้าไปถวายในหลวงว่า ถ้าเจ้าเชียงใหม่อยู่ครองเมืองเชียงใหม่คงจะทำความวุ่นวายให้เกิดความใหญ่ขึ้น กัตพินมันไทยก็ยอมทราบเหมือนข้าพเจ้า เจ้าเชียงใหม่เป็นคนไม่ดีไม่ควรจะตั้งไว้เป็นผู้ครองเมือง ไม่เหมือนกับเจ้าเมืองลาวอื่นๆ นั้นถ้ากัตพินมันไทยบังคับอย่างไรเขาก็ทำตาม แต่เจ้าเชียงใหม่ไม่ทำตามบังคับเลย พวกข้าราชการที่เมืองเมากแลเมียนก็เห็นว่าเจ้าเชียงใหม่ไม่อยู่ในอำนาจใครตั้งตัวเป็นเจ้าของชีวิตเอง การซึ่งเจ้าเชียงใหม่ทำวุ่นวายตั้งนี้เป็นการอยู่ในเนื้อมือของกัตพินมันไทย ควรกัตพินมันไทยจะจัดแจงความให้คนทั้งปวงรู้ว่าเจ้าเชียงใหม่เป็นคนอยู่อย่างไร ข้าพเจ้าเห็นว่าจะทำให้เจ้าเชียงใหม่ตกตานั้นยากอยู่หน่อยหนึ่ง ถ้าข้าพเจ้าเห็นว่ากัตพินมันไทยจะทำจริงทำตามตรงข้าพเจ้าก็จะผ่อนให้ ข้าพเจ้าเห็นว่าถ้าจะทำโดยเร็วให้แข็งแรงก็จะง่ายกว่าการอื่น กับอย่างหนึ่งเจ้าเชียงใหม่ยังไม่มีเพื่อนที่เมืองบนก็จะทำได้ง่าย ด้วยสติปัญญาไทยก็จะลั่นส่งใส่กับคนทั้งปวง จะได้ทราบว่าเจ้าเชียงใหม่อยู่ในบังคับไทย ก็จะเป็นเกียรติยศแก่กรุงเทพฯ เมืองเชียงใหม่ก็จะดีขึ้นคราวหลังจะไม่เกิดความขึ้นอีก ความที่ข้าพเจ้าว่ากล่าวมานี้ควรพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับท่านเสนาจะปรึกษากัน การนี้ก็จะไม่เป็นธุระของข้าพเจ้าเป็นการของสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าแผ่นดินสยามแลท่านเสนาบดี ข้าพเจ้าเป็นแต่ผู้ดูแลการของกับต้นเบรอนให้ทำ

ตามถูกต้องตรง ถ้าท่านเสนาบดีปรึกษากันแล้วขอให้ข้าพเจ้าทราบว่าจะทำอย่างไร แจ้งความ
มาณวัน 5 – 7 ค่ำ ปีฉลูสัปตศก¹⁵ ฯะ๐๓

๐ เจ้ากาวิโลรสสุริยวงษผู้ครอบครองนครเชียงใหม่ทำให้ไว้แก่กับต้นเบอรนมองสวयर ว่าปามอง
สวयरเป็นผู้ดูแลรักษา ที่เจ้าราชบุตรทำหนังสือสัญญาให้ไว้ว่าตั้งแต่จุลศักราช 1220 ปีจนถึง
จุลศักราช 1230 ปีครบกำหนด ตามหนังสือที่เจ้าราชบุตรมอบป่าไม้ให้มองสวयरดูแลนั้น เจ้า
เชียงใหม่ไม่ขัดตอนไปให้แก่ผู้อื่นเพราะกับต้นเบอรนมองสวयरยอมเลิกความที่ฟ้อง ไม่เกี่ยวข้องกับ
กับเจ้าเชียงใหม่เป็นเล็กแล้วแก่กัน จดหมายทำให้ไว้ ณวัน 7 – 5 ค่ำ ปีชวดฉศก¹⁵ ฯะ๐๓

๐ เจ้าพระยาภูธราภัยฯ ว่าที่สมุหนายก แจ้งความมายังมิตเดอนอกกงสุลอังกฤษด้วยได้รับหนังสือ
ของท่านณวัน 6 – 7 ค่ำ ปีฉลูสัปตศก¹⁵ ความว่า เจ้าเชียงใหม่ยอมให้ป่าไม้กับต้นเบอรนมองสว
यरแล้ว ครั้นไปถึงเมืองเชียงใหม่หาให้กับต้นเบอรนมองสวयरได้ตัดไม้ไม่ นั้นได้แจ้งแล้ว ความ
รายนี้เจ้าเชียงใหม่ลงมาชำระกันที่กรุงเทพฯ เจ้าเชียงใหม่ได้ทำหนังสือยอมให้ไว้ต่อเซอร์รอเบศ
ชอมเบอกกงสุลคนเก่า ต่อหน้ากรมหลวงวงษาธิราชสนิทเป็นความมั่นคงอยู่แล้ว ซึ่งเจ้าเชียงใหม่
จะบิดพลิ้วไปนั้นไม่ได้ จะต้องให้กับต้นเบอรนมองสวयरได้ตัดไม้ในป่าแม่สองสี่ตามสัญญาจึง
จะชอบ จะมีหนังสือบังคับขึ้นไปถึงเจ้าเชียงใหม่ก่อน ถ้าการยังไม่สำเร็จจึงจะให้ข้าหลวงขึ้นไป ครั้น
จะให้ไปในระดุนนี้ก็เปนเทศการปนความไข้ก็มากจะต้องให้ข้าหลวงรออยู่ ต่อณเดือน 11 ปีฉลู
สัปตศก¹⁵ จึงจะให้ไป ข้าพเจ้าได้มีศุภอักษรไปถึงเจ้าเชียงใหม่แล้ว ก็ได้คัดกอบปีส่งมาให้ท่าน
ทราบด้วยแล้ว แจ้งความมาณวัน 7 – 8 ค่ำ ปีฉลูสัปตศก¹⁵ ฯะ๐๓

๐ วัน 6 – 8 ค่ำ ปีฉลูสัปตศก¹⁵ ได้มีศุภอักษรบังคับขึ้นไปให้พระเจ้าเชียงใหม่ทำตามหนังสือสัญญา
 ฯะ๐๓

๐ เจ้าพระยาภูธราภัยฯ ว่าที่สมุหนายก แจ้งความมายังมิตเดอนอกกงสุลอังกฤษได้ทราบ ด้วย
พระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงษเจ้านครเชียงใหม่ เจ้าอุปราชเจ้าราชวงษเจ้าบุรีรัตนเจ้าราชบุตรแสน
ทั้งพระยาลาวเมืองเชียงใหม่ มีศุภอักษรเขียนวัน 7 – 8 ค่ำ ปีฉลูสัปตศก¹⁵ ให้นายน้อยวันทะถือ
หนังสือลงมาถึงกรุงเทพฯ ณวัน 5 – 10 ค่ำ ว่าพระยาใจอำมาตย์เมืองเชียงใหม่ ภาขุนหลวง บุตรฟ้า
โกห่านเมืองนายเข้ามาณเมืองเชียงใหม่แจ้งความว่า ยางแดงมาตีเมืองยวมแลหัวเมืองเงี้ยวแตก
กระจัดกระจาย ยังเหลืออยู่แต่บ้านหงสอนบ้านปางหมู แล้วบอกเรื่องความมองสวयरกับต้นเบ

อรนว่าได้พบกับพระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงษ์ว่าจะขอไปตัดไม้อีกครั้งเจ้าเมืองเชียงใหม่ไปถึงบ้านเมืองหาไปทำตามพูดไม่ คุมพวกถือเครื่องสาตรายกไปเมืองบอมวยพม่าซึ่งมาตัดไม้ เอาไฟเผาภูเขาเผาห่มเผาไม้ เก็บบริบเอาช้างแล้วประทับตราเอาไม้เสียพวกลูกค้าพม่าทั้งหลายแตกมาทางเมืองเชียงใหม่บ้างไปเมืองเมาลเมียนบ้าง แลมองสวयरกับตันเบอรนมีหนังสือไปถึงเกรียงว่า ช้างพม่ามีอยู่ที่บ้านใดให้ส่งให้กับตันเบอรนมองสวयरกันให้สิ้น เดียวนี้มองสวयरก็อยู่ที่เมืองยวม แต่กับตันเบอรนเข้ามาเมืองเชียงใหม่ เอาปืนสั้นขัดเอวกับปืนใสในแขนเสื้อเข้ามาหาพระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงษ์ บ่าวกับตันเบอรนถือปืนสั้นถือมิดปลายแหลมเดินไปมาในเมือง พระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงษ์ห้ามปรามก็ไม่ฟัง แล้วกับตันเบอรนกลับไปเมืองยวม ครั้นถึงเมืองยวมแล้วเอาไฟเผาภูเขาเผาที่เหลืออยู่อีกเก็บเอาสิ่งของพม่าไปจนสิ้นมีความดังนี้ แต่หนังสือที่มีไปถึงพระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงษ์ว่าด้วยป่าไม้ซึ่งกงสุลมาว่า ไม่ยอมให้กับตันเบอรนนั้นให้กรมการเมืองตากถือไป เหนหนังสือจะถึงแล้วแต่พระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงษ์ยังห้ามบอกประการใดไม่ เจ้าเมืองเชียงใหม่มีถ้อยมาประการใด ข้าพเจ้าจะแจ้งความมาให้ทราบครั้งหลัง แจ้งความมาณวัน 6 - 21 ค่ำปีฉลู สัปตศก¹⁵ ฯ๑๐-

๑ มิศเตอนอกซังกงสุลอังกฤษ แจ้งความมายังเจ้าพระภูธรราชภัชฯ ว่าที่สมุหนายก ด้วยเจ้าคุณแจ้งความไปถึงข้าพเจ้า เรื่องความกับตันเบอรนกับมองสวयरไปทำวนวายที่เมืองเชียงใหม่ นั้น ข้าพเจ้าได้ทราบความตามหนังสือทุกประการแล้ว ซึ่งข้าพเจ้าได้ทราบข่าวข้อไรที่มาแต่เมืองเชียงใหม่ ข้าพเจ้าไม่มีความลากใจ เพราะข้าพเจ้าทราบเจ้าเชียงใหม่เป็นคนไม่ดีไม่รู้จักทะนุบำรุงรักษาบ้านเมืองเลย ข่าวที่มาแต่เมืองเชียงใหม่ว่ากับตันเบอรนมองสวयरไปทำวนวาย ถ้ากับตันเบอรนแลมองสวयरไปทำผิดจริงก็เพราะเจ้าเชียงใหม่ไม่ได้ทำตามหนังสือสัญญา ซึ่งทำไว้ด้วยกันต่อหน้ากรมหลวงวงษาธิราชสนิท แลเซอร์อเบตชอมเบอกกงสุลคนเก่า ถ้าเจ้าเชียงใหม่ทำตามหนังสือแต่เดิมมาความนี้ก็จะไม่ได้เกิดขึ้น บัดนี้ข้าพเจ้าทราบว่ามีเจ้าเชียงใหม่ทำหนังสือสัญญาแลลงชื่อไว้ แต่ใจเขาไม่ได้ตั้งใจจะทำตามสัญญาได้ชื่อไว้เปล่าๆ เพราะข้าพเจ้ารู้ว่าเมื่อออกไปจากกรุงเทพฯ แล้ว ก็จะทำตามอำเภอใจตนเองไม่มีความเกรงผู้ใด คนฉฉินนี้ตัวได้ทำผิดกฎหมายเองทั้งหมด ไม่ควรที่จะมากล่าวโทษผู้อื่นว่าทำผิดกฎหมายต่อไปได้ ถ้าตัวประพฤติดีแล้วจะได้เป็นแบบฉบับผู้อื่น ครั้นนี้ข้าพเจ้าพิเคราะห์ดูกิจการที่เขากระทำดูเหมือนจะไม่ขึ้นกับเมืองไทย แต่ก่อนท่านผู้อื่นใจกันมากกว่าเจ้าเชียงใหม่ไม่ได้ขึ้นกับเมืองไทย เว้นแต่ตัวข้าพเจ้าผู้เดียวได้ว่าขึ้นอยู่กับเมืองไทย ท่านผู้อื่นยังติเตียนว่าคำข้าพเจ้าพูดนั้นไม่ถูก บัดนี้ข้าพเจ้าเห็นว่าเจ้าเชียงใหม่ไม่ได้ทำตามกตหมายเมืองไทย แลหนังสือสัญญาซึ่งไทยอังกฤษทำไว้ต่อกันเจ้าเชียงใหม่ก็ละเสีย

ไม่นับถือ ถ้าการเป็นมาดังนี้อีกคนอังกฤษที่เกิดความขึ้นที่เมืองเชียงใหม่แล้วจะเข้ามาร้องในเมืองไทย ข้าพเจ้าก็จะไม่รับธุระจะให้ไปร้องที่อื่น ด้วยข้าพเจ้าเห็นว่ากัณฑ์มันไทยมีอำนาจที่จะปราบปรามเจ้าเชียงใหม่ได้ ซึ่งข้าพเจ้าว่าจะให้คนอังกฤษไปร้องที่อื่นไม่ให้เข้ามาร้องในเมืองไทย นั้น ข้าพเจ้ารอคอยดูความเรื่องกับตันเบอรนมองสวยกาน ลัก² เดือนก่อนขอแจ้งความมา ณวัน 7³ 11 คำ ปีฉลูสัปตศก¹⁵ ๒๕๐๓

๑ มิศเตอนอกซังกุลอังกฤษ ขอแจ้งความมายังเจ้าพระยาพระคลังเสนาบดีซึ่งได้ว่าการต่างประเทศ ด้วยกับตันเบอรนกลับมาถึงกรุงเทพฯ แจ้งความกับข้าพเจ้าว่า ที่หลังมิศยอนชั้นได้ยอมเลิกความเรื่องป่าไมลงดี หนังสือที่มิศยอนชั้นทำยอมให้แก่กับตันเบอรนนั้นอยู่ในมือข้าพเจ้า แล้วกับตันเบอรนขึ้นไปเมืองเชียงใหม่ให้เอาหนังสือที่มิศยอนชั้นทำยอมนั้นไปด้วยมิศยอนชั้นกับผู้อื่นที่เกี่ยวข้องในความป่าไมยอมเลิกความไม่ว่ากับเจ้าเชียงใหม่อีก ครั้นกับตันเบอรนไปถึงป่าไมลงดีเข้าไปหาพระยาเพื่อนให้ดูหนังสือสัญญาที่เจ้าเชียงใหม่ทำให้ไว้ที่กรุงเทพฯ แล้วกับตันเบอรนบอกพระยาเพื่อนให้ไปเรียกพม่าที่ติดไม้ในป่านั้นมาถามว่าใครให้มาตัดไม้นี้ พระยาเพื่อนให้คนไปเรียกถึงสามครั้งพวกพม่าก็ไม่มา กับตันเบอรนเห็นว่าพวกพม่านั้นไม่กลัวดูเหมือนไม่อยู่ในบังคับไทยเห็นเป็นผู้ร้ายลักไม้ของเขาที่มิศยอนชั้นการไว้ กับตันเบอรนออกไปไล่เองแล้วทำลายบ้านพม่านั้นเสีย แล้วกับตันเบอรนเข้าไปในเมืองอยากจะปรึกษากับเจ้าเชียงใหม่ๆบอกให้ไปปรึกษากับเจ้าเมนเขียวผู้เปนเชย กับตันเบอรน?ก็อยากจะไปได้คอยอยู่หลายวัน เจ้าเมนเขียวรับกับตันเบอรนไม้อำนาจที่จะจัดแจงการนี้ได้ กับตันเบอรนก็กลับเข้าไปในป่า แต่นั้นได้ตัดไม้ส่งไปเมืองเมลละเมียนมาก พวกพม่าที่ตัดไม้ก็ฝากไปด้วย เดียวนี้เกิดความขึ้นยังชำระอยู่ กับตันเบอรนจะเอาตามหนังสือสัญญาที่ทำไว้ที่กรุงเทพฯ พวกพม่าว่ามีหนังสือเจ้าเชียงใหม่ว่าป่าไม้นั้นเปนของเขา พวกพม่าว่าเมืองเชียงใหม่ไม่ได้ขึ้นกับเมืองไทย เจ้าเชียงใหม่ต้องทำตามหนังสือสัญญาที่ทำมาแต่เมืองไทย เพราะฉะนั้นหนังสือที่เจ้าเชียงใหม่ทำกับตันเบอรนจึงใช้ไม่ได้ พวกพม่าได้ไปร้องแก่เจ้าเมืองเมลละเมียน ๆ ไม่รับว่าเป็นธุระของกงสุลที่นี่ การนี้ข้าพเจ้าไม่อยากจะช่วยข้างพม่า เพราะเขารู้ว่าป่านี้เจ้าเชียงใหม่ขายให้พม่าผู้อื่นแล้ว ขอเจ้าคุณจตชี้ลงตราในหนังสือที่ว่าคำสั่งกัณฑ์มันไทย ให้กับตันเบอรนขึ้นไปเอาไม้ทรงที่เปนของมองสวยกาน กับตันเบอรนอยากจะไปกำปั่นไฟเจ้าพระยาเทียวนี่ข้าพเจ้าขอให้ปรึกษาการนี้โดยเร็ว กำปั่นไฟไปแล้วต้องจัดแจงให้เจ้าเชียงใหม่ทำตามหนังสือกัณฑ์มันไทยสั่งให้จึงได้ ที่หลังจะไม่เกิดความขึ้นอีก ขอแจ้งความ มาณวัน 9⁹ 11 คำ ปีฉลูสัปตศก¹⁵ ๒๕๐๓

๑ คำสั่งกีดฟันมันไทย ด้วยเรื่องความมองสวดยการ ๒๕๐๓

๑ กับตันเบอร์นผู้ว่าความแทนมองสวดยการว่า กีดฟันมันไทยว่าเจ้าเชียงใหม่ขึ้นอยู่ในบังคับไทย ไม่ทำตามหนังสือสัญญาซึ่งทำไว้ต่อหน้ากรมหลวงวงษาธิราชสนิทแลกงสุล ตามกีดฟันมันไทย สั่งเมื่อณวัน 2 - 5 ค่ำ ปีชวดจศก¹² ตามหนังสือสัญญานั้น เจ้าเชียงใหม่ว่าจะยอมไม่ห้ามปราบ มองสวดยการที่ป่าไมลงดีตามหนังสือเจ้าราชบุตรว่า จะมอบป่าไม้ให้มองสวดยการตัดไม้ในป่านั้น ทั้งหมดแต่ผู้เดียว ตั้งแต่ปี 1220 จนถึงปี 1230 ตามปีพม่า ข้างอังกฤษ 1859 จนถึง 1869 ดูเห็นว่า เจ้าเชียงใหม่ได้ให้ มองดี มองเอกเปรน มองชวยมอ มองเสงดเด มองยางเยน มองกัน มองภูยัน มองคาที่ มองครบ กับพวกพม่าหลายคนเข้าไปตัดไม้ออกจากป่านั้น ตั้งแต่ต้นคลอง จนตลอด ปลายคลอง เขาไม่ควรที่จะให้ลิดกีดฟันมันไทยสั่ง ไม้ขนสั๊กที่ตัดออกจากป่าไมลงดีนั้นได้ตีตรารูป อะไรก็ดี คงเปนของมองสวดยการทั้งสิ้น ไม้ นั้นต้องยกให้แก่มองสวดยการ ถ้าไม่ให้แก่มองสวดยการก็ ต้องให้แก่กับตันเบอร์น ผู้ว่าความแทน ๒๕๐๓

๑ กีดฟันมันไทยให้หนังสือนี้ ตามอำนาจซึ่งเป็นใหญ่อยู่เหนือบังคับเจ้าเชียงใหม่ ซึ่งอยู่ในอำนาจ อาญาจักร ต้องยอมตามกีดฟันมันไทยสั่ง ซึ่งเป็นเจ้าเมืองประเทศราช ๒๕๐๓

๑ วัน 7 - 11 ค่ำปีฉลูสัปตศก¹⁰ พระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงษมีศุภอักษรให้นายคล้ามหาดเลกเรือลง มาถึงกรุงเทพฯ ว่าด้วยกับตันเบอร์นเอาปืนสั้นเหนบเอวมีเตรสัญญาในเป่าเสื้อเข้าไปณเมือง เชียงใหม่ แลเผา ^{กูบ} ^{ลาว} ประทับตราเก็บเอาไม้ของ ^{พม่า} จับข้างพวกนายไม้ไป ๒๕๐๓
เกรียง

๑ เจ้าพระยาภูธราภัยฯ ว่าที่สมุหนายก แจ้งความมายังมิศเตนอกกงสุลอังกฤษ ด้วยได้มีศุภอักษร ขึ้นไปถึงพระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงษเจ้านครเชียงใหม่ ราชความกับตันเบอร์นมองสวดยการแต่ณวัน 6 - 8 ค่ำปีฉลูสัปตศก⁷ บัดนี้พระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงษมีศุภอักษรให้นายคล้ามหาดเลกถือลง มาถึงกรุงเทพฯ ณวัน 7 - 11 ค่ำปีฉลูสัปตศก¹⁰ เปนอักษรลาวได้แปรเปนคำไทยส่งลงมาให้ท่าน ทราบด้วยแล้ว แลศุภอักษรซึ่งพระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงษมีมานั้นจะไปผูกษาท่านเสนาบดีก่อน ถ้า ท่านเสนาบดีผูกษาแล้วจะควรประการใด จึงจะมีหนังสือแจ้งความมาให้ท่านทราบครั้งหลัง แจ้ง ความมาณวัน 2 - 11 ค่ำปีฉลูสัปตศก¹⁵ ๒๕๐๓

๑ มิคเตอนอกกงสุลอังกฤษ แจ้งความมายังเจ้าพระยาภูธราภัยฯ ว่าที่สมุหนายก ด้วยเจ้าคุณมีหนังสือส่งต้นหนังสือเจ้าเชียงใหม่มาข้าพเจ้า ๆ ได้รับไว้แล้ว หนังสือของเจ้าเชียงใหม่ข้าพเจ้าได้ให้กับต้นเบอรนดู กับต้นเบอรนว่าได้เอาข้าง 2 ซ้างของกับต้นเบอรนที่ลูกจ้างเอาไปจำหน่ายไว้กับลาวแล้วก็ไม่ได้ไปเอาเองได้เอาหนังสือให้พระยาเขื่อนไปเอา ซ้างที่ลาวรับจำหน่ายไว้กว่า 5 เดือน จนข้างผอมเพราะทำการมากลากไม้ เพราะฉะนั้นกับต้นเบอรนจึงไม่ให้เงินค่าไถ่ข้างนั้น ถ้ากัดฟันมันไทยเห็นว่าจะต้องไถ่ ข้าพเจ้าจะบอกกับต้นเบอรนให้ใช้เงินให้ซื้อที่ว่ายิงโคของชาวบ้านกับต้นเบอรนว่าไม่ได้ฆ่าตายสักตัวเดียว วันหนึ่งกับต้นเบอรนอยากจะได้โคสักตัวหนึ่ง เจ้าของโคว่าให้พวกกับต้นเบอรนยิงเอาเอง จะเอาราคาตัวละ 6 รูเปีย ได้ยิงโคทีหนึ่งก็ไม่ถูก นอกกว่านั้นไม่ได้ยิงเลยกับต้นเบอรนว่าไม่ได้เอานกเขาแลยิงไก่ เมื่ออยากได้กับต้นเบอรนก็ซื้อเอา ซื้อที่ว่ากับต้นเบอรนกับพวกถือปืนเข้าไปหาเจ้าเชียงใหม่ กับต้นเบอรนรับว่าตัวเขากับลูกจ้างมีปืนเล็กจริงแต่ซ่อนไว้ไม่ได้ถือกับมือ ทีหลังเจ้าบุรีรัตนบอกว่าเข้าในบ้านไม่ให้ ฆิฉธรรมเนียม กับต้นเบอรนก็ยอมตามไปหาเจ้าบุรีรัตนไม่ได้ถือปืนไปทุกที นี้คำกับต้นเบอรนว่ากับหนังสือ พระเจ้าเชียงใหม่ข้าพเจ้าทราบถ้าเจ้าคุณพิเคราะห์ดู จะเห็นว่าไม่ควรที่กับต้นเบอรนจะก่อวิวาทกับเจ้าเชียงใหม่จะเอาแต่การป่าไม่เท่านั้นเรื่องที่เจ้าเชียงใหม่เขียนมานั้นเชื่ออยาก ถ้าเจ้าเชียงใหม่ยอมทำตามหนังสือสัญญาที่ทำไว้แก่กับต้นเบอรนมองสวยกานความจะไม่เกิดเลย เมื่อเจ้าเชียงใหม่ขึ้นไปถึงเมืองเชียงใหม่ ทำหนังสือให้พม่า 6 คนไปตัดไม้ในป่าที่สัญญาไว้ว่าไม่เปนธุระ ถ้ากัดฟันมันไทยดูแลจัดแจงเมืองเชียงใหม่เรียบร้อย ให้เจ้าเชียงใหม่ทำตามธรรมเนียมทำตามสัญญาที่จะทำกับคนอังกฤษ ข้าพเจ้าจะดูคนอังกฤษให้ทำตามสัญญาเหมือนกัน ถ้าคนอังกฤษทำฆิฉธรรมเนียมข้าพเจ้าจะทำโทษใหญ่ แจ้งความมาณวัน 2 - 11 คำ ปีฉลุสปีตศก¹⁵ ฯ๑๐-

4

๑ เจ้าพระยาภูธราภัยฯ ว่าที่สมุหนายก แจ้งความมายังมิคเตอนอกกงสุลอังกฤษ ด้วยท่านมีหนังสือขึ้นไปถึงข้าพเจ้าลงวัน 2 - 11 คำ ปีฉลุสปีตศก¹⁵ นั้นข้าพเจ้าได้ทราบแล้ว และซึ่งพระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงษเจ้านครเชียงใหม่ มีศุภอักษรกล่าวโทษกับต้นเบอรนนั้นกับต้นเบอรนไม่รับเห็นว่าเป็นโทษพระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงษกับกับต้นเบอรน ก็จะก่อความให้เกิดขึ้นแก่กันคนละเลกน้อย กับต้นเบอรนทำทั้งนี้ก็เพราะพระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงษประพฤติกการไม่ถูกต้องตามหนังสือสัญญาให้เป็นยุติธรรมไม่ พระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงษจะพูดจาคิดการอะไรก็เป็นไปทั้งนั้น เมื่อลงมาเปนความที่กรุงเทพฯ ท่านก็ยอมได้ฟังความแจ้งอยู่แล้วคงจะต้องจัดข้าหลวงขึ้นไปว่ากล่าว พระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงษให้ตกลงจงได้แจ้งความมาณวัน 4 - 11 คำ ปีฉลุสปีตศก¹⁵ ฯ๑๐-

6

๑ มิสเตอร์นอกกงสุลอังกฤษ แจ้งความมายังเจ้าพระยาภูธราภัยฯ ว่าที่สมุหนายกด้วยกับตันเบอรน เข้ามาอยู่นานแล้วอยากจะทำกลับออกไปเมืองเมาลเมียน กับตันเบอรนขอให้ข้าพเจ้าหาหนังสือที่ กัดพื้นมันไทยเอาความดังนี้ ว่าเจ้าเชียงใหม่อยู่ในอำนาจไทยแลได้ทำสัญญาแก่กับตันเบอรนมอง สวยกาน ว่าไม่กลับเอาป่าไมลงดีที่เจ้าราชบุตรมอบให้แก่มองสวยกานไม่เอาไปยกให้แก่ผู้อื่น เจ้า เชียงใหม่ต้องทำตามสัญญานั้น ไม่มีธรรมเนียมที่จะเอาไปให้แก่ผู้อื่นนอกจากกับตันเบอรนมอง สวยกาน ถ้ากับตันเบอรนได้หนังสืออย่างนี้จะได้อำนาจไปให้คนรู้เป็นสำคัญ ว่าไม่ชอบสักทีออกจาก ป่าไมลงดีในปีนี้เป็นของกับตันเบอรนทั้งสิ้นถ้าการนี้แล้วกับตันเบอรนจะขึ้นไปเมืองเชียงใหม่ จะภบข้าหลวงที่ออกไปจัดแจงความของกับตันเบอรนกับเจ้าเชียงใหม่ นั้น ข้าพเจ้าได้ฝากอย่าง หนังสือที่จะต้องการมายังเจ้าคุณด้วยแล้ว แจ้งความมาณวัน 2 - 12 ค่ำ ปีจุลศัปตศก⁴ ๒๕๐-

๑ หนังสือที่กงสุลอังกฤษขอประทับตรา ให้กับตันเบอรนไปมีความ ดังนี้

๑ พระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงษผู้ครองนครเชียงใหม่ ทำให้ไว้แก่กับตันเบอรนมองสวยกานว่า ป่า มองสวยกานเป็นผู้ดูแลรักษาที่เจ้าราชบุตรทำตามหนังสือสัญญาให้ไว้ว่า ตั้งแต่จุลศักราช 1220 ปี จนถึงจุลศักราช 1230 ปี ตามกำหนดตามหนังสือที่เจ้าราชบุตรมอบป่าไมให้แก่มองสวยกานดูแล นั้น เจ้าเชียงใหม่ไม่ชักชวนไปให้แก่ผู้อื่น เพราะกับตันเบอรนมองสวยกานยอมเล็กความที่ฟ้องไม่ เกี่ยวข้องแก่เจ้าเชียงใหม่เป็นเล็กแล้วแก่กัน จำหมายทำให้ได้ณวัน 7 - 10 ค่ำ ปีชวดฉศก⁴ ๒๕๐-

๑ ข้าพเจ้า เจ้าพระยาภูธราภัยฯ ว่าที่สมุหนายกผู้สำเร็จราชการฝ่ายเมืองเหนือ เมืองเชียงใหม่ เมืองละ^{บง} แลหัวเมืองอื่นอยู่ในเมืองลาวซึ่งขึ้นแก่กรุงเทพฯ ด้วยข้าพเจ้าได้อ่านหนังสือที่เขียน ข้างบนเห็นเป็นลอกออกจากหนังสือสัญญา ที่พระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงษเจ้านครเชียงใหม่ซึ่งอยู่ใน อำนาจไทย ทำให้ไว้แก่กับตันเบอรนมองสวยกาน เมื่อ ณ วัน 7 - 10 ค่ำ ปีชวดฉศก⁴ หนังสือสัญญานั้นอยู่ที่ศาลเมืองเมาลเมียน ข้าพเจ้าเห็นว่าด้วยหนังสือสัญญานั้น พระเจ้า กาวิโลรสสุริยวงษไม่มีธรรมเนียมที่จะให้ผู้อื่นไปเอาไมในป่าไมลงก็ นอกจากกับตันเบอรน มองสวยกาน ตั้งแต่วันพระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงษได้ทำหนังสือสัญญาที่ตราให้กับตันเบอรน มองสวยกานแล้ว ตั้งแต่วันนั้นมาจนถึงปี 1230 ปีที่จะทำหนังสือให้ผู้อื่นไปเอาไมในป่าไมในร่ว่งนั้น ไม่ได้ พระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงษอยู่ในอาณาจักรกรุงสยาม หากมีอำนาจที่จะล้างหนังสือสัญญาที่ทำ ไว้ต่อหน้าพระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงวงษาธิราชสนิท ซึ่งได้ว่าราชการฝ่ายเมืองเหนือแต่ก่อน ถ้า กัดพื้นมันไทยได้ยอมให้เขาแก่จึงแก่ได้ แต่การนี้กัดพื้นมันไทยไม่ได้ยอมให้เขาแก่เลย ๒๕๐-

๑ เจ้าพระยาภูธราภัยฯ ว่าที่สมุหนายก แจ้งความมายังมิตเตนอกกงสุลอังกฤษ ด้วยได้รับหนังสือของท่านที่เจ้าคุณศรีสุริยวงษาฯ ที่สมุหพระกลาโหม ณ กรุงศรีอยุธยาเก่า ณวัน 3 - 12⁵ ค่ำ ปีฉลูสัปตศก¹⁵ มีความในหนังสือว่า กับต้นเบอรนซึ่งมาอยู่ณกรุงเทพฯ นานแล้ว อยากจะกลับไปเมืองเมาลเมียน กับต้นเบอรนขอให้หนังสือสัญญารายที่ชื่อไม้ขรล็ก ทำสัญญาไว้ต่อกันกับพระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงษาเจ้านครเชียงใหม่จะได้เอาไปให้คนรู้เป็นสำคัญ ว่าไม้ขรล็กที่ออกจากป่าไมลงก็ในปีนั้นเป็นของกับต้นเบอรนทั้งสิ้น ขอให้ข้าพเจ้าประทับตราไปด้วยนั้นได้แจ้งแล้ว ได้ประทับตราเป็นอักษรไทยอักษรอังกฤษ 2 ฉบับติดกันมอบให้ขุนพิพิธอักษรลงมาให้ท่านด้วยแล้ว แจ้งความมาณวัน 4 - 12⁶ ค่ำ ปีฉลูสัปตศก¹⁵ ฯ๑๐๐

๑ มิตเตนอกกงสุลอังกฤษ แจ้งความมายังเจ้าพระยาภูธราภัยฯ ว่าที่สมุหนายก ด้วยกับต้นเบอรน นายหนึ่งกับลูกจ้างจะลากลับไปเมืองเมาลเมียนลูกจ้าง 7 คนไปทางเมืองรแหง ขอเจ้าคุณได้สังเคราะห์ให้หนังสือเดินทางฉบับหนึ่งด้วย แจ้งความมาณวัน 6 - 12⁸ ค่ำ ปีฉลูสัปตศก¹⁵ ฯ๑๐๐

๑ มิตเตนอกกงสุลอังกฤษ แจ้งความมายังเจ้าพระยาภูธราภัยที่สมุหนายก ด้วยมีคนมาบอกว่ากับต้นเบอรนแลลูกจ้างกับต้นเบอรนได้ไปเอาไม้ขรล็กที่ป่านอกจากป่าที่เป็นส่วนของเจ้าราชบุตรยกให้แก่กับต้นเบอรน ถ้าจึงตั้งนั้นเป็นความร้ายควรจะห้าม ขอเจ้าคุณช่วยสงเคราะห์ตอบข้อความที่ข้าพเจ้าจะถาม ข้อหนึ่งเขตรป่าของเจ้าราชบุตรนั้นเจ้าคุณทราบฤไม่ ตามป่าไมลงยื่นนอกจากเจ้าราชบุตรใครเป็นเจ้าของบ้าง ถ้าคนจะไปตัดฟันไม้ในป่านั้นต้องไปอำนาจแก่ผู้ใด หนังสืออำนาจนั้นต้องประทับตราผู้ให้อำนาจฤ ๆ ต้องประทับชื่อผู้ให้อำนาจเท่านั้น ฤต้องประทับทั้งชื่อทั้งตรา เจ้าของป่านั้นมีตราสำหรับตัวทุกคนฤอย่างไร ถ้ามีตราเจ้าคุณจะหารูปดวงตราส่งไปให้ได้ฤไม่ ถ้าหาได้เมื่อเจ้าคุณจะตอบหนังสือนั้น ขอส่งรูปดวงตรามาให้ข้าพเจ้าด้วยแจ้งความมาณวัน 7 - 12⁸ ค่ำ ปีฉลูสัปตศก¹⁵ ฯ๑๐๐

๑ เจ้าพระยาภูธราภัยฯ ที่สมุหนายก แจ้งความมายังมิตเตนอกกงสุลอังกฤษ ด้วยท่านมีหนังสือไปถึงข้าพเจ้า ณวัน 8 - 12 ค่ำ ปีฉลูสัปตศก¹⁵ ว่าด้วยเขตรแดนป่าไม้ แลธรรมเนียมหนังสือมีชื่อแลรูปตรามอบป่าไม้ให้กันทำนั้นได้แจ้งแล้ว กานป่าไม้นี้จะว่าให้ถี่ถ้วนตามซึ่งท่านถามนั้นไม่ได้ ด้วยเป็นความไกลตาไม่ได้เห็นเป็นแต่ถามชาวเมืองเชียงใหม่พูดต่างๆกันไปจะเอาเป็นแน่ไม่ได้ ๆ แจ้งอยู่ว่าป่าตำบลงยี่นั้นเดิมเป็นของพเจ้าเชียงใหม่ข้างเผือก ครั้นพระเจ้าเชียงใหม่ข้างเผือกถึงแก่กรรมแล้วตกเป็นของพระเจ้าเชียงใหม่มหาวงษ พระเจ้าเชียงใหม่มหาวงษถึงแก่กรรมแล้ว จึง

ได้แบ่งป่าไม้นี้ให้แก่นายน้อยมหาพรหมคน 1 นายหนานสุริยวงษ์ผู้เป็นที่เจ้าราชบุตรคน 1 นายหนานมหาเทพคน 1 ครั้นนายน้อยมหาพรหมตายป่าไม้นั้นตกอยู่กับบุตรนายน้อยมหาพรหมผู้เป็นชายเจ้าเชียงใหม่ทุกวันนี้ แลที่ป่าไม้เมืองยวมนั้นเป็นของเจ้าเชียงใหม่บ้าง เจ้าบุรีรัตนบ้าง เป็นของเจ้าอุปราชคนเก่าบ้าง ถ้าเขาจะซื้อขายแก่ผู้ใดเขาก็มีหนังสือไปถึงเจ้าเมืองบวมแลนายป่าผู้อยู่รักษาป่าไม้ แต่จะประทับตรารูปได้นั้นคงจะมีแต่ไม้แจ้งของเขา วัน 3 - 12 ค่ำ เวลาบ่าย 3 โมง ข้าพเจ้าจะลงไปพบกับท่าน แจ้งความมาณวัน 1 - 12 ค่ำ ปีฉลูสัปตศก ๒๕๐๓

9

๑ วัน 4¹/₂ 12 ค่ำ ปีฉลูสัปตศก¹⁵ มีศตอนอกกงสุลอังกฤษถวายหนังสือเป็นอักษรอังกฤษ ให้หม่อมแปลได้ความ ดังนี้ ๒๕๐๓

๑ มีศตอนอกกงสุลอังกฤษ ถวายพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้ากรุงสยาม ด้วยข้าพระพุทธเจ้าจะลาไปเมือง ^{เมาลเมียน} กำหนดจะออกเรือในวันนี้ จะจัดแจ้งเรื่องไม้แลป่าไม้ข้าพระพุทธเจ้าไว้ใจว่าไปถึงแล้วคงจะไม่รบกวนาย ข้าพระพุทธเจ้าขอแผนที่ป่าไมลงยี่ที่เป็นส่วนของเจ้าราชบุตรของมองสวยกาน ที่บริสุทหมไม่มีผิด เดียวนี้ข้าพระพุทธเจ้าเข้าใจเรื่องกับต้นเบอรนมองสวยกานผิดไป เดิมป่าไม้นี้เจ้าราชบุตรมอบให้กับต้นเบอรนมองสวยกานทั้งสิ้น เดียวนี้ป่าไม้นั้นตกเป็นของหลานเจ้าเชียงใหม่ ป่าไม้นี้เจ้าราชบุตรให้แก่ผู้อื่นไม่ได้ การเดิมควรต้องทำป่าไมลงยี่นี้เป็นส่วน ๆ ข้าพเจ้าไม่เข้าใจเลยเพราะว่าไม่มีผู้บอกให้ถึถ้วน เมื่อวานนี้เจ้าพระยาภูธรภักย์ฯ ไปบอกแปลให้ข้าพเจ้าจึงได้แจ้งความชัด กรมหลวงวงษาราชสนิทยอยากจะทำเอาป่าของกับต้นเบอรนให้หมด เพราะว่ามีมองสวยกานไม่ลงชื่อในท้ายหนังสือสัญญาเหมือนอังกฤษ ข้าพเจ้าว่ากรมหลวงวงษาจะทำเอาป่าไม้นั้นไม่ถูก เดิมข้าพเจ้าไม่รู้ว่าป่าไม้นี้เป็นของหลานเจ้าเชียงใหม่ ข้าพเจ้าไว้ใจว่าจะกลับมาถึงบางกอกในเดือนครึ่ง ด้วยข้าพเจ้ามีนชได้นับถือท่านเหมือนคนใช้ ของท่าน หนังสือเขียนวันที่ 15 แห่งเดือนโนแวมเบอร์ กฤษศคักราช 1865 ทรงกับวัน 4 - 12 ค่ำ ปีฉลูสัปตศก¹⁵ ๒๕๐๓

12

๑ มีศอลาบาชเตอผู้ว่าการแทนกงสุลอังกฤษ แจ้งความมายังเจ้าพระยาภูธรภักย์ ที่สมุหนายก ด้วยประมาณเดือนหนึ่งแล้ว กับต้นเบอรนผู้ว่าความกับมองสวยกานเรื่องเจ้าเชียงใหม่ ออกจากกรุงเทพฯ ขึ้นไปเมืองระแหงแล้วจะไปเมืองเชียงใหม่ ตั้งแต่ออกจากนี้กับต้นเบอรนป่วยจับไข้บ่อยๆ ณ ¹⁵ 12 ค่ำ กับต้นเบอรนป่วยหนักท้องมาก เมื่อ.....ถึงเมืองกำแพงเพชรก็ป่วยหนักท้องมาก ลูกเรือภาคลับลงมากกรุงเทพณวัน ⁷ 7 - 1 ค่ำ ลงมาถึงบ้านข้าพเจ้าณวัน ⁸ 1 - 1 ค่ำ เวลาบ่าย 3 โมงก็

ตาย มีผู้มาถามข้าพเจ้าในเรื่องนี้ ข้าพเจ้าจึงจดหมายมาให้เจ้าคุณทราบ แจ้งความมาณวัน 6 - 1
 คำ ปีฉลูสัปตศก¹⁵ ๒๕๐๘

๑ มีศตอนอกกงสุลอังกฤษ แจ้งความมายังเจ้าพระยาภูธราภัยฯ ที่สมุหนายกด้วยข้าพเจ้ากับ
 คนเป็นอันมากมีความสงสัยในอำนาจ ของสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าแผ่นดินสยาม ซึ่งจะบังคับ
 บัญชาเจ้าเมืองประเทศราชเมืองเชียงใหม่ ^{เมืองลลคร} และเมืองประเทศราชอื่นๆ จะเป็นอำนาจ
^{เมืองแพร่}
^{เมืองน่าน}
 อย่างไรบ้าง ที่จะห้ามความหยุกหยิกไม่ให้เกิดขึ้นเหมือนแต่ก่อน ข้าพเจ้าขอชี้แจงแก่กัณฑ์มันไท
 ว่า ให้มีหนังสือหลวงประกาศให้คนทั้งปวงทราบ อย่างที่เจ้าเมืองประเทศราชครองเมืองนั้นอย่างไร
 แลเมืองประเทศราชนั้นอยู่ใต้บังคับพระเจ้าแผ่นดินสยามอย่างไรบ้าง กับชื่อทั้งขุนนางในผู้บังคับ
 เจ้าเมืองประเทศราชมีอย่างไร ในหนังสือประกาศนี้ควรจะไม้ออกออกความในการค้าของผู้ใด
 แลความที่ผู้ใดเกิดวิวาทกันเพราะว่าเป็นแต่หนังสือทำให้คนทั้งปวงทราบความแน่ เพื่อจะเป็น
 ประโยชน์แก่ราษฎรแลมีเหตุควรจะทำหนังสือประกาศนี้โดยเร็ว เพราะที่ข้าพเจ้าขอเจ้าคุณได้นำ
 ความขึ้นกราบทูลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าแผ่นดินสยาม แลท่านเสนาบดีในเร็วๆ นี้
 ตามแต่จะได้ แจ้งความมาณวัน 5 3 คำ ปีฉลูสัปตศก¹⁵ ๒๕๐๘

๑ เจ้าพระยาภูธราภัยฯ ว่าที่สมุหนายก แจ้งความมายังมีศตอนอกกงสุลอังกฤษได้ทราบ ด้วยท่าน
 จดหมายเขียนลงวัน 5 - 3 คำ ปีฉลูสัปตศก¹⁵ ไปถึงข้าพเจ้านั้นได้ทราบแล้ว ข้าพเจ้ามีความยินดี
 ขอบใจท่านเป็นอันมาก⁸ ข้าพเจ้าได้นำจดหมายของท่านขึ้นกราบบังคมทูล แต่พระบาทสมเด็จพระ
 พระเจ้ากรุงสยามทราบฝ่าละอองธุลีพระบาทแล้ว มีพระบรมราชโองการดำรัสเหนือเกล้าฯ สั่งว่า
 การที่เขตรแดนบ้านเมืองของไทย มีเมืองแขกมลายู เมืองลาวพุง ^{ข้าวก} ^{ด่า} เมืองเขมรпенแวงแคว้นใน
 อาณาจักรโดยชอบนั้น ตั้งแต่ทำหนังสือสัญญามาก็ยังไม่ได้ชี้แจงเขตรแดนบ้านเมืองให้ท่านทราบ
 บัดนี้ท่านมีจดหมายมาให้ประกาศเมืองประเทศราชให้รู้ทั่วกันนั้นชอบแล้ว จึงโปรดเกล้าฯ ให้
 ข้าพเจ้าชี้แจงการบ้านเมืองซึ่งได้บังคับเป็นชั้นๆ ตามกรมซึ่งขึ้นในกรม ^{มหาดไทย} มาให้ท่านทราบ
^{กะลาโหม}

^{กรมท่า}
 คือเมืองชั้นในตั้งแต่เมืองอุดรดิฐเมืองกำแพงเพชรตามลำน้ำลงมาถึงกรุงเก่า ฝ่ายตะวันออกเมือง
 ปราชินบุรี เมืองเชียงเทรา ผ่านตะวันตกเมืองสุพรรณเป็นเมืองขึ้นกรมมหาดไทยฯ เมืองชั้นในตั้งแต่
 เมืองไชยาเข้ามาถึงเมืองเพชรบุรี เมืองกาญจนบุรี เมืองราชบุรี เป็นเมืองขึ้นกรมพระกระลาโหมฯ
 เมืองชั้นในตั้งแต่เมืองทวายเข้ามาถึงเมืองสมุทรปราการ เมืองสาครบุรี เมืองสมุทรสงคราม เมืองนคร
 ไชยศรี เป็นเมืองขึ้นกรมท่าฯ เมืองเหล่านี้ตั้งขุนนางในกรุงเทพฯ ไปเป็นเจ้าเมืองกรมการ เกณฑ์

ราชการแลเรียกภาสีอกรเหมือนที่กรุงเทพฯ เมืองชั้นกลางตั้งแต่เมืองนครราชสีมาไปจนเมืองพระตะบอง เมืองนครเสียมราบ เมืองตากแลเมืองลาวตะวันออก เมืองเขมรป่าดงเป็นเมืองขึ้นกรมมหาดไทยฯ เมืองชั้นกลาง เมืองนครศรีธรรมราช เมืองสงขลา พัทลุง เมืองต๋อป่า เมืองพังงา เมืองภูเก็ต ขึ้นกรมพระกระลาโหมฯ เมืองเหล่านี้ต้องยกเชื้อวงชาติภูมิเมืองนั้นเป็นเจ้าของกรมการในเมืองนั้น ราชการบ้านเมืองแลกฎหมายอย่างธรรมเนียมใช้เหมือนที่กรุงเทพฯ บ้างแปลกเปลี่ยนไปตามพื้นบ้านพื้นเมืองเป็นหลายอย่าง การบ้านเมืองสำเร็จขาดอยู่แก่เจ้าเมือง ส่วยอากรเก็บส่งมาณกรุงเทพฯ แต่เมืองประเทศราชนั้นนอกนั้นคือ เมืองเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำภูณ เมืองแพร่ เมืองน่าน เมืองหลวงพระบาง เมืองนครพนม เมืองนครจำปาสัก เป็นเมืองขึ้นกรมมหาดไทยฯ เมืองประเทศราชชั้นนอก ฝ่ายทะเลตะวันออกตั้งแต่เมืองตานี เมืองสาย เมืองยะหริ่ง เมืองกลันตัน เมืองตรังกานู ที่สุดแดนถึงกับมายันเมืองแขกที่ไม่มีปากน้ำออกทะเลคือ เมืองหนองจิก เมืองยาลา เมืองรามัญ เมืองระแงะ ฝ่ายทะเลตะวันตกที่เรียกว่าอ่าวเบงกอล เมืองไทร เมืองปลิด เมืองสตุน เป็นเมืองขึ้นกรมพระกระลาโหมฯ เมืองแขกเหล่านี้ เป็นเมืองดอกไม้^{ทอง}สามปี มาบรรณาการครั้งหนึ่ง เมือง^{ลาว} มาบรรณาการทุกปี เมืองประเทศราชเหล่านี้ไม่ได้เรียกภาสีอกร และประโยชน์เกิดขึ้นก็เป็นของผู้ครอบครองในเมืองนั้นเอง กฎหมายอย่างธรรมเนียมก็ตามในประเทศเมืองนั้น ถ้าแผ่นดินจะตั้งเจ้าเมืองที่^{หนึ่ง} ก็ต้องเลือกเอาคนในเมืองนั้นที่ขุนนางกรมการแลราษฎรเห็นพร้อมกันจึงได้ตั้งไป ถึงเมืองอุตงมีไชยแต่ก่อนก็เหมือนเมืองประเทศราชทั้งปวง ครั้งนี้ฝรั่งเสสมาทำหนังสือสัญญายกเมืองเขมรเป็นเมืองเอกราช เดียวนี้เจ้าผู้ครองเมืองเขมรก็ยังประพฤติการบอกข้าราชการเข้ามาตามเคยอยู่เป็นแบบอย่างมาดังนี้ แจ้งความมาณวัน

5-4 คำ ปี่ฉลุส์ปตศก¹⁵ ฯ๒๐

๑ เจ้าพระยาภูธราภัยฯ ว่าสมุหนายก แจ้งความมายังมิศเตอนอกกงสุลอังกฤษให้ทราบ ด้วยพระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงษเจ้านครเชียงใหม่ มีศุภอักษรให้หลวงเสนาภักดีถือลงมากกรุงเทพฯ ณวัน 5-7 คำ ปี่ชานอัฐศก¹⁶ มีความว่า เมื่อณ 3 คำ ปี่ฉลุส์ปตศก¹⁵ มิศเตอฝินตลินอังกฤษนายห่างเมืองเมาลเมียนเข้าไปณเมืองเชียงใหม่ บอกกับพระเจ้าเชียงใหม่ว่ากับตันเบอรนตายแล้ว มิศเตอฝินตลินอังกฤษขอให้พม่าตัดไม้ไผ่ที่กับตันเบอรนตัดสืบต่อไปเหมือนเขาเคยตัดมาทุกปี การจะเกี่ยวข้องต่อไปอย่างไรมิศเตอฝินตลินจะรับเป็นธุระทุกอย่าง ไม่ให้มีความเกี่ยวข้องกับพระเจ้าเชียงใหม่ต่อไป มิศเตอฝินตลินอังกฤษนายห่างเมืองเมาลเมียนว่าดังนี้ พระเจ้าเชียงใหม่ก็ได้อนุญาตให้พวกพม่าตัดฟันไม้สืบต่อไปตามเดิม มิศเตอฝินตลินก็ กลับไปเมืองเมาลเมียนแต่ณ

¹²4 คำ เรื่องกับตันเบอร์นมมีข้อความในศุภอักษรพระเจ้าเชียงใหม่แต่เท่านี้ ข้าพเจ้าจึงแจ้งความ
มาให้ท่านทราบไว้ แจ้งความมาณวัน 4 - 7 คำ ปีชานอัฐศก¹⁶ ๒๒๐-

1

๑ วัน 5 ² 8 คำ ปีชานอัฐศก¹⁶ มีศตอนอกชงกลอังกฤษ ถวายหนังสือเปนอักษรอังกฤษ ให้หมอ
จันตเลแปลความได้ดังนี้ ๒๒๐-

๑ ข้าพเจ้า มีศตอนอกชงกลอังกฤษ ขอพระราชทานกราบบังคมทูลแด่พระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้ากรุงสยามให้ทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท ด้วยหนังสือพระราชหัตถเลขาซึ่งได้ส่ง
มาถึงข้าพเจ้าในเวลาคือนั้นนั้น ข้าพเจ้าได้รับไว้แล้วเรื่องความนี้ข้าพเจ้าเห็นว่าการจะเป็นตามชอบ
พระไทย แต่ข้าพเจ้าเห็นว่าควรจะเอาเรื่องความนี้มาทูลอีก ก็ซึ่งข้าพเจ้าได้ทำในเรื่องความนี้ก็เป
แต่เพียงนี้ คือจะใคร่รู้เปนแน่ว่า เมืองเชียงใหม่เปนเมืองขึ้นแก่กรุงเทพฯ แท้ๆ ฤหาไม่ ถ้าแม้ว่า
เมืองเชียงใหม่เปนเมืองขึ้นแก่เมืองไทยจริงๆ แล้ว ข้าพเจ้าต้องมีใจที่ตรงต่อคอเวอนแมนตสยาม
ไม่ให้ผู้ใดเข้ามาเกี่ยวข้องขัดขวางในเหตุการณ์ซึ่งเกิดขึ้นในเมืองเชียงใหม่ อันเป็นการถือ
เจ้าเชียงใหม่ก็ดีฤเปนการซึ่งควรแก่คอเวอนแมนตสยามจะเป็นธุระ แล้วถ้าเจ้าเชียงใหม่ทำผิดต่อ
คนที่อยู่ในบังคับอังกฤษ ข้าพเจ้าต้องเอาเรื่องความนั้นส่งมาถึงคอเวอนแมนตฝ่ายสยาม ให้
คอเวอนแมนตฝ่ายสยามเอาเป็นธุระชำระตัดสินความแต่ถ้าเมืองเชียงใหม่เปนแต่เมืองพึ่งแก่
กรุงเทพฯ ไม่ใช่เมืองขึ้นแท้ๆ ฝ่ายการที่เปนการกงสุลอังกฤษกับเมืองเชียงใหม่ นั้น ข้าพเจ้าจะเป็น
ธุระเกี่ยวข้องควรสิ่งใดไม่ได้เปนอันขาดทีเดียว ข้าพเจ้ามีพยานหลายอย่างให้ข้าพเจ้าเชื่อว่าเมือง
เชียงใหม่เปนเมืองขึ้นแก่กรุงสยามแท้ๆ แลพยานนั้นคือหนังสือมากใหม่ซึ่งข้าพเจ้าได้รับแก่
เจ้าพนักงานฝ่ายไทยว่าด้วยเมืองเชียงใหม่ หนังสือลงฉบับนี้ได้บอกว่าไม่ใช่ธรรมเนียมที่จะเป
ธุระในการเรื่องที่ บ้าน

สวน

คอเวอนแมนตฝ่ายสยามมีอำนาจบังคับการอื่นก็ได้ แลเมืองเชียงใหม่ต้องอยู่ในบังคับไทยเปนแน่
ฤไม่มีอำนาจที่นั่นเลยเพราะว่า ความร้อ่งพ้องแก่คอเวอนแมนตสยาม ถ้าคอเวอนแมนตสยามไม่
มีอำนาจที่จะแก้ความก็จะเสียที่เปล่า จนถึงคราวนี้คนที่อยู่ในบังคับอังกฤษถ้ามีความประการใด
ในเมืองใดๆ จัดเปเมืองขึ้นแก่กรุงสยามเคยมีผู้ตัดสินความ แลเพราะเหตุนี้ไม่ได้มีผู้ใดช่วยการคอ
เวอนแมนตฝ่ายสยาม อันเปนการเกี่ยวข้องแก่เมืองอันเปเมืองขึ้นมากกว่าข้าพเจ้า แลอีกอย่าง
หนึ่งหนังสือพระราชหัตถเลขาซึ่งมีมาถึงข้าพเจ้าลงวันที่ 23 เดือนยूरกษตศักราช 1865 นั้น แล
กอบปีหนังสือพระราชหัตถเลขาฉบับนั้น ข้าพเจ้าได้ส่งเข้ามาถวายพร้อมกันกับฉบับนี้ ตามความใน

หนังสือฉบับนั้น ข้าพเจ้าได้เข้าใจว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้ากรุงสยามมีอาญาสิทธิ์ในการทุกอย่าง เป็นการเกี่ยวข้องกับเจ้าเชียงใหม่ เป็นเพราะคำซึ่งมีมาในหนังสือฉบับนั้น ข้าพเจ้าได้ทำตามที่ข้าพเจ้าได้ทำมาแล้วนั้น แลได้ช่วยคอเวอนแมนตฝ่ายสยามแลต่อผู้ท่านผู้ใดที่ได้ผู้กรุงสยาม ในความนี้ แต่ว่าถ้าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้ากรุงสยามไม่ใคร่จะเห็นแก่หนังสือพระราชหัตถเลขาซึ่งเขียนไว้แต่ก่อนๆ แลจะทิ้งเสียข้าพเจ้าก็ตองเอากรอบปีหนังสือพระราชหัตถเลขาซึ่งส่งมาถึงข้าพเจ้าในเวลาเมื่อคืนนี้ส่งมาถึงลวดแกรเลนดอนเพื่อจะได้ทันแก้ตัวข้าพเจ้าเสีย ในเรื่องความนี้แล้วข้าพเจ้าต้องส่งกรอบปีหนังสือพระราชหัตถเลขาลงวัน 23 เดือนยูนกฤษตศักราช 1865 ถึงลวดแกรเลนดอนด้วย เพื่อจะให้ลวดแกรเลนดอนเห็นว่าในรหว่าง 12 เดือนมาแล้วนั้น ข้าพเจ้าหาได้ทำตามชอบใจของตัวในเรื่องความนี้ไม่ ก็ด้วยหนังสือพระราชหัตถเลขาซึ่งได้ส่งมาถึงข้าพเจ้าในเวลาเมื่อคืนนั้นนั้น ก็ได้เขียนไว้เร็วๆ ไม่คิดตรองดูดอกกระมัง ถ้าเป็นดังนี้จริงแล้ว ข้าพเจ้าจะยอมคืนเสียแล้วก็ไม่เอากรอบปีหนังสือไว้ด้วย แลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้ากรุงสยาม จะเขียนพระราชหัตถเลขาอีกฉบับหนึ่งให้สมกับเรื่องความว่าด้วยเมืองเชียงใหม่ซึ่งมีอยู่ในพระราชหัตถเลขาซึ่งส่งเข้ามาแต่ก่อนๆ นั้น หนังสือเขียนวันที่ 14 เดือนยูนกฤษตศักราช 1866 เปนวัน 5 - 8 ค่ำ ปีชานอัฐศก¹⁶ ฯ๕๐๐

๑ พระราชหัตถเลขา มาถึงมิดตอนออกกงสุลอังกฤษมีความว่า ด้วยข้าพเจ้าได้รับหนังสือของท่านส่งเข้ามาถวายวันนี้ ข้าพเจ้าได้แจ้งตามหนังสือฉบับนั้นทุกประการแล้ว แลหนังสือของท่านถึงเจ้าพระยาภูธราภัยฯผู้บังคับการเมืองขึ้นฝ่ายเหนือว่าด้วยเรื่องเชียงใหม่ เจ้าพระยาภูธราภัยฯได้นำหนังสือนั้นถวายแล้ว ข้าพเจ้าเห็นพร้อมด้วยเจ้าพระยาภูธราภัยฯ ว่าควรจะให้เจ้าเชียงใหม่ทำตามที่ได้สัญญาไว้แต่ก่อน ก็ด้วยเรื่องความซึ่งมีอยู่ในหนังสือของท่าน ข้าพเจ้ากับทั้งเจ้าพระยาภูธราภัยฯเห็นชอบ แต่มีความเสียใจด้วยว่าจะหาคนอันสมควรรับเป็นธุระให้ไปถึงเมืองเชียงใหม่ไม่ใคร่จะได้ อีกอย่างหนึ่งเทศการนี้ก็เปนระตูฝนอยู่แล้ว จะเดินไปตามป่าตั้งแต่เมืองตากขึ้นไปถึงเมืองเชียงใหม่ก็จะเกิดความไข้ป่วยเจ็บเพราะเหตุนี้ ข้าพเจ้าทั้ง 2 เห็นพร้อมกันจะมีหนังสือไปถึงเจ้าเชียงใหม่โดยแข็งแรง ให้เจ้าเชียงใหม่ทำตามหนังสือสัญญา ครั้นสิ้นระตูฝนแล้วข้าพเจ้าคิดว่าจะใช้พระยาศรีสิงหนเทพฤคนอื่นที่เป็นคนดีมีปัญญาขึ้นไปถึงเชียงใหม่ให้จัดการตามส่วนที่บอกไว้ในหนังสือของท่าน ครั้นจะทำหนังสือไปถึงเจ้าเชียงใหม่จะสำรา้งหนังสือนั้นส่งมาให้ท่านดูก่อน ข้าพเจ้าขอใจท่านเพราะเรื่องความซึ่งมีในหนังสือของท่าน หนังสือเขียนลงวันที่ 23 เดือนยูนกฤษตศักราช 1865 กรงกับวัน 2 - 7 ค่ำ ปีฉลูสัปตศก¹⁵ ฯ๕๐๐

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ – สกุล นายวสิน ทับวงษ์
 ที่อยู่ 23 ซอยเพชรเกษม 56 แยก 4 ถนนเพชรเกษม แขวงบางหว้า เขตภาษีเจริญ
 กรุงเทพฯ 10160
 สถานที่ทำงาน บริษัท ไฮคลาสแม็กกาซีน จำกัด
 30 ซอยสุขุมวิท 85 แขวงบางจาก เขตพระโขนง กรุงเทพฯ 10260
 ตำแหน่ง หัวหน้ากองบรรณาธิการและบรรณาธิการสังคม

ประวัติการศึกษา

- 2543 สำเร็จการศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย (ศิลป์-คำนวณ)
 โรงเรียนวัดรางบัว
- 2547 สำเร็จการศึกษาปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์
 มหาวิทยาลัยนเรศวร
- 2550 ศึกษาต่อปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศึกษา
 บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร